

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ

ΚΕΡΑΜΟΙ ΤΗΣ ΚΑΛΥΔΩΝΟΣ

Σ Υ Μ Β Ο Λ Η
ΕΙΣ ΑΚΡΙΒΕΣΤΕΡΑΝ ΘΕΩΡΗΣΙΝ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1951

ΣΤΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΚΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΔΗΜΟΣ Ι. Π. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
ΔΗΜΟΤΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ :

Προσφορά

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ : 28-12-83

Α. Ε. 1464

Α. Τ. 709.1 ΡΘ

*Της Βιβλιοθήκης
Πόλεως Μεσογείων*

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ

Κ. Α. Ρωμαίου

ΚΕΡΑΜΟΙ ΤΗΣ ΚΑΛΥΔΩΝΟΣ

Σ Υ Μ Β Ο Λ Η
ΕΙΣ ΑΚΡΙΒΕΣΤΕΡΑΝ ΘΕΩΡΗΣΙΝ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1951

*Παρ' ἐκείνοις γὰρ (τοῖς Αἰγυπτίοις) οὐκ ἀπὸ τῆς
κατὰ τὴν ὄρασιν φαντασίας τὴν συμμετρίαν τῶν
ἀγαλμάτων κρίνεσθαι καθ' ἅπερ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ...*

ΔΙΟΔΩΡΟΣ Ι, 98

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εύλογον εἶναι νὰ κινήσουν τὴν δυσπιστίαν αἱ δύο, τόσο διαφορετικαὶ ἐπικεφαλίδες τῆς πραγματείας. Ἡ παρεχομένη ἐπαγγελία περὶ συμβολῆς εἰς ἀκριβεστέραν θεώρησιν τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς τέχνης, ἀκολουθοῦσα τὸ περιορισμένον θέμα τῶν κεραμώσεων τῆς Καλυδῶνος θέλει φανῆ ἀπίθανος καὶ ὑπεροπτικὴ κάπως.

Εἶναι φυσικόν τὸ νὰ γεννηθοῦν τοιαῦται ἐντυπώσεις καὶ δύσκολον ἀμέσως νὰ διασκεδασθοῦν. Ἐπειδὴ πρόκειται σχετικὰ μὲ τὰς κεραμώσεις περὶ πραγμάτων διὰ πρώτην φοράν κατὰ μέγα μέρος ἐξεταζομένων καὶ τῆς συσχέτισεως αὐτῶν πρὸς ἄλλα, ἐπίσης βέβαια, παρεμφερῆ φαινόμενα κατὰ τὴν λοιπὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ πλαστικὴν, τὸ νόημα τῆς ἀκριβεστέρας θεωρήσεως θὰ συλλάβῃ τις μόνον μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ὁλοκλήρου τῆς πραγματείας. Ἀλλὰ μέχρις οὗτο φθάσωμεν εἰς τοῦτο τὸ μακρυνὸν τέρμα, χρήσιμον εἶναι νὰ προσχεδιάσωμεν, ἔστω ἐξωτερικῶς, τὴν πορείαν τῆς γενομένης ἐρεύνης. Πόθεν αὕτη ἐξεκίνησε, μὲ ποίας παλαιότερας ἐργασίας συνεσχέτισθη καὶ πῶς κατέληξεν εἰς τὴν γενίκευσιν τῶν παρατηρήσεων καὶ εἰς θετικὰ συμπεράσματα, μέλλει νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν τακτοποίησιν τῶν ζητημάτων καὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ σκοποῦ τῆς μελέτης.

Ἀρχικῶς ἢ πρόθεσις ἦτο νὰ συνεχισθῇ ἡ δημοσιεύσις τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν ἐκ τοῦ Λαφριαίου τῆς Καλυδῶνος, ἀλλ' εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς προέκυψεν ἡ ἀνάγκη νὰ συσχετισθῇ πρὸς ἄλλας παλαιότερον γενομένας μελέτας καὶ δημοσιεύσεις. Τοῦτο ἦτο ἀπαραίτητον νὰ γίνῃ, ἐπειδὴ τὸ προέχον κατὰ τὴν ἔρευναν αἴτημα, τὸ σχετικὸν μὲ τὴν κίνησιν τῶν κοσμητικῶν μελῶν τῆς στέγης, τῶν προτομῶν, ἀνθεμίων, λεοντοκεφαλῶν καὶ χρωματιστῶν σειρῶν, ἔπρεπε νὰ βεβαιωθῇ καὶ δι' ἄλλων παραδειγμάτων, γνωστῶν μου ἀπὸ τὴν Κέρκυραν, τὸν Θέρμον καὶ τὸ μακεδονικὸν ἀνάκτορον τῆς Παλατίτσας. Ἡ ρηθεῖσα κίνησις, ὅσον μικρὰ καὶ ἂν εἶναι καὶ μόλις αἰσθητῆ, ὥστε νὰ διαφύγῃ μέχρι τοῦδε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν, ἔχει ἐν τούτοις ἀναμφισβήτητον καὶ μεγάλην αἰσθητικὴν ἀξίαν. Ἄν δὲ πρῶτος εὐτύχησα νὰ παρατηρήσω τὰς παραδόξους ταύτας καὶ πολυτίμους ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας, τοῦτο δὲν ὀφείλω εἰς τινὰ αἰφνιδίαν ἔμπνευσιν, ἀλλ' ὠδηγήθην εἰς τὴν εὔρεσιν σὺν τῷ χρόνῳ ἐξ ἔτι παλαιότερων ἰδιαιτέρων μελετῶν ἐπὶ πλαστικῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων. Ποία δὲ ὑπῆρξεν ἡ χρονικὴ σειρά τῶν παλαιότερων τούτων μελετῶν, πρὸς τὰς ὁποίας στενῶς συνδέεται ἡ παρούσα πραγματεία, χρήσιμον εἶναι νὰ παρατεθῇ κατωτέρω.

1) Ἀπὸ 40 καὶ πλέον ἐτῶν εἴλκυσαν ζωηρῶς τὸ ἐνδιαφέρον μου αἱ ἐπὶ πλαστικῶν ἔργων τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνος γενικῶς παρατηρούμεναι ἀσυμμετρίαι καὶ ἀνωμαλῆαι χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἐκτιμῶνται πάντοτε κατ' ἀξίαν. Μέρος τῶν παρατηρήσεών μου ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν μελέτην περὶ τοῦ ἐφήβου τοῦ Μαραθῶνος (ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. 1924-5 σ. 145-187) καὶ παλαιότερα εἰς περιοδικὰ σχετικῶς μὲ τὴν ἐκ Τεγέας γνωστὴν γυναικείαν κεφαλὴν. (ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ 1910, σ. 197-199, ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ Μ. ΕΛΛΑΔΟΣ 1927, σ. 297-305).

2) Ἐπειδὴ ἀνέκαθεν εἰλικρινῶς δὲν ἐπίστευα εἰς τὴν μεγάλην καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τῶν ἀρχαϊκῶν γλυπτῶν καὶ διαρκῶς ἀνεζήτητον νὰ εὔρω ἐπιχειρήματα πρὸς ἄρσιν τῶν δισταγμῶν μου καὶ ἀπαλλαγῶ ἀπὸ τοῦ συμβατικοῦ θαυμασμοῦ, ἐξέλαβον ὡς ἀποκα-

λυπτικόν τὸ εὔρημα τοῦ φωτογράφου Hege, ὅταν ἐβεβαίωσεν, ὅτι ἡ μεσαία γραμμὴ τοῦ κορμοῦ ἢ *linea alba* ἐπὶ τοῦ κούρου A τοῦ Σουνίου καμπυλώνεται ἐλαφρῶς κατὰ τὰ δύο αὐτῆς ἄκρα. Ἀποκαλυπτικὸν καὶ γόνιμον διὰ τὴν κατοπινὴν ἔρευναν ἐδείχθη τοῦτο τὸ εὔρημα, ἐπειδὴ κατόπιν ἐβεβαιώθη, ὅτι οἱ κοῦροι τοῦ Σουνίου ἂν καὶ ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τοῦ εἴδους, καθόλου δὲν ὑποτάσσονται εἰς τὸν νόμον τῆς μετωπικότητος τοῦ Julius Lange καὶ παρουσιάζουν ἀσύμμετρας καὶ ὀπτικές μορφὰς μετριωτέρας μὲν καὶ ἀφανεστέρας, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς αἰσθητικῆς ἀξίας, ὡς αἱ τῶν γλυπτῶν τῶν κατόπιν κλασσικῶν αἰώνων (ANTIKE DENKMÄLER IV, 1931 πιν. 42-56 σ. 1-19).

3) Μετὰ τὴν ἄνω δημοσίευσιν τὰ αὐτὰ φαινόμενα πολυειδοῦς κινήσεως παρατηρήθησαν ὄχι μόνον ἐπὶ πάντων τῶν κούρων μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος ἀλλὰ καὶ ἐπὶ συμπάσης τῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς. Τοῦτο ἐσήμαινεν, ὅτι τὰ ἀρχαϊκὰ γλυπτὰ εἶναι ἰσότιμα πρὸς τὰ τῶν κλασσικῶν ἐποχῶν, ἀφοῦ τὰ αὐτὰ καλλιτεχνικὰ μέσα χρησιμοποιοῦν μὲ τρόπον ἰδιάζοντα εἰς τοὺς χρόνους τῶν.

4) Συγχρόνως ἐμελετήθη ὁ Θέρμος καὶ αἱ πολυάριθμοι κεφαλαὶ τοῦ 7ου μέχρι τοῦ 5ου αἰῶνος ἐφάνη, ὅτι ἀγνοοῦν πᾶσαι τὴν αὐστηρὰν μετωπικότητα.

5) Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίτσας 1937-40, ἀ' ἡμισυ τοῦ 3ου αἰῶνος, ἐβεβαιώθη ὅτι οἱ ἀκροκέραμοι παρουσιάζουν ἀνθέμια μὲ ἐμφανῆ περίτεχνον κλίσιν.

6) Κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τῆς Κερκύρας ἐδείχθη ἐπίσης, ὅτι ἡ κάθε γλυπτὴ κεφαλὴ οὐδέποτε εἶναι μετωπικὴ κατὰ τὴν συνήθη ἀντίληψιν καὶ ὅτι χρωματισταὶ κοσμητικαὶ σειραὶ ἐπὶ τῶν σιμῶν καὶ γείσων δὲν στεροῦνται κινήσεως καὶ εἶναι δεῖκται ὠρισμένης κατευθύνσεως (KORKYRA I, 97-162. 1940).

Παρομοίας πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἀφανεῖς καὶ οὐχ ἦττον ἀποτελεσματικὰς κινήσεις ἐθεώρησα ἔκτοτε τὰς περιφήμους λεπτότητας τῶν ἀρχαίων ναῶν, ὡς εἶναι αἱ καμπυλότητες, αἱ διάφοροι κλίσεις καὶ ἡ ἔντασις (*refinements*). Βεβαίως εἶναι γνωσταὶ ἀπὸ ἐνὸς περίπου αἰῶνος αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ λεπτότητες, ἀλλὰ τούτων ἡ κατανόησις καὶ ἡ ἔρμηνεία οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἱκανοποιητικὴ. Κατὰ τὴν γνώμην μου, ὡς θὰ ἐκτεθῆ κατωτέρω, τὰ λεπτότατα ταῦτα καλλιτεχνικὰ μέσα δὲν ἔχουν ἰδιαίτερον προορισμόν, ἀλλὰ συντελοῦν σημαντικῶς εἰς τὸν τονισμόν καὶ τὴν ἔξαρσιν τῶν φανερῶν ἐκφραστικῶν ἀρχιτεκτονικῶν τρόπων. Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς σημασίαν ἔχουν καὶ αἱ ἀδιόρατοι ἀλλ' οὐσιώδεις κινήσεις τῶν κοσμητικῶν μελῶν τῆς στέγης.

Αἱ ὡς ἄνω παρατηρήσεις, ὅσον ἀτελεῖς καὶ ἂν εἶναι, διευκρινίζουν προεισαγωγικῶς τὸ κύριον θέμα τῆς μελέτης. Ἀλλὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὰς κεραμώσεις εὔρηματα τῶν ἑλληνοδανικῶν ἀνασκαφῶν (1926, 1928, 1932, 1935) κατὰ τὴν Καλυδῶνα ἀποτελοῦν, ὡς παρέχοντα νέον πολύτιμον ὕλικόν, τὴν θεμελιακὴν καὶ κυρίαν βάσιν τῆς ὅλης ἐρεῦνης. Φυσικόν εἶναι ἐπομένως νὰ προηγηθῆ ὁ περὶ τούτων λόγος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εἰς τὸν πανηγυρικὸν τόμον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ 1937 ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον μέρος, σ. 300-315, μελέτης περὶ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς καλυδωνίας Ἀρτέμιδος Λαφρῆας. Κατὰ ταύτην, περιλαμβάνουσαν μόνον τὰς κεραμώσεις τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, ἔδωκα τὴν ὑπόσχεσιν (σ. 301 καὶ 315), ὅτι εἰς προσεχῆ τόμον τῆς Ἐφημερίδος ἔμελλον νὰ ἐξετάσω τὰς ὑπολοίπους κεραμώσεις τοῦ Λαφρῆαιου. Ἄλλ' ἂν μόλις τώρα μετὰ δωδεκαετίαν ὀλόκληρον ἐπανέρχομαι εἰς τὸ θέμα, τὰ αἴτια δὲν σχετίζονται μόνον μὲ τὰς γνωστὰς δυσχερεῖς περιστάσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλους λόγους καὶ ἐμπόδια.

Ἐν πρώτοις τὰ ἐκπονηθέντα ὑπὸ τοῦ Χ. Λεφάκη σχέδια δὲν ἀνταπεκρίνοντο πλέον πρὸς τὴν κατόπιν διὰ πρώτην φορὰν ἀναγνωρισθεῖσαν ἐπὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν πηλίνων τῆς Κερκύρας κίνησιν ὅλων τῶν κοσμητικῶν σειρῶν τῆς στέγης, βεβαιωθεῖσαν ἔκτοτε καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθεμωτῶν κεράμων τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίσας (1937-1940). Διὰ τοῦτο παρέστη ἀνάγκη νὰ γίνουν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1940 διὰ τοῦ σχεδιαστοῦ καὶ ζωγράφου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀλεξ. Κοντοπούλου ἄλλα σχεδιάσματα, ἀποδίδοντα μὲ ἀκρίβειαν ὅλας τὰς ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴν τυπικὴν κανονικότητα, αἵτινες διέφευγον ἕως τότε τὴν προσοχὴν ὅλων ἀνεξαιρέτως. Περὶ δημοσιεύσεως ὅμως τούτων κατὰ τὰ προσεχῆ ταραχώδη ἔτη οὐδεμία ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ σκέψις.

Εἰς τὴν ἐπιβράδυνσιν ἐν γένει τῶν περὶ τὴν Καλυδῶνα δημοσιεύσεων προσετέθη καὶ ἄλλος λόγος. Ἡ σπουδαιότης τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ κοσμητικαὶ σειραὶ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν εἰς τὴν Κέρκυραν, τὸν Θέρμον καὶ τὴν Καλυδῶνα παρουσιάζουν ἰδιάζουσαν καὶ πολὺ ἐνδιαφέρουσαν κίνησιν, μὲ ὑπεχρέωνε νὰ διαθέσω ὅλας μου τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ φαινομένου διὰ πάντας τοὺς τόπους καὶ ὅλας τὰς ἐποχάς. Πρὸς τοῦτο ἐνόμισα χρέος μου νὰ ἀπαλλαγῶ ἀπὸ τὰ καθήκοντα τῆς ἐξετάσεως τῶν λοιπῶν ἀρχιτεκτονικῶν προβλημάτων περὶ τοὺς δύο ναοὺς τοῦ Λαφρῆαιου καὶ νὰ περιορισθῶ εἰς τὰς κεραμώσεις. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἐγνώρισα δι' ἐπιστολῆς μου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1938 εἰς τὸν ἕτερον συνδιευθυντὴν τῶν Ἑλληνοδανικῶν ἀνασκαφῶν τῆς Καλυδῶνος Frederik Poulsen, καὶ ὅτι διὰ τὰ λοιπὰ ἀρχιτεκτονικὰ θέματα παρητούμην ὑπὲρ τοῦ κ. Eynar Dygge. Ὁ Δανὸς οὗτος ἀρχιτέκτων μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Mogens Clemensen μετέσχεν ἐνεργῶς εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1932, ὅτε λεπτομερῶς ἐσχέδιασε τὰ οἰκοδομικὰ εὐρήματα τοῦ Ἡρώου, τὸ δὲ 1935 προσέβη εἰς ἐξονυχιστικὰς μετρήσεις καὶ σχεδιάσματα περὶ τοὺς δύο ναοὺς τοῦ Λαφρῆαιου καὶ εἶχε τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων γονίμων ἐρευνῶν περὶ τὴν μακρὰν

στοάν, τὴν ἱερὰν ὁδὸν καὶ ἄλλα κτίσματα, τὸ πρῶτον τότε μετὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς ἀποκαλυφθέντα. Ἄλλ' ὅμως παρὰ τὴν ρητὴν δήλωσιν περὶ τῶν πραγματικῶς μετρίων ἀξιώσεων μου ὁ Dyggve κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1938, ἐσχεδίασεν εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου μὲ τὴν εὐχέρειαν, πού ἔχει νὰ ἐργάζεται ταχέως καὶ μὲ σχετικὴν ἀκρίβειαν, μέγα πλῆθος κεραμικοῦ ὑλικοῦ ἐκ τοῦ ἀναγομένου εἰς τὴν ἀρμοδιότητά μου. Τοῦτο δὲ ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ μου. Οὔτε ἔκαμε περὶ τοῦ ἐπιχειρήματος οὐδεμίαν νύξιν κατὰ τὴν συνάντησίν μας εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος. Τέλος πέρυσι, τὸ 1948, ἐξεδόθη ἐν Κοπενχάγη ὀγκώδης τόμος, *Das Laphrion*, ἐκ σελίδων 364 μὲ πλῆθος ἀπεικονίσεων καὶ σχεδιασμάτων, ἔργον ἀποκλειστικῶς τοῦ Dyggve ἐκτὸς συντόμου ἐκθέσεως τοῦ Roulsen περὶ τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος Λαφρίας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου, συνταχθέντα ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Roulsen, γίνεται μνεῖα τῆς ἀνωτέρω ἀναφερθείσης ἐπιστολῆς μου, ἀλλ' εἰς ταύτην δίδεται ἡ ἐρμηνεία, ὅτι ἐπεθύμουν νὰ ἀσχοληθῶ μόνον εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξιολόγησιν τῶν κεραμώσεων τῆς Καλυδῶνος, μὲ συνάρτησιν πρὸς τὰ ἐκ Θέρμου, πρᾶγμα πού θὰ ἐδικαιούτο νὰ τὸ κάμη κάθε ἄλλος ἐρευνητὴς χωρὶς νὰ ἔχη πατήσει τὰ χῶματα τῆς Καλυδῶνος. Ἀκολουθῶς ἀφέθη ὁ Dyggve νὰ δημοσιεύσῃ τὰ πάντα καὶ νὰ ἐρμηνεύῃ ὄχι μόνον τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἀλλὰ καὶ ἄλλα πού δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν εἰδικότητά του.

Παρὰ ταῦτα δὲν πιστεύω, ὅτι τὸ περίφημον δικαίωμα τῆς πρώτης δημοσιεύσεως ἔχει μεγάλην σημασίαν, μάλιστα ὅταν πρόκειται περὶ συνεργατῶν καὶ πλῆθους εὐρημάτων καὶ προβλημάτων. Ἄλλ' ὅμως ἐνδείκνυται νὰ ὑπάρχῃ κάποια τάξις καὶ ἡ φυσικὴ ἄμιλλα χρειάζεται νὰ εἶναι ποιοτικὴ καὶ ὄχι ποσοτικὴ καὶ ἐπιφανειακὴ. Ἐξ ἄλλου εὐχαρίστως ὁμολογῶ, ὅτι ἡ ἐπέμβασις τοῦ κ. Dyggve εἰς τὰ ἰδικά μου θέματα δὲν ἀπέβη ἐπιζημία εἰς τὴν ἔρευναν. Ἐν μέρει διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀπεικονίσεων καὶ τῶν σχεδιασμάτων καὶ διὰ τινὰς ὀρθὰς παρατηρήσεις καὶ ἐν μέρει διὰ τὰ λάθη, εἰς τὰ ὅποια φυσικὸν ἦτο νὰ ὑποπέσῃ ὡς πρῶτος ἐρευνητὴς, συνετέλεσεν εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν ζητημάτων. Ἴσως θὰ ὑπέθετε κανεῖς, ὅτι μετὰ τὸ πλούσιον βιβλίον, ὅπου ἐξετάζονται εἰς πλάτος μὲ ἀρκετὸν βιβλιογραφικὸν ἐξοπλισμὸν καὶ τολμηρὰς ἀναπαραστάσεις ὅλαι αἱ κεραμώσεις, δὲν θὰ ἔμεναν εἰς ἓνα βραδυπύρον πολλὰ πράγματα νὰ εἴπῃ. Ὅμως τοῦτο δὲν ἀληθεύει, διότι δυσκολώτατον εἶναι νὰ ὑπεισέλθῃ κανεῖς εἰς τὰς σκέψεις παλαιότερου ἐρευνητοῦ, μάλιστα ὅταν αὐταὶ μετὰ πολυετῆ ἐπεξεργασίαν πολλαχῶς ἐτροποποιήθησαν. Ἐπειτα πρέπει νὰ λεχθῇ εὐθύς ἀμέσως, ὅτι ὅσον πλούσια καὶ ἂν ἦσαν τὰ κεραμικὰ ἰδίως εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Λαφριαίου, ὅμως καὶ ταῦτα φαίνονται πολὺ ἀνεπαρκῆ εἰς τὴν πλήρωσιν ὅλων τῶν κενῶν καὶ εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχωμεν βεβαίως ἀναπαραστάσεις. Ἀκόμη συμβαίνει μὲ τὴν μακροχρόνιον μελέτην νὰ προβάλλουν νέαι δυσκολίαι, ὅσον καὶ ἂν ἐπιτυγχάνωνται μερικαὶ ὀρθότεραι λύσεις τῶν ζητημάτων. Διὰ τοῦτο εἶμαι ἀναγκασμένος ὄχι μόνον τὰ λάθη τῆς πραγματείας τοῦ Dyggve κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ἐπανορθώσω ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν παλαιότεραν μελέτην μου περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων κεραμώσεων νὰ ἐπιφέρω νέας παρατηρήσεις. Πρὸς εὐχερεστέραν κατανόησιν τῶν ὄσων θὰ ἀκολουθήσουν καὶ ἰδίως τοῦ σπουδαιοτάτου θέματος τῆς κινήσεως τῶν κοσμητικῶν σειρῶν, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, σκόπιμον εἶναι νὰ προταχθῇ ἐδῶ

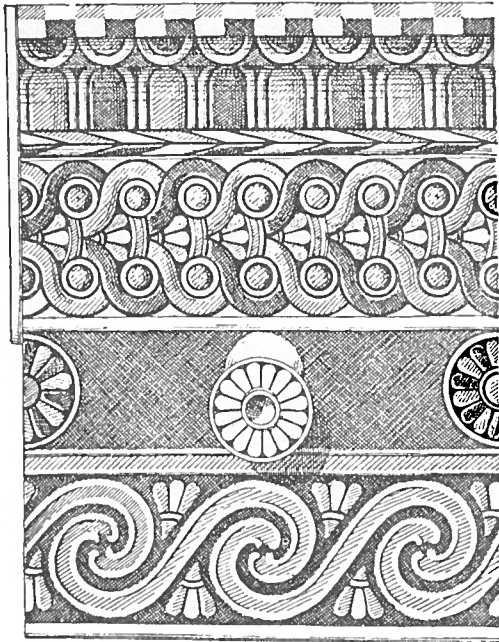
σύντομος ἔκθεσις περὶ τῶν πορισμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξεν ἡ ἔρευνα προκειμένου περὶ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τῆς Κερκύρας, ὀλίγων μὲν τὸν ἀριθμὸν ἀλλὰ πολὺ σημαντικῶν.

ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΠΗΛΙΝΑ

Εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῆς ὑπὸ τοῦ G. Rodenwaldt ἰδρυθείσης σειρᾶς δημοσιευμάτων ὑπὸ τὸν τίτλον *Korkyra*, ἐκδοθέντα τὸ 1940, μελετῶνται τὰ κατὰ τὰς κεραμώσεις, κυρίως ἐκ τῶν δύο σημαντικωτέρων τόπων ἀνασκαφῆς, τοῦ περὶ τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος κατὰ τὴν Παλαιόπολιν καὶ ἀπὸ τὸν ἐντὸς τοῦ Μοι Repos ἐν μέρει ἐρευνηθέντα μέγαν ἀρχαῖκὸν ναὸν (*KORKYRA I*, σ. 97-162). Ἐκ τοῦ τελευταίου προῆλθον λεοντοκεφαλαί, γοργόνεια καὶ κεφαλαὶ ἀνδρῶν, ἀποτελοῦσαι σειρὰν ἀδιάκοπον περιστεφουσάνως σίμη ἅμα καὶ γεῖσον τὸν ναὸν ἀκριβῶς ὅπως εἰς τὸν Θέρμον, ἀλλ' εἰς μέγεθος σημαντικὰ μεγαλύτερον. Αἱ λεοντοκεφαλαὶ στρέφονται μικρὸν πρὸς τὰ ἀριστερὰ, αἱ δὲ γυναικεῖαι κεφαλαὶ, Γοργόνος ἢ Ποτνίας, ἀντιθέτως πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἡ στροφή πρὸς τὰ πλάγια ἐπιβάλλεται νὰ εἶναι ὅσον ἐνδέχεται μικρά, ὥστε νὰ συνυπάρχη μετὰ τῆς κυρίας πρὸς τὰ ἔμπρὸς κατευθύνσεως καὶ ἐκδηλώνεται μὲ μικρὰς συμφώνους πρὸς ἀλλήλας μεταβολὰς καθ' ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ (ἔ.ἀ. σ. 146 καὶ 151). Περὶ τούτων θὰ πεισθῇ κανεὶς μόνον πρὸ τοῦ πρωτοτύπου καὶ ἂν ἔχη τὴν ὑπομονὴν νὰ παρακολουθήσῃ τὴν διάφορον μορφολογίαν δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ καὶ μετρήσῃ μὲ ἐπιμέλειαν τὸ ὕψος καὶ πλάτος, εἰς ὃ τοποθετεῖται τὸ κάθε ὀργανικὸν μέλος τῆς κεφαλῆς. Αἱ φωτογραφίαι συχνάκις εἶναι ἀπατηλαί, καθόσον εἰλημμένοι ὑπὸ διάφορον ἐκάστοτε γωνίαν συγχύζουν καὶ ἀποκρύπτουν τὴν ἀλήθειαν. Καὶ εἰς τὸν γράφοντα τὸ φαινόμενον τῆς ἀσυμμετρίας καὶ τῶν ἐλαφρῶν ἀλλὰ σκοπίμων καὶ σημαντικῶν ἀποκλίσεων, ἔγινε ἀναντίρρητον δι' ὅλην τὴν ἀρχαϊκὴν τέχνην (ὅπως ἦτο καὶ παλαιότερα βέβαιον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος — γλυπτὰ Ἀφαιίας — καὶ ἐξῆς) μόνον μετὰ μακροχρόνιον προσπάθειαν ἐπὶ τῶν ἐκ Θέρμου κεφαλῶν, τῶν κούρων τοῦ Σουνίου ἔπειτα (*ANTIKE DENKMÄLER IV* τελευταῖον τεῦχος 1932) καὶ τῶν λοιπῶν γλυπτῶν τοῦ 7^{ου} καὶ 6^{ου} αἰῶνος. Ὡς πρὸς τὴν Κέρκυραν σημειώνομεν ἀκόμη, ὅτι παρομοία στροφή παρατηρεῖται καὶ εἰς μικρῶν διαστάσεων ἔκτυπον κεφαλὴν ποτνίας θηρῶν ἐπὶ ἀροκεράμων καλυπτῆρων συλλεγέντων ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος (ἔ.ἀ. σ. 137).

Παρὰ ταῦτα ἐπὶ τῶν κερκυραϊκῶν κεράμων ἐμελετήθη πρὸ πάντων ἡ κίνησις τῶν χρωματιστῶν κοσμημάτων καὶ καθόσον εἶναι γνωστὸν διὰ πρώτην φοράν, ἐπειδὴ τὸ ὑλικὸν τῶν εὗρημάτων ὑπῆρξεν ἐξαιρετικὰ πρόσφορον. Χάριν τῆς εὐχερεστερας κατανοήσεως παραθέτομεν ἐδῶ εἰκόνα τμήματος ὑδρορρόης τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος (*εἰκ. 1*), ὡς τοῦτο συνεκροτήθη μετὰ βεβαιότητος ἐκ πολλῶν συντριμμάτων (ἔ.ἀ. σ. 101, *εἰκ. 75*). Εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ νομίση κανεὶς, ὅτι ἡ ἐναλλαγὴ τῶν χρωμάτων πρὸς τὴν διεύθυνσιν ἄνω-κάτω, δεξιὰ-ἀριστερὰ, δὲν εἶχεν ἄλλον σκοπὸν παρὰ τὴν εὐάρεστον ἐκ τῆς ἀντιθέσεως ποικιλίαν. Ἄλλ' ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς κοσμήματα, ὡς εἶναι τὸ ἀπλοῦν ἢ διπλοῦν πλέγμα ἢ τὸ ὑπεράνω ραβδωτὸν κόσμημα, τὰ ὁποῖα ὡς ἐκ τῆς μορφῆς τῶν ἐμφαίνουσι κίνησιν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ, θὰ ἴδωμεν ὅτι καὶ ἡ τάξις τῶν χρωμά-

των εἶναι σύμφωνος. Τὸ διπλοῦν πλέγμα ὡς ἐκ τῆς θέσεως τοῦ μικροῦ ἀνθεμίου κατὰ τὸ μέσον κατευθύνεται πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἐπίσης φανερὰ κινεῖται τὸ ἀνώτερον ἀπλοῦν πλέγμα, ἐνῶ τὸ κατώτερον ἀντίθετα πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὶ δὲ συμβαίνει μὲ τὸν χρωματισμόν; Τὸ τμήμα τῆς ὑδρορροῆς ἀποτελεῖ μετρητικὴν μονάδα ἴσην πρὸς δύο πόδας ($30.8 + 30.8$), ἔχομεν ἄρα ἐπ' αὐτοῦ ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ ἕκαστον ἐκ τῶν 8 δεμάτων, στοιχείων τοῦ πλέγματος, ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς μίαν παλαστήν (=7.7 ἐκ). Τὸ πρῶτον λοιπὸν δέμα τῆς ἀνωτέρας σειρᾶς ἀριστερὰ εἶναι μέλαν, τὸ δεύτερον ἐρυθρόν, ἀκο-

Εἰκ. 1. Ὑδρορροή ναοῦ Ἀρτέμιδος τῆς Κερκύρας.

λουθοῦν τρία ἄλλα ζεύγη μὲ τελευταῖον δεξιὰ τὸ κόκκινον δέμα. Ὅτι ἡ τάξις αὕτη τῶν χρωματισμῶν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν κίνησιν, τὸ βεβαιώνει τὸ κατώτερον πρὸς τὰ ἀριστερὰ κατευθυνόμενον πλέγμα. Μαῦρον δέμα τώρα εἶναι τὸ πρῶτον δεξιὰ καὶ κόκκινον τὸ τελευταῖον ἀριστερὰ. Ἡ ἀντίστροφος κίνησις δὲν ματαιώνει τὴν κατεύθυνσιν τοῦ συνόλου καθόσον ἡ κατωτέρα σειρὰ φαίνεται δευτερεύουσα καὶ ἐνισχύει μᾶλλον μὲ τὴν ἀντίθεσιν τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀνωτέραν. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον βεβαιώνεται καὶ ἐπὶ τοῦ ὑπεράνω ῥαβδωτοῦ, ὅπου τὴν φανεράν πρὸς τὰ δεξιὰ διεύθυνσιν συμμερίζεται μόνον ἡ ἀνωτέρω σειρὰ μὲ τὸ ἐξ ἀριστερῶν ἐρυθρόν — λευκόν, ἀντιστρατεύεται δὲ ἡ κάτω μὲ τὸ μέλαν—λευκόν ἐκ δεξιῶν. Ἐπὶ τοῦ ὑπεράνω δωρικοῦ κυματίου τὰ ἀναβαίνοντα 8 φύλλα μὲ τὰ κατανεύοντα ἄκρα των δὲν παρουσιάζουν βέβαια κίνησιν πρὸς τὰ πλάγια, ὅμως ταύτην, καὶ δὴ πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐμφαίνει ἡ τάξις τῶν χρωμάτων, ὅταν τὸ πρῶτον ἐξ ἀριστερῶν ὑπερκύπτον φύλλον εἶναι μέλαν καὶ ἀκολουθεῖται μὲ ἐρυθρόν. Τὰ αὐτὰ παρατηροῦνται καὶ ἐπὶ τοῦ ἀβακωτοῦ κοσμήματος. Μία τέλος, πέμπτη αὕτη καὶ μεγάλη εἰς ἕκτασιν χρωματικὴ σειρὰ ὑπάρχει κάτω. Ὁλόκληρος ἡ περὶ τὸν κρουνὸν ἐπιφάνεια τῶν 2 ποδῶν εἶναι μελανή, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν ἄνω ἐρυθρὰν ἐπιφάνειαν

τῶν δισκαρίων τοῦ πλέγματος, ἀντιστρέφεται δὲ ἡ τάξις ἐπὶ ἄλλου τμήματος ὑδρορρόης. Ἄλλ' ἐξαιρεῖ τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἡ τάξις τῶν χρωματισμῶν σημαίνει κίνησιν καὶ κατεύθυνσιν, μέχρι πλήρους βεβαιότητος, τὸ γεγονός, ὅτι ὅταν ἔχωμεν ἀντίθετον κατεύθυνσιν τοῦ πλέγματος, δηλ. πρὸς τὰ ἀριστερά, τότε συμμορφώνεται ἡ τάξις τῶν χρωμάτων καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν κοσμητικῶν σειρῶν (ἔ.ἀ. εἰκ 85).

Θὰ ἦτο ἄτοπον περὶ τῶν κερκυραϊκῶν νὰ ἐκταθῶμεν ἐδῶ περισσότερον. Οἱ ἐπιθυμοῦντες πληρεστέρας εἰδήσεις ἄς ἀναγνώσουν τὴν μνημονευθεῖσαν πραγματείαν, ὅπου τοὺς λόγους συνοδεύουν ἀρκετὰ εἰκόνες, σχέδια καὶ ἀναπαραστάσεις¹. Θὰ περιορισθῶμεν λοιπὸν νὰ καταγράψωμεν, ποῖα προῆλθον θετικὰ πορίσματα ἐκ τῆς τότε γενομένης ἐρεύνης ἐπὶ τῆς μεγάλης καὶ καλῶς διατηρουμένης σίμης τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, τῆς μικρᾶς λεγομένης σίμης καὶ ἄλλων εἰς συντρίμματα διασωθεισῶν σιμῶν περὶ τὸν αὐτὸν ναόν, ὅπως καὶ ἐπὶ τῆς θαυμασίας φυλλοστοιχίας τοῦ ναοῦ εἰς Μοιη Repos. πορίσματα χρήσιμα εἰς τὴν κατανόησιν τῶν κεραμώσεων τοῦ Λαφρϊαίου.

1) Ἡ ἀρχὴ τοῦ νὰ προτάσσεται τὸ σκοτεινότερον χρῶμα καὶ νὰ ἀκολουθῆ τὸ ἀνοικτότερον τηρεῖται πάντοτε μὲ ἀκρίβειαν. Τὸ μέλαν προτάσσεται τοῦ ἐρυθροῦ καὶ τοῦτο τοῦ λευκοῦ, ὥστε νὰ ἔχωμεν τὰς σειράς: μέλαν - ἐρυθρόν, μέλαν - λευκόν, ἐρυθρόν - λευκόν, μέλαν - λευκόν - ἐρυθρόν.

2) Ἡ κίνησις εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀπλῆ καὶ πρὸς ὠρισμένην κατεύθυνσιν (ἀπλοῦν πλέγμα) ἢ νὰ συνδυάζεται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κοσμήματος μὲ ἀντίστροφον κατεύθυνσιν, ὑπηρετικὴν τῆς κυρίας. Ἄν αἱ ἀντίθετοι κατευθύνσεις εἶναι ἰσοτίμοι, ἐκφράζουν τότε τὴν γνωστὴν συνήθειαν νὰ διασταυρῶνουμεν τὰ βλέμματα κατὰ τὴν θεώρησιν (μικρὰ σίμη, φυλλοστοιχία τοῦ ἑτέρου μεγάλου ναοῦ).

3) Ἐπιδιώκεται παντοῦ ἡ αὐτοτέλεια ἐκάστου τμήματος σίμης, καθόσον τοῦτο ἀνταποκρίνεται εἰς μετρητικὴν μονάδα καὶ κάθε κόσμημα μετρεῖται ὡς παλαστή, ἡμίσεια παλαστή καὶ δάκτυλος μὲ τὰς ὑποδιαίρεσεις του. Οὕτως ἐπὶ τῆς μεγάλης σίμης τῆς Ἀρτέμιδος, ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς λεγομένης μικρᾶς, κατὰ μὲν τὴν ὑδρορρόην ὁ πούς εἶναι 30.8 καὶ ἐπὶ τῶν ἀετωμάτων 35.2, ἐπὶ δὲ τῆς φυλλοστοιχίας τοῦ Μοιη Repos ἔχομεν τὸν πόδα 33 (ἔ.ἀ. 148) καὶ ἐπὶ ἄλλης μικρᾶς σίμης τὸν πόδα 29.6 (ἔ.ἀ. 134). Ἐντεῦθεν κατανοεῖται, ὅτι μὲ τὴν συγκρότησιν ἑνὸς μόνου τμήματος συμπεραίνομεν ἀσφαλῶς τὰ κατὰ τὴν διακόσμησιν καὶ κίνησιν τοῦ συνόλου.

4) Ἐπὶ σιμῶν, ὅπου γίνεται χρῆσις τριῶν χρωμάτων εἰς τὸ διπλοῦν πλέγμα, ἡ μὲν ἄνω σειρὰ εἶναι: μέλαν - λευκόν - ἐρυθρόν, ἡ δὲ κάτω μὲ τὴν ἀντίστροφον κατεύθυνσιν: μέλαν - ἐρυθρόν - λευκόν (ΚΟΡΚΥΡΑ I, σ. 131, εἰκ. 101).

Καὶ 5) Ἡ αὐτὴ σκόπιμος τάξις τῶν χρωματισμῶν τηρεῖται ἀνεξαίρετως πανταχοῦ — Θέρμος, ἀρχαιότερος ναὸς Ἀφαιας, Τροϊζήν, Δελφοὶ — βαίνει δὲ βαθμηδὸν παραμελουμένη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6^{ου} αἰῶνος (ἔ.ἀ. 113, 1, 2 καὶ σ. 123).

¹ Τοῦτο δὲν ἠθέλησε νὰ κάμῃ ὁ Dyggve ἢ ἀναγνώσας δὲν ἠθέλησε νὰ προσέξῃ τὰς λεπτομερεῖς περιγραφάς μου καὶ τὸ χειρότερον ἠγνόησε τὰ πράγματα. Εἰς τὸ βιβλίον του (Laphrion σ. 210 καὶ σημ. 5) ἐξετάζει τὴν ἐναλλαγὴν τῶν χρωμάτων καὶ πιστεύει, ὅτι αὐτὴ χρησιμεύει εἴτε εἰς τὰ ἥσυχά κοσμήματα εἰς τὴν ἔξαρσιν τῶν διαφόρων μερῶν εἴτε εἰς τὰ κινούμενα εἰς τὸ νὰ τονισθῆ ἢ κίνησις, παραβλέπει ὅμως τὸ γεγονός, ὅτι τὰ χρώματα παντοῦ ἐναλλάσσονται καθ' ὠρισμένον καὶ πολλακίς ἐπαναλαμβανόμενον σύστημα. Μὲ τὴν ἀδιαφορίαν του προάγεται μάλιστα νὰ χαρακτηρῆσιν ὡς ἐξεζητημένην (spitzfindig) τὴν γνώμην μου, ὅτι καὶ αἱ μεγάλαι ἐπιφάνειαι ἀπὸ κέραμου εἰς κέραμον ἀλλάζουσιν

εἰς χρωματισμόν. Ἄλλὰ τοῦτο σημαίνει πολεμικὴν ἐντελῶς ἄγονον. Ἀντίθετα ὁ Schleif, τὰς γνώμας τοῦ ὁποίου ἐπὶ οὐσιωδῶν ζητημάτων ὄφειλα νὰ ἀντικρούσω, περιορίσθη εἰς ἀσθενῆ ἀντίρρησιν (ΚΟΡΚΥΡΑ I, 60, 1) παραπέμπων εἰς τὸ ἀνύπαρκτον ἀνάλογον τοῦ Θησαυροῦ τῶν Γελῶν, ὅπου τὸ κόσμημα μικρᾶς ταινίας κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς διαφέρει ἐλάχιστα τοῦ ἀναλόγου κοσμήματος τῶν στενῶν. Καὶ ἐν γένει συνεργατικώτερος ὁ Schleif δὲν διστάζει εἰς τὴν αὐτὴν σημείωσιν νὰ χαρακτηρῆσιν ὡς ἐξαντλητικὰς τὰς περιγραφάς μου καὶ ἐνίοτε ὡς ἀκριβεστέρας τὰς παρατηρήσεις (genauere Beobachtungen).

ΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΑΙ ΚΕΡΑΜΩΣΕΙΣ

Μὲ πίστιν τώρα εἰς τὰς ἀνωτέρω ἀντιλήψεις θὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν καλυδωνίων κεραμώσεων. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους καὶ ἐπειδὴ ὁ Duggve ἐξέθεσε διαφορετικὰς γνώμας ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς παλαιοτάτας κεραμώσεις τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος.

Ἦδη εἰς τὴν ΑΕ τοῦ 1937, σ. 313,1 εἶχα παρατηρήσει, ὅτι ἡ γυναικεία κεφαλὴ τοῦ καλυπτῆρος στρέφεται μικρὸν πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τῆς, ὅπως φαίνεται ἐκ τῆς μεγαλυτέρας ἀποκλίσεως τοῦ περιγράμματος. Περὶ τῆς αὐτῆς στροφῆς ἔχομεν τώρα πλειοτέρας καὶ πειστικωτέρας ἐνδείξεις. Κατὰ τὰς ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίτσας τῶν ἐτῶν 1939 καὶ 1940 παρατηρήσαμεν μετὰ τῶν φοιτητῶν, ὅτι εἰς μέγα πλῆθος ἐπιπεδομόρφων καλυπτῆρων (α' ἡμισυ τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος) αἱ ὑπεράνω πλευραὶ εἶναι κατὰ τινα χιλιοστὰ, 5 - 9, ἄνισοι. Τοῦτο μὲ κατέστησε προσεκτικὸν καὶ μετὰ τοῦ ζωγράφου Ἀλεξ. Κοντοπούλου εὔρομεν κατόπιν τὴν αὐτὴν ἀνισότητα ἐπὶ πάντων τῶν ἐκ Καλυδῶνος παρομοίων καλυπτῆρων, μάλιστα τῶν ἐγγὺς πρὸς τὰ ἄκρα τῆς στέγης καὶ ἀκολουθῶς ἐπὶ τῶν ἐκ Θέρμου, Κορίνθου καὶ ἄλλων τόπων ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν μέχρι τῶν ὑστέρων χρόνων, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν. Τὸ νὰ διαφεύγῃ ἕως τώρα τόσους δξυδερεκῆς σχεδιαστὰς ἢ ἐν λόγῳ ἀνισότης σημαίνει βεβαίως φαινόμενον παράδοξον, ἀλλὰ καὶ εὐεξήγητον. Συνήθως ὁ σχεδιαστὴς βέβαιος περὶ τῆς ὁμοιομερείας μετρεῖ μόνον τὴν μίαν πλευρὰν καὶ ἀδιστακτικῶς ἐπαναλαμβάνει τὸ αὐτὸ μέτρον καὶ διὰ τὴν ἄλλην. Ἦ, ἂν τύχη νὰ παρατηρήσῃ τὴν διαφορὰν, τοῦτο ἀποδίδει εἰς ἀσήμαντον τεχνικὸν λάθος.

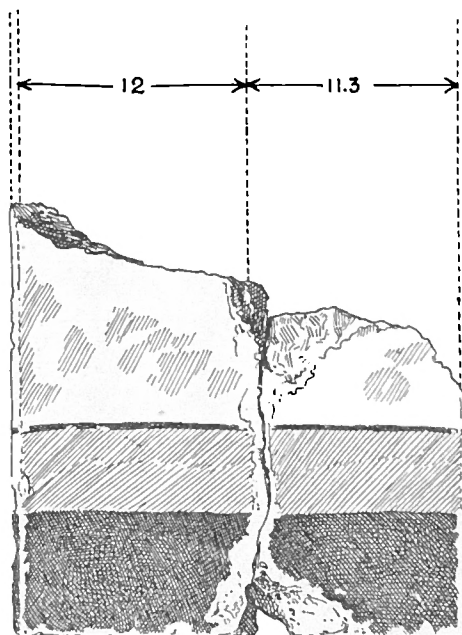
Ἐπὶ τῆς *εἰκόνας* 2 ἔχομεν ἐν κατόψει τὰ δύο συνανήκοντα θραύσματα τοῦ κατωτέρου ἄκρου καλυπτῆρος (ἀπεικονισθέντος εἰς ΑΕ πίν. 5 καὶ πληρέστερον εἰς Laphrion πίν. XVI, O) μὲ διαφορὰν 7 χιλιοστῶν ὑπὲρ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τῆς κεραμίδος (12-11,3). Ὁ καλυπτῆρ οὗτος δὲν συνείχετο μετὰ προτομῆς γυναικείας κεφαλῆς καὶ ἀνήκει εἰς ἄγνωστον ὄπισθεν σειρὰν, ἀλλ' ὅτι ἡ ρηθεῖσα προτομὴ συνεκολλᾶτο μετὰ καλυπτῆρος ὁμοίου εἶναι βέβαιον¹. Ἐπὶ τῶν ἀπεικονίσεων (ΑΕ 303 Α κάτω ἀριστερὰ καὶ Laphrion εἰκ. 156 Μ) καὶ μάλιστα πρὸ τοῦ πρωτοτύπου παρατηροῦμεν ὄπισθεν τοῦ πόλου 1) σαφῆς τὸ διάγραμμα καλυπτῆρος χρωματιστοῦ μὲ παρόμοιον βυσσινόχρουν χρῶμα 2) ὅτι ἡ ράχις τοῦ καλυπτῆρος ἀπομακρύνεται περὶ τὰ 8 χιλ. δεξιώτερα ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ πόλου, τοῦ σημειουμένου ἔμπροσθεν διὰ τοῦ κέντρου τοῦ μεσαίου ρόδακος, καὶ 3) ὅτι ἡ μειωμένη κατὰ 7 χιλ. ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ καλυπτῆρος καταπίπτει συνεπῶς ῥαγδαίωτερον. Ἡ ἐντονωτέρα κατάπτωσης τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς, συναφῆς πρὸς τὴν ἐπέκτασιν τῆς δεξιᾶς, σημαίνει ἀναμφιβόλως κίνησιν τῆς κεραμίδος ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ, τὴν αὐτὴν δὲ κίνησιν συμμερίζεται κατὰ τὸν οἰκτεῖον τρόπον καὶ ἡ γυναικεία προτομὴ.

¹ Κατὰ λάθος παρελείφθη ὁ χρωματισμὸς τοῦ κατωτέρου καλυπτῆρος, ΑΕ σ. 309, εἰκ. 4. Εὔστοχοι κατὰ τοῦτο ἦσαν αἱ παρατηρήσεις τοῦ DUGGVE Laphrion

227, σημ. 3 καὶ ὁ σχετικὸς λόγος. αὐτόθι, περὶ τοῦ προβληματικοῦ χρωματισμοῦ τῶν καλυπτῆρων καὶ στρωτήρων.

Πρὸς τοῦτο ὄφειλεν, ὡς εἶδομεν, νὰ τοποθετηθῆ τὸ μέσον τοῦ πόλου καὶ τοῦ προσώπου ἀριστερώτερα. Ἀκολουθεῖ τότε, ὅτι τὰ πρὸς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ προσώπου ἀποβαίνουν κατὰ τι πλατύτερα. Πρόκειται περὶ διαφορᾶς 2 ἢ 3 χιλιοστῶν, ἀλλ' ἀποτελεσματικῆς διαφορᾶς. Σχετικὰ μὲ τὴν προτομὴν Α τὸ πλάτος τοῦ μετώπου ἀπὸ τῆς κεντρικῆς καθέτου τῆς στάθμης, τῆς ἐξαρτωμένης ἐναντι τῆς χωρίστρας, εἶναι 45 χιλ. ἀριστερὰ καὶ 48 χιλ. δεξιὰ καὶ εἰς τὴν προτομὴν Β ἀντιστοίχως 43.5 χιλ. καὶ 46 χιλ. Ἀνάλογος εἶναι ἡ διαφορὰ κατὰ τὸ πλάτος τῶν ζυγωματικῶν καὶ τοῦ λοιποῦ πρὸς τὰ κάτω προσώπου. Πρὸ τῶν πρωτοτύπων αἰσθάνεται κανεὶς μάλιστα διὰ τῆς ἀφῆς, ὅτι ἡ δεξιὰ τῶν πλευρᾶ στρογγυλεύει ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀριστεράν, πού ἀπλώνεται ἐπίπεδος καὶ εἶτα καταπίπτει ἀποτόμως. Ἡ στροφή ὑποδηλώνεται καὶ δι' ὄλων τῶν μικρῶν χαρακτηριστικῶν. Ἐπὶ τῆς Β ἡ μύτη ἀριστερὰ καταβαίνει πλαγιωτέρα ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ, τὸ ἄνω χεῖλος ἐκτείνεται δεξιὰ περισσότερον ὑπὲρ τὸ κάτω καὶ αἱ ζῶναι τῆς κόμης ἀναβαίνουν πλαγιώτεροι πρὸς τὰ ἔξω παρὰ ἐπὶ τοῦ διατηρουμένου δεξιοῦ πλοκάμου τῆς Α προτομῆς. Συνολικὰ ἡ κίνησις ἢ στροφή τῆς προτομῆς εἶναι βεβαία καὶ συνέχεται ὀργανικῶς μὲ τὴν κίνησιν τῶν ὀπισθεν καλυπτῆρων. Δὲν εἶναι ἄρα τυχαία καὶ ἀσήμαντος ἡ ἀνισομέρεια τῶν κεραμίδων οὔτε ὀρθὸν εἶναι νὰ παραβλεφθοῦν αἱ ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς συμμετρίας τῶν ἀναγλύπτων εἰκόνων¹.

Παλαιότερα ἐπίστευσα, ΑΕ 303, ὅτι αἱ δύο προτομαὶ παρὰ τὰς μικρὰς μεταξύ τῶν διαφορᾶς ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν μήτραν καὶ ὅτι διαφορετικὴ ὄπτησις ἢ ἄλλα τεχνικὰ αἷτια προεκάλεσαν τὴν αἰσθητὴν ἀνομοιότητα: στενόμακρον πρόσωπον τῆς Β, πλατὺ καὶ βραχύτερον τῆς Α. Μετὰ νέας καὶ ἀκριβεστερας φροντίδας πιστεύω τώρα, ὅτι ἀνήκουν μὲν καὶ αἱ δύο εἰς τὸν αὐτὸν τύπον, ἀλλ' ὅμως ἑκατέρω προέρχεται ἐκ διαφορετικῆς μήτρας καὶ παρουσιάζει διαφορετικὴν ἐργασίαν. Τὸ ὕψος τοῦ προσώπου, ἀπὸ τῆς χωρίστρας μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ λαιμοῦ εἶναι τὸ αὐτὸ σχεδόν, 88 χιλ. τῆς Α, 87 χιλ. τῆς Β. Ἀλλὰ τὸ πλάτος τοῦ μετώπου ἀποκλίνει σημαντικῶς: 65 χιλ. ἐπὶ τῆς Α, 62 τῆς Β, κατὰ τὰ ζυγώματα δὲ 53-51. Ἐκ τούτων ἄρα κατάγεται ἡ διάφορος

Εἰκ. 2.

¹ Ὁ Dyggve ἐξετάζων τὸ ἀσιδοειδὲς ἀκρωτήριο μετὰ τῶν συντριμμάτων τοῦ γραπτοῦ Γοργονεῖου δὲν ἠδυνήθη, γράφει (Laphrion, σ. 146, 7) νὰ βεβαιωθῆ περὶ τῶν μικρῶν ἀσυμμετριῶν, εἰς τὰς ὁποίας ΑΕ ἔ.ἀ. σ. 312 κέ. ἀπέδωκα πολλὴν σημασίαν. Ἡ δυσπιστία του ἐξηγεῖται ἐν μέρει ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι δὲν εἶχε ὑπ' ὄψει του τὰ πολυάριθμα παρόμοια φαινόμενα καὶ εἶναι δύσκολον νὰ ἀπαλλαγῆ κανεὶς ἀμέσως ἀπὸ τὰς πλάνας τῆς

ὀρθοδοξίας. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ὁμιλοῦν σταθερὰν καὶ σαφῆ γλῶσσαν. Ἄς προσέξῃ ὁ ἐνδιαφερόμενος ἀναγνώστης εἰς τὴν καλὴν φωτογραφίαν, Laphrion εἰκ. 160, τεμάχιον Α καὶ Β, καὶ τὴν ἀκριβῆ ἀπεικόνισιν ΑΕ ἔ.ἀ. πίν. 5, ὅπως πεισθῆ περὶ τῶν μικρῶν ἀλλ' ἐκδήλων διαφορῶν κατὰ τὴν περιοχὴν ἑκατέρου πέρατος τοῦ στόματος τῆς Γοργόνος.

ἐντύπωσης. Ἀντιθέτως ὁ πῶλος τῆς Β παρουσιάζει μεγαλύτεραν διάμετρον: 75,5. χιλ. ἐνῶ τῆς Α μόνον 73,5 καὶ οἱ ῥόδακες τῆς πρώτης εἶναι αἰσθητῶς μεγαλύτεροι. Προστίθεται ἀκόμη ἡ διάφορος ἐπεξεργασία κατὰ τὴν ἄνω βλεφαρίδα, περιβαλλομένη ἐπὶ τῆς Β μὲ ἀξιόλογον βάθυσμα, χαρακτηριστικὸν συντελοῦν μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ τῆς καλυτέρας διατηρήσεως εἰς τὴν ὄλην πλέον εὐάρεστον ἐντύπωσιν.

Ἡ ἀνωτέρω διαπιστουμένη διαφορὰ τῶν προτομῶν σημαίνει μίαν προσέτι ἔνδειξιν — ἐξάπαντος μικρὰν καὶ ἀσήμαντον, ἂν ἦτο μοναδική — πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης, ὅτι ἐπὶ τοῦ Λαφριαίου κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7^{ου} αἰῶνος συγχρόνως ἢ μὲ μικρὰν διαφορὰν χρόνου ἠγέρθησαν δύο ναοὶ ἔχοντες πηλίνην διακόσμησιν τὴν αὐτὴν, ἀλλὰ μὲ παραλλαγὰς ἀντιστοιχοῦσας εἰς δύο χωριστὰς στέγας. Τοῦτο δὲν ἠθέλησε νὰ δεχθῆ ὁ Duggve, ἀλλὰ τὴν σημαντικωτέραν ἐξ ὄλων τῶν ἐνδείξεων ὑπὲρ τῆς γνώμης μου δὲν ἐπρόσεξε καθόλου. Μετροῦντες δηλ. μετὰ τοῦ Λεφάκη εὔρομεν, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν δύο διαφορετικοὺς στρωτῆρας ἀκροκεράμους, πού εἶχον ἐν τούτοις τὸ αὐτὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὴν αὐτὴν ἔμπροσθεν διακόσμησιν. Εἶχομεν δύο τεμάχια ἐκ γωνίας δεξιᾶς καὶ ἀριστερᾶς καὶ ἐν κεντρικὸν μέρος στρωτῆρος. Τῶν δύο πρώτων τὸ πάχος ἔμπροσθεν κατὰ τὴν ταπεινότεραν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν ἐμετρήθη 60 χ. εἰς μῆκος δὲ 22 ἐκ. ὀπισθεν τὸ αὐτὸ πάχος μειώνεται, ὡς εἶναι τὸ κανονικόν, εἰς 50 χ. Ἀντιθέτως τοῦ κεντρικοῦ θραύσματος τὸ ὀπισθεν πάχος, ἀντὶ νὰ μειώνεται, μεγαλώνει: 42 χ. ἔμπροσ, 48 χ. ὀπίσω. Βλέπε τὰς σχετικὰς τομὰς 1β καὶ 2β τοῦ πίν. 1, ΑΕ ἔ. ἀ. σ. 305. Ἀλλὰ τὰς τομὰς ταύτας, τὰς ἀσφαλῶς διδακτικὰς, παρασιωπᾷ ἐντελῶς ὁ Duggve, ἂν καὶ παραθέτει εἰς τὴν εἰκόνα 230 τοῦ βιβλίου του τὴν ἀναπαράστασιν κατὰ τὴν ἔμπροσθίαν ὄψιν τῶν δύο διαφορετικῶν στρωτῆρων ἐκ τοῦ πίνακος τῆς Ἐφημερίδος, πιθανῶς ἐπειδὴ ἦτο δυνατὸν νὰ τὰς ἐπικρίνῃ¹. Ἀλλ' εἶχομεν μετὰ τοῦ Λεφάκη, ἐργασθέν-

1 Πραγματικῶς ἔχει δίκαιον, ὅταν ἰσχυρίζεται (Laphrion σ. 227 κέ.) ὅτι τὸ ἀνυψούμενον μέσον τοῦ στρωτῆρος μὲ τὸ ἀνεστραμμένον ἀνθέμιον ἔχει καθ' ἑαυτὸ διακοσμητικὴν ἀξίαν καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ἰσοῦψές πρὸς τὰ πέρατα τοῦ στρωτῆρος τὰ ἀναβαίνοντα μέχρι τῶν 10 ἐκ. Δὲν εἶναι ἀνάγκη, ἀλλ' ὅμως πιθανὸν εἶναι, ὅτι ὑπῆρχον τὰ δύο μεγέθη, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἐξ ἄλλου προσκορῶ εἰς δυσκολίαν ἐντελῶς φανταστικῆν. Παραδέχεται, ὅτι κατὰ τὴν ἀναπαράστασιν μὲ κανονικὴν κλίσιν τῆς στέγης (ΑΕ ἔ. ἀ. πίν. 4) χρήσιμος εἶναι διὰ τεχνικοὺς λόγους ξυλίνη ἐπένδυσις (Holzeinlage) ὑπὲρ τὸ γείσον (σ. 226 τοῦ βιβλίου), ἵνα συνδεθῇ μετ' αὐτῆς στερεὰ τὸ ἀπὸ τῶν ἄκρων ἀναβαῖνον ξύλον τῆς στέγης, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ κατ' οὐδένα τρόπον θέλει νὰ δεχθῆ προκειμένου περὶ τῆς ἄλλης στέγης, ὅπου ὁ στρωτῆρ θὰ τοποθετηθῆ ὀριζοντίως. Ἡ δυσκολία εἶναι φανταστικὴ, διότι καὶ εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν παρίσταται ἡ αὐτὴ ἀνάγκη τῆς στερεᾶς συνδέσεως καὶ ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι, ὅτι τὰ ἀναβαίνοντα ξύλα ἀρχίζουσι τώρα ὀπισθεν τοῦ στρωτῆρος μὲ προεκβολὴν ὑπὲρ τὸ γείσον. Ἀκόμη καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ξυλίνη βάσις, ὡς τοῦτο ὑποδεικνύει τὸ ἐπὶ 2 ἢ 3 γείσων ἐλαφρὰ βαθυσμένον ἐπίπεδον, ὥστε νὰ γίνῃ δυνατὴ ἐπ' αὐτῆς ἡ κατὰ τὴν συνήθειαν καθήλωσις τῶν ὀπι-

σθίων ἄκρων τοῦ ἀκροκεράμου καὶ ἡ ἀπαραίτητος τοῦτου στερέωσις. Ἐπίσης ἐδέχθη ὡς ὀρθὴν τὴν καθήλωσιν ἐπὶ ξυλίνης βάσεως τῶν γείσων, ὅπως ταύτην ἐπρότεινα. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀναπαράστασιν τῶν ξυλίνων προμόχθων, περὶ ὧν ὁ Duggve (ἔ. ἀ. 226,2) ἐκφράζεται ἀποδοκιμαστικῶς καὶ μὲ περισσὴν ἀγανάκτησιν, ὅτι εἶναι ἀστήρικτοι ἀναιμικαὶ εἰκασίαι (blutlose Vermutungen) σημειῶνω ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὅτι εἰς τὸν Θέρμον καὶ τὸν ἀσφαλῶς ξύλινον ναὸν τοῦ 640-630 π.Χ. ὁ δωρικὸς ρυθμὸς εἶναι ἤδη ἀνεπτυγμένος — ὑπάρχουν πῆλιναι τρίγλυφοι τοῦ προνάου σύγχρονοι — καὶ ἡ ἐρμηγεία τοῦ Kawergau (ANTIKE DENKMÄLER II, 2. πίν. 49) τῶν ὑπὲρ τὰς μετόπας ἄκρων εἶναι ἀβάσιμος. Λυπηρὸν εἶναι, ὅτι τὸ σημαντικὸν τοῦτο σύντριμμα μετὰ τῶν λευπάνων τοῦ ἀνθемίου κατὰ περιέργον τρόπον ἐξηφανίσθη ἐκ τῆς συλλογῆς τῶν καλυδωνικῶν κεράμων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Λέγω περιέργον, διότι τὸ σύντριμμα δύσκολον ἦτο νὰ παραπέσῃ ἢ ἀποκρυβῆ εἰς τινὰ γωνίαν τῆς ἀποθήκης τοῦ Μουσείου, ὃ δὲ Duggve τὸ εἶδεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ θέρος τοῦ 1938 καὶ τὸ ἐφωτογράφησε (Laphrion σ. 141 καὶ εἰκ. 157, j). Ἐξάπαντος τὸ καλύτερον εἶναι νὰ εὔρεθῇ κάποτε. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὁ ἐξαφανισμὸς του γίνῃ ὀριστικὸς, ἡ μαρτυρία τῶν τομῶν 1β καὶ 2β θὰ παραμείνῃ ἀκλόνητος. Εἰς τὸ σχετι-

τος επίσης προηγουμένως εις τὸν Θέρμον, ὑπ' ὄψει μας παρόμοιον παράδοξον καὶ ἀντικανονικὸν φαινόμενον — ἐπὶ πηλίνης ὑδρορροῆς τοῦ λεγομένου Ἀπόλλωνος Λυσείου ἢ ὀριζοντία βάσις ἀντὶ νὰ λεπτύνεται ὀπισθεν ὑψώνεται κατὰ 10 χ. — καὶ ἡ καταμέτρησης τοῦ ἐν λόγῳ στρωτήρος ἔγινε μὲ κάθε προσοχὴν. Ἐπιστεῦσαμεν τότε, ὅτι ἡ παρέκκλισις ἀπὸ τὴν συνήθειαν καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις σημαίνει προπαρασκευὴν εἰς τὸ νὰ διαφοροποιήσουν οἱ ἀρχιτέκτονες τὴν ἄλλως ἀρκετὰ μονότονον κλίσιν καὶ ἐπιτύχουν μεγαλύτεραν στερεότητα εἰς τὰ κινδυνεύοντα ἄκρα. Πρβ. ΑΕ, ἔ. ἀ. σ. 305 κέ. ἐκτενέστερον λόγον. Καὶ τώρα πιστεύομεν, ὅτι ἡ σημαντικὴ αὕτη διαφορὰ τῶν ἀκροκεράμων ὀδηγεῖ εἰς τὴν παραδοχὴν δύο διαφόρων κεραμώσεων. Ἐπικουρικαὶ εἶναι καὶ ἄλλαι ἱκαναὶ ἐνδείξεις. Ὡς ἐξετέθη ἐν ΑΕ ἔ. ἀ. σ. 305 ἐκ τῶν ὀπισθεν τῶν μετώπων τῶν καλυπτῆρων σχηματιζομένων διαφόρων κενῶν¹ ὕψους 85 χ. (Α) καὶ 100 χ. (Β) οἱ ὑπείσερχόμενοι στρωτήρες πρέπει νὰ εἶχον κατὰ τὰ πέρατα διαφορετικὸν καὶ ἀντίστοιχον ὕψος. Πρὸς τὶ ὅμως θὰ ἐχρησίμευεν ἡ ποικιλία εἰς ὕψος τῶν περάτων, πού ἦσαν ἀφανῆ ὡς κρυπτόμενα ὑπὸ τοῦς καλυπτῆρας; Διὰ τοῦτο πιθανὸν εἶναι, ὅτι καὶ τὸ κεντρικὸν ἔξαγμα θὰ εἶχε τὸ αὐτὸ μεγαλύτερον ὕψος ὡς ἀναπαρεστάθη εἰς τὸν πίνακα 1 τῆς Ἐφημερίδος. Πρὸς τοῦτο συμφωνοῦν δύο ἄλλα περιστατικά. Οἱ μεγαλύτεροι δηλ. ἔξεῖχον κάτω περισσότερον εἰς ΑΕ ἔ. ἀ. σ. 304 σημειώνεται, ὅτι τούτων ἡ διὰ λευκοῦ χρωματισμένη κάτω ἐπιφάνεια ἔχει πλάτος 12 ἐκ., ἐνῶ τοῦ μικροτέρου μόνον 9. Ἐπειτα οἱ μεγαλύτεροι ἐκοσμοῦντο μὲ τὰς ἐξαρτωμένας προτομάς Β, πού ἔνεκα τῶν ἀναλογιῶν — στενότερον πλάτος — παρουσιάζουν στενόμακρον πρόσωπον, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς προτομάς Α, τὰς τοποθετουμένας ἐπὶ τῶν μικροτέρων. Τὸ νὰ ἔξεχουν περισσότερον οἱ μεγαλύτεροι στρωτήρες καὶ τὸ νὰ φέρουν ὀπτικῶς ὑψηλότερας προτομάς συμφωνεῖ μὲ τὸ ὑψηλότερον μεσαῖον ἔξαγμα. Καὶ ὁ λόγος τῶν διαφορῶν εἶναι ὠρισμένως ἡ διαφορετικὴ τοποθέτησις. Οἱ μὲ τὴν ἔντονον κανονικὴν κλίσιν ἀκροκέραμοι ἀπαιτοῦν μεγαλύτερας κατὰ τι διαστάσεις, οἱ δὲ ὀριζοντίως τοποθετημένοι ἀρκοῦνται εἰς μετριώτερα μεγέθη. Ἴσως νομισθῆ, ὅτι ὑπερβολικὰ λεπτολογοῦμεν προκειμένου περὶ διαφορῶν τυχαίων καὶ ἀσημάντων, ἀλλ' ὅπως θὰ δειχθῆ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παρούσης ἐρεῦνης, πᾶσα λεπτομέρεια, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται μικρά, εἶναι ἀξία προσοχῆς. Ὡς εἶναι ἡ ἀρχαία κεράμωσις ἀναμφισβητήτως ἔργον μεγάλης καὶ μοναδικῆς τέχνης, φυσικὸν εἶναι τοῦτο νὰ κατορθώνεται μὲ κάθε λεπτομέρειαν².

κὸν σχεδίασμα, πίν. XVI, j δὲν παρέλειψεν ὁ Dyggve νὰ σημειώσῃ τὸ κατ' αὐτὸν πᾶχος τῆς κεραμίδος: 43 χ. ὀπισθεν καὶ 44 χ. ἐμπρός, ἀλλ' ἡ μέτρησις αὕτη δὲν εἶναι ἔγκυρος, διότι εὑρίσκειται εἰς φανεράν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἰδικὴν μου τῆς τομῆς 2β (42 ἐμπρός, 48 ὀπίσω), βεβαιωμένην καὶ ὑπὸ τοῦ σχεδιαστοῦ Λεφάκη, δὲν ἔχομεν δὲ κανὲν ἄλλο παράδειγμα ὑποθετικοῦ λάθους τῶν σχεδιασμάτων τῆς πραγματείας μου ἢ καὶ ἄλλων γνωμῶν, πού νὰ διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ ἀρχιτέκτονος συνεργάτου. Σημειῶνω ἀκόμη ἐδῶ, ὅτι ἡ ἀναπαράστασις τοῦ κατανεύοντος ἀνθεμίου παρὰ Dyggve μὲ τὰ ἐναλλασσόμενα χρώματα δὲν εἶναι κατὰ πάντα ἀκριβῆς ὡς ἡ τοῦ Λεφάκη.

¹ Αἱ σχετικαὶ ἀντιρροήσεις τοῦ Dyggve ἔ. ἀ. 144 εἶναι

ἀσθενεῖς. Φανερά καὶ ἀναμφισβήτητα εἶναι τὰ διαφορετικὰ κενὰ ὑπὸ τὰ ἔχνη τῶν καλυπτῆρων Ἐφῆριον ἔ. ἀ. εἰκ. 156 καὶ ΑΕ ἔ. ἀ. εἰκ. 1.

² Πρβ. σχετικὰς παρατηρήσεις μου εἰς KORKYRA I, 116. Ἀξίζει νὰ παρατεθῆ εἰς μετάφρασιν ἢ ἐκεῖ σημειουμένη γνώμη τοῦ παλαιοῦ Bogtman (BERLINER WINCKELMANN'S PROGRAMM 41, 1881, 31): «Παρὰ ταῦτα ἐμφανίζεται ἡ ἀρχαία στέγασις ὄχι μόνον ἀπὸ μορφολογικῆς ἀλλὰ καὶ τεκτονικῆς ἀπόψεως καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς συμπάσης τέχνης ὡς μοναδικὸν κατόρθωμα καὶ ὡς ἐπίδοσις πού καμία ἄλλη ἀρχιτεκτονικὴ οὐδὲ κἂν ἐπεχείρησε νὰ ἐπιτύχῃ, ὥστε ἡ σχετικὴ λεπτομερειακὴ δημοσίευσις θὰ ἀντίκρυζε ζωηρὸν ἐνδιαφέρον, καλλιτεχνικὸν ἅμα καὶ πρακτικόν».

Θὰ ἤρουν τὰ ἀνωτέρω νὰ βεβαιώσουν, ὅτι αἱ δύο κεραμώσεις εἶναι τόσο ὅμοιαι καὶ τόσο διαφορετικαί, ὥστε ἀπίθανος πολὺ νὰ εἶναι ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ ἢ μία διεδέχθη τὴν ἄλλην μετὰ παρέλευσιν χρόνου ἀχρηστευθεῖσαν. Ἄλλ' ἔχομεν καὶ τὴν ἐκ τῶν γείσων πρόσθετον ἔνδειξιν. Ὑπάρχουν ἐκ τούτων τέσσαρα ἐν ὄλῳ εἶδη, διακρινόμενα ἐκ τοῦ διαφόρου μήκους τῆς κάτω φυλλοστοιχίας¹: 15, 135, 12 καὶ περίπου 10,5 ἐκ. (Laphrion, πίν. XVI, G (=τὸ μικρότατον) καὶ ΑΕ ἔ.ἀ. πίν. 3, 1-5). Ἐκ τούτων τὰ μακρότερον ἐξέχοντα, 15 καὶ 13.5 δέον νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ τὰ βραχύτερα, 12 καὶ 10.5, εἰς τὰς στενάς. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι ἐπὶ τῶν ἀνερχομένων πλευρῶν τῶν ἀειωμάτων δὲν ἐτοποθετοῦντο τοιαῦτα γείσα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ ἀριθμὸς 4 δι' ἓνα ναὸν εἶναι ἀδικαιολόγητος. Ἐντεῦθεν προκύπτει κάποια νύξις, ὅτι τὰ μικρότερα γείσα² μαρτυροῦν ἓνα ναὸν περιορισμένον κατὰ τι εἰς μέγεθος. Οὗτος ἀδύνατον νὰ εἶναι ἄλλος παρὰ ὁ καθ' ὅλους τοὺς ἀρχαίους αἰῶνας μικρὸς παραμείνας ναὸς τοῦ Λαφριαίου³. Ὁ ἄλλος ναός, σύγχρονος ἢ ὀλίγον νεώτερος ἦτο κατὰ τι μεγαλύτερος καὶ ἦτο ἰδρυμένος ἐπὶ τοῦ πλατυτέρου φυσικῶς πρὸς Β χώρου, ὅπου ὁ ἐπιφανὴς μέγας ναὸς τοῦ ἱεροῦ (ΑΕ ἔ.ἀ. σ. 311). Εἰς τὸν μικρότερον ἄλλως ναὸν ἀνήκει τὸ ἀσπιδοειδὲς ἢ ὀρθότερον φιαλωτὸν ἀκρωτήριο μετὰ τῶν μικροτέρων καλυπτῆρων τῆς κορυφαίας, διαμέτρου 44 ἐκ. ἔναντι 46 τῶν μεγαλυτέρων καὶ τυπολογικῶς νεωτέρων (ΑΕ ἔ.ἀ. πίν. 2, 2 καὶ 4). Εὐλόγον ἀκόμη εἶναι νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν ναὸν Α, τὸν μικρότερον, τὴν ὀπωσθήποτε ἀρχαιότερον στέγην μὲ τὸ ἐλαφρὸν τσάκισμα κατὰ τὰ ἄκρα τῶν μακρῶν πλευρῶν.

Εἰς τὴν κεράμωσιν τοῦ Α ναοῦ θὰ ἐπανέλθωμεν καὶ πάλιν, ἀφοῦ προηγουμένως ἐξετάσωμεν τὴν ἀκολουθήσαν ἀρχαϊκὴν κεράμωσιν τοῦ ἑτέρου ναοῦ Β. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τούτου ἀνάγκη εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὰ παλαιὰ γείσα.

Εἶναι εὐχάριστον, ὅτι ἡ λεπτομερειακὴ ἐπανεξέτασις τῶν γείσων τούτων ὑπὸ τοῦ Dyggve ἀπέδωκε τινα ὠφελήματα. Ἐν πρώτοις παρετήρησεν, ὅτι πάντα ταῦτα, μικρὰ καὶ μεγάλα, εἶχον τὴν διὰ ῥοδάκων κοσμουμένην ταινίαν στεγαζομένην ὄχι μόνον ἄνω διὰ προεξέχοντος μικροῦ γεισώματος ὀρθογωνίου, ἀλλ' ὅτι καὶ κάτω περιορίζετο αὕτη δι' ἰδιομόρφου κατανεύοντος πλαισίου⁴. Τοῦτο δὲ τὸ τελευταῖον ἀνεῦρε μετὰ τῶν

¹ Τὸ παρὰ D. GGVE XVI A, σ. 140 φαίνεται τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ ΑΕ ἔ.ἀ. πίν. 3, 1 μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι διαφορετικὰ ἐπὶ ἑκατέρου τοποθετεῖται ἡ ὀπὴ τῆς καθηλώσεως, μετὰ τὸ 4^{ον} φύλλον ἐπὶ τοῦ πρώτου, μετὰ τὸ 3^{ον} ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Ποῦ ὑπάρχει τὸ λάθος δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ ἐλεγχθῇ. Τὸ κομμάτι εἶχε μείνει εἰς τὴν Καλυδῶνα καὶ εἰς ὑπαίθριον χώρον τοῦ Λαφριαίου, ὅπου συνεσωρεύθησαν πολλὰ ἄλλα ἀχρηστότερα κεραμίδια. Ἄλλ' ἀτυχῶς οἱ πλησίον στρατοπεδεύοντες Ἴταλοὶ τὸ 1942 κατέστρεψαν τὸν σωρὸν, χρησιμοποιοῦντες εἰς κατασκευὴν φούρνου τὰ συντρίμματα. Ὀλίγα καὶ τινα σημαντικὰ συνέλεξα κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν μου τὸν παρελθόντα Σεπτέμβριον, μετακομισθέντα εἰς Ἀθήνας διὰ φροντίδος τοῦ ἐπιμελητοῦ Ν. Ζαφειροπούλου.

² Τὰ γείσα ἐταξινομήθησαν ἐδῶ μὲ βᾶσιν καλυτέραν ἢ παλαιότερον, ΑΕ ἔ.ἀ. σ. 308 μὲ τὸ ὕψος τῆς κατα-

νεύσεως ἐμπροσθίας πλευρᾶς. Ἔτσι ἡ διάκρισις εἰς 4 εἶδη ἔγινε σαφεστέρα.

³ Αἱ διαστάσεις τοῦ μικροῦ ναοῦ κατὰ τὴν εὐθυνηρίαν εἶναι 10.45 μ. × 15.65 μ., ὡς ἐβεβαίωσα ταύτας εὐθύς μετὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφὴν τοῦ 1926, τηρούσας τὴν ἡμιόλιον σχέσιν, ὅπως συμβαίνει ἐπὶ τῶν ναῶν τοῦ Ταξιάρχου παρὰ τὸν Θέρμον. 50 πόδες αἰτωλικοὶ πρὸς 31.25 = 15.625. 33 1/2 πόδες × 31.25 = 10.416. Δηλ. 3:2. Πρβ. μελέτην περὶ τῶν Ἑλληνοδανικῶν ἀνασκαφῶν τῆς Καλυδώνος εἰς τὸ Παράρτημα τοῦ ΑΡΧ. ΔΕΛΤΙΟΥ τοῦ 1926 σ. 24-40, 31. Αἱ μετρήσεις μου ἐγένοντο δεκτικὰ ὑπὸ τοῦ Dyggve.

⁴ Μετὰ τοῦ Λεφάκη παρετήρησαμεν, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῶν μεγαλυτέρων, τὴν κάτω ταινίαν, μὴ ἔχοντες ὅμως ὑπ' ὄψει τὸ συνανήκον θραῦσμα τὸ συνεπληρώσαμεν ἀτόπως (δρμ ΑΕ ἔ.ἀ. πίν. 3).

συντριμμάτων τῆς Καλυδῶνος καὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὡς πρέπει ἀπεικόνισε (Laphrion, εἰκ. 155, D, πίν. XVI, D καὶ I, πίν. XVII, 1). Ἐπειτα παρατήρησεν, ἔ.ἀ. σ. 139 κέ., ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ῥοδάκων ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποκάτω φύλλων καὶ ἦτο εἰς κάθε πλάκα γείσου ἄρτιος. Τὸ πρῶτον δηλ. φύλλον ἐκ δεξιῶν εἶναι χρωματισμένον πάντοτε κόκκινον καὶ ἀκολουθεῖ τὸ κίτρινον, τὸ αὐτὸ δὲ κίτρινον ἢ ἄλλως μελίχρουν¹ φύλλον καταλαμβάνει τὴν τελευταίαν πρὸς τὰ ἀριστερὰ θέσιν. Θὰ ἦσαν ἄρα εἰς ἐκάστην πλάκα 3 ἢ 4 ζεύγη τοιούτων φύλλων καὶ ἰσάριθμοι ῥόδακες ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν ταινίας, 6 δηλ. ἢ 8. Τοῦτον τὸν κανόνα παραβαίνει τὸ σύντριμμα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ἀπεικονιζόμενον εἰς πίν. XVI, C, πού παρουσιάζει πρῶτον πρὸς τὰ δεξιὰ τὸ κίτρινον καὶ ὁ Dyggve δὲν γνωρίζει (ἔ.ἀ. 140) πῶς νὰ τὸ οἰκονομήσῃ. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δυσχεραίνεται ἔτι μᾶλλον καὶ συγχρόνως ἀπλοποιεῖται καὶ λύεται, διότι ὑπάρχει καὶ δεύτερον ὅμοιον ἄκρον γείσου παραμεῖναν εἰς Καλυδῶνα καὶ ἀπεικονιζόμενον εἰς ΑΕ ἔ.ἀ. πίν. 3, 2. Ὑπῆρχον δηλ. δύο τάξεις γείσων· ἐπὶ τῆς μιᾶς τὸ κόκκινον φύλλον ἐτοποθετεῖτο πρῶτον ἐπὶ τοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ πέρατος καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης πρὸς τὰ ἀριστερὰ, ἠκολούθει δὲ ἀνεξαιρέτως καὶ ἐπὶ τῶν δύο τὸ ἀνοικτότερον χρῶμα, τὸ κίτρινον. Ἐχομεν ἄρα καὶ ἐδῶ συμφώνως πρὸς τὰς ἐκ Κερκύρας παρατηρήσεις προμελετημένην σειρὰν τῶν χρωμάτων καὶ ὠρισμένην πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ κατευθύνσιν. Ἐκαστον γείσον διατηρεῖ τὴν αὐτοτέλειάν του μὲ τὸν ὠρισμένον ἀριθμὸν τῶν ἐκ δύο φύλλων ζευγῶν καὶ συγχρόνως τάσσεται εἰς τὴν οἰκείαν σειρὰν. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι κατὰ τινὰ γωνίαν, τὴν ΒΑ π.χ., ἐγένετο ὁ χωρισμὸς τῶν τάξεων θὰ ἔχωμεν μετὰ τὸ γωνιαῖον τὸ πρῶτον γείσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς μὲ τὸ κόκκινον φύλλον πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τὸ πρῶτον τῆς βορείας ἀριστερὰ, δύο ἄρα ἀντιθέτους κατευθύνσεις, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ, περιτρεχούσας τὸν ναὸν καὶ καταληγούσας εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν ἐκατέρωθεν τοῦ γωνιαίου μὲ τὸ αὐτὸ κίτρινον χρῶμα. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι αἱ κατευθύνσεις ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν περιγραφικὴν κίνησιν τῶν ὀφθαλμῶν ἢ γενικώτερον τῆς νοητικῆς θεωρήσεως τοῦ κτίσματος.

Καὶ ἄλλην χρήσιμον παρατήρησιν ἔκαμεν ὁ Dyggve ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ῥοδάκων, ὅταν ἀνεῦρε, ὅτι τούτους περιβάλλει περιφέρεια ἐκ τοῦ αὐτοῦ κοκκινωποῦ χρώματος τοῦ βάθους, $1\frac{1}{2}$ — 3 χιλιοστῶν πλάτος, φαινομένη ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ὅπου τὸ χρῶμα ἐξέπεσε (ἔ.ἀ. σ. 139 καὶ εἰκ. 219). Δὲν ἐπωφελήθη ὅμως ἐκ τῆς παρατηρήσεώς του καὶ εἰς οὐδὲν προέβη συμπέρασμα. Ὅπως ἐβεβαίωσα ἐπὶ ἱκανῶν τεμαχίων αἱ μνησθεῖσαι περιφέρειαι κατὰ τὸ μέσον τοῦ ὕψους εἶναι ἀκριβῶς ἐφαπτόμεναι καὶ ἢ κατὰ τὸ σημεῖον τῆς ἐπαφῆς διάμετρος τοῦ ῥόδακος, ὅπως καὶ ἢ κάθετος πρὸς αὐτήν, μετρεῖ 7,4 ἐκ. Ἡ διάστασις ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὸ μῆκος τῆς παλαστῆς τοῦ γνωστοῦ ποδῶς 29,6, τοῦ λεγομένου ἀττικοευβοϊκοῦ καὶ ἢ μετρητικὴ μονὰς ἐξάγεται μὲ πλήρη ἀσφάλειαν, ἐπειδὴ οἱ ῥόδακες ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἄλλο καλύπτουν πᾶσαν τὴν ἔκτασιν, αἱ δὲ κυκλικαὶ περιφέρειαι γίνονται μὲ διαβήτην. Κατὰ ταῦτα ἕκαστον γείσον θὰ εἶχε μῆκος ἢ 44,4 = μῆκος πήχεως, μὲ 6 ῥόδακας ἢ 59,2, δύο δηλ. ποδῶν, μὲ 8 ῥόδακας. Ἄν εἰς τὰ ἀντιστοιχῶς ἰσάριθμα φύλλα τὸ μέτρον τοῦτο σαλεύει μεταξύ 7,2, 7,4, 7,6 καὶ ἴσως περισσότερον, ἢ ἀνωμαλία ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐλευθέρως καὶ ἀδεσμεύτου

1 Ὀνοματοθεσία Γ. Π. Οἰκονόμου.

ἐργασίας του διακοσμητοῦ. Ἐπικυρώνεται ἄρα ἡ ἐν ΑΕ 315 ἐξενεχθεῖσα εἰκασία μου, ὅτι παρὰ τὸν ἐν χρήσει ἐγγώριον πόδα 31.25 ἐχρησιμοποιοῦν εἰς τὴν Καλυδῶνα καὶ τὸν κοινὸν καὶ εὐρύτητα διαδεδομένον πόδα 29.6 ¹.

Συγκεφαλαιώνομεν, προτοῦ προβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν λοιπῶν κεράμων, ὅσα ἢ μετὰ τὸ 1937 ἔρευνα προσέθηκεν εἰς τὴν παλαιότεραν ἢ ὅπως ταύτην ἐτροποποίησε. Εὔρομεν τὴν λεπτὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν δύο τύπων προτομῶν Α καὶ Β καὶ τὴν ἐλαφρὰν τούτων πρὸς τὰ δεξιὰ στροφὴν, πού τὴν συμμερίζονται καὶ οἱ συναφεῖς καλυπτῆρες. Μὲ κάπως διάφορον τρόπον καὶ μὲ νεώτερα στοιχεῖα ἐκ τῶν γείσων ἀνεπτύξαμεν τὴν παλαιὰν ιδέα, ὅτι συνυπῆρχον εἰς τὸ Λαφριαῖον ἢ χρονικῶς διέφερον ὀλίγον, δύο ναοὶ μὲ ὁμοίας καὶ κατὰ μικρὸν διαφοροετικὰς κεραμώσεις. Ὁ κατὰ τι μικρότερος ναὸς Α παρουσίαζε τὸ ἐλαφρὸν τσάκισμα. Ἐβεβαιώσαμεν ἐπὶ τῆς φυλλοστοιχίας τῶν γείσων κίνησιν καὶ κατεύθυνσιν. Καὶ τέλος εἶδομεν, ὅτι ἐπ' αὐτῶν ἐχρησιμοποιοῦν τὸν κοινὸν πόδα 29.6.

ΑΡΧΑΪΚΗ ΚΕΡΑΜΩΣΙΣ ΜΕ ΑΝΘΕΜΩΤΑ ΜΕΤΩΠΑ

Πρώτη μετὰ τὰς ἀνωτέρω περιγραφείσας ἀκολουθεῖ ἡ ἀρχαϊκὴ κεράμωσις μὲ τὰ ἀνθεμωτὰ μέτωπα, ἢ ἐπιβλητικώτερα ὄλων διὰ τὴν ἀδρότητα τῶν καθέκαστα μορφῶν καὶ τὰς διαστάσεις. Ἀρχαιότερα δύο ἢ τρεῖς δεκαετηρίδας, περὶ τὸ 570 π.Χ., τῆς γνωστῆς ἐκ τῶν κορινθιακῶν ἐπιγραφῶν ὑδρορροῆς, εἶναι παρὰ τὴν φανεράν ἐπίδρασιν τοῦ κορινθιακοῦ κέντρου ἔργον ἐγγωρίων κεραμῶν, ἐργασθέντων μὲ τὰ ὑλικά τοῦ τόπου καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιαιτέραν κατὰ τὸ ἱερὸν διακοσμητικὴν παράδοσιν.

Ἐπὶ τῆς ἀρχαϊκῆς κεράμωσις ἡ ὁλόκληρα κομμάτια ἐξ ὄλων τῶν μερῶν τῆς κατασκευῆς καὶ μόνον ἐκ τῆς σίμης τῶν ἀετωμάτων δὲν διεσώθη οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος. Καθ' ὅλας τὰς σειρὰς καὶ κατὰ τὴν κορυφαίαν οἱ καλυπτῆρες εἶναι συμφυεῖς μὲ τοὺς στρωτῆρας, σύμφωνα μὲ σύστημα συχνὰ παρατηρούμενον εἰς τὴν Κόρινθον. Προσέτι εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ τοιοῦτος κέραμος μὲ τὸ ἐπιπεδόσχημον καὶ τὰ ἀνθεμωτὰ μέτωπα ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν παλαιῶν *κορίνθιος* ².

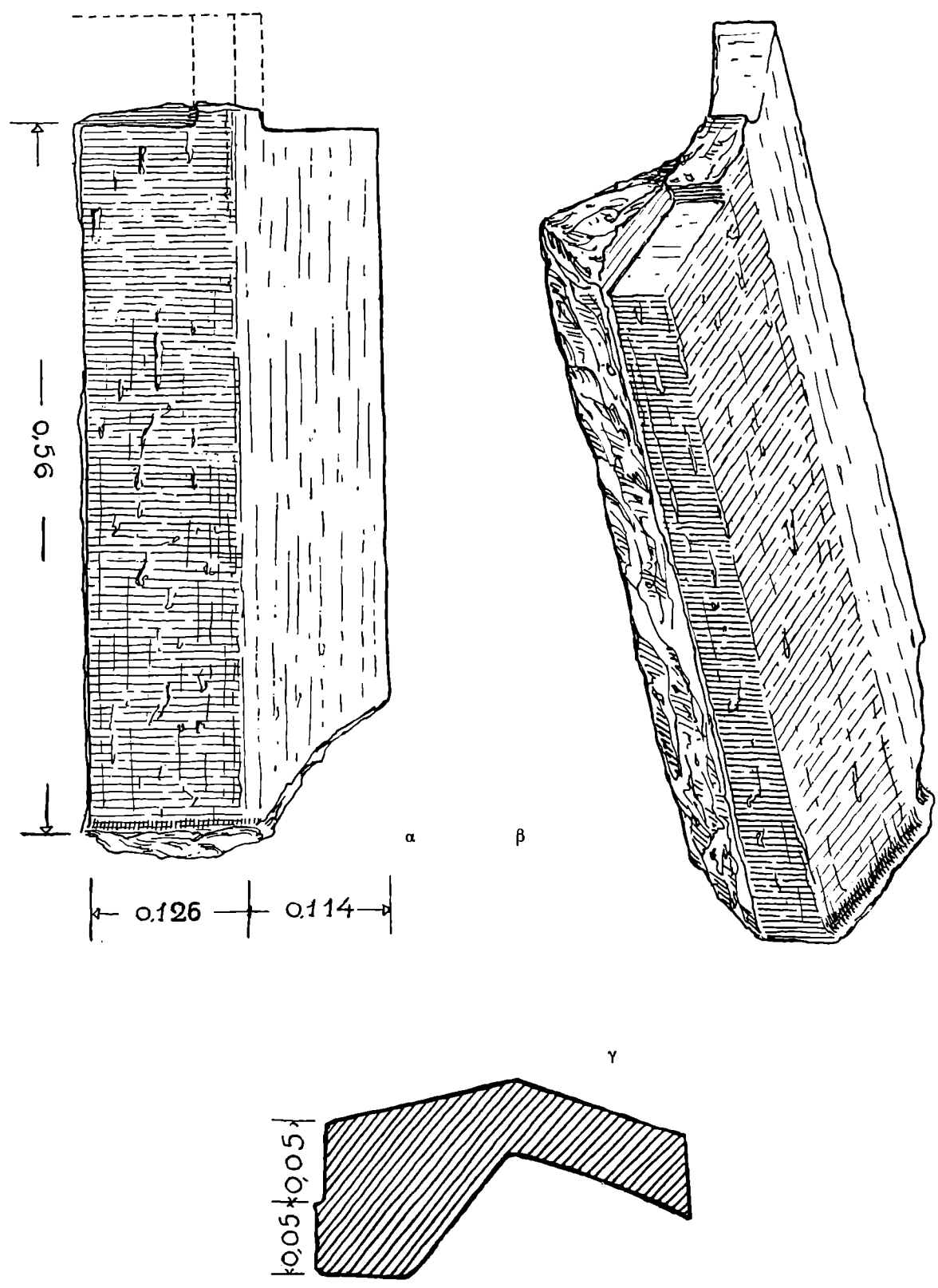
Σχετικῶς μὲ τὰς διαστάσεις αἱ κεραμίδες διακρίνονται εἰς βραχυτέρας καὶ μακροτέρας. Τὸ σημαντικῶς βραχύτερον εἶδος εἶναι μόνον ἀκροκέραμοι, ἡγεμόνες κεραμίδες ὡς ἔλεγον οἱ παλαιοί, καὶ ἀνήκουν μόνον εἰς μίαν ἐκ τῶν μακρῶν πλευρῶν. Αἱ μακρότεραι ἦσαν αἱ συνήθεις καὶ κατελάμβανον ὡς ἀκροκέραμοι τὴν ἐτέραν πλευράν, πιθανῶς τὴν πρωτεύουσαν ὡς πρὸς τὴν θέσιν (*εἰκ. 3*). Εἰς τὴν εἰκόνα 3 ἔχομεν ἕνα τοιοῦτον ἀκροκέραμον συμφώνως πρὸς τὰ ἐπὶ τόπου σχεδιάσματα τοῦ Χρ. Λεφάκη.

Ὅπως φαίνεται ἐκ τῆς κατὰ τὸ κατώτερον πέρασ σκιάσεως, ὁ καλυπτὴρ ἐδῶ ἀνέβαινε πρὸς σχηματισμὸν μετώπου ἀνθεμωτοῦ, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει ἐπὶ πολλῶν διατηρουμένων παραδειγμάτων. Τὸ πάχος τοῦ μετώπου κατὰ τὴν βάσιν εἶναι 9-10 ἑκατοστά καὶ κατὰ ταῦτα ὑπελογίσιμη ἡ ὅλη σχετικὴ διάστασις. Ὅπισθεν παρατηροῦμεν

¹ Πρβ. Das Heroon von Kalydon, σ. 20 καὶ 105 κέ.

² Πρβ. κρίσιν μου περὶ τοῦ ἔργου τῶν κυριῶν Ida Thallon Hill καὶ Lida Shaw King, CORINTH

IV, 1, Decorated Architectural Terracottas, εἰς ΓΝΟΜΟΝ, τόμ. 7, σ. 648-652. Καὶ ΑΡΧ. ΔΕΛΤ., 1926, 18, 1.

Είχ. 3.

ἀπόκομμα γλωσσοειδοῦς προεξοχῆς, πού εἶχεν ἄλλοῦ μῆκος ποικίλλον μεταξύ 7,5 - 10 καὶ 11,5 ἐκ. Ἐπίσης ἄλλοθεν γνωρίζομεν, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, ὅτι ἡ μνημονευθεῖσα προεξοχή συνείχετο κάτω μετὰ τοῦ συνδυασμένου στρωτήρος, τοῦ ὁποῖου τὴν ἀρχὴν ἐσημείωνε ἀνάγλυπτος ραβδωτὴ ταινία. Ὀλόκληρον τὴν γλῶσσαν ἐσκέπαζεν ὁ ἀκολουθῶν ὀπισθεν καλυπτῆρ, ἐπὶ δὲ τῆς ραβδωτῆς ταινίας ἐπάτει τὸ κατώτατον πέρασ τοῦ συνεχομένου στρωτήρος, καθυστεροῦντος οὕτω κατὰ 9-10 ἐκ. σχετικὰ μὲ τὸν καλυπτῆρα. Κατὰ ταῦτα τὸ φαινόμενον συνολικὸν μῆκος τοῦ ἀκραιοῦ καλυπτῆρος μὲ τὰς συμπληρώσεις ἦτο κατὰ προσέγγισιν 66 ἐκ. (56 + 10) τοῦ δὲ στρωτήρος περίπου 75 ἐκ. (56 + 8 + 10 + 1) ¹.

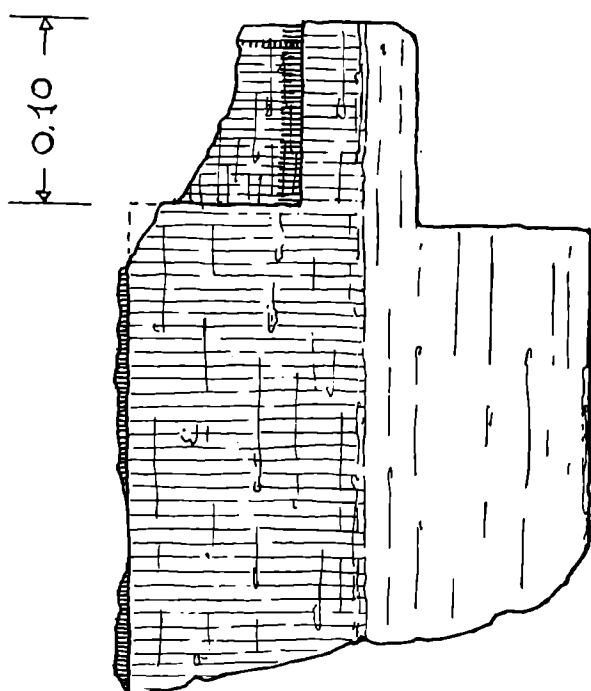
Ἡ τομή, εἰκ. 3γ εἶναι διδακτικὴ ἐπὶ ζητήματος μεγάλου ἐνδιαφέροντος. Φαινόμενον γενικώτατον εἰς τὰς ἀρχαίας κεραμώσεις, σημειωθὲν ἤδη καὶ ἀνωτέρω ἐπὶ τοῦ χρωματιστοῦ ἀρχαιοτέρου καλυπτῆρος, ἀπαράτηρον μέχρι τοῦδε καθόσον γνωρίζω ἢ ἄλλως ἐντελῶς παραμεληθὲν, εἶναι ὅτι αἱ δύο ἄνωθεν πλευραὶ τοῦ καλυπτῆρος παρουσιάζουν ἐλαφρὰν ἢ σημαντικὴν, ὅπως ἐδῶ, ἀνισότητα. Ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ μετρεῖ 12,4 ἐκ. καὶ ἡ ἄλλη 11,5 ἐκ. Ἐκ τῆς διαφορᾶς ἀκολουθεῖ 1) ὅτι ὁ καλυπτόμενος ὑποκάτω χώρος διαιρεῖται ἐπίσης εἰς ἄνισα μέρη 2) ὅτι ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ γωνία ἢ σχηματιζομένη μὲ τὴν νοητὴν ἐπὶ τῆς ράχεως τῆς κεραμίδος κάθετον εἶναι ἀμβλυτέρα, ὥστε ἡ σχετικὴ πλευρὰ νὰ καταβαίνει γοργότερον καὶ 3) ὅτι ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ βᾶσις τοῦ καλυπτῆρος ἢ ἐδράζομένη ἐπὶ τοῦ ὑπείσερχομένου γειτονικοῦ στρωτήρος εἶναι πλαγία, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἑτέραν. Πάντα ταῦτα σημαίνουν τεχνικὴν πρόνοιαν, ἀποσκοποῦσαν εἰς τὸ νὰ καλυφθῆ ἀσφαλέστερον ὁ ἐκ δεξιῶν ἐλεύθερος στρωτῆρ καὶ ἐμποδισθῶν ἔτσι τὰ νερὰ τῆς βροχῆς. Σημειώνομεν ἀκόμη, ὅτι ἐκ τῆς ἀνισότητος τῶν πλευρῶν προκύπτει αἰσθητὴ κίνησις ἀπὸ τῆς πλατυτέρας εἰς τὴν στενωτέραν, ὅπως ταύτην λεπτομερέστερον θὰ ἐξετάσωμεν κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀνθεματοῦ μετώπου.

Ἐπὶ τῆς *εἰκόνας 4* ἔχομεν δύο συντρίμματα ἐκ παρομοίων πρὸς τὴν περιγραφείσαν κεραμίδων, ἀλλ' εἶναι ἄδηλον, ἂν ἀνήκουν εἰς ἡγεμόνας ἢ τὰς ὀπισθεν σειρᾶς. Τὸ παριστανόμενον εἰς δύο ὄψεις, 4α-β, σχεδιασθὲν ὑπὸ τοῦ Λεφάκη τὸ 1935 εἰς Καλυδῶνα δὲν εὑρέθη κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπίσκεψιν. Τὸ 4γ μετεκομίσθη τελευταία εἰς Ἀθήνας καὶ εἶναι σχεδιασμένον ὑπὸ τοῦ σχεδιαστοῦ τοῦ Ἐθν. Μουσείου Ἀλεξ. Παπαηλιοπούλου. Καὶ τὰ δύο διατηροῦν ἀκεραίαν τὴν καλυπτομένην γλωσσοειδῆ προεξοχήν, μῆκους 10 ἐκ. εἰς τὸ πρῶτον καὶ 11,7 εἰς τὸ δεύτερον, ὅπως καὶ τὴν ραβδωτὴν ταινίαν, κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ συμφυοῦς στρωτήρος. Σημειωτέον, ὅτι εἰς τὸ Λάφριον παρετήρησα καὶ γλῶσσαν μῆκους 7,5 ἐκ. Καὶ τὰ δύο κομμάτια παρέχουν μὲ βεβαιότητα τὴν ἀνισότητα τῶν πλευρῶν, ἐμφαινομένην ὄχι μόνον ὑπεράνω ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς κάτωθεν ὄψεως (4,β) ἀπαράλλακτα ὅπως ἐπὶ τοῦ περιγραφέντος ἀκροκεράμου.

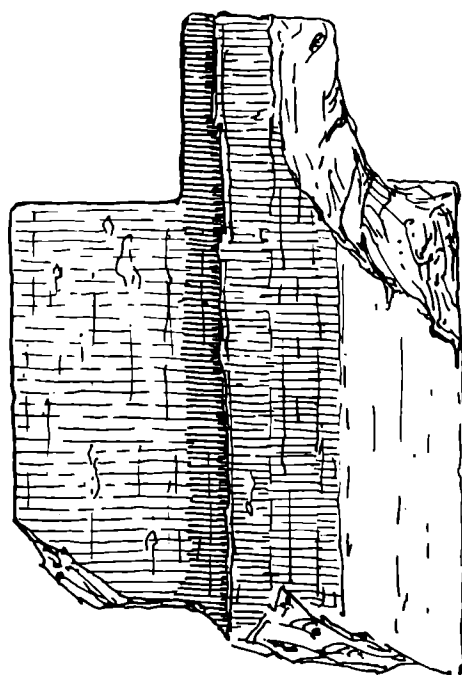
Ὡς ἤδη εἶπομεν ὑπάρχει καὶ εἶδος ἀκροκεράμου βραχύτερον. Τοῦτο μάλιστα γνω-

¹ Ἐνα δεύτερον ἀκροκέραμον, ἐπίσης καλῶς καὶ ἐπίσης ἑλλειπῶς διατηρούμενον κατέγραψα εἰς σημειωματάριόν μου τοῦ 1932, ἀλλὰ καὶ τούτου δὲν ἀνεῦρον ἔχνος κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπίσκεψιν εἰς τὸ Λάφριον. Ὁ Dyggve ἠγνόησεν ἐντελῶς τοὺς μακροὺς τούτους

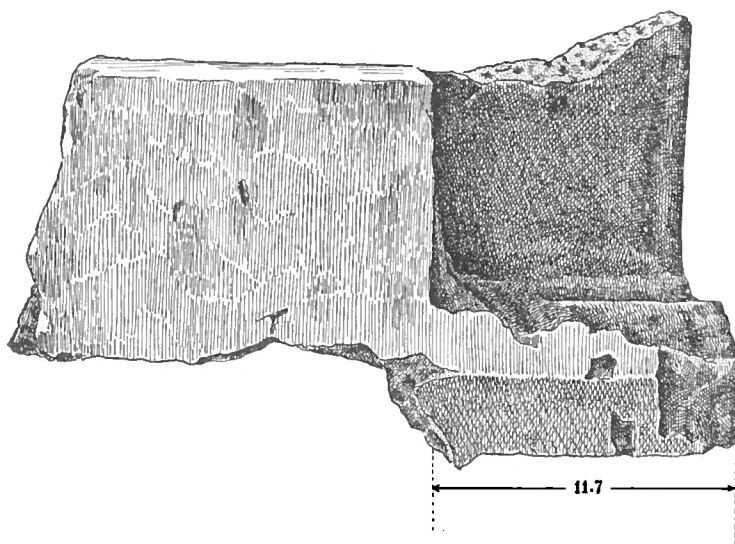
ἀκροκεράμους καὶ διὰ τοῦτο αἱ ἀναπαραστάσεις του, ἔ.ἀ. σ. 231, εἰκ. 233 καὶ σ. 234 εἰκ. 235, ἐμποιοῦν ὅπως δῆποτε δυσάρεστον ἐντύπωσιν. Οἱ κοντοὶ ἀκροκέραμοι δὲν εἶναι ἀνάλογοι καὶ χωλαίνου.

α

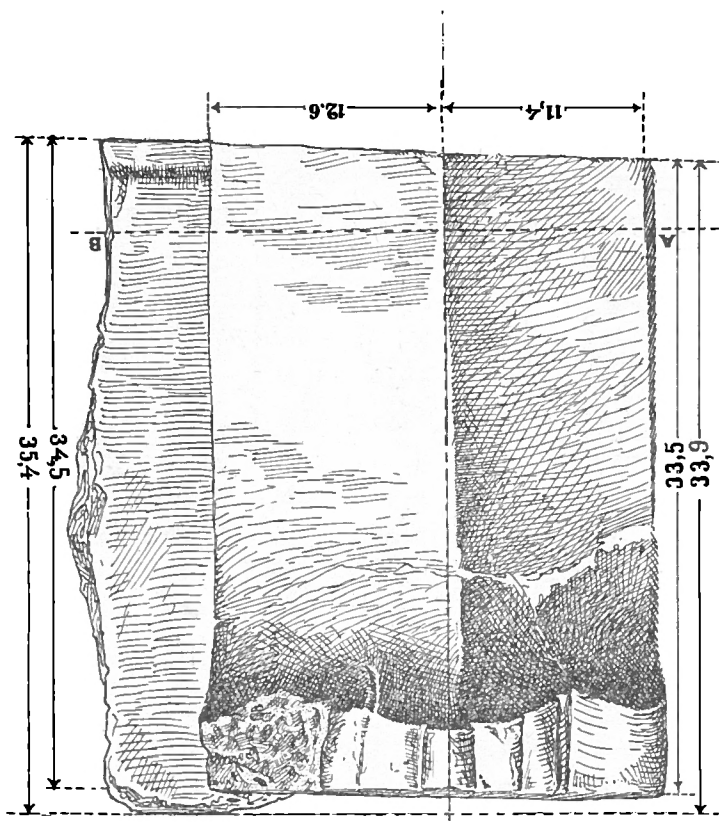
β

Είχ. 4.

γ

ρίζομεν καὶ ἀκριβέστερα. Ἐπὶ τῆς εἰκόνας 5 ἔχομεν τὴν κάτωψιν τῆς ἀριώτερον διατηρουμένης κεραμίδος. Χαρακτηριστικὸν τοῦ εἴδους ἐκτὸς τοῦ μικροτέρου μήκους εἶναι ἡ ἀπουσία τῆς γλωσσοειδοῦς προεξοχῆς καὶ ἡ ἐμφάνισις τῆς ἀναγλύπτου ράβδου ἐπὶ τοῦ στρωτήρος καθ' ἣν ἀκριβῶς θέσιν περατώνεται ὀπισθεν ὁ καλυπτήρ. Ἀκολουθεῖ, ὅτι τὸ φαινόμενον μῆκος τοῦ στρωτήρος θὰ ἦτο γύρω εἰς τὰ 34 ἐκ. (35.4—1 ἐκ. τῆς

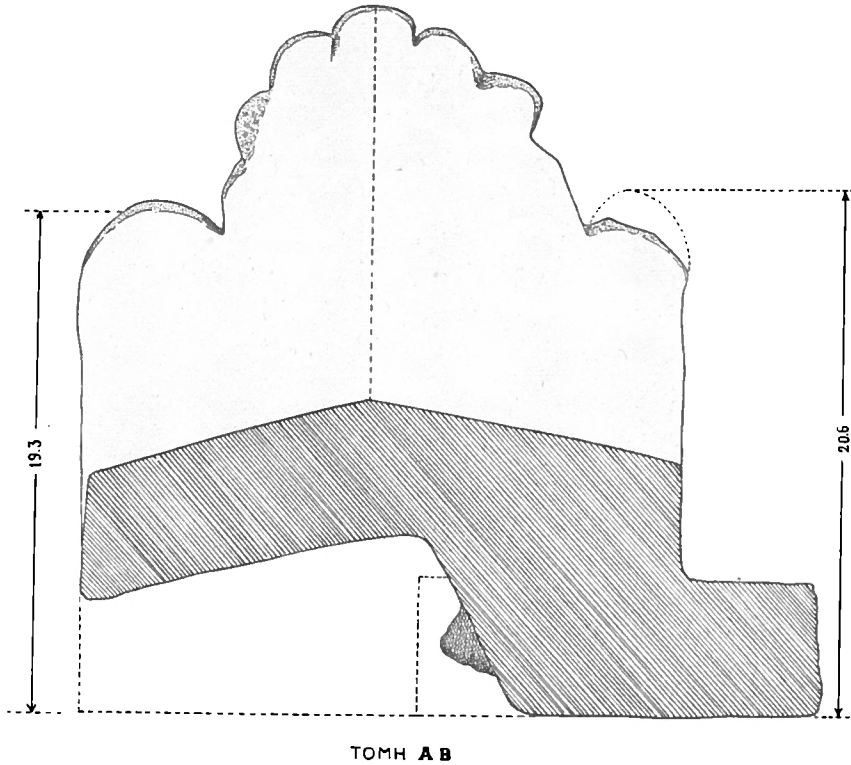

Εἰκ. 5.

ράβδου), σημαντικὰ δὲ μικρότερον τὸ φαινόμενον ἀκάλυπτον σῶμα τοῦ συντρόφου καλυπτήρος, διότι οὗτος θὰ ἐσκεπάζετο περὶ τὰ 10 ἐκ. ὑπὸ τοῦ ὀπισθεν ἀκολουθοῦντος, ἄλλα δὲ 9-10 ἐκ. καταλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ ἔμπροσθεν ἀνορθουμένου μετώπου, ὥστε ἐκ τῶν 34 ἐκ. τοῦ ὅλου μήκους μόνον 15 ἐκ. θὰ ἔμενον ὅπωςδήποτε ἐλεύθερα. Πρᾶγμα σχετικὰ μὲ τὰς ἀναλογίας ἀσήμαντον, διότι καὶ τὸ μικρὸν τοῦτο μῆκος δὲν ἦτο ὀπισθεν τοῦ μετώπου εὐκόλως ὄρατόν. Ἀπομένει νὰ ἐκτιμήσωμεν ὡς ἀναλογικῶς σημαντικόν, ὅτι τῶν ἀκραίων τούτων στρωτήρων τὸ μῆκος ἦτο περίπου τὸ ἥμισυ τοῦ μήκους τῶν λοιπῶν. Ἄλλ' εἰς τὸ ζήτημα τῶν ἡγεμόνων κεραμίδων δι' ἑκατέραν πλευρὰν σκόπιμον εἶναι ἀργότερον νὰ ἐπανέλθωμεν.

Ἐξετάσωμεν τώρα λεπτομερέστερον τὰ κατὰ τὴν κάτωψιν. Ἡ ἀπὸ τῆς κεραμίδος λογιζομένη ἀριστερὰ πλευρὰ δηλώνεται ἐπὶ τοῦ σχεδίου μὲ γραμμὰς διασταυρουμένας, τὸ δὲ πέρασ τῆς σκιάσεως πρὸς τὰ ἐντὸς σημαίνει τὴν ἀκμὴν ἢ τὴν ράχιν τῶν δύο πλευρῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνισότης δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ παντοῦ· οἱ σημειούμενοι ἀρι-

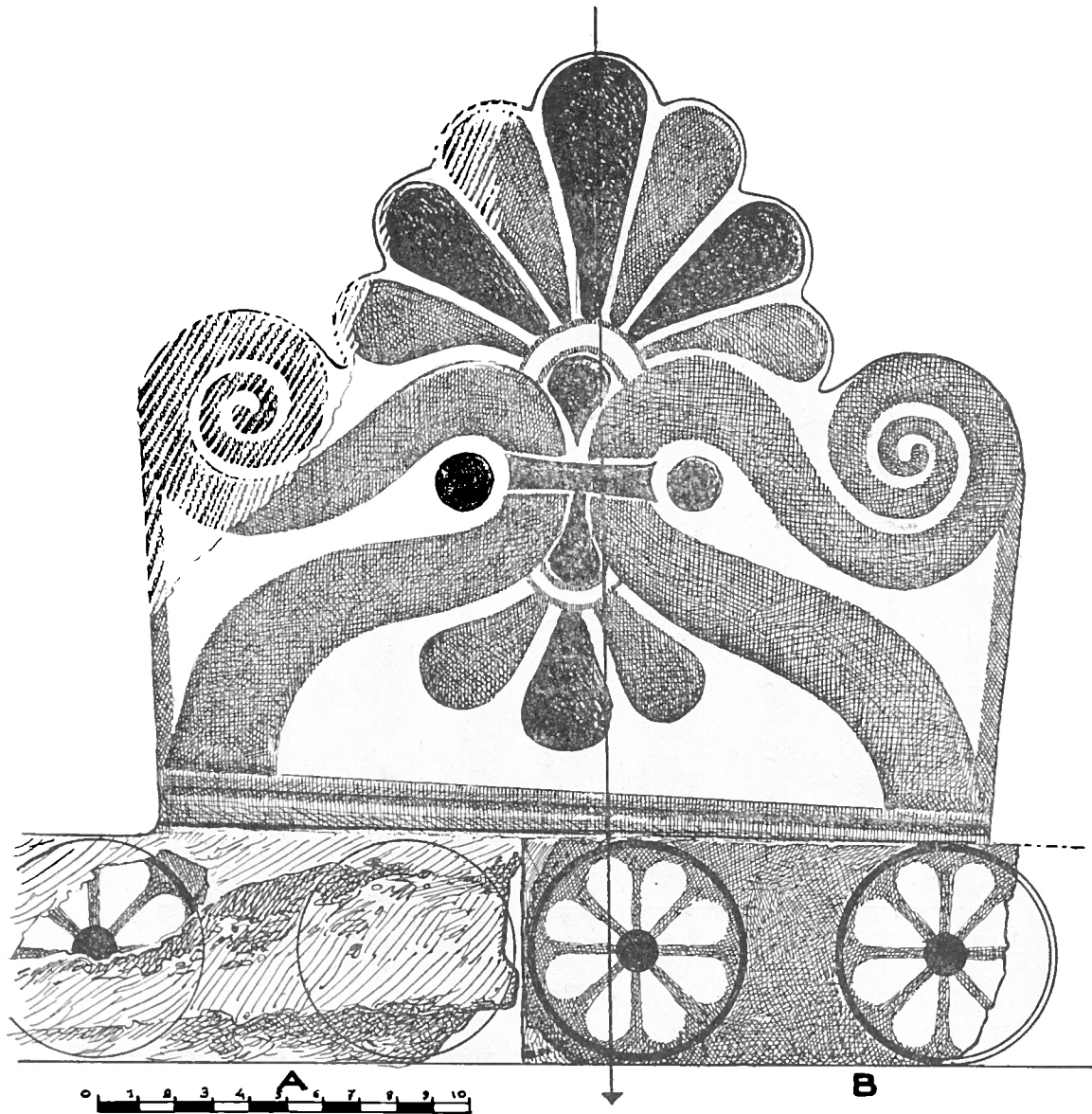
θμοί: 12.6 καὶ 11.4 ἰσχύουν μόνον διὰ τὸ μέσον τοῦ καλυπτῆρος, ἐνῶ κατὰ τὸ ὀπίσθιον ἄκρον ἀλλοιώνονται εἰς 12.2 καὶ 11.8, ἔμπροσθεν δὲ εἰς 13 καὶ 11. Καθόσον ἄρα πλησιάζομεν πρὸς τὸ μέτωπον ἢ δεξιὰ πλευρὰ μεγαλώνει εἰς βάρος τῆς ἀριστερᾶς. Ἡ διὰ γραμμῶν διακοπτομένων σημαινομένη εὐθεῖα στόχον ἔχει τὸ μέσον τοῦ κεντρικοῦ φύλλου τοῦ ἀνθεμίου καὶ συνεχίζεται μὲ τὴν κάθετον τῆς στάθμης ἔμπροσθεν (εἰκ. 5). Ἡ αὐτὴ ἰδεατὴ εὐθεῖα σημειώνεται διὰ στιγμῶν εἰς τὸ σχέδιον τῆς τομῆς (εἰκ. 6,

ΤΟΜΗ Α Β

Εἰκ. 6.

κατ' ἀβλεψίαν εἰς διάφορον κλίμακα) καὶ τῆς προβαλλομένης ὀπισθίας ὄψεως, ὅπου καὶ σαφηνίζεται ὅτι τὸ δεξιὸν μέρος εἶναι πλατύτερον καὶ ὑψηλότερον. Ἄλλη παρέκβασις ἀπὸ τῆς ὑποθετικῆς κανονικότητος εἶναι, ὅτι ὁ καλυπτὴρ τοποθετεῖται λοξῶς ἐπὶ τῆς βάσεως τῶν στρωτήρων. Τὸ ἐξέχον μέρος τῆς βάσεως κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον μετρεῖ 8-9 χ. κατὰ δὲ τὸ ἀριστερόν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς συνεχείας, μόνον 4-5 χ. Ἡ μικρὰ διαφορὰ δὲν εἶναι τυχαία οὔτε μόνη. Τὸ πάχος τοῦ ἀνορθουμένου μετώπου εἶναι φανερὰ μικρότερον εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον παρὰ εἰς τὸ ἀριστερόν, δηλ. 9 ἢ 9.5 ἐκ. ἀπέναντι 10.5 ἐκ., ἀναλόγως δὲ διαφέρουν τὰ φύλλα εἰς ἑκατέραν πλευρὰν. Καὶ ἂν συνυπολογίσωμεν τὴν ἀναφερθεῖσαν λοξότητα τῶν πλευρῶν συμπεραίνομεν μὲ ἀσφάλειαν, ὅτι ὁ σκοπὸς ἦτο μὲ τὴν προώθησιν τοῦ ἀριστεροῦ μέρους νὰ ἐπιτευχθῇ ἕλαφρὰ κινήσις εἰς βάθος καὶ τὴν τρίτην διάστασιν. Ἔτσι τὸ ἀφανὲς κεραμίδι κινεῖται ἀπρόβλεπτα ὡς ὀργανικὸν σύνολον καὶ τῆς ρηθείσης κινήσεως συνέπεια πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ βαθμιαία ἀποκάλυψις τῆς κατωτέρας ἕδρας τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς, ποὺ γίνεται πλαγιωτέρα καθόσον χωροῦμεν πρὸς τὰ ὀπίσω (πρβ. καὶ τομῆν).

Εἰκ. 7.

ἀριστερᾶς (33.5 ἐκ.) πρὸς τὴν δεξιάν (34.5) ὀφείλεται εἰς τεχνικὸν λόγον, διότι τὸ κατὰ 1 ἐκ. ἡλαττωμένον ἄκρον εἶναι ἀνάγκη νὰ πατῆ ἐπὶ τοῦ στρωτῆρος μετὰ τὴν ραβδωτὴν ἐξοχήν.

Ἐπὶ τῆς εἰκόνης 7 παριστάνονται δύο ἡγεμόνων μέρη, Α καὶ Β. Τὸ Α διατηρεῖ τὸ μέγιστον μέρος τοῦ μετώπου ἄθικτον μετὰ μικροῦ ἀποκόμματος τοῦ συνεχομένου στρωτῆρος καὶ ἀνήκει εἰς τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν τῆς κεραμίδος, τῆς ὁποίας τὴν κάτοψιν καὶ τομὴν περιεγράψαμεν, τὸ δὲ μικρὸν θραῦσμα Β διατηροῦν τὸ πρὸς ἀριστερὰ πέρασ αὐτοῦ ὡς καὶ ἀναθύρωσιν εἶναι τὸ τέλος στρωτῆρος ὑπηρερομένου ἐκ δεξιῶν ὑπὸ τὸν καλυπτῆρα. Ἡ τοποθέτησις τοῦ Β ἔγινε μετὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ πέρατος τοῦ συνδυσμένου στρωτῆρος. Ἐπὶ δύο ἄλλων ἀρκετὰ διατηρουμένων παραδειγμάτων τὸ πέρασ

τοῦτο σημειώνεται εἰς 10 ἑκ. ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ μετώπου, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ ἀκριβῶς ἀπόστασιν φθάνομεν ὑπολογίζοντες ἑκ τοῦ κέντρου τοῦ ὀπωσδήποτε διατηρουμένου δευτέρου ρόδακος τὸ κέντρον τοῦ πρώτου. Ὅτι ἡ ὑπολογισθεῖσα περιφέρεια ἀπέχει 1-2 χ. ἀπὸ τὸν ἄρμόν, ὅπως ἀκριβῶς ἡ τοῦ τελευταίου ρόδακος τοῦ Β βεβαιώνει πλήρως τὴν ἀναπαράστασιν. Ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ ἀναπαραστάσεις, ὅπου τὸ ἀνθεμωτὸν μέτωπον ἔχει ἀποκρουσθῆ ἢ ὀπωσδήποτε βλαβῆ, ἔγιναν μὲ κάθε ἀκρίβειαν. Ἐκτὸς τῆς δοκιμασμένης ὀξυδερχείας καὶ σχεδιαστικῆς δεξιότητος τοῦ Ἄλεξ. Κοντοπούλου συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀκρίβειαν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ χρωματισμός—ἐρυθρῶν καὶ μελανὸν χρῶμα—ἔγινε μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον τεχνίτην ἐπὶ τῆς ἀσφαλοῦς ἀναγλύπτου βάσεως, ἡ δὲ σχετικὴ μήτρα, τὸ θαυμαστὸν τοῦτο τορευτικὸν πόνημα, εἶναι ἡ αὐτὴ ἐπὶ πάντων τῶν σωζομένων εἰς συντρίμματα παραδειγμάτων. Ἐν συντομίᾳ τὸ ἀντίγραφον εἶναι πιστὸν καὶ ὠρισμένως πιστότερον πάσης φωτογραφίας¹.

Τὸ ὕψος τῶν στρωτήρων, ἐφ' ὧν ἐδράζεται τὸ μέτωπον, δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ παντοῦ. Ἀριστερὰ μετροῦμεν ὕψος 62 χ., ἔπειτα μετὰ 8 ἑκ. ἀναβαίνει τοῦτο μέχρι 64 καὶ ἐπὶ τοῦ ἐτέρου στρωτήρος καταπίπτει βαθμηδὸν μέχρι 60 χ. μὲ τάσιν μεγαλυτέρας περαιτέρω ταπεινώσεως. Πρὸς ἐξομάλυνσιν τῶν ἀνωμαλιῶν, καταγομένων ἑκ τοῦ ἀρχικοῦ σχήματος τοῦ κατὰ τὰ ἄκρα ὑψουμένου στρωτήρος, ἔχει ἐπιτεθῆ μικρότατον κεκλιμένον ἐπίπεδον μὲ ὕψος 4-5 χ. ἀριστερὰ ἐκμηδενίζομενον κατὰ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον καὶ ἐν συνεχείᾳ ἔχομεν τὸ ἰδιαίτερον ὑπόβαθρον τοῦ ἀνθεμίου. Τοῦτο παρουσιάζει ἄνω ἀνάγλυπτον ταινίαν ὕψους 4 χ. ἔπειτα αὐλάκωσιν ἰσοῦψῆ καὶ κάτω ἐλάχιστα ἐξέχουσαν λείαν ἐπιφάνειαν βαθμηδὸν πρὸς τὰ δεξιὰ ἐλαττουμένην. Ἡ ὅλη κλίσις, καὶ ἑκ πρώτης ὄψεως φανερὰ ἐπὶ τῆς εἰκόνας, εἶναι σχεδὸν διπλασία, παρὰ εἰς τὸ κεκλιμένον ἐπίπεδον, ὅταν δεξιὰ μετροῦμεν 8 χ., ἀριστερὰ δὲ 15 χ., διότι τὰ δύο σκέλη τοῦ ἀνθεμίου πατοῦν εἰς ὕψος, λογιζόμενον ἀπὸ τῆς βάσεως τῶν στρωτήρων, ἀριστερὰ 81 χ. καὶ δεξιὰ 68. Εἰς τὴν διαφορὰν τῶν 13 χ. προστίθενται 2 χ. ἀκόμη, ἐὰν μετρήσωμεν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῶν ἐκατέρωθεν ἀγκώνων 20.7 ἑκ. (12.6 ἑκ. + 81 χ.) ἀριστερὰ καὶ 19.2 ἑκ. δεξιὰ.

Εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ κεκλιμένη αὕτη θέσις τοῦ μετώπου εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν περιγραφείσαν ἑκ τῆς ἀνισότητος τῶν πλευρῶν κλίσιν τοῦ καλυπτῆρος. Ἀλλὰ καὶ

¹ Ἡ ἀρχικὴ φωτογραφία, Erster vorläufiger BERICHT über die Dänisch-griechischen Ausgrabungen von Kalydon, 1926, πίν. 40 εἰκ. 57 καὶ DYGGVE ἔ.ἀ. εἰκ. 168 ἀν καὶ σχεδὸν κατ' ἐνώπιον εἰλημένη διὰ τὰς φθορὰς τοῦ πρωτοτύπου καὶ τὰς ἀπατηλὰς φωτεινὰς ἀντανακλάσεις δὲν εἶναι προσωρισμένη νὰ διαφωτίσῃ τὸν μελετητὴν περὶ ὧν ἐδῶ πρόκειται ζητημάτων. Πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ὠφελεῖ ἡ ἑκ πλαγίου φωτογράφησης, ὡς ἡ τοῦ ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. 1926, Παράρτ. σ. 30 καὶ Laphrion εἰκ. 167.

Ὡς μόνην ἀνακρίβειαν τοῦ σχεδίου πρέπει νὰ σημειώσω, ὅτι ὁ Κοντοπούλος οὐδεμίαν ἀφήκε ἀκάλυπτον ἐπιφάνειαν τοῦ ἀναγλύφου. Ἐλεύθερον ἀπὸ χρῶμα εἶναι π.χ. μικρότατον μέρος τοῦ κοιλαινομένου πρὸς τὰ ἐντὸς καὶ καταπίπτοντος δεξιὰ μεγάλου δεσμοῦ, ὅπως καὶ ἀνάλογον μέρος ἑκ τοῦ κυρτουμένου ἀριστερὰ κλά-

δου. Πιστεύω, πὼς τοῦτο ἔγινε ἐπιτηδὲς κατὰ τὰς συστροφὰς μὲ τὸν σκοπὸν νὰ φανερωθῆ τὸ σῶμα, ὃ ὄγκος τοῦ παριστανόμενου κλάδου ἢ μίσχου, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει τοῦτο ἐπὶ τῶν συστρεφομένων ὄψεων τοῦ γοργονείου τῶν μετοπῶν καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου (Laphrion εἰκ. 159 καὶ 160, ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. παράρτ. 36). Ὁ Dyggve ἀναγνωρίζει τὴν αὐτοτέλειαν τοῦ ἀναγλύφου, ἀλλὰ τὴν μειώνει ὑποθέτων, ὅτι τὸ περίγραμμά του ἐχρησίμευεν ὡς προσχέδιον (Vorzeichnung) ἔ.ἀ. σ. 164,2.

Τὸ τσιγκογράφημα ἀποδίδει τὸ πρωτότυπον 1:1 σχεδίασμα τοῦ Κοντοπούλου ὄχι ἀκριβῶς εἰς τὸ ἥμισυ. Τὸ μέγιστον ὕψος ἐδῶ εἶναι 14 ἑκ., ἐνῶ τοῦ πρωτοτύπου 27.5. Ἀλλὰ τὴν μικροτάτην διαφορὰν εἰς τὰς λεπτομερείας δύναται τις νὰ ἐλέγξῃ μὲ τὴν παρατιθεμένην κλίμακα.

ἡ ἐξεικόνισις τῆς κλίσεως διὰ τοῦ συμβατικοῦ ἀνθεμίου γίνεται κατὰ τὸν λαμπρότερον δυνατὸν τρόπον. Ἡ κάθετος τῆς στάθμης κατερχομένη ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ κεντρικοῦ φύλλου διαιρεῖ τὴν βάσιν τοῦ κοσμήματος εἰς δύο ἄνισα μέρη: 12.2 ἐκ. ἀριστερὰ καὶ 10.5 δεξιὰ, μέρη ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς ἀνίσους πλευρὰς τοῦ καλυπτῆρος κατὰ τὸ ὀπίσθιον αὐτοῦ μέρος, τὸ ἐμπρόσθιον μέρος μὲ μεγαλυτέραν ἀνισότητα ἀποσκοπεῖ εἰς ἀσφαλεστέραν στερέωσιν, ὡς εἶδομεν. Ἄλλ' ὁ πραγματικὸς ἄξων τῶν ἀντιστρόφων ἀνθεμίων παίρνει λοξὴν κατεύθυνσιν σχετικῶς μὲ τὴν ὑποθετικὴν κάθετον, ἀφοῦ τὸ κεντρικὸν σημεῖον τοῦ κατωτάτου φύλλου ἀπομακρύνεται πρὸς τὰ ἀριστερὰ 12 γ. περίπου καὶ εἶναι μὲ μεγίστην προσέγγισιν κάθετος πρὸς τὴν φανερὰ κατερχομένην βάσιν. Τὸ νὰ πλαγιαῖζη οὕτω ὁ ἄξων εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κλίσεως τοῦ μετώπου καὶ κατὰ δευτέρον λόγον πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ κινηθῆ εἰς βάθος τὸ ὄλον καὶ προωθηθῆ κατὰ τινα χιλιοστὰ ἐμπρὸς τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον.

Ἡ μνημονευθεῖσα λόξευσις τοῦ ἄξονος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀποκλίνουσαν βάσιν σημαίνει βεβαίως θεμελιῶδες μέσον νὰ παρασταθῆ ἡ κίνησις καὶ κατὰ τὰ τρεῖς διαστάσεις. Ἄλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο μοναδικὸν οὔτε ἡ προσπάθεια ἔγινε μὲ μηχανικὸν τρόπον, μὲ ἀπλὴν δηλ. λοξὴν τοποθέτησιν τῆς οἰκείας μήτρας ἐπάνω εἰς τὸν μαλακὸν πηλόν, μεθ' ὃ ἕκαστον μέλος τοῦ συμβατικοῦ κοσμήματος θὰ ἔπαιρνε ἀναγκαστικῶς τὴν ἐπιτασσομένην θέσιν. Ἀντίθετα, κάθε μέλος τοῦ ὀργανικοῦ συνόλου, καὶ τὸ ἐλάχιστον, συντελεῖ μὲ τὸν τρόπον του καὶ τὴν διαμόρφωσιν εἰς τὴν ἐνιαίαν καὶ πολύφωνον ἐξιστόρησιν τῆς αὐτῆς ἀπλῆς ἰδέας τῆς κινήσεως.

Τὰ δύο ἀντίστροφα φοινικοειδῆ ἄνθη περικλείονται ἐντὸς τῶν αὐτῶν δύο μίσχων, συνδεομένων δι' ὀριζοντίου δέματος, ἐξ ὧν οἱ τοῦ ἀνωτέρου συστρέφονται ἐλικοειδῶς κατὰ τοὺς ἀγκῶνας, οἱ δὲ ἄλλοι χωρὶς συστροφὰς καὶ διὰ τοῦτο πλατύτεροι καταπίπτουν εἰς μέγα ἄνοιγμα ἐπὶ τῆς βάσεως. Ἡ ὄλη φανταστικὴ παράστασις ἐνθυμίζει τὸ ἀρχικὸν κλειστὸν μέτωπον μὲ τὴν τριγωνικὴν κορυφήν, ἀλλ' ἔχει ἤδη ἐξελιχθῆ εἰς τὴν παρούσαν μορφήν μὲ τὴν οἰκείαν ἀλληλεπίδρασιν κεραμίδος καὶ κοσμήματος¹. Διὰ μιᾶς ὁ ἀπροκατάληπτος θεατὴς ἀναγνωρίζει τὴν κλίσιν τοῦ συνόλου καὶ μάλιστα, ὅτι ἀπὸ τοὺς πλατεῖς κλαδίσκους διαφορετικὰ καταβαίνει ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον. Ὅμως χάριν ἀκριβείας ἃς ἴδωμεν πρῶτον τοὺς σχετικὸς μὲ τὰς διαστάσεις ἀριθμούς. Συμπληρώνοντες τὰς διαφορὰς εἰς ὕψος, ὡς ταύτας ἀνωτέρω ἐξητάσαμεν, εὐρίσκομεν, ὅτι ἡ κάθετος διάμετρος τῆς ἔλικος δεξιὰ εἶναι 64 γ. καὶ ἀριστερὰ μικροτέρα, 61 γ. Αἱ δύο παράλληλοι γραμμαὶ τοῦ δέματος τῶν μίσχων εἶναι ἐλαφρῶς πλάγαι, καταβαίνουσαι δεξιὰ. Ὡς πρὸς τὰ φύλλα τοῦ ἀνωτέρου ἀνθεμίου ἡ μέτρησις ἐλέγχει, ὅτι τὰ πρὸς ἀριστερὰ δύο κατώτατα φύλλα εὐρίσκονται κατὰ 4 γ. ὑψηλότερα τῶν ἀντικειμένων φύλλων, ὑπολογιζομένου ὡς ὀρίου τοῦ κατωτάτου σημείου τῆς στρογγύλης περιφερείας των (18.8-18.4 καὶ 21.4-21 ἐκ.). Ἔτσι ἔχομεν ὀλόκληρον τὸ πρὸς ἀριστερὰ ἡμισυ μέρος τοῦ μετώπου, κάτω καὶ ἄνω, ὑψηλότερον τοῦ ἀπέναντι ἀντιστοίχου. Ὡς πρὸς τὸ πλάτος μὲ τὴν λόξευσιν τοῦ ἄξονος βεβαιώνεται ρυθμικὸν χιαστὸν σχῆμα. Μεγαλώνει τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ

¹ Ὁ ΡΑΥΝΕ εἰς *Necrocorinthia* σ. 252 ἐ. εἰδειξε, πῶς ἀπὸ τῶν πρωτοκορινθιακῶν χρόνων τὸ ἀρχικὸν ἀπλόον

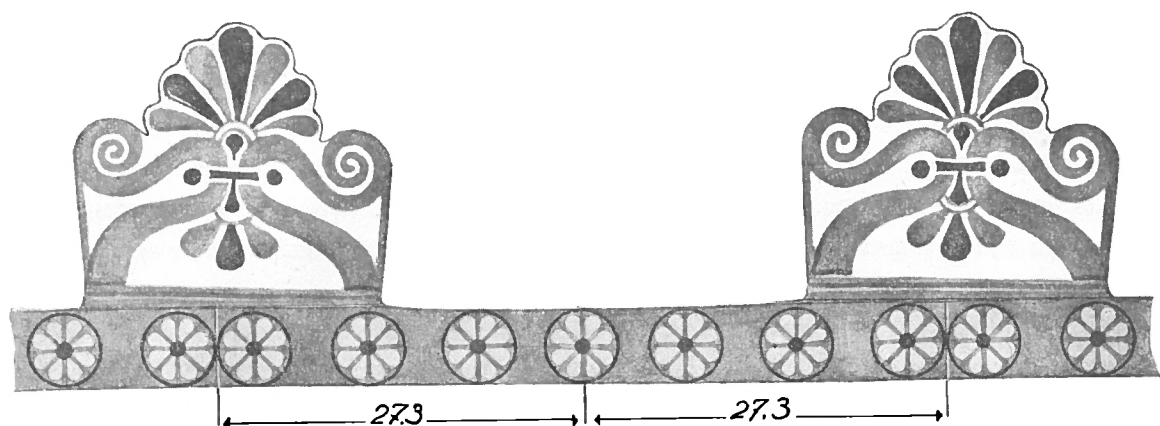
σχῆμα τοῦ μετώπου τῶν κεραμίδων τροποποιεῖται σύμφωνα μὲ τὸ ἐξελισσόμενον φυτικὸν κόσμημα.

κατώτερον μέρος καὶ ἀναπτύσσεται ὁμοίως τὸ πρὸς ἀριστερὰ ἥμισυ τοῦ ἀνωτέρου ἀνθемίου, ἐνῶ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ συμμαζεύεται, ὅπως περιορίζεται τὸ πρὸς ἀριστερὰ κατώτερον. Δὲν λείπουν αἱ εἰς βάθος ἀλλοιώσεις, καθόσον τὸ μέτωπον καμπυλώνεται κατὰ τὸ μέσον αἰσθητικῶς. Ἡ οὕτω λεγομένη λόρδωσις εἶναι ἐλαφρὰ εἰς τὸ κατώτερον ἀνθемιον, ἐντονωτέρα δὲ κατὰ τὸ ἀνώτερον. Ἐπίσης, ὡς ἤδη εἶπομεν, τὸ μέτωπον εἶναι πλαγίως τοποθετημένον μὲ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον ἐμπρός, τὴν μικρὰν δὲ ταύτην κίνησιν τονίζει ἐξαιρέτως τὸ γεγονός, ὅτι ὁ σχετικὸς ἀγκῶν καὶ τὰ ὑπεράνω φύλλα εἶναι αἰσθητικῶς παχύτερα παρὰ εἰς τὴν ἄλλην πλευράν.

Ἀπίστευτον ἀλλὰ βέβαιον εἶναι, ὅτι τὸ κανονικὸν καὶ ἀσήμαντον ἄλλως φαινόμενον κόσμημα παρουσιάζει τόσον πλουσίαν σιγαλὴν κίνησιν. Μάρτυρες ἀναμφίλεκτοι εἶναι αἱ πολυάριθμοι καὶ σύμφωνοι πρὸς ἀλλήλας ἀσυμμετρίας. Δὲν κανονίζουσι ἐν τούτοις αἱ μικραὶ παρεκβάσεις ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ καὶ τὴν μορφολογίαν τῶν καθέκαστα μελῶν. Αὕτη πηγάζει κυρίως ἐκ τῆς ὀργανικῆς ζωῆς τοῦ φυτικοῦ κόσμου καὶ παρουσιάζει ποικιλίαν σαφῶς καθωρισμένην. Ὅταν εἰς τὸ κατώτερον ἀνθемιον ἡ ἀπόκλισις τοῦ ἄξονος γίνεται ἐντόνως πρὸς τὰ ἀριστερὰ, ἀπωθεῖται πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἐπάνω ὁ γειτονικὸς κλάδος προσλαμβάνων χαρακτηριστικὴν καμπύλωσιν, ἐνῶ ὁ ἕτερος ἀνεμπόδιστος καὶ θεληματικὸς καταβαίνει ἀνέτως καὶ χαλαρῶς εἰς χαμηλότερον ἔδαφος. Μικρότεροι λεπτομέρειαι δὲν παραμελοῦνται. Τὸ προσκείμενον εἰς τὸ πρῶτον φυλλάριον καὶ τὸ κεντρικὸν ἀκόμη παρακολουθοῦν κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν αὐτὴν κίνησιν. Ἀντιθέτως κινουῦνται οἱ ὑπεράνω εἰς ἕλικας συστρεφόμενοι κλαδίσκοι. Ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ εἰκονίζων τὴν κλίσιν καταβαίνει ἀποτομώτερον χαμηλότερα μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξαρθῇ ὑψηλότερα ἢ καμπυμένη κορυφή του, νὰ πλατυνθῇ ὁ ἴδιος κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ νὰ αὐξηθῇ κατὰ τι εἰς ὕψος ἢ οἰκεία ἔλιξ. Ὁ ἄλλος ὠθούμενος πρὸς τὰ ἐπάνω καταφέρεται πλαγιώτερος, ὥστε ὁ κάτω μεταξὺ χῶρος νὰ εὐρυνθῇ καὶ μεγαλώσῃ κατὰ τι ὁ σχετικὸς «ὀφθαλμός». Ὅλα, μικρὰ ἢ μεγάλα, ὑπηρετοῦν μὲ τὰς δυνάμεις τῶν τὴν αὐτὴν ιδέαν. Ὁ δεσμὸς τῶν ἐλισσομένων μίσχων εἶναι πλάγιος καὶ ἡ «καρδιά» τοῦ ἀνθους ὑπεράνω κλίνει αἰσθητικῶς μὲ πλευράν μεγαλυτέραν, ὅθεν ἐκφύονται τὰ ὑψηλότερον ἀνατεινόμενα φύλλα καὶ μικροτέραν δεξιὰ μὲ τὰ καταβαίοντα.

Παρὰ ταῦτα φαίνεται παράδοξον τὸ νὰ ἔχη καταβληθῆ τόση προσπάθεια καὶ αἰσθητικὴ εὐρετικὴ δύναμις μὲ τὸν μοναδικὸν σκοπὸν νὰ παρασταθῇ εἰκονικῶς ὁ ἀπλούστατα πρακτικὸς καὶ μηχανικὸς τρόπος τῆς συναρτήσεως τῶν κεραμίδων. Παρομοία σκέψις εἰς οὐδενὸς τὸν νοῦν ἐκ τῶν νεωτέρων καλλιτεχνῶν θὰ ἦτο ἀπαραίτητος. Ἄλλ' ὅμως ὀφείλομεν οἱ νεώτεροι νὰ προσέχωμεν παντοῦ εἰς τὰς θελήσεις τῶν παλαιῶν καὶ νὰ μὴ τὰς παρατρέχωμεν ἢ τὰς ἀρνούμεθα, ἐπειδὴ μόνον δὲν ἔχομεν τὰς αὐτάς.

Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, ἕκαστον μέλος καὶ τὸ ἐλάχιστον νὰ εὐρίσκειται μετὰ πάντων τῶν λοιπῶν καὶ τῶν κρυπτομένων ὀκόμη εἰς ἀνεξαίρετον λογικὴν συνάρτησιν εἶναι γνωστὴ, ἀλλὰ συνήθως δὲν κατανοεῖται καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν. Παράδειγμα ἓνας οἰοσδήποτε κοινὸς καλυπτὴρ ἐκ τῶν ἀνωτέρω μελετηθέντων. Εἶδομεν μὲ ἔκπληξιν, ὅτι τὸ ἐξωτερικὸν του καθ' ὅλας τὰς λεπτομερείας ἀντιαποκρίνεται πιστῶς πρὸς τὸν κρυπτόμενον κάτω μηχανισμόν τῆς ἀσφαλοῦς συγκαλύψεως. Ἐξάπαντος ἄρα ἡ θαυμασία κίνησις τοῦ ἀνθемίου ἐξεπήγασεν ἀρχικῶς ἐκ τῆς

Εἰκ. 8.

αὐτῆς θεμελιακῆς ιδέας τῆς ἀνταποκρίσεως, ἀφοῦ τὸ συμβατικὸν καὶ ἐντυπωσιακὸν κόσμημα ἔχει ἔκπαλαι κοινήν τὴν ζωὴν μὲ τὸ τεκτονικὸν μέτωπον. Ἄλλ' ὁμως συγχρόνως τὸ οὕτω λαμπρὸν μέτωπον ἔχει καὶ ἄλλην σπουδαίαν ἀποστολήν. Ἐκπροσωπεῖ τὴν ὀπισθεν σημαντικὴν σειρὰν τῶν καλυπτῆρων, τὴν συναπτομένην μὲ τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ σειρὰν τῶν στρωτήρων καὶ ἀποτελοῦσαν μετ' αὐτῆς ρυθμὸν, ἐπαναλαμβανόμενον ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἄλλο τῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Καὶ ὁ ρυθμὸς οὗτος τονίζεται καὶ ἀποβαίνει ζωηρότερος μὲ τὴν περιγραφεῖσαν κίνησιν τοῦ ἀνθεματοῦ μετώπου. Ἡ, μὲ ἄλλους λόγους, ἢ ἀδιάλειπτος αὕτη κίνησις — πάντοτε πρὸς τὰ δεξιὰ — πολὺ θὰ διηκούλυνε τὸν θεατὴν εἰς τὸ νὰ ἐκτιμήσῃ δεόντως τὴν συμπαρερχομένην μακρὰν σειρὰν.

ΠΛΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΙΣ ΤΩΝ ΣΤΡΩΤΗΡΩΝ

Ζωηροτέραν ἐντύπωσιν ἐκ τῆς κινήσεως τῶν μετώπων ἤθελεν ἔχει ὁ ἀναγνώστης, ἂν ἐγένετο δυνατὸν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα προοπτικὴν εἰκόνα τῆς ὅλης κεραμώσεως. Ἀτυχῶς τοῦτο δὲν κατωρθώθη καὶ ἄς ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸ πτωχότερον σχεδιάσμα, εἰκ. 8, ὅπου βλέπει τις πιθανὴν ἀναπαράστασιν τοῦ μὴ διατηρηθέντος πλάτους τοῦ στρωτήρος¹. Πρωτύτερα ἄς σημειωθῆ, ὅτι οἱ στρωτήρες ἢ στεγαστῆρες οὗτοι τῶν ἄκρων ἠδράζοντο ἐπὶ βάσεως μὲ ἐλαχίστην κλίσιν ὥστε νὰ στερεώνωνται ἀσφαλέστερον, φαινόμενον, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ὄχι πολὺ σπάνιον. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ροδάκων πρέπει νὰ ἦτο, ὡς πιστεύομεν, περιττός, 7. Βέβαιον εἶναι ἐν πρώτοις διὰ πλειόνων, ὡς παλαιότερα εἶδομεν, διατηρουμένων παραδειγμάτων, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν ὅπως καὶ τὸ πέρας ἐκά-

¹ Ὁ Dyggve διαθέτων σχεδιαστικὴν εὐχέρειαν παρέχει δύο μάλιστα ἀναπαραστάσεις τῆς ὅλης κεραμώσεως, σ. 231 τοῦ βιβλίου του καὶ σ. 234, ἀλλ' ἢ κατεύθυνσις ποῦ δίδει εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀκροκεράμων, ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἐπάνω ἀριστερά, ἀνατρέπει τὴν κλίσιν τῶν μετώπων, ὥστε νὰ ἐπικρατῆ ἢ ἐντύπωσις, ὅτι κλίνουν ἀριστερά. Τοῦτο πράττει, διότι παραβλέπει ἐντελῶς τὰς ἐξεταζόμενας ἐδῶ ἀσυμμετρίας καὶ ἀκολουθεῖ, φυσικὰ ὄχι μόνος, τὴν ὀρθόδοξον γνώμην, ὅτι ὅλα εἶναι κανονικὰ καὶ ἄνευ τινὸς σημασίας. Ἀλλὰ τὸ χει-

ρότερον εἶναι, ὅτι δὲν προσέχει πολὺ εἰς τὰ πράγματα. Τὴν θέσιν τῆς συναντήσεως τῶν στρωτήρων εὐρίσκει ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ καλυπτῆρος, σ. 169 εἰκ. 169 καὶ ἐδῶ μὲν δίδει εἰς ἕκαστον στρωτήρα 8 ρόδακας, ἀλλοῦ δὲ ὡς ἐν εἰκ. 233 μόνον 7.

Τὸ σχεδιάσμα τοῦ Κοντοπούλου τῆς ἀνωτέρω εἰκ. 8 εἶναι κατὰ τοῦτο ἐλαττωματικόν, ὅτι παρουσιάζει διαφορετικὴν τὴν κίνησιν τῶν ἀνωτέρων κλαδίσκων, ἢ ὅπως ὀρθῶς παριστάνονται ἐπὶ τῆς εἰκόνας 7.

στης κεραμίδος ὑπῆρχε ρόδαξ ἐφαπτόμενος σχεδὸν τοῦ γειτονικοῦ ἄρμου κατὰ τρόπον, ὥστε οἱ προσκείμενοι στρωτῆρες νὰ χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων καὶ νὰ συνάπτονται, ὡς φαίνεται ἐπὶ τῆς εἰκόνας. Ὁ τρόπος οὗτος, καθόσον γνωρίζω, εἶναι μοναδικός, ἀλλ' ὑπάρχουν ἀνάλογα ταυτόσημα, ὅπου ἀντὶ ροδάκων ὑπάρχουν λέοντες ἢ γρῦπες¹. Συνήθως ἡ σύνδεσις γίνεται διὰ δύο ἡμίσεων ρόδακος καὶ τότε οἱ λοιποὶ ρόδακες θὰ ἔχουν εἰς τὸ μέσον ἓνα κεντρικὸν καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν θὰ εἶναι περιττός. Εἰς τὴν ἰδικήν μας περίπτωσιν φυσικὸν εἶναι, ἀφοῦ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος σημειώνεται δι' ὀλοκλήρου ρόδακος, καὶ τὸ μέσον ἐπίσης νὰ εἰκονίζεται ὁμοίως. Κατὰ ταῦτα πιθανώτατον εἶναι, ὅτι ἐκτὸς τῶν δύο ἀκρινῶν οἱ λοιποὶ θὰ ἦσαν πέντε, πολὺ δὲ ἀπίθανον νὰ ἦσαν 7, διότι 9 ρόδακες θὰ ἀπῆτουν ὑπερβολικὸν πλάτος. Τὸ πραγματικὸν ὑπελογίσθη, ὅτι θὰ ἦτο ἴσον πρὸς 7 παλαστάς τοῦ ποδός 31.25 ἐκ., συχνότατα χρησιμοποιουμένου εἰς τὸ Λαφριαῖον καὶ τὴν λοιπὴν Αἰτωλίαν², δηλ. 54.6 ἐκ. (1 παλαστή=7.8). Ἐνδειξιν, ἔστω μικρὰν ἢ τυχαίαν, σημαίνει τὸ μῆκος τῆς διαμέτρου τῶν διατηρουμένων ροδάκων, ἴσον ἀκριβῶς πρὸς 3 δακτύλους τοῦ αὐτοῦ ποδός, δηλ. 5.8 ἐκ. Ἐλήφθη προσέτι ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ ὕψος τοῦ στρωτῆρος ἐλαττώνεται κατ' ἐλάχιστον, καθόσον προχωροῦμεν πρὸς τὸ μέσον, πρᾶγμα διευκολυντικὸν τῆς ἐκροῆς τῶν ὑδάτων, πού ἐπιφέρει πιθανῶς μικροτάτην σμίκρυνσιν τῆς ἀποστάσεως ἀπὸ κέντρου εἰς κέντρον τῶν μεσαίων ροδάκων. Ἐν τέλει ἡ τοιαύτη ἀναπαράστασις ἐμφαίνει εἰκονικῶς ὅχι μόνον τὴν τεκτονικὴν συνάρτησιν ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτοτέλειαν ἐκάστου στρωτῆρος.

Ἐν γένει φαίνεται, πὼς ἦτο κανονικόν, ἕκαστον συντασσόμενον μέλος νὰ συνεχίζεται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ μέσα εἰς τὴν ὅλην σειρὰν καὶ συγχρόνως νὰ διατηρῇ τὴν αὐτοτέλειάν του. Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι ἐπὶ τῶν παλαιότερων γείσων ἡ αὐτοτέλεια εὐοδοῦται δι' ὠρισμένου ἀριθμοῦ χρωματικῶν ζευγῶν, ὥστε ἂν ἡ ἀρχὴ σημαίνεται μὲ κόκκινον χρῶμα, τὸ τελευταῖον φύλλον νὰ εἶναι κίτρινον. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φύλλων τότε εἶναι ἄρτιος καὶ τὸ μέσον τῆς πλακὸς δηλώνεται μόνον μὲ τὸ τέλος μιᾶς δυάδος. Τελειότερα λύσις εἶναι, προτιμωμένη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίκοις μάλιστα διακοσμητάς, τὸ νὰ ἔχουν περιττὸν ἀριθμὸν κοσμητικῶν μέσων, ὅτε τὸ κέντρον ἐμφαίνεται διὰ σημαντικοῦ ἀκεραίου κοσμήματος. Ὁ περιττός ἀριθμὸς τῶν κοσμημάτων σημαίνει ἀκόμη ὅταν πρόκειται περὶ φυλλοστοιχίας, καὶ περιττὸν ἀριθμὸν ὑποδιαίρέσεων τοῦ ποδός. Ἔτσι εἰς τὴν λεγομένην μικρὰν σίμην τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἀπὸ τὴν Κέρκυραν ἕκαστον τμήμα ὑδρορροῆς ἔχει μῆκος 7 παλαστῶν τοῦ γνωστοῦ ποδός 30.8 μὲ κεντρικὸν φύλλον (ΚΟΡΚΥΡΑ I, σ. 125). Μάλιστα ὅταν τὰ ἐν χρήσει χρώματα εἶναι τρία, μελανόν, λευκόν, κόκκινον, τὸ κεντρικὸν φύλλον χρωματίζεται ἐκάστοτε διαφορετικὰ, παρὰ τὰ

1 Ἐξ Ἀμισοῦ τοῦ Πόντου (Ak-Alan) συνεκομίσθησαν ἐξ ἀνασκαφῶν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως σημαντικὰ πῆλινα ἀρχιτεκτονικά, δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ Μακρίδη, καὶ μεταξὺ τούτων τμήμα ὑδρορροῆς, ὅπου τὴν κεντρικὴν θέσιν κατέχει ὁ κρουνός, κατὰ δὲ τὰ ἐκατέρωθεν ἄκρα εἰκονίζεται λέων ἀποστρέφων τὴν κεφαλὴν καὶ ἀπαρτίζων μὲ τὸν παρόμοιον τοῦ παρακειμένου τμήματος τὸ γνωστὸν χερσαδικὸν σχῆμα (ΚΟΚΗ RM, 1915, σ. 18, εἰκ. 3). Καὶ ἐπὶ ὑδρορροῆς, πιθανῶς ἐκ Σμύρνης προερχομένης τοῦ Μουσείου

τῆς Βοστώνης, τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, τὸ κέντρον σημαίνεται διὰ φοινικοειδοῦς δένδρυλιου ὑπὲρ τὸν κυλινδρικὸν κρουνὸν καὶ τὸν λοιπὸν χώρον πληροῦν δύο γρῦπες, ἀντίνωτοι πρὸς τοὺς τῶν γειτονικῶν τμημάτων (RM ἔ.ἀ. σ. 28).

2 Περὶ τοῦ αἰτωλικοῦ τούτου ποδός, βεβαιωθέντος τὸ πρῶτον κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ναῶν τοῦ Ταξιάρχου ἰδὲ ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. 1926 σ. 6. Das Heroon von Kalydon, σ. 20 καὶ 105. Laphrion, σ. 254, 256 καὶ 315.

δύο ὁμοιόχρωμα ἀκρινά, καὶ ἡ σχετικὴ μὲ τὰ χρώματα κίνησις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἄλλο διασταυρῶνεται καὶ συνεχίζεται ἀκώλυτος μέχρι τοῦ ἐκατέρωθεν τέλους τῆς σειρᾶς. Ὑπὸ τοὺς προέχοντας γεισομόρφους στρωτῆρας τοῦ ἐτέρου μεγάλου ἀρχαϊκοῦ ναοῦ τῆς Κερκύρας (Μοη Repos) τὰ τριῶν χρωμάτων φύλλα εἰς ἕκαστον γείσον ἦσαν πέντε, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς πέντε ἡμιπόδια τοῦ αἰγινητικοῦ λεγομένου ποδός, 33 ἐκ., ὡς ἐξ ἀσφαλῶν ἐνδείξεων συνελήρωσα (ΚΟΡΚΥΡΑ I, σ. 147, εἰκ. 121 καὶ σ. 157). Καὶ εἰς πολυάριθμα γείσα τοῦ Θέρμου¹, τέλους 7^{ου} αἰῶνος, ἀτόπως ἀποδοθέντα ὑπὸ τοῦ Kawerau εἰς τὸν μέγαν ναὸν τοῦ Θεομίου Ἀπόλλωνος (ΑΝΤ. ΔΕΝΚΜÄLER II, πίν. 49. Πρβ. ΑΔ 1916 σ. 187) τὰ φύλλα εἶναι 7, ἕκαστον μὲ πλάτος μιᾶς παλαστῆς τοῦ αἰτωλικοῦ ποδός, ἐναλλασσόμενα μὲ τὰ αὐτὰ τρία χρώματα καὶ μὲ τὴν αὐτὴν ὀργάνωσιν καὶ ἐπιτυχίαν.

ΑΝΘΕΜΩΤΟΙ ΚΑΛΥΠΤΗΡΕΣ ΤΗΣ ΚΟΡΥΦΑΙΑΣ

Παρὰ τὴν συνηθισμένην θρυμματώδη κατάστασιν τῶν εὐρημάτων συνελέχθησαν ἀρκετὰ κομμάτια παρέχοντα πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν διμετώπων καλυπτῆρων τῆς κορυφαίας, τῶν σχετικῶν μεγάλων χρωματιστῶν ἀνθεμίων καὶ τῆς ἀπροσδοκίτου ὅσον καὶ θαυμασίας κινήσεως αὐτῶν κατὰ τὸ σύνολον καὶ τὰ καθέκαστα. Μάλιστα τὸ παραδοξότερον ὄλων εἶναι, ὅτι τὰ ὀλίγα τὸν ἀριθμὸν αὐτὰ κομμάτια βεβαιώνουν ἀκόμη, ὅτι ἐπὶ τῆς αὐτῆς στέγης συγχρόνως ὑπῆρχον δύο εἰδῶν κορυφαῖοι καλυπτῆρες, μὲ κλίσιν τῶν ἀνθεμίων πρὸς τὰ δεξιὰ, ὁμότροπον καὶ ἐπὶ τῶν δύο μετώπων μὲ τοὺς ἀνωτέρω ἐξετασθέντας ἀκροκεράμους, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι μὲ βεβαίαν κατεύθυνσιν καὶ κλίσιν πρὸς ἀριστερά. Ἐπαναλαμβάνω, ὅτι τὰ ὀλίγα κομμάτια εἶναι δι' ἡμᾶς πολύτιμα, ἐπειδὴ σπανιώτατα εἶναι καὶ ἀνεπαρκῶς διατηρημένα, μάλιστα ἐκ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, τὰ σχετικὰ εὐρήματα².

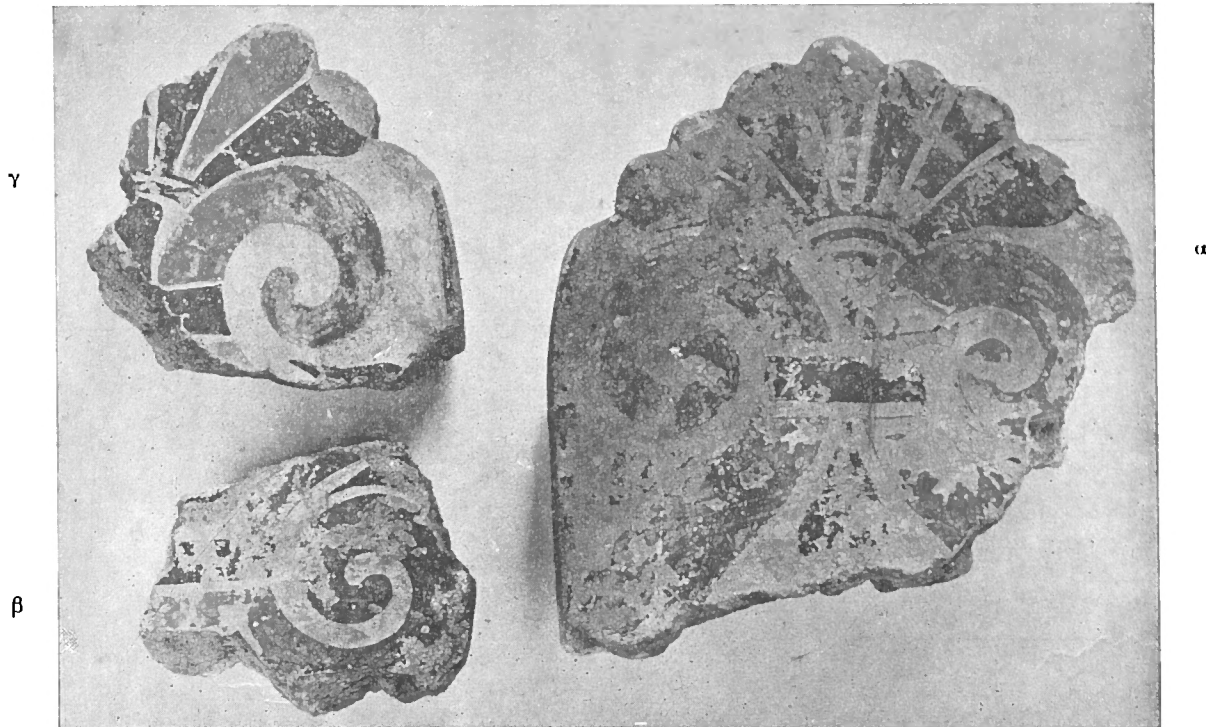
Ἐκ τῆς φωτογραφικῆς *εἰκόνας* 9 τὸ εὐμέγεθες σύντριμμα α καὶ ἐπικουρικῶς τὸ β παρέσχον ἀφθόλους καὶ ἀκριβεῖς εἰδήσεις, ὥστε νὰ ἀποτελεσθοῦν μὲ τελείαν ἀσφάλειαν αἱ ἀναπαραστάσεις τοῦ ἔμπροσθεν μετώπου, *εἰκ.* 10, καὶ τοῦ ὀπισθεν, *εἰκ.* 11. Ὁ μὲ διπλοῦν μέτωπον ὀρθοκέραμος τῆς κορυφαίας ἀποτελεῖ συνέχειαν καὶ σύνδεσμον τῶν ἐκατέρωθεν, κατὰ τὰς δύο πλευράς, ἀνερχομένων καὶ καταληγόντων εἰς τὴν κορυφὴν τῆς στέγης καλυπτῆρων, συνδυασμένων πρὸς τὰ ἀριστερὰ πάντοτε μετὰ τῶν στρωτῆρων. Ἡ ἐπιφάνεια δηλ. τῶν μετώπων δὲν εἶναι ἐπίπεδος, ὡς ἡ τοῦ ἀκροκεράμου,

¹ Δύο τοιαῦτα γείσα ἐκ Θέρμου παρέμειναν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σωτηριάδη τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν τοῦ αἰτωλικοῦ ἱεροῦ (1897) καὶ κατὰ τὸ 1938 εὐρίσκοντο μαζὶ μὲ τὰ ἐκ Καλυδῶνος πήλινα εἰς τὴν αὐτὴν ἀποθήκην τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου. Τοῦτο παρεπλάνησε τὸν Dyggve, ὥστε νὰ δεχθῆ, ὅτι τὰ γείσα εἶναι καλυδῶνια καὶ νὰ ἀποδώσῃ ταῦτα μὲ κάποιον δισταγμὸν—πίν. 21 τοῦ βιβλίου Α καὶ Β, σ. 165—εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐξεταζομένην κεράμωσιν (blaugelbe Dach). Ἡ πλάνη του εἶναι εὐεξηγητος, ἀν καὶ ὤφειλε, προσεκτικὸς αὐτὸς καὶ ἔμπειρος γνώστης εἰς τὰ ζητήματα τῆς τεχνικῆς, νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι ὁ πηλὸς τῶν γείσων εἶναι διαφορετικὸς, βαθεὺς κόκκινος καὶ ὄχι καστανωπός, ὅπως ὁ τῆς Καλυ-

δῶνος ἐν γένει. Ἀλλὰ τὸ χειρότερον εἶναι, ὅτι παρὰ συρθεῖς ἀπὸ τὴν γοητείαν τῆς ἐν μέρει πιθανῆς ἀνακαλύψεώς του, ὅτι τὰ ὑπ' ἐμοῦ μελετηθέντα πύρινα γείσα (BERICHTE der Jahrhundertfeier d. Archäol. Instituts σ. 254 κέ.) εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ ἐκ Ποσειδωνίας τοῦ ἔξαστύλου ναοῦ γείσα μὲ φατνώματα (Kassettengeisa) ἠθέλησε νὰ παραβλέψῃ τὴν φανερὰν φυλλοστοιχίαν, μὲ τὰ στενά καὶ μακρὰ 7 φύλλα, τῶν εἰρημένων πηλίνων γείσων καὶ βασιζόμενος ἐπὶ τῆς φθορᾶς τοῦ ἐνός (Α) νὰ ἐπιτύχῃ καὶ ἄλλο ἀνάλογον, στήριγμα τῆς θεωρίας του (Laphrion, σ. 311,4).

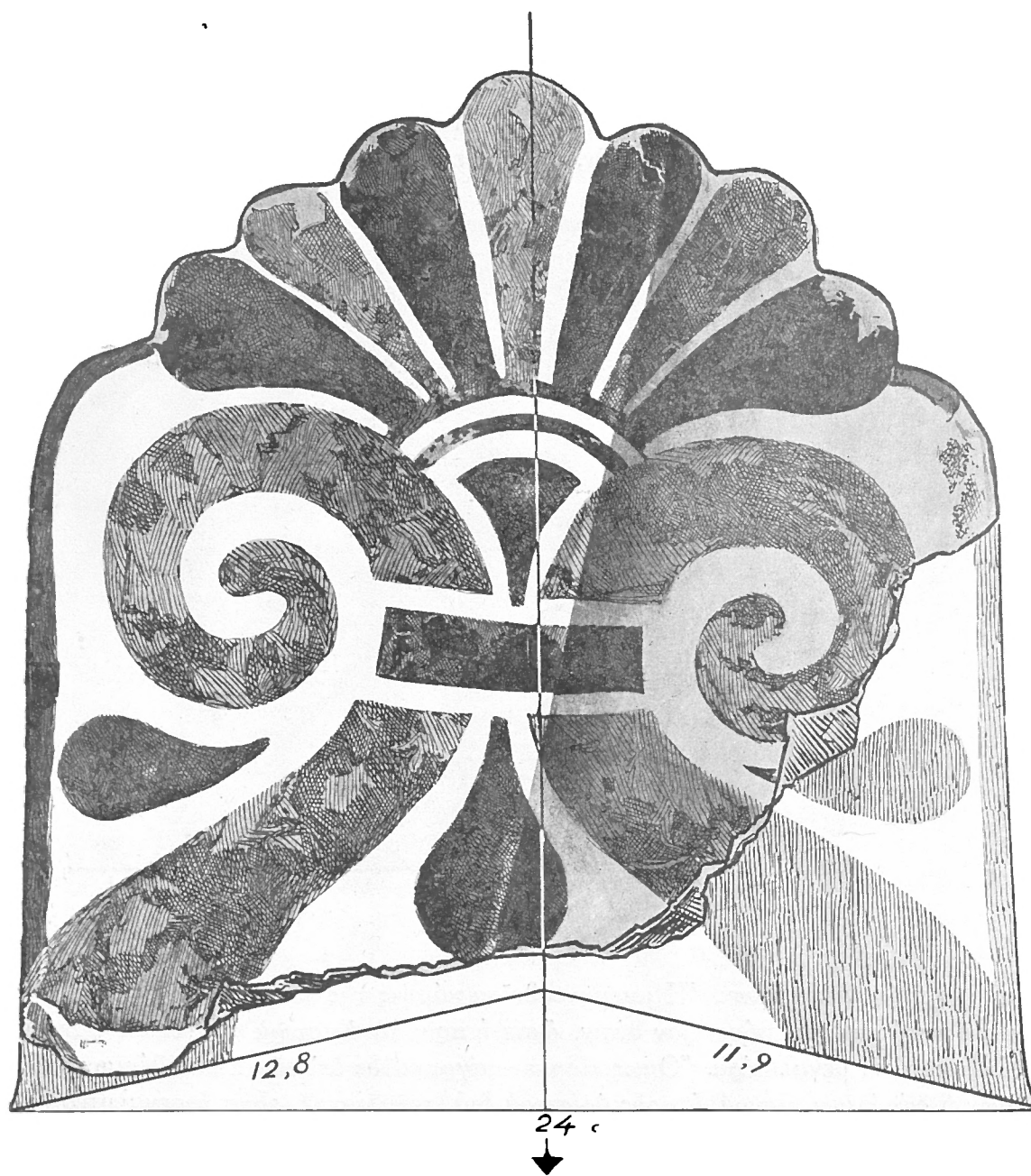
² Πρβ. BUSCHOR Tondächer der Akropolis II σ. 62.

ἀλλὰ κάμπτεται κατὰ ἥπιον τρόπον καὶ σχηματίζεται εἰς δύο πλευράς, ὅπως περίπου τὸ ἐξωτερικὸν τῶν λοιπῶν καλυπτῆρων. Τὸ πρᾶγμα γίνεται φανερόν, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν *εἰκ. 12*, ὅπου παριστάνεται μὲ ὄλην τὴν ἀκριβειαν ἢ κάτω ὄψιν τοῦ διμετώπου τεμαχίου. Ἐάν τοῦτο στενεύει πρὸς τὰ δεξιὰ, τοῦτο θὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἐλαττωματικὴν διατήρησιν κατὰ τὴν σχετικὴν πλευράν, συμβαίνει δὲ νὰ λεπτύνεται βαθμηδὸν ὁ ὀρθο-

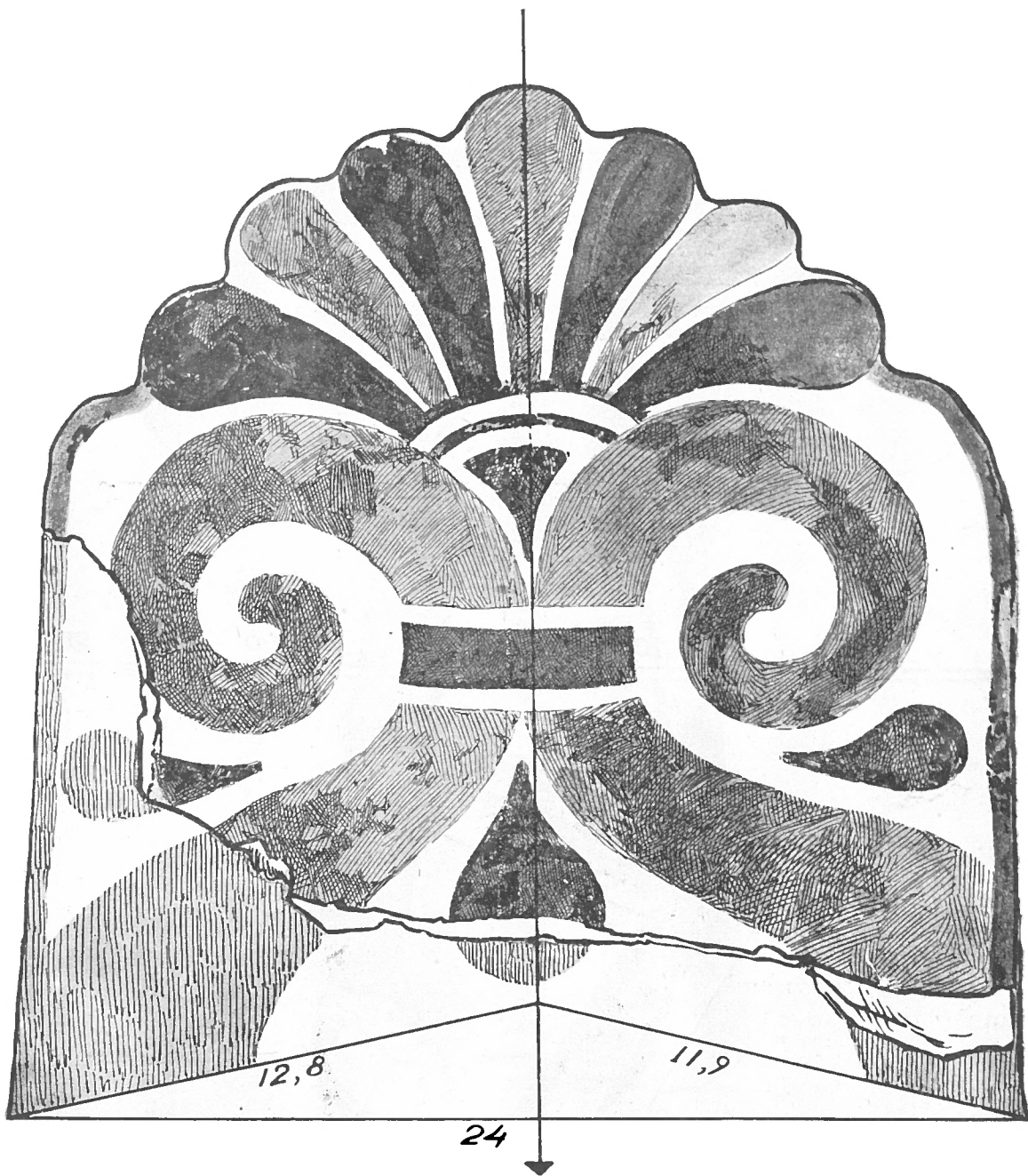
Εἰκ. 9.

κέραμος καθόσον ἀναβαίνει. Ἡ μνημονευθεῖσα κάμψις τῆς ἐπιφανείας γίνεται καὶ ἐπὶ τῶν δύο μετώπων εἰς πρόσφορον θέσιν, ὥστε ἢ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ ἔκτασις νὰ εἶναι κατὰ τι μεγαλυτέρα. Ὅπως εἶδομεν μέχρι τοῦδε ἐπὶ τῶν ἐξετασθέντων καλυπτῆρων ἢ δεξιὰ τῶν πλευρῶν, ἢ πρὸς ἀριστερὰ δηλ. τοῦ θεατοῦ, εἶναι ἢ μεγαλυτέρα καὶ ἢ ἀριστερὰ τῶν ἢ βραχυτέρα καταβαίνει μὲ γωνίαν ὀξυτέραν εἰς χαμηλότερον ἔδαφος. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ διὰ τοὺς κορυφαίους κεράμους. Εἰς τὴν *εἰκόνα 13* ἔχομεν διδακτικὸν κομμάτι, ὅπου ὁ ὀρθοκέραμος ἔχει ἀποκοπῆ, διατηρεῖται ὁμως τὸ πλάτος τῆς μεγαλυτέρας πλευρῶν, 12.5 ἐκ. καὶ τὸ μῆκος 15 ἐκ. ἀπὸ τῆς βάσεως ἄνω μέχρι τοῦ πέρατος τοῦ κάτωθεν συντρόφου στρωτήρος, ποὺ ἀρχίζει μὲ περίγραμμα καμπύλον ὄχι ὑπὸ τὸ μέσον καὶ τὴν ράχιν τοῦ καλυπτῆρος ἀλλὰ 2-3 ἐκ. ἐντεῦθεν ταύτης χάριν τῆς ἀσφαλεστέρας καλύψεως τοῦ ἐκ δεξιῶν βαθύτερον ὑπείσερχομένου στεγαστήρος, καθὰ ἤδη παρετηρήσαμεν. Ὑπὲρ τὴν λείαν ἐπιφάνειαν τοῦ ὑποκειμένου μέρους ἐξετείνεται εἰς ἄγνωστον μῆκος τὸ ἀποθραυσθὲν ἄκρον τοῦ καλυπτῆρος, ποὺ ἐσκέπαζε τὸν ἀκόλουθον.

Εἰκ. 10.

Ἄνωτέρω ἀνεφέραμεν ἐμπροσθίαν καὶ ὀπισθίαν ὄψιν τοῦ ὀρθοκεράμου. Τὸ πρῶγμα θὰ κατανοήσωμεν ἀποβλέποντες εἰς τὴν πλαγίαν ὄψιν τῆς κεραμίδος, *εἰκ. 14*. Εἶναι εὐλογον νὰ δεχθῶμεν ὡς δευτερεύουσαν καὶ ὀπισθεν πλευρὰν τὴν πρὸς ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ, ἐπειδὴ αὕτη παρουσιάζει μεγαλυτέραν καὶ ὁμαλὴν κυρτότητα, ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τοῦ ἄνω ἄκρου. Εἶναι δὲ ἀκόμη κατὰ τι καὶ βραχυτέρα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἡρέμα κατερχομένων πρὸς ταύτην διαχωριστικῶν ἀυλακώσεων τῶν φύλλων τοῦ ἀνθεμίου. Τὸ κυριώτερον μέτωπον παρουσιάζει καὶ ποικιλωτέραν κυρτότητα: ἀβαθέ-

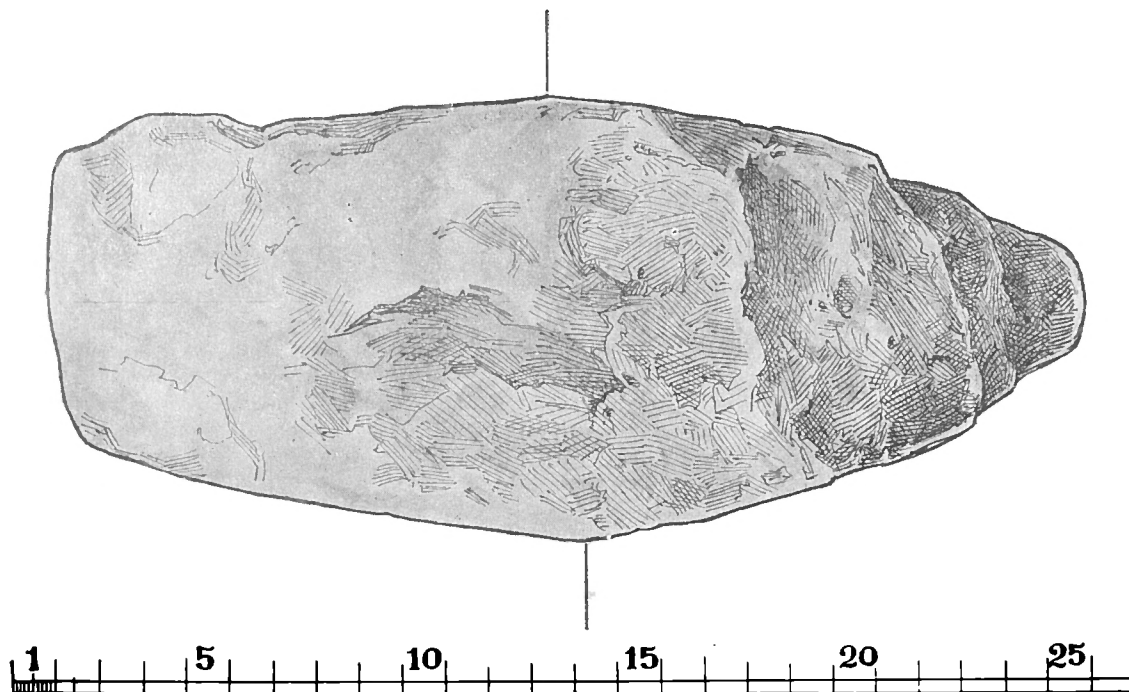

Εἰκ. 11.

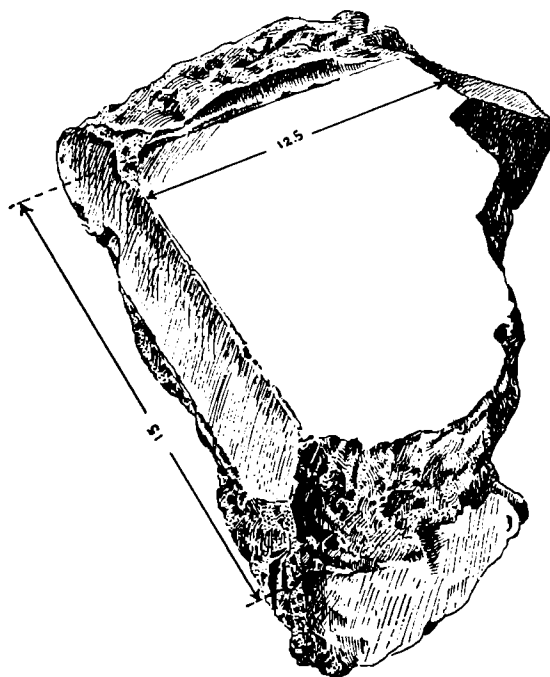
στερον κατὰ τὴν βάσιν ἐξογκώνεται μὲ βραδύτατον ρυθμὸν μέχρι τοῦ ἀνθεμίου καὶ γοργότερον ἔπειτα κατευθύνεται πρὸς τὴν κορυφήν. Ἄλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις, χαρακτηριστικαὶ τοῦ κυρίου μετώπου.

*Ἄν προσέξῃ κανεὶς μὲ ἰδιαιτέραν φροντίδα τὴν εἰκ. 10 μὲ τὴν διακόσμησιν τῆς κυρίας ὄψεως θὰ διακρίνῃ παρὰ τὴν καθεαυτὸ καμπήν, σημειουμένην διὰ τῆς καθέτου τῆς στάθμης, καὶ ἄλλην μετριωτέραν πλαγίως διευθυνομένην καὶ διασταυρουμένην πρὸς τὰ κάτω μὲ τὴν πρώτην. Τὴν πλαγίαν καμπήν, τὴν ὁποίαν μόλις βλέπει κανεὶς ἐπὶ

τοῦ πρωτοτύπου καὶ αἰσθάνεται μᾶλλον διὰ τῆς ἀφῆς, ὁ σχεδιαστὴς Κοντόπουλος κατώρθωσε μὲ ἰκανὴν ἐπιτυχίαν διὰ καταλλήλου φωτοσκιάσεως νὰ παραστήσῃ. Ἀρχίζει

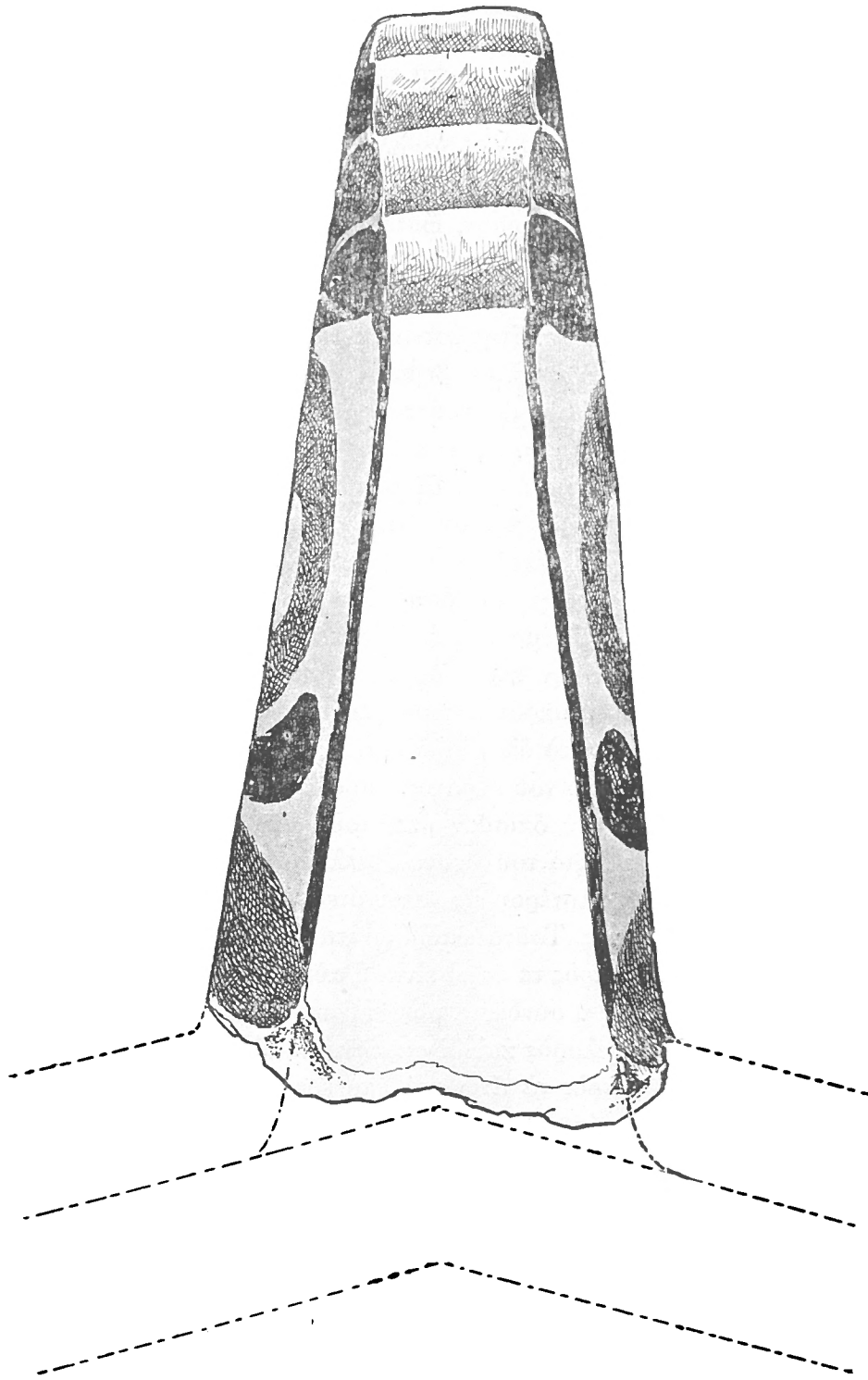

Εἰκ. 12.

Εἰκ. 13.

ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ κατωτάτου φύλλου καὶ ἀνερχομένη σβῆνει κατὰ τὸ μέσον τοῦ δευτέρου πρὸς τὰ δεξιὰ φύλλου τοῦ ἀνθεμίου. Λεῖπει εἰς τὴν ὀπισθεν ὄψιν, ὅσον δὲ ἀσθε-

Εικ. 14.

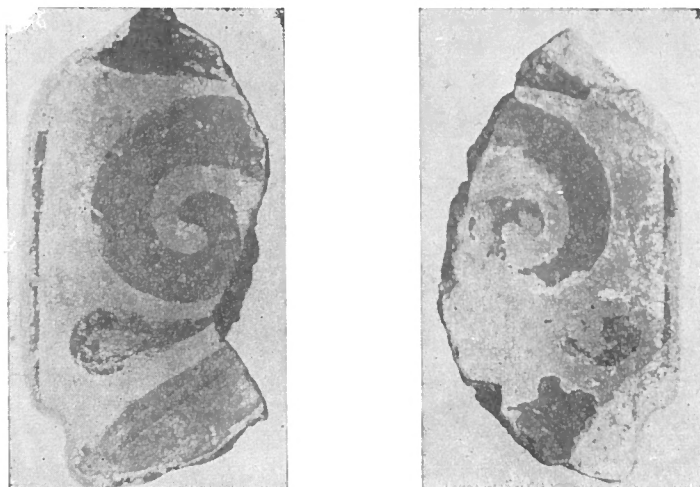
νης και ἄν εἶναι, ἢ ἐκ ταύτης παραλλαγή τοῦ φωτισμοῦ θὰ ἔδιδεν ἔντονον εἰκόνα τῆς κλίσεως τοῦ συνόλου πρὸς τὰ δεξιὰ. Πρὸς τοῦτο ἢ ἐν λόγῳ καμπῆ δὲν ἦτο τὸ μοναδικὸν μέσον. Ἡ ἀναπαράστασις ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἢ ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ ἀνωτάτου φύλλου κατερχομένη κάθετος ὀφείλει νὰ πέση ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ράχως τοῦ κάτω συνεχομένου καλυπτῆρος, ἐπειδὴ δὲ ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ πλευρὰ του ἢ βραχυτέρα — ὑπελογίσθη μῆκος 11.9 ἀπέναντι τοῦ 12.8 — καταβαίνει χαμηλότερα, συμπαρασύρει εἰς τὴν αὐτὴν κλίσειν καὶ τὸ ὄλον μέτωπον, ὥστε νὰ ἀποβῆ ἢ οἰκεία πλευρὰ μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ ἀγκῶνος κατὰ 8 χιλ. ταπεινότερα: 17.5 ἐκ.-18.3 ἐκ.

Τὴν οὕτω γενικῶς ἐμφαινομένην κλίσειν παρακολουθεῖ μὲ ἀκεραίαν πίστιν καὶ ἀκρίβειαν τὸ ὄλον κόσμημα. Ὁ τεχνίτης ἐστερεῖτο τώρα τὴν βοήθειαν τοῦ ἀναγλύπτου ἐκ μήτρας ἀποτυπώματος, ἀλλὰ καὶ ἔτσι, βεβαίως ὄχι ἄνευ προσχεδίου, εἶχε τὴν αὐτὴν σχεδὸν ἐπιτυχίαν, ὅπως καὶ ἐπὶ τῶν ἀναγλύπτων μετώπων τῶν ἀκροκεράμων. Ὅλαι αἱ μορφαί, μεγάλαι καὶ μικραί, συμμερίζονται, χωριστὰ καθεμία ἐν συμφωνίᾳ μὲ τὰς λοιπὰς, τὴν αὐτὴν κίνησιν. Ὁ κεντρικὸς ἄξων τῶν φύλλων λοξεύει αἰσθητῶς μὲ τὴν συνέπειαν νὰ ἐναλλάσσονται κάτω καὶ ἄνω τὰ σχετικὰ ἡμίση εἰς πλάτος. Τοῦτο ἐπιφέρει καὶ σχετικὴν ἀλλοίωσιν εἰς ἔκτασιν καὶ μορφήν εἰς τὰ καθέκαστα, ὅσον καὶ ἄν εἶναι ὅμοια. Σύμφωνα μὲ τὸν ἀγκῶνα δεξιὰ ὅλα καταβαίνουν, ἢ ἔλιξ καὶ ὁ κάτω ἀπλωνόμενος μέγας κλάδος, τὸ δέμα τῶν ἐλίκων πλαγιάζει, ὅπως καὶ ἢ στεφάνη ἄνω τῆς «καρδιάς» ἐγγυτέρας πρὸς τὴν ἔλικα δεξιὰ. Οὔτε τὸ ἀνθέμιον ἄνω μένει ἐντελῶς ἀμέτοχον. Σημειώνομεν ἀκόμη μικρὰν λεπτομέρειαν, μέλλουσαν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν κατόπιν ἔρευναν. Ὅπως κλίνει τὸ ὄλον κόσμημα ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ ἔλιξ ἀπομακρύνεται κατὰ 2-3 χιλ. περισσότερον ἀπὸ τοῦ πέρατος, παρὰ ἢ ἀντίστοιχος.

Τί τώρα συμβαίνει ἐπὶ τοῦ ὀπισθεν μετώπου (εἰκ. 11); Καὶ ἐδῶ ἢ κίνησις τοῦ κοσμήματος γίνεται πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ θεατοῦ, ἀλλ' ἐνῶ ἐπὶ τῆς κυρίας ὀψεως ἔχομεν κλίσειν καὶ κατάβασιν ἀπὸ ὑψηλοτέρου εἰς ταπεινότερον ἐπίπεδον, ὀπισθεν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ τὸ ἀντίθετον, ἀνάβασιν. Τοῦτο κατορθώνεται μὲ τὸν εὐφυέστερον δυνατὸν τρόπον. Ἡ λοξευσις τοῦ ἄξονος πρὸς τὰ δεξιὰ εἶναι ἢ αὐτή, ἀλλὰ πολὺ κατ' ἀνάγκην περιορισμένη, τὸ δὲ σπουδαιότερον ἢ σύνδεσις τῶν ἐλίκων εἶναι ζωηροτέρα. Ὁ δεσμὸς δὲν εἶναι, ὅπως προηγουμένως, χαλαρὸς καὶ δὲν κατανεύει, ἀλλὰ βραχυτέρος καὶ σφικτότερος κατευθύνεται ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἐπιφέρει τὸ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναβοῦν ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ ἔλιξ μὲ τὸν κάτω ἀπλωνόμενον κλάδον. Καὶ τὸ θαυμαστὸν εἶναι, ὅτι ὅλα καὶ τὰ μικρότερα μέρη, ἢ «καρδιά», ἢ ὑπεράνω στεφάνη, τὸ κατώτατον φύλλον, τὸ παρένθητον μεταξὺ τῆς ἔλικος καὶ τοῦ κλάδου μαζὶ μὲ τὸν δεσμὸν συμμερίζονται μὲ ἀνάλογον τρόπον τὴν ἐλαφρὰν ἀλλὰ αἰσθητὴν ταύτην ἀνάβασιν. Ἡ ὀργανικὴ φύσις τοῦ φυτικοῦ κοσμήματος ἐπιβάλλει καὶ προσδιορίζει τὴν μετριότητα τοῦ ἐκ τῆς συσφίξεως ἀναβιβασμοῦ καὶ τούτου ἔνεκα καταβαίνουν ἐλαφρῶς αἱ ἀυλακώσεις τῶν φύλλων τοῦ ἀνθемίου πρὸς τὰ ὀπισθεν (εἰκ. 14) καὶ περιορίζουν τὴν ἀνύψωσιν. Σημειώνομεν ἀκόμη, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ ὀπισθεν μετώπου ὑπολογίζεται ἢ μεγαλυτέρα ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τοῦ πέρατος τῶν πρὸς τὰ δεξιὰ μερῶν.

Ὡς ἤδη παρετηρήθη, αἱ ἀναπαραστάσεις τοῦ διμετώπου καλυπτῆρος τῆς κορυφαίας ἐστηρίχθησαν ἐπὶ τοῦ μεγάλου συντριμματος α τῆς φωτογραφικῆς εἰκόνας 9.

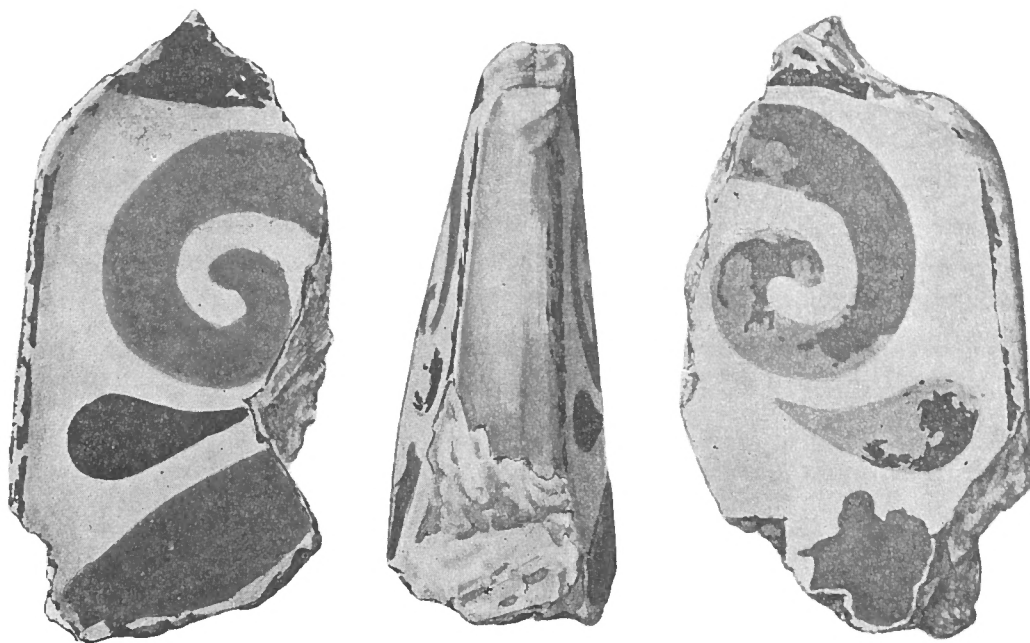
Εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν ἀνήκει καὶ τὸ τεμάχιον β καὶ ἄλλα μικρότερα, μὴ ἀπεικονισθέντα, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸ λαμπρῶς διατηροῦν τὴν χρωματιστὴν διακόσμησιν σύντριμμα γ. Τοῦτο ἀνήκει κατὰ τὴν νεωτάτην ἔρευναν εἰς ἄλλην σειρὰν κοσμοῦσαν τὸν αὐτὸν ναὸν εἰς ἐποχὴν κατὰ τι νεωτέραν. Πρὸ δύο ἐτῶν ὁ γνωστὸς δραστήριος φύλαξ Νικ. Μόσιος

α

Εἰκ. 15.

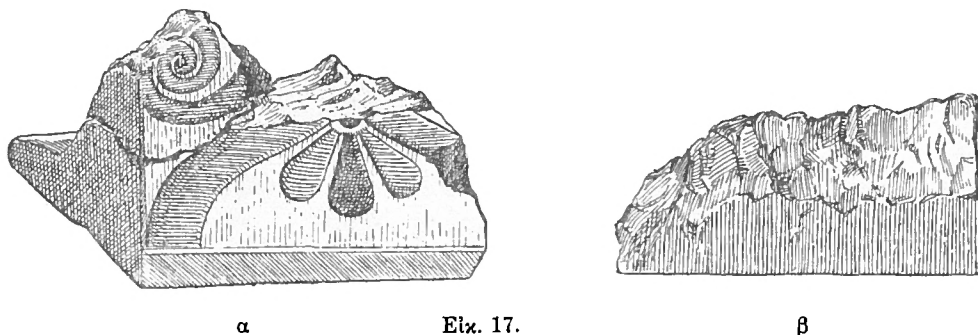
β

Εἰκ. 16.

συνέλεξε περιεργασθεῖς τὸν λόφον τῆς Λαφρῆϊας δύο πολύτιμα σύντριμματα, μεταφερθέντα πέρυσιν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον, ἐξ ὧν τὸ ἓν, ἄκρον διμετώπου καλυπτῆρος, θὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν αὐτὴν νεωτέραν κεράμωσιν. Ἀπεικονίζεται τοῦτο εἰς τὴν φωτογραφικὴν εἰκόνα 15 ὅπου ἡ ἔμπροσθεν ὄψις α καὶ ἡ ὀπισθεν β, καὶ σαφέστερον μὲ τὰ σχεδιάσματα τοῦ Παπαηλιοπούλου (εἰκ. 16).

Τὰ σχέδια ἀποδίδουν τὸ σύντριμμα εἰς τὸ ἥμισυ ἀκριβῶς τοῦ φυσικοῦ μεγέθους. Σχετικῶς μὲ τὸ γραπτὸν κόσμημα δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ διαφορὰ μὲ τὸ ἀνωτέρω περιγραφὲν κορυφαῖον καὶ τὸ ὕψος εἶναι τὸ αὐτό. Ἄλλ' ὑπάρχει διαφορὰ ὡς πρὸς τὸ ὅλον πλάτος — αἱ ἕλικες ἀπέχουν ἀπὸ τοῦ πέρατος κατὰ τινα χιλιοστὰ περισσότερον — καὶ τὸ πάχος τῆς ὅλης κεραμίδος εἶναι αἰσθητῶς λεπτότερον. Ἐκ τοῦ σχεδιάσματος τῆς πλαγίας ὄψεως κατανοοῦμεν, ὅτι ἡ κανονικῶς κυρτὴ ὄψις εἶναι ἡ ὀπισθεν καὶ ἡ ταπεινότερα ἡ κυρία ὄψις. Κατὰ ταῦτα τὸ σύντριμμα καταλαμβάνει τὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ γωνίαν, ὅταν οὗτος ἀτενίζει τὴν κυρίαν ὄψιν. Μὲ τὴν ὀρθὴν ταύτην τοποθέτη-

α

Εἰκ. 17.

β

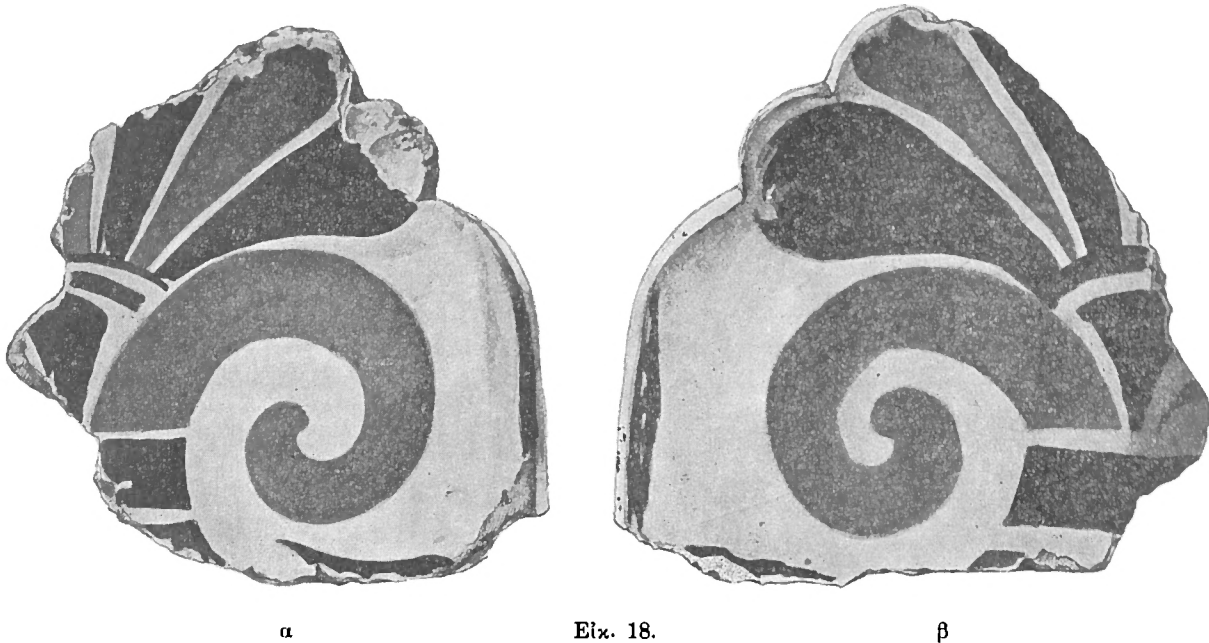
σιν καὶ ἂν ἐνθυμηθῶμεν, τὶ ἤδη παρατηρήσαμεν ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων τοῦ περιγραφέντος κορυφαίου δυνάμεθα μὲ ἀρκετὴν ἀσφάλειαν νὰ κρίνωμεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ νέου εὐρήματος ἡ κίνησις τοῦ ἀνθεμίου ἐγένετο καὶ εἰς τὰς δύο ὄψεις ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ. Εἶδομεν δηλ. ἐκεῖ, ὅτι ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ ἕλιξ, ἔνεκα ἀκριβῶς τῆς κινήσεως, ἀπομακρύνεται κατὰ 2-3 χιλιοστὰ περισσότερον παρὰ ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ, ἐδῶ δὲ συμβαίνει ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ ἕλιξ τῆς ὀπισθίας ὄψεως νὰ ἀπέχη 25 χιλ. ἀπὸ τοῦ πέρατος, ἐνῶ ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς κυρίας ὄψεως μόνον 20 χιλ., εἶναι δὲ εὐλογον νὰ ἀναπληρώσωμεν τὴν ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως πρὸς τὰ δεξιὰ πλευρὰν μὲ τὴν ἀντίστοιχον τῆς ὀπισθίας, ὅπως καὶ ταύτης τὴν ἔλλειψιν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Εἰς τὴν αὐτὴν νεωτέραν καὶ ἐλαφροτέραν κεράμωσιν φαίνεται, πὼς ἀνήκει καὶ ἀπόκομμα καλυπτῆρος ἀκροκεράμου, παριστώμενον εἰς δύο ἀπόψεις ἐπὶ τῆς εἰκ. 17. Μέγιστον διατηρηθὲν μῆκος 18 ἐκ. Εἶναι περίεργον, ὅτι τοῦτο παρουσιάζει πολλὰς ἀποκλίσεις ἀπὸ τοῦ παλαιότερον ἐξετασθέντος ἀκροκεράμου, ἐνῶ τὸ ἀνάγλυπτον ἀνθέμιον εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ μάλιστα προέρχεται ἐκ τῆς αὐτῆς μήτρας. Τὸ ἀπόκομμα εἶχε τὸν στρωτῆρα συνεχόμενον πρὸς τὰ ἀριστερὰ, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι ἡγεμόνες κεραμίδες. Ἐὰν προσέξωμεν εἰς τὴν πλαγίαν πλευρὰν (εἰκ. 17α), μὲ τὴν παράδοξον ἀνωμαλίαν τῆς καμπῆς καὶ παραβάλωμεν πρὸς τὴν κάτω ὄψιν (εἰκ. 17β), θὰ πεισθῶμεν, ὅτι τὸ κομμάτι κατὰ τινα πτώσιν ἀπεκολλήθη ἀπὸ τοῦ συνεχομένου στρωτῆρος καὶ διετηρήθη δι' ἡμᾶς τραυματισμένον¹. Παρόμοιον φαινόμενον ἀποκολλήσεως θὰ ἴδωμεν καὶ ὅταν

¹ Ὁ Dyggve παρέβλεψε τὰς ἀνωμαλίας καὶ ἐσχέδισε τὸ ἀπόκομμα Laphrion, σ. 167 ὡς νὰ ἦτο κάτω ἀκέραιον. Διὰ τοῦτο ἡ ἐρμηνεία του, ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς διακοσμητικὸν μέλος σειρᾶς ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου γεί-

σου τῶν ἀετωμάτων δὲν ἦτο καὶ δι' ἄλλον λόγον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀρκούντως δικαιολογημένη (εἰκ. 235 τοῦ βιβλίου του).

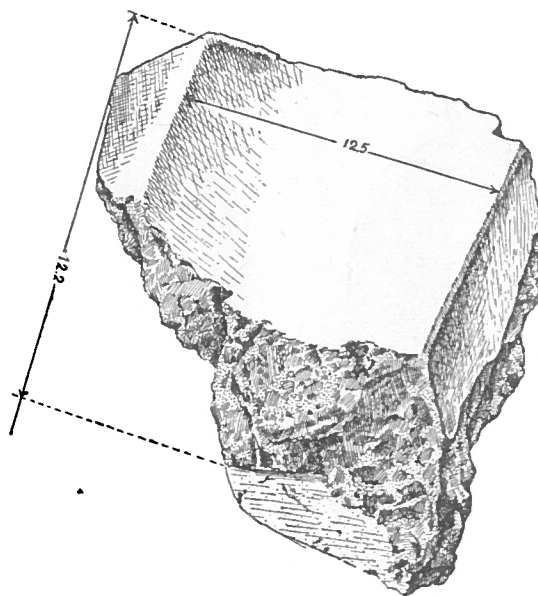
θὰ ἐξετάσωμεν τὴν κεράμωσιν τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος. Πάντως ὁ ἐν λόγῳ καλυπτῆρ δὲν ἦτο μεμονωμένος. Εἶχε τὸν στρωτῆρα ἢ τὸν ἄλλως λεγόμενον καὶ μαρτυρημένον στεγαστῆρα καὶ ἄλλῃ κίνησις τοῦ ἀνθεμίου ἐγένετο ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ. Διαφοραὶ σχετικῶς ὑπάρχουν ἐπὶ τῆς νεωτέρας κεραμίδος αἱ ἐξῆς: (1) ὑπὸ τὸ ἀνθέμιον βλέπει τις καὶ ἐδῶ βάσιν ταπεινουμένην πρὸς τὰ δεξιὰ κατὰ 2-3 χιλιοστά, ἀλλὰ διαφορετικὴν καὶ

ὑψηλοτέραν (20 χιλ. ἀπέναντι 15 τῆς παλαιότερας), (2) τὸ πέρασ ἀριστερὰ εἶναι ἀνάγλυπτον καὶ τὸ σημαντικώτερον (3), τὸ μέγιστον πάχος τοῦ ἀνορθουμένου μετώπου κατὰ τὴν βάσιν του εἶναι μόνον 55 χιλ. ἀπέναντι τῶν 85-90 χιλ. Ἄλλ' αἱ διαφοραὶ αὗται, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ταυτότητος τῆς μήτρας, δὲν σημαίνουν κατὰ πολὺ νεωτέρους χρόνους καὶ τὸ λεπτότερον πάχος ὑποδεικνύει τὴν συνάρτησιν πρὸς τὸ περιγραφὲν ἀνωτέρω ἐπίσης λεπτὸν κορυφαῖον.

Τὸ ἀπόκομμα γ τῆς φωτογραφίας, εἰκ. 9 ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ σχεδιάσματα *εἰκ. 18α*—κυρία ὄψις καὶ *εἰκ. 18β*—ἡ ὀπισθεν, ἔχομεν ἐδῶ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον κορυφαίου κεράμου, λεπτοτέρου καὶ κατὰ τι πλατυτέρου. Τὸ πλάτος ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ καρδιοσχήμου φύλλου μέχρι τῶν ἐκατέρωθεν περάτων εἶναι 12.4 ἐκ. ἀντὶ τῶν 11.7 ἐκ. τοῦ ἐξετασθέντος κορυφαίου. Ἄλλ' ἡ οὐσιώδης διαφορὰ εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ κίνησις τοῦ ἀνθεμίου γίνεται τώρα ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά. Τοῦτο ἐξάγομεν μὲ ἀσφάλειαν πρῶτον μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἐπὶ τῆς προσόψεως ἡ ἔλιξ ἀπέχει 28 χ. ἀπὸ τοῦ πέρατος, ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας πρὸς τὰ ἀριστερὰ 37 χ. Ἀντίθετα δηλ. πρὸς ὅ,τι ἐπὶ τῶν ἄλλων παρατηρήσαμεν. Ἐπειτα ἡ αὐτὴ κίνησις βεβαιώνεται καὶ ἐκ τῆς χαρακτηριστικῆς κλίσεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ καρδιοσχήμου φύλλου καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἀπόψεων. Ὑπὲρ τῆς αὐτῆς πρὸς ἀριστερὰ κινήσεως ἔχομεν καὶ ἄλλην ἀναντίλεκτον μαρτυρίαν ἐπὶ ἀποκόμματος κορυφαίου καλυπτῆρος, ὅπου παρὰ τὴν συνήθειαν

ὁ συνεχόμενος στρωτῆρ εὐρίσκεται πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ θεατοῦ (εἰκ. 19). Προηγουμένως ἀνεφέραμεν (εἰκ. 13) κομμάτι παρόμοιον μὲ τὸν στρωτῆρα πρὸς ἄριστερά, μήκος 15 καὶ πλάτος τῆς μεγαλυτέρας ἄριστερᾶ πλευρᾶς 124. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς πλάτος παρουσιάζει ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ θεατοῦ μεγαλυτέρα πλευρὰ τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ἀποκόμματος. Τεχνικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο κεραμίδων δὲν φαίνεται καμία, ἀσήμαντος δὲ εἶναι ἢ διαφορὰ τοῦ μήκους, ἐδῶ μὲν 12 ἐκ. ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ ὀρθοκεράμου ἐκεῖ δὲ 15, ἐπειδὴ τοιαύτη διαφορὰ εἶναι συνήθης καὶ κανονικὴ ἐπὶ ἑκατέρας πλευρᾶς χάριν

Εἰκ. 19.

μεγαλυτέρας ἀσφαλείας. Ἄλλὰ τὸ εὐτύχημα ¹, ὅτι διετηρήθη ἢ αὐτὴ μεγαλυτέρα πλευρὰ τοῦ καλυπτῆρος σχετικῶς μὲ τὴν ἰδιάζουσαν θέσιν τοῦ στρωτῆρος, ἐδῶ δεξιὰ, ἐκεῖ ἄριστερά, αἶρει κάθε δισταγμὸν, ὅτι ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεραμώσεως κατὰ τὴν νεωτέραν τοῦλάχιστον ἐποχὴν ὑπῆρχον συγχρόνως καὶ αἱ δύο ἀντίθετοι κατευθύνσεις τῶν κεράμων καὶ τῶν κοσμημάτων αὐτῶν, καταμεριζόμεναι πιθανώτατα μὲ τὸν κατὰ τὸ μέσον ἐγκάρσιον ἄξονα.

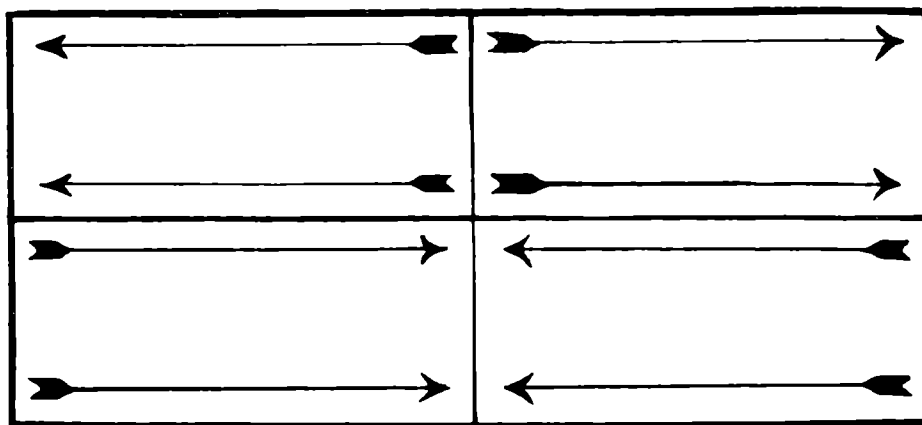
Ἐπεφυλάχθημεν ἀνωτέρω νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ διτταὶ κατευθύνσεις ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὴν ἀρχικὴν κεράμωσιν, ἐπειδὴ ἐκ ταύτης οὐδὲν ἔχομεν δείγμα, εἴτε ἐπὶ τῶν ἀροκεράμων εἴτε ἐπὶ τῶν ἀνθεμωτῶν καλυπτῆρων τῆς κορυφαίας, τῆς πρὸς ἄριστερὰ κινήσεως. Ἄλλ' ὅμως τὰ περιγραφέντα δύο διαφορετικὰ κομμάτια εἶναι ἄριστα δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὴν προτέραν κεράμωσιν. Μάλιστα τοῦτο εἶναι τὸ πιθανώτερον. Καὶ τὰ δύο δὲν παρουσιάζουν τι τὸ νεώτερον, οὔτε κάποιαν ἐλάφρυνσιν, οὔτε τὸ ἰδιάζον εἰς

¹ Τοῦτο ἄλλως φυσικὸν ἦτο νὰ συμβῆ, νὰ ἀποκοπῆ δηλ. κατὰ τὴν πτώσιν τὸ ἐλεύθερον ἄκρον τοῦ καλυπτῆρος καὶ νὰ διατηρηθῆ τὸ μετὰ τοῦ στρωτῆρος συνεχόμενον συμπαγὲς μέρος. Ὁ DYGGEVE Laphrion πίν. XXI, K, 2 σχεδιάζει καὶ τὰ δύο κομμάτια, παραβλέπει ὅμως τὴν διάφορον τοποθέτησιν τῶν στρωτῆρων,

ἐπειδὴ τὰ σχετικὰ ζητήματα μὲ τὴν κατασκευὴν τῶν κεραμίδων καὶ τὴν κίνησιν τῶν ἀνθεμίων τοῦ εἶναι ἄγνωστα. Ἐρωτᾷ μόνον (σ. 168) μήπως ἢ διαφορὰ τοῦ μήκους 12 καὶ 15 πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν διάφορον πλευρὰν, πρᾶγμα ποῦ εἶναι ἄριστα δυνατὸν νὰ συμβαίη.

μερικὰς κεραμίδας, ὠρισμένως νεωτέρας, παχύτερον λευκοκίτρινον ἐπίχρισμα. Κατὰ ταῦτα πιστεύομεν, ὅτι καὶ ἀρχικῶς καὶ κατόπιν ἡ ὅλη κεράμωσις καὶ μετὰ τὰς δύο ἀντι-στρόφους κατευθύνσεις ἐρρυθμίζετο σύμφωνα μετὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα (εἰκ. 20).

Ἐὰν συμβαίῃ, μέγα πλῆθος κεράμων ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας στεγάσεως νὰ παρέχῃ τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ κίνησιν καὶ ἐν μοναδικὸν θραῦσμα τὴν πρὸς ἀριστερά, ἐκ δὲ τῆς νεω-

Εἰκ. 20.

τέρας ἐν μόνον κορυφαῖον μετὰ τὴν ἀριστερὰν καὶ ἐπίσης ἐν μετὰ τὴν δεξιὰν καὶ προσέτι μίαν ὁμότροπον ἡγεμόνα, τοῦτο θὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν χασματώδη διατήρησιν καὶ ἀνεπάρκειαν τοῦ διαθέσιμου ὑλικοῦ, ὅσον καὶ ἂν τὰ ἐκ τοῦ Λαφρῆαιου ἀρχιτεκτονικὰ πῆλινα ἐξήρθησαν ὡς ἐξαιρετικῶς ἄφθονα. Εἰς ἀπροσδοκῆτως πολλὰς τυχαίας συμπτώσεις ἀνάγκη πάντοτε νὰ ὑπολογίζωμεν.

Τὸ σχῆμα εἶναι ὑποθετικόν, διότι περὶ τοῦ ἰδίου τοῦ ναοῦ δὲν γνωρίζομεν τίποτε περισσότερον ἐκτὸς ἀπὸ τὴν θέσιν του. Εὐρίσκειτο ὀλίγα μέτρα βορειότερον τοῦ μικροτέρου εἰς ἣν ἀκριβῶς θέσιν ὑψώνετο βραδύτερον ὁ ἐπιφανῆς πώρινος ναὸς τῆς Λαφρῆας. Ἀντιθέτως γνωρίζομεν τόσον πολλὰ περὶ τοῦ θαυμασίου διακόσμου τῆς στέγης του, τὸν ὅποιον διασαφηνίζει ὑπὲρ πᾶσαν μακρολογίαν τὸ ὑποθετικόν τοῦτο σχῆμα μετὰ τὰ βέλη-δείκτας τῆς σχετικῆς κινήσεως. Τὴν ἐπὶ τοῦ σχήματος ἄνω μακρὰν πλευρὰν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὴν κυριωτέραν, ἐπειδὴ αὕτη εἶναι ἡ δεξιὰ πλευρά¹, λογιζομένη ὅχι ἐκ μέρους τοῦ θεατοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ ἀνατολικὸν καὶ κύριον μέτωπον, εἶναι πρὸς τὰ ἀριστερά. Μετὰ τὴν προϋπόθεσιν αὐτὴν ἡ κυρία ὄψις τῶν ὀρθοκεράμων θὰ ἔβλεπε πρὸς τὴν πρωτεύουσαν δεξιὰν πλευρὰν καὶ ἡ ὀπισθεν πρὸς τὴν ἀριστερὰν. Ἡ κατὰ τὴν σημασίαν διάκρισις τῶν μακρῶν πλευρῶν θὰ ἐξαπατηρῆτο καὶ μετὰ τὴν διαφορετικὴν σειρὰν τῶν ἡγεμόνων κεραμίδων. Ὅπως παλαιότερα εἶδομεν, ὑπάρχουν βραχύτεροι καὶ μακρότεροι ἀκροκέραμοι. Τοὺς βραχύτερους βέβαια θὰ ἀπο-

¹ Εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ ἀριστερὰ πλευρά, πραγματικῶς ἡ βορειοανατολική, ἦτο ἡ κυριωτέρα, ἐπειδὴ ἐφαίνετο καὶ μακρόθεν ἀπὸ τοὺς προσερχομένους κατὰ τὴν ἱερὰν ὁδόν, ἀλλὰ προτιμῶμεν τὴν ἀνωτέρω ἐκδοχὴν σύμφωνα μετὰ τὴν ἀντίληψιν

τῶν παλαιῶν, καθ' ἣν, μάλιστα κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἀπέδιδαν ἀνεξαιρέτως εἰς τὴν δεξιὰν θέσιν τὴν πρωτεύουσαν σημασίαν. Πρβ. καὶ ὅσα ὑπεδήλωσα εἰς KORKYRA I, σ. 124,2.

δώσωμεν επίσης εις τὴν δευτερεύουσαν ἀριστερὰν πλευρὰν, κατανοοῦμεν δὲ τώρα καλύτερον, πῶς ἐπήρχετο ἡ σχετικὴ ἀνισότης, διότι ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι χάριν τῆς ἀσφαλεστέρας ἐδραιώσεως τῶν καλυπτῆρων τῆς κορυφαίας τὸ μῆκος τούτων εἰς ἑκατέραν πλευρὰν δὲν ἦτο τὸ αὐτό¹. Κατὰ τὸν ἐγκάρσιον ἄξονα τέλος, ὅπου θὰ ἤρχιζεν ὁ διαφορισμὸς εἰς τὰς κατευθύνσεις θὰ δεχθῶμεν, ἢ ὅτι ὑπῆρχον κεραμίδες μὲ συνεχομένους δύο καλυπτῆρας, ὅμοιαι πρὸς τὴν ἐκ Περαιῶνος ἀκεραίαν διατηρηθεῖσαν², ἢ ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν ὑπῆρχον μονοὶ στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες³.

Ο ΧΡΩΜΑΤΙΣΜΟΣ

Δὲν ἔγινε μέχρι τοῦδε λόγος περὶ τοῦ χρωματισμοῦ τῶν ἀνθεμίων καὶ τῆς σειρᾶς τῶν ροδάκων καὶ τοῦτο ἀπὸ σκοποῦ, ὥστε κατὰ τὴν ἐν τέλει συνολικὴν θεώρησιν νὰ ἐξαρθῇ τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικόν, ὅτι ἀντιθέτως πρὸς τὰ συμβαίνοντα ἀλλαγῶν μεταξὺ τῶν δύο ἐν χρήσει χρωμάτων, τοῦ μελανοῦ καὶ τοῦ σκοτεινοῦ ἐρυθροῦ ἐπικρατεῖ ἐπὶ τῆς κεραμώσεως τὸ τελευταῖον. Οἱ μεγάλοι συστρεφόμενοι κλάδοι τῶν ἀνθεμίων, στοιχειῶν σημαντικὸν τοῦ κοσμήματος εἶναι ἐδῶ ἀνεξαιρέτως κοκκινωποί, ἐνῶ ἐπὶ συγχρόνων ἢ περιῶπου συγχρόνων ἀνθεμωτῶν καλυπτῆρων τῆς Κορίνθου (Hill-King, CORINTH IV, 1, σ. 12 πίν. 1), τῆς Ἀκροπόλεως (BUSCHOR *Tondächer* II, 35, πίν. 2) ἐπὶ ἀδημοσιεύτων τῶν Δελφῶν καὶ ἐξ Ἀλῶν (VAN BUREN εἰκ. 97) οἱ αὐτοὶ κλάδοι εἶναι μελανοὶ καὶ ἐρυθρὰ χρωματίζονται μικρότερα μέρη. Ἐπίσης ἐπὶ τοῦ μετώπου τῶν στρωτῆρων τὸ μέλαν χρῶμα εἶναι περιορισμένον νὰ ἐπισημάνῃ τὸ κέντρον καὶ τὴν περιφέρειαν τῶν ροδάκων, ἐνῶ τὸ κόκκινον ἀπλώνεται εἰς πολὺ μεγαλύτεραν ἔκτασιν. Τὸ φαινόμενον ὀρθὸν εἶναι νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοπικὴν συνήθειαν καὶ παράδοσιν. Προηγήθησαν εἰς τὸ Λαφριαῖον αἱ πολύχρωμοι καὶ χρωματῆ—τέσσαρα χρώματα—κεραμώσεις τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος. Ἐπειτα, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὸ ζωηρὸν κόκκινον χρῶμα ἐπεξετάθη βαθμηδὸν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν κεράμων τοῦ μικροτέρου ναοῦ. Ἐχομεν ἄρα τῶν Καλυδωνίων κεραμῶν ἰδιαιτέραν κλίσιν πρὸς τὸν ζωηρὸν χρωματισμόν, φαινόμενον διδακτικόν, ὅτι παρ' ὅλην τὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ βιομηχανικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ κέντρου, ὡς ἦτο ἡ Κόρινθος, οἱ περιφερειακοὶ τόποι, ἢ Καλυδῶν, ὁ Θέρμος καὶ ἡ Κέρκυρα ἀναπτύσσουν καὶ διατηροῦν ἔργον ἰδιότυπον καὶ αὐτόνομον⁴.

Ἐνδιαφέρον εἶναι ἀκόμη νὰ παρακολουθῆσωμεν τὴν χρωματικὴν σύνθεσιν ἐπὶ τῶν ἀνθεμίων σχετικὰ μὲ τὴν μορφολογίαν των. Ἐὰν παραβάλωμεν τὸ μέτωπον τῶν ἡγεμόνων καλυπτῆρων πρὸς τὸ διπλοῦν μέτωπον τῶν κορυφαίων πιστεύομεν ἀμέσως εἰς τὴν ὁμοιότητά των, ἀλλὰ τὴν οὐσιαστικὴν διαφορὰν μεταξὺ των θὰ ἀναγνωρίσωμεν, ἂν προσέξωμεν περισσότερον. Ἡ ὑπάρχουσα ὁμοιότης ἐξηγεῖται διὰ τὸν λόγον, ὅτι

¹ Ἐπὶ τοῦ τελείως διατηρηθέντος ἐκ Κορίνθου κορυφαίου καλυπτῆρος τῶν ἀρχῶν τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, CORINTH IV, 1, σ. 18, βλέπει τις, εἰκ. 16, ἐπίσης τὰς ἑκατέρωθεν ἀνίσους πλευράς.

² PAVNE *Pegachora*, σ. 114.

³ Εἰς τὸ ἡμερολόγιόν μου τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1932 ἔχω σημειώσει δύο τοιοῦτους μονοὺς καλυπτῆρας

καὶ ἓνα μονὸν ἀκροκέραμον μὲ τρύπαν ὀπισθεν καθελώσεως, ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι βέβαιον ἂν οὗτοι ἀνήκον εἰς τὸ μέσον τῆς στέγης ἢ εἰς τὰ ἄκρα.

⁴ Πρβ. ὅσα ἐγράφησαν ἐν τέλει τῆς πραγματείας περὶ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τῆς Κερκύρας, KORKYRA I, σ. 162.

καὶ τὰ δύο μέτωπα, ἄνω καὶ κάτω, εἶναι κοσμητικὰ μέρη τῆς αὐτῆς σειρᾶς κεραμίδων. Ἄνᾳγκη ὅμως νὰ ὑπάρχη διαφορὰ, διότι κάτω μὲν ἔχομεν τὸ κλειστὸν ἄκρον τοῦ καλυπτῆρος, ἐπάνω δὲ τὸ ἐξωτερικὸν τῶν ἐκατέρωθεν καλυπτῆρων, ποὺ κατὰ τὴν κορυφαίαν ἀνορθώνονται καὶ συμπίπτουν εἰς ἓν σύνολον. Δὲν τοὺς λείπει, ὡς ἤδη παρατηρήσαμεν, καὶ ἡ τροποποιημένη ράχις. Ἡ διαφορετικὴ καταγωγή καὶ προσέτι ἡ μακρυνὴ καὶ ὑψηλὴ τοποθέτησις ἐπιβάλλουν νὰ ἔχουν τὰ κορυφαῖα μεγαλύτερον ὕψος καὶ γενικὰ μέγεθος ἰδιαίτερον. Τὸ μέγιστον ὕψος τῶν κορυφαίων εἶναι 24.5 ἀπέναντι 21.2 τῶν ἡγεμόνων, τὸ μέγιστον πλάτος ἄνω 24 καὶ κάτω 22.7. Ἐντονωτέρα εἶναι ἡ διάκρισις εἰς τὰ ὕψη τῶν ἀγκῶνων: 18.3 καὶ 17.5 ἄνω ἔναντι τῶν 14.5 καὶ 13.2. Ἄλλ' ὑπὲρ τοὺς ἀριθμοὺς σημαντικώτερον εἶναι, ὅτι τὰ ἐκατέρωθεν πέρατα ἐπὶ τῶν κορυφαίων συγκλίνουν ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἐντὸς μὲ φανεράν κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ἄνω, ποὺ τὴν συμμερίζονται αἰσθητῶς, καὶ οἱ κλάδοι, ὑπεράνω δὲ τὸ ἀνθέμιον ἀπλώνεται κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ συγκροτηθῇ σύνολον ἐνιαῖον καὶ ἐπιβλητικόν. Ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον γίνεται κάτω, τὰ πέρατα μὲ τοὺς ἀγκῶνας ἀποκλίνουν καὶ οἱ σύμφωνοι κλάδοι μὲ πρόσθετον συστροφὴν ἀπλώνονται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ καταβαίνουν. Εἶναι ἀπαραγνώριστον, ὅτι εἰς τὰ δύο διαφορετικὰ κοσμήματα ἔχομεν πιστὰς εἰκόνας τῆς διττῆς καὶ ἐναλλασσομένης ὀπτικῆς μας κινήσεως πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς τὰ κάτω¹.

Τὴν αὐτὴν ἰδέαν τῆς ἀντιστροφῆς κινήσεως παριστάνει μὲ βέβαιον καὶ θαυμαστὸν τρόπον ἡ χρωματικὴ σειρὰ. Διατὶ συμβαίνει τὸ κεντρικὸν ἀνώτατον φύλλον τοῦ ἀνθεμίου ἐπὶ μὲν τῶν κορυφαίων ἐπιμόνως νὰ εἶναι ἐρυθρόν, ἐπὶ δὲ τῶν ἡγεμόνων τὸ αὐτὸ νὰ εἶναι μελανόν; Τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα θὰ ἔχωμεν, ἂν ἐνθυμηθῶμεν, ὅσα ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας συντόμως ἐξεθέσαμεν, ὅτι δηλ. τὴν ἀρχικὴν θέσιν πάντοτε καταλαμβάνει τὸ σκοτεινότερον χρῶμα, ἐδῶ ἄρα τὸ μελανόν, ἀκολουθεῖ δὲ τὸ ἀνοικτότερον, τὸ κόκκινον. Κατὰ ταῦτα ἡ σειρὰ καὶ κατεύθυνσις ἐπὶ τοῦ κορυφαίου γίνεται ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, εἰς δὲ τὸν ἀκροκέραμον ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Λεπτομερέστερον ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἂν ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ μελανοῦ φύλλου, ἀκολουθοῦν δύο, ἀνὰ ἓν ἐκατέρωθεν, ἐρυθρὰ φυλλάρια, δύο μελανὰ, δύο ἐρυθρὰ, ὁ ἀκόλουθος εἶτα μελανὸς κεντρικὸς σταυρὸς καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀνὰ εἷς ἐρυθρὸς κλάδος μὲ τὰ δύο ἀκρινὰ φυλλάρια τοῦ κάτω ἀνθεμίου. Ἐπὶ τοῦ κορυφαίου ἀρχίζοντες ἐκ τῶν κάτω ἔχομεν πρῶτον τὸν μελανὸν σταυρὸν, ἐκατέρωθεν τοὺς ἐρυθροὺς κλάδους καὶ εἰς τὸ ἀνθέμιον τέλος ἀναβαίνομεν τὰς βαθμῖδας, μέλαν—κόκκινον μέχρις ὅτου καταλήξωμεν εἰς τὸ κεντρικὸν ἐρυθρὸν φύλλον. Ἀντίθετος κατεύθυνσις καὶ εἰς τὰ δύο μέτωπα εἶναι ἀδύνατος.

Ἡ συστηματικὴ παράστασις τῶν ἀντιστροφῶν κινήσεων ἐπὶ τῆς κεραμώσεως—6

¹ Κατὰ ταῦτα ἐξηγεῖται καὶ τὸ παράδοξον, διατὶ δὲν ἐγένετο χρῆσις γλυπτῆς βάσεως καὶ ἀποτυπώματος ἐπὶ τῶν κορυφαίων παρὰ μόνον σπανιώτατα, ἐνῶ ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων κατὰ τοὺς ἀρχαίους μάλιστα χρόνους τὸ πρῶγμα ἦτο σύνηθες καὶ κανονικόν. Ὡς φαίνεται, σχετικῶς μὲ τὰ μακρὰ καὶ ὑψηλὰ ὀρθούμενα κορυφαῖα ἤρκαοντο εἰς τοὺς πλατυτέρους ζωνῶς χρωματισμένους κλάδους καὶ τὰ πλατέα φύλλα, διὰ τὰ πλησιέστερα δὲ

μέτωπα ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην μεγαλυτέρας ἀκριβείας καὶ κομψότητος. Καὶ ὁ DYGGE Laphion, 164, 3 σημειώνει ἐπιτυχῶς, ὅτι εἰς τὸ μακρυνὸν ὕψος τὸ ἀνάγλυφον θὰ ἔχανε τὴν ἀξίαν του. Γνωρίζει δὲ ἓν μόνον παράδειγμα γλυπτοῦ κορυφαίου, τὸ δημοσιευθὲν εἰς MON. LINC. XXXV, 362 (σύμφωνα μὲ τὸν DARROW Sicilische Dachtterrakotten, 31).

κατά τι διάφορα κορυφαῖα μέτωπα καὶ ὅλα τῶν ἀκροκεράμων—εἶναι συγχρόνως σημαντική χρονολογική ἔνδειξις. Διότι, ὡς παρατηρήθη εἰς τὴν πραγματείαν περὶ τῶν κερκυραϊκῶν πηλίνων (KORKYRA I, 112 κέ.), ἡ πολλαπλῆ καὶ ἀκριβῆς παρὰστασις εἰς τὴν κίνησιν τῶν χρωματιστῶν σειρῶν ἀκμάζει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, ἀλλὰ γίνεται ἀπλουστερα βραδύτερον καὶ χαλαρώνεται, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐπὶ τῆς ὑδρορροῆς μὲ τὰς κορινθιακὰς ἐπιγραφάς. Ἔτσι βλέπομεν νὰ συμβαίῃ τὸ ἀντίθετον ἐπὶ ἀκροκεράμων καὶ κορυφαίων ἐξ Ὀλυμπίας, ἀποδιδόμενων εἰς τὸν Θησαυρὸν τῶν Βυζαντιῶν ἢ τῶν Ἐπιδαμνίων (OLYMPIA II, πίν. 119,1 καὶ 3 σελ. 195), τὸ κεντρικὸν δηλ. φύλλον ἐπὶ τῶν πρώτων νὰ εἶναι ἐρυθρὸν καὶ ἐπὶ τῶν κορυφαίων μελανόν, ἀλλ' εἶναι ταῦτα διὰ τὴν ἐπιτηδευμένην κομψότητα τοῦ σχεδίου ὠρισμένως νεώτερα καὶ πιθανῶς κάτω τοῦ μέσου τοῦ αἰῶνος. Ἐν τούτοις ἡ ἐπὶ τῶν καλυδωνίων παρατηρηθεῖσα τάξις πρέπει νὰ ἦτο ἡ κανονική, διότι ἐπὶ πάντων τῶν γνωστῶν παραδειγμάτων ἀκροκεράμων, τῆς Κορίνθου, τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Ἀλῶν, τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Ὀλυμπίας (OLYMPIA II, πίν. 118,1 καὶ 3) τὸ σχετικὸν φύλλον εἶναι πάντοτε μελανόν καὶ ἡ κίνησις γίνεται ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Ἀτυχῶς ἐπὶ τούτων λείπουν οἱ ἀντίστοιχοι κορυφαῖοι, ἢ ὅταν διατηροῦνται οἱ τελευταῖοι¹, λείπουν οἱ ἀκροκέραμοι. Ἄλλ' εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι τὸ ὑπάρχον κενὸν πρέπει νὰ συμπληρωθῆ σύμφωνα μὲ τὴν φωτεινὴν ὑπόδειξιν τῶν ἐκ τῆς Καλυδῶνος κεράμων.

Ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα χρονολογική ἔνδειξις δὲν εἶναι ἡ μόνη. Ἡ ἀδρὰ καὶ συμπαγῆς διαμόρφωσις ἰδιαίτερος τῶν κορυφαίων μετώπων, ἀπίθανον εἶναι νὰ καταβιβασθῆ κάτω τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 6^{ου} αἰῶνος. Βέβαια ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν τύπων ὁ Payne (Perachora, 115) ἀναβαίνει πολὺ ὑψηλά, εἰς τὰ 700 π.Χ. διὰ τὸν ἀρχικὸν ἀπλούστατον τύπον τοῦ ἀκροκεράμου καὶ εἰς ἐποχὴν πρὸ τοῦ 650 διὰ τὸν ἐξαιρετικῶς διατηρηθέντα ἡγεμόνα μὲ τοὺς συνεχομένους δύο καλυπτῆρας τῆς Λιμενίας Ἡρας, φανερὰν προβαθμίδα τῶν καλυδωνίων.

Ἄλλ' ὄχι ὀλιγώτερον ἐνδιαφέρει ἡ ἐποχὴ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν τύπων, διότι εἶναι γνωστὸν, ὅτι διετηροῦντο, ἐπὶ μακρὸν χρόνον οἱ αὐτοὶ μετὰ τὴν γένεσιν των², ἀδύνατον δὲ εἶναι νὰ ἀναβῶμεν ὑπὲρ τὸ μνημονευθὲν πρῶτον τέταρτον τοῦ αἰῶνος, ἔστω καὶ ἂν δεχθῶμεν παλαιότεραν τὴν πρώτην ἐμφάνισιν. Καὶ τότε κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους θὰ συναντήσωμεν τὸ ὠραιότερον εὑρημα τῆς ἀνασκαφῆς, τὴν καλῶς διατηρουμένην κεφαλὴν Σφιγγός, ἐξάπαντος συνανήκουσαν εἰς τὴν αὐτὴν κεράμωσιν.

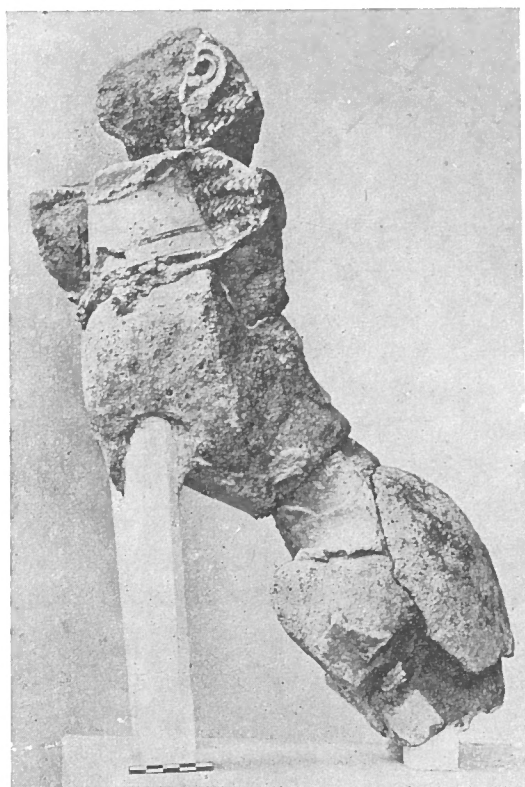
¹ Ἐκ τοιούτων κορυφαίων γνωρίζω μόνον τρία παραδείγματα, τὸ ἐξ Ὀλυμπίας (OLYMPIA I πίν. 41) τὸ ἀποδιδόμενον εἴτε εἰς τὸν Θησαυρὸν τῆς Γέλας εἴτε εἰς τὸ Ἡραῖον, τὸ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἐπὶ σίμης ἐπίθημα (VAN BUREN εἰκ. 22 καὶ BUSCHOR Tondächer I, εἰκ. 11) καὶ τρίτον ἀτόκομα κορυφαίου ἐξ Ἐλευσίνος ἀδημοσιεύτου, ὅπως εἶχε τὴν καλωσύνην ὁ γνωστὸς ἀρχιτέκτων κ. Ἰω. Τραυλὸς ἀνασκαλεύσας εἰς τὸν σχετικὸν σωρὸν κεραμίδων νὰ μοῦ ἐπιδείξη. Ἄλλὰ τὸ τελευταῖον ἔχει ἐννεάφυλλον τὸ ἀνθέμιον καὶ ἀνήκει εἰς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος καὶ τὸ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι πεντάφυλλον.

² Ἄς σημειωθῆ ἐδῶ ἀκόμη, ὅτι καὶ ἡ γενικωτέρα ἰδέα τῆς προτάξεως τοῦ μελανοῦ ἀπὸ τοῦ ἐρυθροῦ εἶναι ἀναμφισβήτητος, ἂν μόνον εὐκαιρήσῃ κανεὶς νὰ ἴδῃ τὰς σίμας παρὰ PAYNE Necrocorinthia, εἰκ. 109-112.

² Πρβ. ὅσα σχετικὰ ἔγραφα εἰς τὴν ΑΕ τοῦ 1935, σ. 12 κέ. περὶ τῆς μακροτέρας διατηρήσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημάτων. Εἰς τὴν Ἐλευσίνα ὁ αὐτὸς κ. Ἰω. Τραυλὸς μὲ ἐβεβαίωσεν, ὅτι ὁ ἀρχικός καὶ ἀπλούστερος τύπος ἀκροκεράμου (κατὰ τὴν παρὰ Payne ληξιαρχικὴν πρᾶξιν τοῦ 700 π.Χ.) ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τὴν στέγασιν τοῦ προπαισιστρατείου Τελεστηρίου, τῆς ἐποχῆς δηλαδὴ τοῦ Σόλωνος.

Ο ΛΟΙΠΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Ὡς εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τῆς ἀρχικῆς δημοσιεύσεως περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Καλυδῶνος, πλουσίας εἰς πολλὰς καλὰς ἀπεικονίσεις, εὐρέθησαν μεταξὺ τῶν δύο ναῶν συντριμματα Σφιγγῶν ἐκ διαφόρων μεγεθῶν¹. Εἰς τὸ μικρότατον εἶδος ἀνήκει ἡ Σφιγξ

Εἰκ. 21.

τῆς *εἰκ. 21*, τῆς ὁποίας τὴν θέσιν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς, διότι μόνη αὐτὴ προσαρμόζεται τελείως εἰς τὰ διατηρηθέντα ἔγνη ἐπὶ τοῦ γωνιαίου τμήματος τῆς λεοντοκεφάλου ὑδρορροῆς, ὡς θὰ ἴδωμεν. Τὸ τεχνικὸν μέρος, καθόσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς ἐλαττωματικῆς διατηρήσεως, ἦτο ἀξιόλογον, δὲν ἔφθανεν ὁμως εἰς λαμπρότητα τὰς ἄλλας Σφιγγας. Ἡ στροφή τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ἦτο ἔντονος, 45°. Εἰς τὸ αὐτὸ μικρότατον εἶδος, ἐπομένως καὶ εἰς τὸν μικρότερον ναὸν ἀνήκει καὶ τὸ σύντριμμα στήθους Σφιγγῶς (*εἰκ. 22*), διατηροῦντος τὴν σχηματικὴν παράστασιν τῶν σχετικῶν πτελῶν. Διαφέρει τὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ προηγούμενον, διότι τὸ ὕψος τοῦ πτελοφόρου μέρους ἐδῶ εἶναι 12 ἐκ. ἀπέναντι 9.5 ἐκ. τοῦ ἄλλου. Τὸ πλάτος ὁμως τὸ στενότατον εἶναι τὸ αὐτό, 5.2 ἐκ. καὶ τοῦτο εἶναι τὸ οὐσιῶδες ὡς πρὸς τὸ μέγεθος. Ὅπως ἐκ τῆς στενουμένης

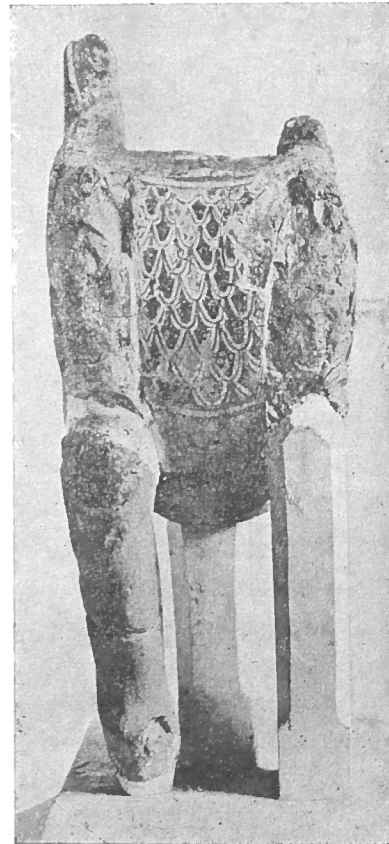
¹ POULSEN - RHOMAIOS Bericht, σ. 27-32.

γωνίας μεταξύ στήθους καὶ λαιμοῦ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς σαφῶς ὑποδεικνύεται, ἡ κεφαλὴ τῆς Σφιγγὸς ἐστρέφετο ἐπίσης ἐντόνωσ, ἀλλὰ πρὸς ἀντίθετον τῆς ἄλλης κατεύθυνσιν.

Εἰς μέγεθος σημαντικῶς ἀνώτερον ἀνήκει τὸ ἐκ πολλῶν συντριμμάτων συγκροτηθὲν μέρος Σφιγγός, τὸ εἰκονιζόμενον κατ' ἐνώπιον (εἰκ. 23), ἐκ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς (εἰκ. 24) καὶ ἐκ τῆς ἀριστερᾶς (εἰκ. 25). Τὸ στενότετον πλάτος μεταξύ τῶν σκε-

Εἰκ. 22.

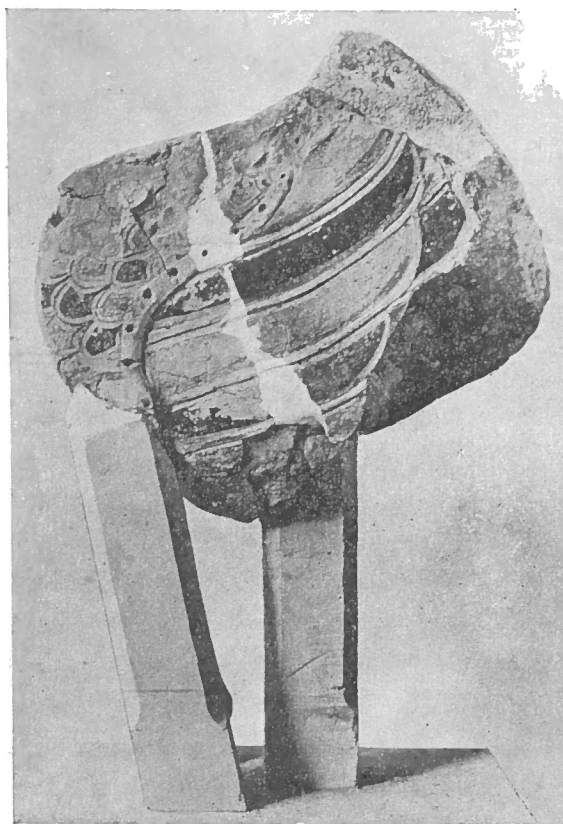

Εἰκ. 23.

λῶν τοῦ στήθους εἶναι 6.5 ἐκ. καὶ τὸ ὕψος 12.5 ἐκ. Ἀκόμη τὸ συνολικὸν πλάτος τοῦ στήθους 16.+ ἐκ. καὶ τὸ ἀρκετὰ χονδρὸν δεξιὸν σκέλος σημαίνουν αἰσθητὴν διαφορὰν. Τὸ τεχνικὸν μέρος, ὅπου διατηρεῖται ἡ ἐπιφάνεια, εἶναι ἐξαίρετον καὶ τὸ τελευταῖον λεῖον ἐπίστρωμα ἐμφανίζει λάμψιν λευκόξανθον πρασινωπὴν. Τίποτε δὲν ἐσώθη ἐκ τῆς κεφαλῆς, ἀλλ' ἐκ τῶν μικρῶν ἰχνῶν τοῦ λαιμοῦ φαίνεται, ὅτι θὰ ἐστρέφετο πρὸς τὰ δεξιὰ ὅμως κατὰ μοίρας ὀλιγωτέρας τῶν 45. Σύμφωνα μετὰ τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στροφὴν ἢ ἀριστερὰ πτέρυξ γίνεται ταπεινότερα κατὰ τι παρόσον ἢ ἄλλη, ἀλλ' ὡς ἐξωτερικὴ καὶ καλύτερον φαινομένη παριστάνεται λαμπροτέρα. Τὰ καθέκαστον πτερὰ ἐκτὸς τοῦ ἐναλλασσομένου χρωματισμοῦ εἰκονίζονται ἐδῶ μόνον μετὰ ἐγγάρακτα περιγράμματα καὶ μικρότατον ἀνάγλυφον καὶ ὁ τοξοειδὴς σκελετὸς τῆς ὅλης πτέρυγος ἐστολίζετο σύμφωνα μετὰ τὰς συμμετρικῶς διατεθειμένας ὁπὰς μετὰ πρόσθετον μετάλλινον κόσμον. Θαυμαστὴ

εἶναι ἡ διαφορετικὴ κίνησις τῶν περὺγων καὶ τοῦτο μόνον ἀρκεῖ νὰ φαντασθῶμεν τὴν τελειότητα τοῦ ἔργου, ἃς ἦτο διακοσμητικὸν καὶ μικρὸν μέρος μεγάλου συνόλου.

Εἰς ἄλλο τρίτον τοῦτο μέγεθος ἀνήκει ἡ λαμπρὰ κεφαλὴ *εικ. 26*, ἃν βέβαιον θεωρηθῆ, ὅτι εἶναι κεφαλὴ Σφιγγός. Παλαιότερα ἐγράφη¹, ὅτι συμφωνεῖ κατὰ τὰς διαστάσεις μὲ τὸν ἀνωτέρω περιγραφέντα κορμὸν μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἀνήκει εἰς ἀντί-

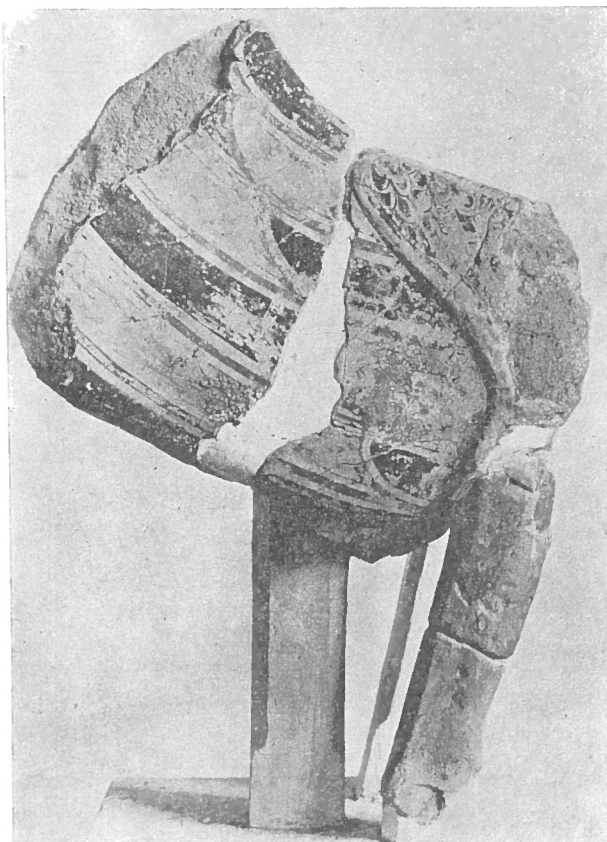
Εἰκ. 24.

στοιχὸν Σφίγγα στρεφομένην πρὸς ἀριστερά. Ἄλλ' ἡ γενικωτέρα ἐντύπωσις καὶ μάλιστα τὰ σχετικὰ μέτρα δὲν στηρίζουν τὴν ὑπόθεσιν. Ἐκ τῶν διατηρουμένων ἰχνῶν ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω κορμοῦ ἐξάγεται πλάτος τοῦ λαιμοῦ μικρότατον 8.2 ἐκ. καὶ μέγιστον 10 ἐκ., ἐνῶ ἐπὶ τοῦ διασωζομένου κατωτάτου μέρους τοῦ λαιμοῦ ἐπανειλημένως ἐμετρήσαμεν 11.2 ἐκ. Ἡ συνταύτισις εἶναι ἀδύνατος. Ἄλλ' ἃς ἐξετάσωμεν προηγουμένως τὸ ὄραϊον εὔρημα καθ'αυτὸ ὡς ἔργον τέχνης, ὅπως τοῦτο ἐπιβάλλει ἡ σπανία καλὴ διατήρησις του.

Εἰς τὴν πρώτην δημοσίευσιν ἐγράφησαν πολλὰ σχετικὰ μὲ τὸν τρόπον καθ' ὃν παριστάνεται ἡ στροφή τῆς κεφαλῆς, ἀλλ' ὄχι ὅλα, ὅπως ἦτο χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον προκειμένου περὶ τῆς ἀξιολογήσεως τοῦ ἔργου. Νομίζω διὰ τοῦτο εὔκαιρον νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου μου εἰς τὸ σπουδαιότατον κεφάλαιον τῶν ἀσυμμετριῶν, πού συχνότατα ἢ ἐντελῶς τὸ ἀγνοοῦν ἢ μικρὰν σημασίαν τοῦ ἀποδίδουν. Εἶναι τῆς

¹ Bericht, σ. 32. Καὶ ὁ DYGGEVE Laphrion, σ. 184 δὲν διατάζει νὰ συνάψῃ τὴν κεφαλὴν μὲ τὸν κορμὸν (Δ).

ὄλοπρώτης χρησιμότητος ἔργον νὰ δοθῇ προσοχὴ εἰς ὄλας καὶ τὰς μικροτάτας παραλλαγὰς τῶν ἀντιστοιχῶν μερῶν εἰς τὸ πρόσωπον, τὸν σχηματισμὸν τῆς ὅλης κεφαλῆς, τὸν λαιμόν, παντοῦ. Διότι ὄλα ταῦτα σημαίνουν τὴν σαφεστέραν ὑπόδειξιν ἐκ μέρους τοῦ καλλιτέχνου του, πῶς ἔβλεπε τὸ ἔργον του καὶ τί προθέσεις εἶχεν. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρει τὸ πρᾶγμα τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας τέχνης, πού συχνὰ δὲν διαθέτουν ἄρτια

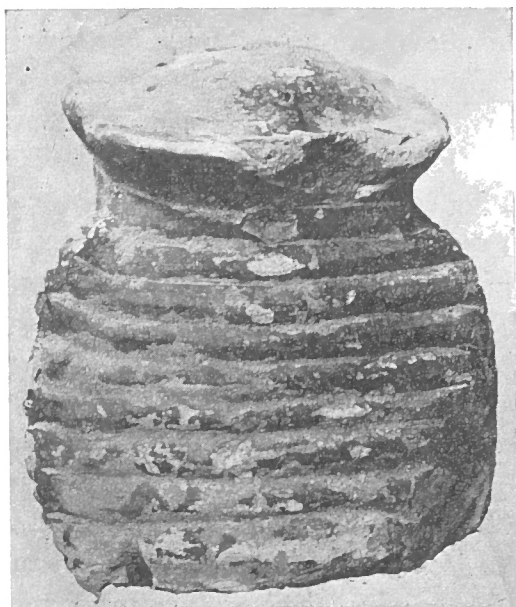

Εἰκ. 25.

ἔργα ἀλλὰ μόνον μικρὰ ἢ μεγάλα κομμάτια καὶ δυσκολεύονται νὰ τὰ κατανοήσουν καὶ τὰ τοποθετήσουν καταλλήλως εἰς τὰ σχετικὰ βᾶθρα. Ἄς ἐξετάσωμεν λοιπὸν λεπτομερῶς μὲ ποῖα μέσα καὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴν κανονικότητα ὁ ἀρχαῖος πλάστης ἐπέτυχε νὰ παραστήσῃ τὴν κίνησιν τῆς πηλίνης κεφαλῆς.

Τὸ τεχνικὸν μέρος εἶναι τὸ τελειότερον δυνατὸν καὶ ἡ στιλπνὴ λεία ἐπιφάνεια μὲ τὸ χρῶμα τοῦ ἔλεφαντοστοῦ κατὰ τὸ πρόσωπον καὶ τὸν λαιμόν, ὅπως καὶ ὁ χρωματισμὸς διατηροῦνται ἄριστα, ὥστε νὰ εὐκολύνωνται πολλαὶ παρατηρήσεις.

Ἡ φωτογραφικὴ εἰκὼν 26 παρουσιάζει τὸ πρόσωπον μὲ μεγάλην ἀνισότητά τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ ἄξονος μερῶν, ἀλλ' ὄλοι γνωρίζομεν, ὅτι τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ τοποθετήσεως τοῦ φακοῦ. Μία διαφορετικὴ τοποθέτησις, πρὸς τὰ ἀριστερὰ δηλ., θὰ ἔδιδεν ἄλλοῖον ἀποτέλεσμα καὶ ἡ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ προσώπου θὰ ἐφαίνετο μεγαλυτέρα. Ἄλλ' ἐκ τῶν δύο ἀντιθέτων ἀπόψεων μόνον ἡ πρώτη εἶναι ἡ

Ειχ. 26.

κατ' ἀνάγκην ὀρθή, ἐπειδὴ μόνη αὐτὴ συμφωνεῖ πρὸς τὰς πραγματικὰς ἀνισότητας τοῦ συστηματικὰ ἐπεδίωξεν ὁ καλλιτέχνης, τὰς τονίζει μόνον, ἀλλὰ δὲν τὰς καταλύει, ὅπως ἢ ἐξ ἀριστερῶν ἄποψις. Πραγματικῶς ἡ ἀριστερὰ παρειὰ εἶναι κατὰ 3 - 4 χιλιοστὰ πλατυτέρα καὶ τὸ σπουδαιότερον ἐμφανίζεται μὲ πλουσιωτέραν διάπλασιν. Τὸ ὑψηλὸν τριγωνικὸν μέτωπον διαιρεῖται εἰς ἐλαφρῶς ἄνισα μέρη, ἐπειδὴ ἡ δηλώνουσα τὴν χωρίστραν κορυφὴ ἐκφεύγει ἀριστερώτερα. Κατὰ τὴν βᾶσιν τὸ μέτωπον δεξιὰ κυρτώνεται, ἐνῶ ἀριστερὰ κοιλαίνεται ἐλαφρῶς κατὰ τὸ μέσον. Ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν ὁ δεξιὸς ἀνοίγεται κατὰ ἓνα χιλιοστὸν περισσότερον — διαφορὰ παρὰ τὴν μικρότητα τοῦ μέτρου πολὺ σημαντικὴ — καὶ τοῦτο τὸ ἀνοιγμα παρακολουθεῖ ἐνεργῶς καὶ ἡ ἱρις. Εἰς κάθε σημεῖον διαφορετικὴ εἶναι ἡ διάπλασις τοῦ ἀριστεροῦ μὲ τὴν ὑπεράνω αὐλάκα καὶ τὸν σχηματισμὸν τῆς ὀφρύος. Δὲν ὁμοιάζουν ἐντελῶς αἱ δύο πλευραὶ τῆς μύτης καὶ ἡ πρὸς ἀριστερὰ ἐλαφρότατα ἐξογκώνεται κατὰ τὸ μέσον. Ἀπὸ τὸ στόμα τὸ πρὸς ἀριστερὰ ἡμισυ εἶναι αἰσθητῶς μικρότερον. Καὶ ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ διάφορον εἶναι δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τὸ περίγραμμα. Ὅλαι αὗται αἱ ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴν φυσικὴν κανονικότητα σημαίνουν ἐνεργῶς, ὅτι ὁ πλάστης ἔβλεπε τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην καὶ τὴν προώριζε νὰ ὑψώνεται μετὰ τοῦ λαιμοῦ ἐπὶ τοῦ ὑπολοίπου σώματος μὲ διαφορετικὴν κατεύθυνσιν. Ἐξ ἄλλου ἢ κατ' ἐλάχιστον ὑψηλοτέρα θέσις τοῦ ἀριστεροῦ ὠτός, τῆς ὀφρύος καὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς ἐξηγοῦνται μὲ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἐκτὸς στροφῆς ἐπεξητήθη νὰ παρασταθῇ καὶ ἐλαφρὰ κατάνευσις τῆς κεφαλῆς πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος.

Αἱ μὲ τὴν ἐνστικτώδη καλλιτεχνικὴν ἀντίληψιν ἐπιτυχῶς εὐρημέναι ἀλλοιώσεις ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς φυσικῆς ἀληθείας καὶ ἡ συναφῆς προσέγγισις πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αἰσθητικὴν πραγματικότητα ζωηρεύει τὴν ἔκφρασιν. Αἱ ὁμοιοὶ καὶ διαφορετικαὶ λεπτομέρειαι ἐνώνονται, ἀποτελοῦν ρυθμὸν, καὶ συνεπῶς τονίζονται ἀμοιβαίως. Βέβαια οἱ νεώτεροι θὰ ἠθέλομεν κάποιαν ψυχικὴν ἔκφρασιν, ἀνάλογον πρὸς τὰς τῶν νεωτέρων ἰδικῶν μας ἔργων τέχνης. Τοῦτο δὲν ὑπάρχει. Ἄλλ' ἀρκεῖ καὶ ὑπεραρκεῖ, ὅτι τὰ μεγάλα, πλήρη φωτός, μάτια βλέπουν πραγματικῶς πρὸς ὠρισμένην κατεύθυνσιν καὶ ἐπάνω εἰς τὰ ἐξαίσια χεῖλη ἐπανθεῖ ἐλαφρὸν μειδίαμα, τὸ μειδίαμα τῆς νεαρᾶς ζωῆς¹.

Εἰς τὴν κίνησιν μέτοχος εἶναι καὶ ἡ κόμη καὶ κατὰ τρόπον ἐμφανεστερον. Κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν ὁ πλόκαμος ἀκριβῶς ἔνεκα τῆς στροφῆς καταπίπτει βαρύτερος καὶ πλατύτερος πρὸς τὰ ἐμπρός, κάμπτεται διὰ τοῦτο ὀπισθεν παρουσιάζων πλατυτέρα τὴν πλαγίαν πλευρὰν καὶ τοξοποιεῖται ζωηρότερον τόσον κατὰ τὸ περίγραμμα, ὅσον κυρτώνεται κατὰ τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν. Κατὰ τὴν πλαγίαν πλευρὰν παρατηροῦμεν ὀριζοντίας αὐλακώσεις, ἀντιστοιχοῦσας πιστῶς εἰς τὰ ἔμπροσθεν κύματα τῶν βροστῶ-

¹ Εἰς τὴν ἀρχικὴν δημοσίευσιν κατεχωρίσθη καὶ ἔγχρωμος ἀπεικόνισις, ἔργον τοῦ νεωτέρου Gillieron, ποῦ τότε πλανηθέντες μετὰ τοῦ Roulsen ἐξελάβομεν ὡς πρωτότυπον σχέδιον (Zeichnung) τοῦ ἰδίου (Bericht, εἰκ. 55, σ. 29), ὁ δὲ Duggve ὑπερθεματίζων ἐκάλεσε *meisterhafte Aquarelle* (Laphrion, 184, 2). Πραγματικῶς τὸ ἔργον εἶναι μόνον φωτογραφία καὶ μάλιστα ἡ χειρότερη δυνατὴ, χρωματισμένη μὲ δεξιότητα. Ἡ φωτογραφία ἔχει ληφθῆ ἀριστερώτερα τοῦ κεντρικοῦ ἄξονος, ὥστε νὰ ματαιώνωνται ὅλαι αἱ προ-

θέσεις τοῦ παλαιοῦ καλλιτέχνου. Ὅ,τι οὗτος μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν ἐπενόησε πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ἰδέας τῆς κινήσεως ἐξαφανίζεται, τὸ στόμα παραμορφώνεται, ἡ προέχουσα σιαγὼν ἀποβαίνει πολὺ ἀδύνατος καὶ τὸ ὄλον παίρνει ἔκφρασιν ἀόριστον, σχεδὸν ἡλιθίαν. Πρὸβ. ὅσα σχετικὰ ἔγραψα εἰς AM, 1932, σ. 162-3 διὰ τὴν ἀτυχῆ συνήθειαν πολλῶν ἀρχαιολόγων νὰ ἐμπιστεύωνται εἰς τὸν τυχόντα φωτογράφον ἢ μηχανικῶς ἐργαζόμενον ἄτομον τὴν ἀπεικόνισιν τῶν ἀρχαίων ἔργων τέχνης προτοῦ οἱ ἴδιοι ἐπαρκῶς τὰ κατανοήσουν.

χων. Δὲν εἶναι ἀμφιβολία, ὅτι αἱ ἀνλακώσεις παριστάνουν τὴν ὄπισθεν κοίλην ὄψιν τούτων τῶν κυμάτων, σύμφωνα μὲ τὴν συμβατικὴν ἀλλὰ καὶ γνησίως καλλιτεχνικὴν προοπτικὴν τῶν χρόνων¹. Τὰ αὐτὰ φαινόμενα χαρακτηριστικῶς περιορισμένα καὶ ἐλαφρῶς παρηλλαγμένα, βλέπομεν ἐπὶ τοῦ ἀντιστοίχου πλοκάμου. Δὲν εἶναι ἀντιφατικὸν πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐλαφρὰν κατάνευσιν τῆς κεφαλῆς, ὅτι αἱ ὄπισθεν ὀριζόντιοι καὶ πλατεῖαι ζῶναι τῆς κόμης φαίνονται ἀνερχόμεναι ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ διότι τοῦτο εἶναι ἀπλῆ ἀκολουθία τῆς κινήσεως τοῦ ἀριστεροῦ πλοκάμου.

Ἄκολουθοῦν δύο ζητήματα πρὸς ἐξέτασιν· (1) ἀνήκει πραγματικῶς εἰς Σφίγγα ἢ ἐν λόγῳ κεφαλῆ καὶ (2) ὁποῖον προορισμὸν εἶχε τὸ ὠραῖον ἔργον, ἦτο ἀκρωτήριο καὶ τίνος ναοῦ. Εἰς τὸ πρῶτον ζήτημα ἦτο καταφατικὴ ἢ ἀπάντησις μας, μετὰ τοῦ Poulsen (Bericht, 31), διότι ἀπεκλείσαμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνήκη εἰς αὐτοτελὲς ἄγαλμα Ἀρτέμιδος τοῦ 570 π.Χ. μὲ τόσον ζωερὰν στροφήν. Εἰς τὴν αὐτὴν γνώμην, νομίζω ὅτι τώρα πρέπει νὰ μείνωμεν, ὅμως μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι, ὡς ἔκτοτε ἐβεβαιώθη, στροφαὶ καὶ κλίσεις τῆς κεφαλῆς μετριώτεραι ὑπάρχουν διὰ τοὺς θέλοντας νὰ προσέχουν ἐπὶ πάντων τῶν ἀρχαϊκῶν ἔργων καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς. Σχετικὰ μὲ τὸ δεύτερον ζήτημα ἐγκυστικὸν εἶναι νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ Σφίγξ ἦτο ἐκ τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ, τὴν κεράμωσιν τοῦ ὁποῖου σπουδάζομεν. Εἰς τοῦτο συντρέχουν ἱκανοὶ λόγοι. Τὸ μεγαλύτερον μέγεθος ὑποβάλλει τὴν ιδέαν, ὅτι θὰ ἐκόσμηι ἓνα μεγαλύτερον ναόν, παρόσον ἦτο ὁ ναὸς μὲ τὰ μικρότατα, ὡς εἶδομεν, ἀκρωτήρια, ἀρκετὰ δὲ ἀσφαλὲς εἶναι νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι διὰ τὴν περιγραφείσαν ἀδρομερῆ καὶ ἐπιβλητικὴν κεράμωσιν πρέπει νὰ ὑπῆρχεν ἓνας μεγαλύτερος ναός. Ἐπειτα ἡ χρονολογικὴ συμφωνία. Ὑπάρχει κάποια ὁμοιότης—ὄχι ἰδιαιτέρως σημαντικὴ σχετικὰ μὲ τὸν σχηματισμὸν τῆς κόμης ἐπὶ τῆς μικρᾶς Σφίγγος, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι λόγος νὰ καταβιβάζωμεν τὴν ὠραίαν Σφίγγα εἰς τὴν αὐτὴν νεωτέραν ἐποχὴν. Ἐχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν πολλὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, πού δὲν ἐπιτρέπουν νὰ καταβῶμεν κάτω τοῦ 575 π.Χ., κατωτάτου συμβατικοῦ ὀρίου τῶν μεσαίων κορινθιακῶν ἀγγείων κατὰ τὸν παρὰ Payne καθορισμὸν. Οἱ μεγάλοι ὀφθαλμοὶ μὲ τὴν τοξωτὴν ἄνω βλεφαρίδα καὶ ἰδιαιτέρως ἡ κοίλανσις τῆς περιοχῆς τοῦ στόματος μὲ τὴν προτεινομένην λεπτὴν σιαγόνα σημαίνουν, ὅτι δὲν ἐλησμονήθη ἐντελῶς ἢ παλαιὰ κορινθιακὴ καὶ «δαιδαλικὴ» παράδοσις. Καὶ δι' ἄλλας συγκρίσεις ὁ Payne μελετήσας τὴν κεφαλὴν (Necrocorinthia, πίν. 49, 1-2, σελ. 235 καὶ 239) χρονολογεῖ μεταξὺ 590 καὶ 580 π.Χ.

Δὲν πιστεύω εἰς τὴν μαθηματικὴν ἀκρίβειαν τούτων τῶν χρονολογιῶν, ἀλλ' εἶναι ἀρκετὸν χαλαρώνοντες τὰ στενὰ πλαίσια νὰ σταθῶμεν εἰς τὸν πρώϊμον 6ον αἰῶνα. Τὴν αὐτὴν γενικῶς ἐποχὴν ἐτεκμηριώσαμεν καὶ διὰ τοὺς ἀνθεμωτοὺς κεράμους καὶ τότε

¹ Δὲν λείπουν ποτὲ οἱ δυσπιστοῦντες εἰς τὴν ιδέαν, ὅτι ἡ συμβατικὴ αὐτὴ προοπτικὴ ἔχει ὀρθίαν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν. Ἀρέσκονται νὰ βλέπουν ἀδυναμίαν τῆς ἐποχῆς, πού ἀκόμη δὲν ἐπέτυχε νὰ εὔρη τὴν ὀρθὴν προοπτικὴν. Ἀλλ' ὅμως παραγνωρίζουν, ὅτι κάθε καλλιτέχνημα οἰασθῆποτε ἐποχῆς εἶναι γενικῶς αὐθυπόστατον, οὐδέποτε συμφωνεῖ τελείως πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα καὶ ἀλλοίμονον ἂν γίνῃ «ἀπαράλ-

λαχτο», ἢ δὲ συμβατικὴ προοπτικὴ ὡς σύμφυτος πρὸς τὸ ὄλον ἔργον μόνη αὐτὴ μετέχει εἰς τὴν ὑπάρχουσαν ἀξίαν του. Ἡ ὀρθὴ προοπτικὴ, κατόρθωμα μακροχρονίου πείρας καὶ ἐπιστήμης, εἶναι ἱκανὴ νὰ παρέχῃ μερικὰς εὐκολίας εἰς κάθε τεχνίτην, ἀλλὰ πραγματικῶς οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν οὐσίαν τῆς τέχνης. Πρβ. σχετικῶς Π. Α. ΜΙΧΕΛΗΝ, Ν. Ἐστία, τ. 47, τεύχος 551 σ. 804.

οὐδένα δισταγμὸν ἔχομεν νὰ συνάψωμεν τὴν μεγάλην Σφίγγα ὡς καὶ τὴν μικροτέραν (μὲ τὸν διατηρούμενον κορμὸν) καὶ καλλιτεχνικῶς ἰσαξίαν πρὸς τὴν αὐτὴν στέγην καὶ κεράμωσιν¹. Ἀπομένει ἡ δυσκολία, πῶς θὰ τοποθετηθοῦν ἐπὶ τῆς στέγης τὰ δύο ταῦτα ἀκρωτήρια, ἀφοῦ εἶναι ἀνισομεγέθη καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀντίστοιχα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος. Ἡ λοιπὸν θὰ ὑποθέσωμεν διαφορετικὸν μέγεθος δι' ἐκάτερον ἀέτωμα, ἢ θὰ τοποθετήσωμεν τὸ μεγαλύτερον ἀκρωτήριο εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος.

Περατώνοντες τὸν λόγον περὶ τῆς κεραμώσεως ὑπενθυμίζομεν ὅτι ἐν ἀρχῇ εἴπομεν, ὅτι οὐδὲν ἔχνος εὐρέθη ἐπαετίδος, σίμης ὡς εἶναι συνήθεια νὰ λέγωμεν. Εὐλόγον ἦτο νὰ εὐρεθῇ σύντριμμα σίμης ὁμοίας πρὸς τὴν ἐν Κορίνθῳ εὐρεθεῖσαν λαμπρὰν σίμην, ἀνήκουσαν πιθανώτατα εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος μετὰ τῶν σχετικῶν ἀνθεματῶν κεράμων (CORINTH IV, 1, εἰκ. 17 πίν. IV)². Ἴσως ἡ ἀπουσία τῶν εὐρημάτων νὰ εἶναι ἐντελῶς τυχαία, ἀλλ' ἐπίσης δυνατὸν εἶναι ἀντὶ σίμης νὰ ὑπῆρχον ἀκραῖοι στρωτῆρες κοσμούμενοι κατὰ τὸ μῆκος αὐτῶν μὲ ρόδακας, ἀκριβῶς ὅπως εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς στολίζεται τὸ πλάτος.

ΑΚΡΑΙΟΙ ΣΤΡΩΤΗΡΕΣ ΑΝΤΙ ΕΠΑΕΤΙΔΟΣ

Εἰς τὸν πίνακα XXI τοῦ βιβλίου του ὁ Duggve ἔχει σχεδιάσει ἕξ διάφορα συντρίμματα (O, P, Q, R, S, T), ἕξ ὧν δύο (O καὶ T) δὲν εἶχα προσέξει παλαιότερα. Τὰ μικρὰ κομμάτια, καθένα χωριστὰ καὶ εἰς τὸ σύνολόν των ἐκφράζουν καθαρά, ποία εἶναι ἡ θέσις καὶ ὁ προορισμὸς των, καὶ εἶναι οὗτος διαφορετικὸς τοῦ ὑποτεθέντος ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐρευνητοῦ των. Διὰ τοῦτο ἐλήφθη φροντὶς νὰ ἐτοιμασθοῦν περισσότερα καὶ ἀκριβέστερα σχέδια τούτων, πλὴν ἑνός, τοῦ O, ποῦ δὲν κατώρθωσα νὰ ἀνεύρω μετὰ τῶν πολυπληθῶν συντριμμάτων τῆς σχετικῆς ἀποθήκης. Ἀλλ' ὡς ἕκτον ὁμοίου προορισμοῦ κομμάτι προσετέθη εὐρημα πρόσφατον ἐκ τοῦ Λαφρναίου τοῦ φύλακος N. Μοσίου.

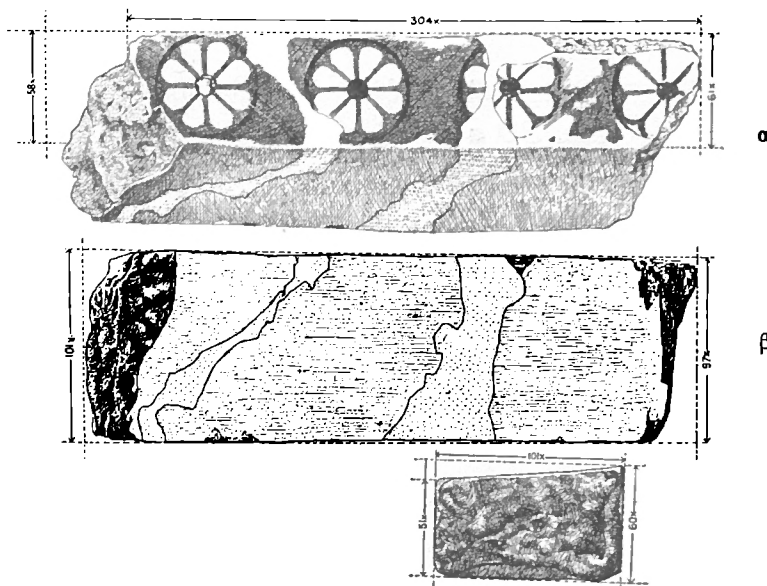
1. Τὸ μεγαλύτερον ὄλων τεμάχιον, ἐκ τριῶν θραυσμάτων συγκροτηθὲν παριστάνεται μὲ 3 σχεδιάσματα (εἰκ. 27 α, β, γ), εἶναι λωρὶς μήκους σφζομένου 33 ἐκ. ἐμφανίζουσα λευκοπράσινον ἐπίχρῖσμα μόνον ἐπὶ τῆς 10 ἐκ. πλατείας ὑπεράνω ἐπιφανείας καὶ διακοσμουμένη κατὰ τὴν ἔμπροσθεν ὄψιν μὲ ρόδακας, ἢ κατασκευὴ τῶν ὁποίων εἶναι ἡ αὐτὴ ἀκριβῶς, ὡς ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς ἀνωτέρω κεραμώσεως. Ὁ Duggve ἐσημείωσεν (ἔ.ἀ. 168), ὅτι ἡ διακοσμουμένη ὄψις κλίνει ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἐντὸς μὲ γωνίαν

1 Εἶναι περίεργον, ὅτι ὁ Duggve παρὰ τὴν ἕκτακτον φιλοπονίαν του νὰ σχεδιάσῃ, φωτογραφῆσῃ καὶ περιγράψῃ κάθε σύντριμμα παρέχεται ὁμοῦς ἐν σιγῇ μερικὰ οὐσιώδη ζητήματα, ποῦ εἶναι δυνατὸν νὰ λυθοῦν, ὅπως τὸ ζήτημα μὲ τὰς μεγαλύτερας Σφίγγας. Περιορίζεται μόνον εἰς τὴν μικρὰν Σφίγγα καὶ τὴν ἀναπαριστάνει χρησιμοποιῶν ἀτόπως τὸ πρόσωπον τῆς μεγαλύτερας καὶ μὲ ἄλλας ἀνακριβεῖας, ὡς θὰ ἴδωμεν. Ἐν γένει μὲ τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν πάντοτε ὀλίγων εὐρημάτων τὸ νὰ θέλωμεν ὅλα νὰ τὰ ἐρμηνεύσωμεν εἶναι μάταιον, ἀλλὰ καὶ τὸ νὰ ἀποφεύγωμεν τὰς δυνατὰς λύσεις δὲν ὠφελεῖ.

2 Διὰ τὴν πλήρωσιν τούτου τοῦ κενοῦ ἔκαμα τὸ λάθος (ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. 1926 Παράρτ. σ. 29) νὰ ἀποδώσω εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν κεράμωσιν σύντριμμα σίμης, ποῦ μόνον εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων ἢ γύρω εἰς τὰ 500 π.Χ. δύναται νὰ ἀνήκῃ, ὅπως ἀργότερα θὰ ἴδωμεν. Ἐν γένει εἰς τὰς πρώτους δημοσιεύσεις τὰ λάθη δὲν εἶναι ὀλίγα κοντὰ εἰς τὰς ὁρθὰς παρατηρήσεις καὶ εἶναι τὰ λάθη αὐτὰ ποῦ παρεκίνησαν τὸν Duggve νὰ ἐπιχειρήσῃ γενικὴν ἀνασκευὴν τῶν παλαιότερων γνωμῶν καὶ νὰ προσθέσῃ τὰ ἰδικὰ του λάθη. Τὶ νὰ γίνῃ; Μόνον διὰ μέσου σφαλμάτων προχωρεῖ ἡ ἔρευνα.

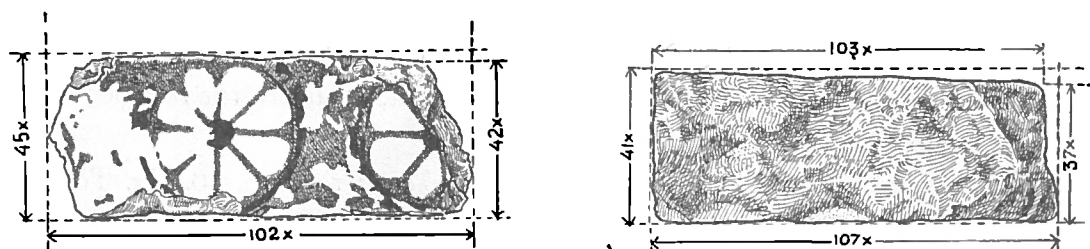
3^ο, ἀλλὰ διέφυγε τὴν προσοχὴν του, ὅτι καὶ τὸ πάχος τῆς λωρίδος μειώνεται σημαντικῶς κατὰ τὸ ἕτερον ἀκόσμητον πέρασ, 60 χιλ. ἔμπρὸς καὶ ὀπίσω 51 χιλ. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοίων συντριμμάτων, 2 καὶ 3. Ἐπίσης μειώνεται τὸ ὕψος τῆς προσόψεως, 61 χιλ. δεξιᾷ, 58 χιλ. ἀριστερά.

2. Ἀπόκομμα ὁμοίας λωρίδος, 2 σχέδια. Τὸ πλάτος τὸ αὐτό, 10.6 ἐκ. Τὸ αὐξανόμενον ὕψος τῆς προσόψεως — 42 χ. — 45 χ. — εἶναι ἐδῶ ἀριστερὰ (εἰκ. 28).

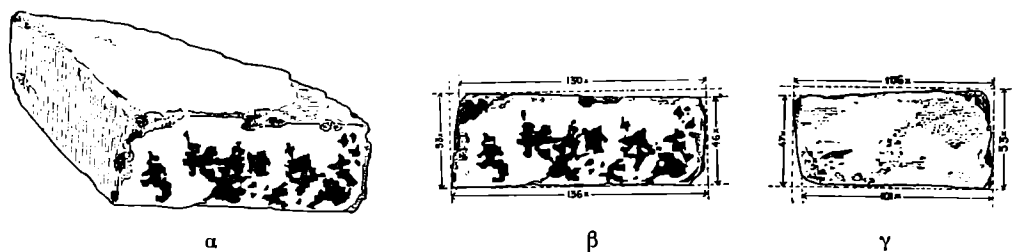
Εἰκ. 27. γ

3. Τὰ 3 σχέδια, εἰκ. 29 α, β, γ, ἀναπληρώνουν τὴν περιγραφὴν. Σημειώνομεν, ὅτι τὸ σύντριμμα τῆς λωρίδος παρουσιάζει τὸ πρὸς ἀριστερὰ πέρασ αὐτῆς μὲ σημαντικὴν κλίσιν. Εἰς τὴν αὐτὴν τέλος σειρὰν ἀνήκει καὶ τὸ παρὰ Dyggve O σύντριμμα μὲ ἀσφαλῶς συμπληρωμένην πρὸς τὰ ἀριστερὰ αὐξήσιν τοῦ ὕψους τῆς προσόψεως μέχρι 64 χιλ. Εἶναι ἀπαραγνώριστον, ὅτι αἱ πῆλιναι λωρίδες μὲ τὸ αὐξανόμενον ὕψος κατὰ τὴν κοσμουμένην πλευρὰν, τὴν κλίσιν τοῦ πέρατος ἐπὶ τοῦ θραύσματος 3 ὡς καὶ τὴν κλίσιν τῆς ἄνω ἐπιπέδου ἐπιφανείας πρὸς τὰ ἐντός, μόνον ἐπὶ κεκλιμένης ξυλίνης βάσεως εἶναι δυνατὸν νὰ τοποθετηθοῦν καὶ εἶναι αὐτόδηλον, ὅτι διὰ τὸ κοσμούμενον μῆκος αὐτῶν θὰ ἦσαν συμπληρώματα τῶν ἀκρινῶν στρωτήρων αετώματος. Τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικόν, ὡς εἶναι ἡ σφηνοειδῆς μορφή τῶν λωρίδων μὲ τὸ ἐλαττούμενον ὕψος δὲν εἶχε διαφύγει τὸν Dyggve — μέγιστον πάχος ἢ ὕψος 64 χιλ. καὶ ἐλάχιστον 42 χιλ. — μάλιστα ὁ αὐτὸς παρατήρησεν (ξ.ἀ. σ. 168) ὅτι διὰ τὸ ἐπίχρισμα τῆς ἄνω ἐπιφανείας δὲν θὰ ἐπεκάθηντο ἄλλοι κέραμοι ἐπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὁμως ἐπειγόμενος νὰ δώσῃ ὀλοκληρωτικὰς καὶ νεοφανεῖς ἀναπαραστάσεις ἐτοποθέτησε τὰς λωρίδας ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου γείσου καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐπέβαλε διακοσμητικούς δῆθεν ἀκροκεράμους κατ' ἄλλην παρερμηνείαν (Laphrion, εἰκ. 235 καὶ 289).

Εἰκ. 28.

5. Εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ἰδέας περὶ τῆς ὀρθῆς τοποθετήσεως τῶν λωρίδων χρησιμεύει καὶ τοῦτο τὸ σύντριμμα, *εἰκ. 30 α καὶ β*, μὲ τὴν διαφορετικὴν κάπως μορφήν του (= πίν. XXI, T, ὅπου τὸ σχεδιάσμα μὲ τὴν τομὴν εἶναι δι' ἐμὲ ἀκατανόητον). Τὸ σύντριμμα ἔχει παραπλήσιον πλάτος, 11 ἐκ. Ἡ ἐμπροσθία ὄψις κοσμεῖται μὲ ἐντομὴν ἄνωθεν στεφομένην μὲ λέσβιον κυμάτιον (ἐφθααρμένον). Ὑπεράνω ὑπάρχει τὸ λευκοπράσινον ἐπίχρισμα, ἐνῶ στερεῖται τούτου ἢ ὀπισθεν πλευρά, ἢ βᾶσις κάτω καὶ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ σωζόμενον πέρασ. Ἡ ὅλη μορφή ἐνθυμίζει ἄκρα στρωτῆρων γνωστῶν ἐκ Κερ-

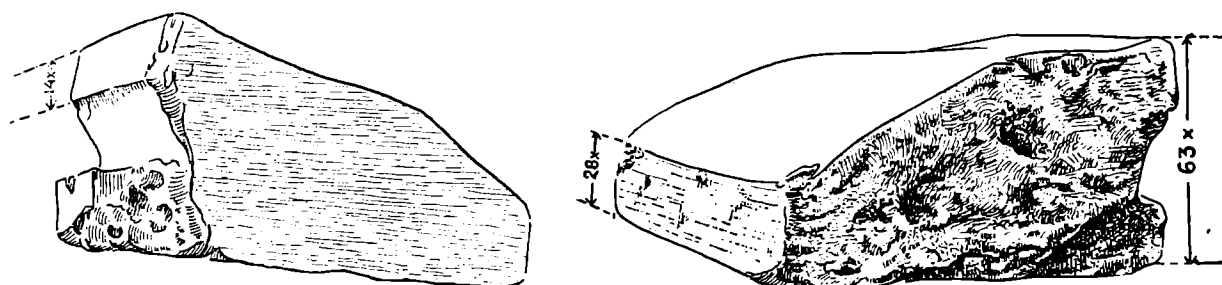
Εἰκ. 29.

κύρας καὶ ἄλλοθεν. Ἐνεκα τούτου ἀδύνατον εἶναι νὰ τοποθετηθῇ ἐπὶ ὀριζοντίου γείσου μὲ μέτωπον ὑδρορροῆς (Traufleiste) καὶ ἡ φυσικὴ θέσις του εἶναι ἐπὶ ἀετώματος. Πῶς ἐστερεώνοντο αἱ λωρίδες δὲν γνωρίζομεν, ἀλλ' ἐξάπαντος ἢ θὰ συνεκολλῶντο ἀσφαλῶς μετὰ τοῦ ὀπισθεν ἐπιπέδου στρωτῆρος ἢ θὰ καθηλώνοντο ἰδιαίτερος ἐπὶ τῆς ξυλίνης βάσεως. Ἡ συνήθεια τῆς κοπῆς ἰδιαίτερων λωρίδων ἐπεβάλλετο ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς διακοσμῆσεως.

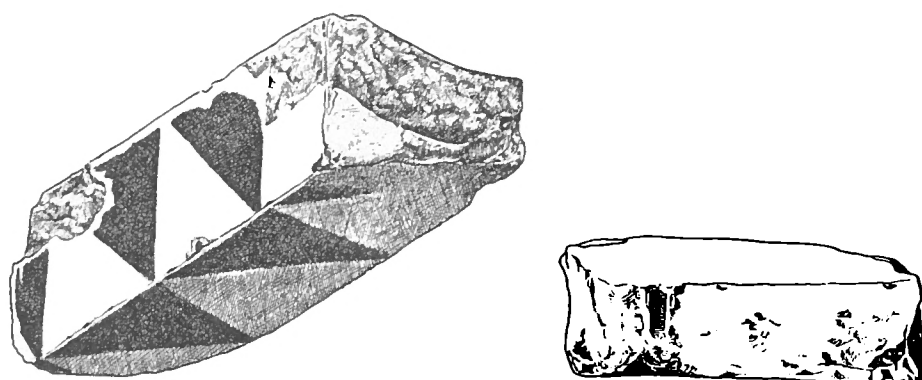
6. Εἶναι τὸ εὔρημα τοῦ Μοσίου, πού ἐπικυρώνει τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἀκραῖοι στρωτῆρες, ἐλάχιστα μετασχηματιζόμενοι ἐχρησίμευον ἀντὶ σίμης, *εἰκ. 31 α, β*. Εἶναι κομμάτι στρωτῆρος μήκους 19 ἐκ. ἀνήκοντος εἰς ἀριστερὰν πλευρὰν αἰετοῦ, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἰχνῶν τῆς κατασκευῆς κατὰ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ πέρασ. Τὸ πυκνὸν λευκὸν ἐπίχρισμα ἐχρησιμοποίηθη μόνον ἐπὶ τῶν διακοσμουμένων ἐπιφανειῶν, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ἄνω ὀψεως φαίνεται τὸ ἐπιμελῶς λειανθὲν κοκκινωπὸν χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Τὰ διακοσμητικὰ τρίγωνα ἔχουν γίνεαι μὲ παχύρρευστον βαθὺ κόκκινον χρῶμα. Ὁ στρωτῆρ θὰ ἐξεῖχεν ὑπὲρ τὸ αἰετῶμα 9 ἐκ. περίπου, ἐπειδὴ εἰς ἀπόστασιν 10 ἐκ. διακρίνεται ὀπισθεν (*εἰκ. 31β*) ἢ κυλινδρική τρυπα τῆς καθηλώσεως. Ἐπειδὴ καθ' ὅλον τὸ 19 ἐκ. μῆκος δὲν φαίνεται μείωσις τοῦ ὕψους τῶν 74 χιλ. κλίνω νὰ πιστεύω, ὅτι οἱ ἐπάλληλοι στρωτῆρες δὲν ἐτήρουν τὴν κλιμακωτὴν τάξιν, ὡς ἐξάπαντος συνέβαιναν ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων,

ἀλλὰ συνδεδυάζοντο κατὰ τὸν τρόπον τῶν σιμῶν, ὥστε ἡ ἐξωτερικὴ στολισμένη ὄψις νὰ εἶναι ἐνιαία.

7. Καὶ τοῦτο τὸ σύντριμμα μὲ τὴν προτομὴν κόρης (DYGΓVE πίν. XXI, S) ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν ὡς τὰ προηγούμενα σειρὰν (εἰκ. 32 α, β, γ, δ). Τὸ πλάτος καὶ ἐδῶ τῆς λωρίδος εἶναι τὸ αὐτό, 10.5. Κατὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν, εἰκ. 32 β, μετὰ προσεκτικὴν

Εἰκ. 30.

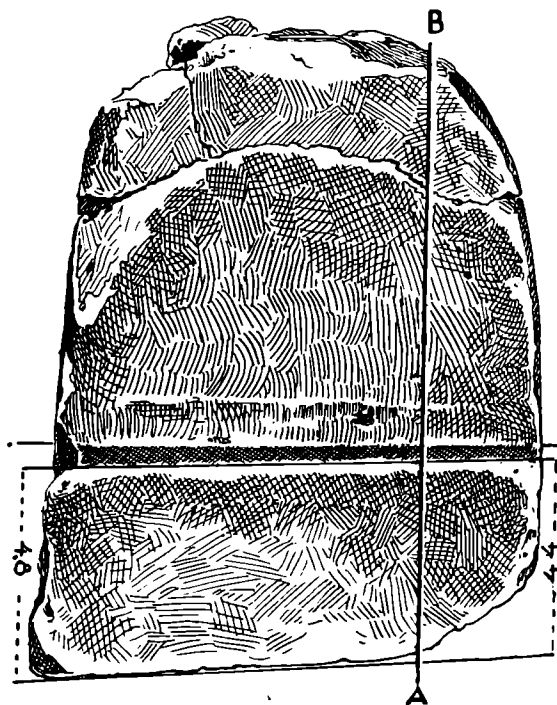

Εἰκ. 31.

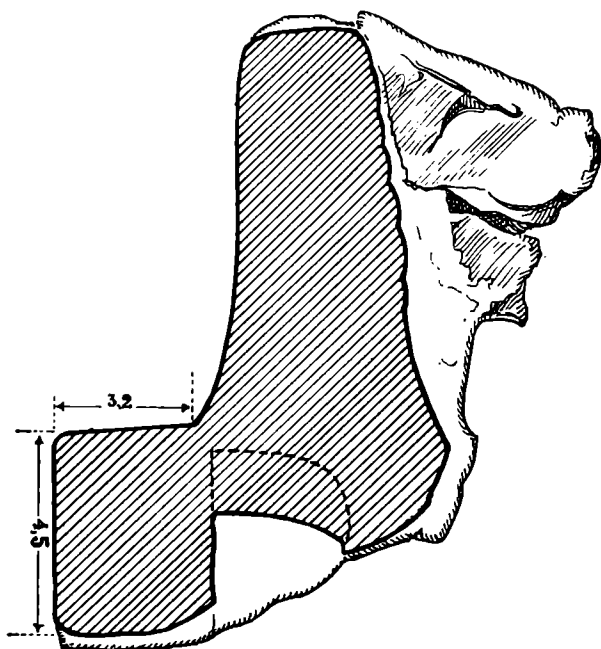
ἔρευναν ἐβεβαιώσαμεν μετὰ τοῦ σχεδιαστοῦ Κοντοπούλου ὅτι ἡ πλακόμορφος βάσις τῆς προτομῆς λεπτύνεται πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἐμετρήσαμεν εἰς μῆκος 14 ἐκ. διαφορὰν 4 χιλ. (48 χιλ. κάτω ἀριστερὰ καὶ 44 χιλ. ἄνω). Τοῦτο θὰ ἤρκει νὰ συμπεράνωμεν μὲ ἀσφάλειαν τὴν αὐτὴν ἐπὶ ἀετώματος τοποθέτησιν. Ἄλλ' ὑπάρχουν σύμφωνοι καὶ δύο ἄλλαι ἐνδείξεις. Ἡ ἐπὶ τῆς εἰκ. 32 β ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ ἀνορθουμένου πλακιδίου ἀναβαίνει κατ' εὐθείαν γραμμὴν καὶ αἰσθητῶς ἀποκλίνει πρὸς τὰ δεξιὰ, φανερὰ δὲ εἶναι ἡ διαφορὰ πρὸς τὴν ἑτέραν πλευρὰν. Ἐπειτα ἐπὶ τῆς προσόψεως, εἰκ. 32 δ, βλέπομεν, ὅτι ἡ μὲ ὀριζοντίας καὶ ἐλαφρῶς πλαγίας ἐγχαράκτους γραμμὰς παριστωμένη κόμη συνεχίζεται μὲ ἀντίστοιχα στρώματα καὶ ἐπὶ τῆς πλαγίας πλευρᾶς κατὰ τὸ πάχος τοῦ πλακιδίου, ἐνῶ τὸ μέρος ἀριστερὰ μένει κενόν. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἕνεκα τῆς μνημονευθείσης ἀποκλίσεως ἡ κόμη κατὰ τὴν σχετικὴν πλευρὰν θὰ ἐφαίνετο καὶ διὰ τοῦτο παρεστάθη, χάριν δὲ μεγαλυτέρας σαφηνείας τὸ μὲ κάθε ἀκρίβειαν γενόμενον σχεδιάσμα

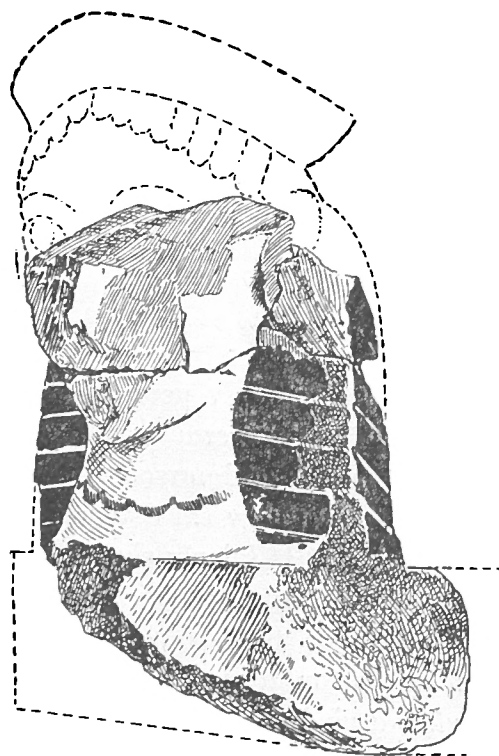
α

β

γ

δ

Ειx. 32.

ἀποδίδει τὴν προτομὴν μικρὸν ἐκ τοῦ πλαγίου¹. Τὸ πέρασ τῆς λωρίδος πρὸς τὰ ἄνω συμπίπτει μὲ τὸ ἄκρον τῆς προτομῆς καὶ παρουσιάζει ἀνώμαλον κοιλότητα, ὅπως ὑποδηλώνεται ἐκ τῆς εἰκ. 32γ ἐπὶ τοῦ σώματος τῆς κεραμίδος, χρήσιμον, ὡς ὑποθέτω, εἰς τὴν ὑποδοχὴν ξυλίνου ἐξογκώματος συνδετικοῦ τῶν συνεχομένων λωρίδων καὶ δὲν πιστεύω, ὅτι εἰς τοιαύτην κοιλότητα προσαρμόζεται πῆλινον τετράγωνον ἔμβολον, ὅπως πάντοτε τολμηρὸς εἰς ἀναπαραστάσεις ὁ Dyggve ὑποθέτει, ὅτι ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς γειτονικῆς καὶ ὀπισθεν κειμένης λωρίδος (Laphrion, εἰκ. 288).

Σχετικὰ μὲ τὸ τεχνικὸν μέρος ἄξιον λόγου εἶναι νὰ σημειωθῇ τὸ παχὺ μέχρι 3 χιλ. ὑπόλευκον ἐπίχρισμα ἐπὶ τοῦ ἰσχυρῶς ἐκτύπου ἀναγλύφου. Τὸ χρῶμα τῆς κόμης εἶναι μελανὸν χωρὶς λάμψιν, ὃ δὲ ὄρμος ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ἔγινε μὲ ὑπέρυθρον χρῶμα. Ζήτημα εἶναι, ἂν τὸ ὀπισθεν μέρος τῆς λωρίδος εἶχεν ἐπίχρισμα ἢ ἀπλῶς μόνον εἶχε λειανθῇ κατὰ τὴν ὄψιν ὃ κοκκινωπὸς πηλός, ἀλλ' ἔμπροσθεν ἢ βάσις τῆς προτομῆς ἐξάπαντος θὰ εἶχεν ὄχι μόνον ἐπίχρισμα ἀλλὰ καὶ διακόσμησιν, τῆς ὁποίας ὁμοῦς οὐδὲν ἔχνος διεσώθη.

Ἔχομεν ἄρα ἐκ τῶν 7 ἐξετασθέντων συντριμμάτων τέσσαρα διαφορετικὰ εἶδη ἀετωμάτων, ὅπου τὴν ἐλλείπουσαν σίμην ἀντικαθιστοῦν οἱ ἐλαφρῶς μετασχηματιζόμενοι ἀκρῖνοι στρωτῆρες. Ἡ συνήθεια εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστὴ. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Κερκύρας προερχομένης κορινθιακῆς, ὡς δι' εὐκολίαν ὠνομάσθη, κεραμώσεως ἤχθη ἐπὶ τὸ συμπέρασμα (KORKYRA I σ. 139), ὅτι, ἀφοῦ λείπει κάθε ἔχνος σίμης, θὰ συνέβαινε τὸ αὐτό, ὅπως ἐπὶ παρομοίας ἀρχαϊκῆς κεραμώσεως ἐκ Θέρμου, ὅπου οἱ ἀκρῖνοι στρωτῆρες κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν τῶν περιχέλωμα καμπτόμενοι ἀντιθέτως πρὸς τὰ κάτω ἔκλειον τὴν σειρὰν. Ἔχει ἀκόμη παρατηρηθῇ, ὅτι ἐπὶ τοῦ λακωνικοῦ λεγομένου κεράμου κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἔλειπεν ἡ σίμη καὶ ταύτην ἀνεπλήρωνεν ἡ σειρὰ τῶν ἡμικυλινδρῶν καλυπτῆρων. Θὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἀνάλογα, ἀλλὰ καὶ χωρὶς αὐτὰ τὰ καλυδῶνια παραδείγματα ὁμιλοῦν πολὺ σαφῆ γλῶσσαν καὶ ἡ τοποθέτησις τῶν ἐπὶ ὀριζοντίου γείσου εἶναι ἀσύστατος. Ὅτι τὸ ὀριζόντιον γεῖσον ὑπὸ τὸ ἀέτωμα ὄχι σπανίως ἐκοσμεῖτο κατὰ παρόμοιον τρόπον γνωρίζομεν ἐκ πολλῶν ἀρχαϊκῶν παραδειγμάτων, μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρει ὁ ἀρχιτέκτων εἰς παράρτημα τοῦ ἔργου του (σ. 307-315). Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἡ διαφορὰ. Παρὰ ταῦτα ἠδυνήθη νὰ εἰσφέρῃ ἓν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἀνάλογον πρὸς τὰ καλυδῶνια κομματάκια (ἔ.ἀ. σ. 316, εἰκ. 287) παρερμηνεύσας ἐπίσης καὶ τοῦτο².

Ἐὰν εἴχομεν 4 διαφορετικὰς καὶ ὁπωσδήποτε ἀπηρτισμένας κεραμώσεις, συμφῶνους πρὸς τὰ 4 ἐξακριβωθέντα εἶδη ἀπλοῦ διακόσμου τῶν ἀετωμάτων θὰ ἦτο δυνατὸν

¹ Ἐγνώριζον ἐκ Θέρμου παρόμοιον φαινόμενον, πηλίνας δηλ. πλάκας μὲ ἐκτύπους λεοντοκεφαλὰς τοποθετουμένας ἐπὶ τῆς σίμης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος μὲ τὴν ἀναγκαίαν κλίσιν καὶ ἐπειδὴ ὑπώπτουσα, ὅτι τὸ αὐτὸ θὰ συμβαίη καὶ ἐπὶ τῆς καλυδωνίας προτομῆς διηκολύνθη νὰ ἴδω τὰς λεπτὰς διαφορὰς καὶ κατανοήσω τὴν σημασίαν τοῦ συντριμματος. Ἐν ἐπὶ πλέον παράδειγμα τοῦ ψυχολογικοῦ νόμου, ὅτι διὰ τὴν ἀκριβεστέραν θεώρησιν προαπαιτεῖται νὰ ἔχη κανεὶς κατὰ νοῦν τὰ ἐνδεχόμενα νὰ συμβοῦν. Ὁ Dyggve μὲ ὄλην τὴν φυσικὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν του δεξιότητα δὲν

προεσκέφθη τοιαῦτα ἐνδεχόμενα καὶ ἐπομένως ἀδύνατον τοῦ ἦτο νὰ τὰ ἴδῃ.

² Εἶναι ἐπίσης λωρὶς πλάτους 9,5, γεισόμορφος μὲ γραπτὸν μαϊάνδρον εἰς τὴν πρόσοψιν, ὅπως ὁ BUSCHOR εἰς Tonpächer II, 12, εἰκ. 3, XI, εἰκ. 14 τὴν δημοσιεύει. Ὡς προσεκτικὸς ἐρευνητὴς δυσκολεύεται κατ' ἀρχὰς νὰ τὴν ἐρμηνεύσῃ ἀποβλέπων εἰς τὸ προεξέχον ἄκρον, ποῦ θὰ ἠμπόδιζε τὴν ἐκροήν, ἀλλ' εὐθύς κατόπιν προτείνει τὴν ὀρθὴν ἰδέαν, ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ σίμης ἀετώματος (giebelsimienartige Anordnng) ἢ καλύψεως ἄκρου κεκλιμένου τοίχου.

νὰ τὰς ἀποδώσωμεν εἰς τυχὸν ὑπάρχοντα τέσσαρα διάφορα κτίσματα. Ἄλλ' ἔχομεν δύο μόνον σχετικὰς κεραμώσεις, τὴν ἐπισημαινομένην μὲ τοὺς ἀνθεμωτοὺς κεράμους, ἀνήκουσαν ὠρισμένως εἰς τὸν μεγαλύτερον ναὸν Β, καὶ τὴν λεγομένην ἐρυθρὰν στέγασιν (rotes Dach), ποὺ ὀφείλομεν κατὰ πρῶτον λόγον νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν μικρότερον Α. Καὶ παλαιότερον, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, ἐχρησιμοποιήθησαν δύο ὅμοιαι καὶ διαφορετικαὶ κεραμώσεις διὰ τὴν στέγασιν τῶν δύο ναῶν, ὅπως εἰς τὸν τόμον τῆς Ἐφημερίδος τοῦ 1937 καὶ ἐδῶ ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας ἐξεθέσαμεν. Τὸ νὰ περιορισθῶμεν τώρα σχετικὰ μὲ τὸν μικρότερον ναὸν εἰς τὴν λεοντοκέφαλον ὑδρορροήν καὶ σίμην μὲ τὰς ἐπιγραφάς, νὰ παρασιωπήσωμεν τὴν λοιπὴν κεράμωσιν καὶ νὰ ἀποδώσωμεν ὅσον ἄλλο ὑλικὸν διαθέτομεν εἰς τὴν στέγασιν τρίτου ἐξάπαντος δευτερεύοντος κτίσματος, εἶναι ἀντιμεθοδικὸν καὶ αὐθαίρετον. Εἶναι ἀνάγκη βασική, κάθε πρωτότυπος κεραμικὴ κατασκευὴ νὰ ἔγινεν ἀρχικῶς διὰ τοὺς ναοὺς μὲ τὴν δυνατότητα ἐπεκτάσεως εἰς κατώτερα ἰδρύματα, ἀλλ' οὐδέποτε ἀντιστρόφως¹. Τὸ κατ' ἐμὲ τίποτε δὲν προῆλθεν εἰς φῶς νεώτερον ἀπὸ τοῦ 1937, ποὺ νὰ καταλύη ἢ τροποποιῇ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς κεραμώσεως τοῦ ναοῦ Α, ὡς ταύτην ἐξέθηκα εἰς τὴν ΑΕ, 307 κέ. Αἱ ἡγεμόνες κεραμίδες μὲ τὰς προτομάς ἀνῆκον εἰς τὸ πολύχρωμον εἶδος, ὅπως τοῦτο εἶχε γενικευθῆ καθ' ὅλην τὴν στέγην τοῦ ἑτέρου ναοῦ Β, ἀλλ' αἱ περισσότεραι σειραὶ ὅπισθεν ἦσαν τοῦ λακωνικοῦ εἶδους μὲ χρωματισμένην τὴν φαινομένην κυρτὴν ἢ κοίλην ἐπιφάνειαν δι' ὠραίου βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος. Ἦδη παρατηρήσαμεν, ὅτι οἱ ἐντόπιοι κεραμεῖς ἤσθάνοντο ἰδιαιτέραν κλίσιν πρὸς τοῦτο τὸ χρῶμα καὶ εἰς τὴν ζωγράφισιν ἀκόμη τῶν ἀνθεμωτῶν κεράμων, ἀλλὰ τὸ κόκκινον ἐκυριάρχει ἐξαιρετικῶς ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ Α. Καὶ οἱ κορυφαῖοι ἡμικυκλικοὶ καλυπτῆρες, οἱ καταλήγοντες εἰς τὸ ἀσπιδοειδὲς ἀκρωτήριο μετὰ τοῦ γοργονείου παρουσίαζον κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τὸ αὐτὸ βαθὺ κόκκινον (λιλά) χρῶμα. Βραδύτερον, κατὰ τὸν πρῶτον 6^{ον} αἰῶνα, ὅτε ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ναοῦ ἔγινεν ἡ ἀντικατάστασις τῆς πολυχρώμου κεραμώσεως διὰ τῆς κορινθιακῆς, ἐπὶ τοῦ Α παρακολουθοῦμεν βαθμιαίαν μεταβολὴν τείνουσαν εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐρυθρᾶς κεραμώσεως. Οἱ πολύχρωμοι ἀκροκέραμοι ἀποβάλλουν τὸ παλαιότερον λευκὸν χρῶμα καὶ μένουσιν μὲ τὸ ἀραιὸν λευκοπράσινον ἐπίχρισμα, ὅπως ἐπιτυχῶς παρατήρησεν ὁ Duggve (σ. 145, πίν. XVI, Α¹-C¹ καὶ σ. 270), αὐξάνεται εἰς ἕκτασιν παρὰ τὴν κιτρίνην ἢ ἐρυθρὰ λωρὶς καὶ καλύπτεται ὀλόκληρος ἡ ἀνωτέρα ἐπιφάνεια τοῦ ἡγεμόνος στρωτήρος μὲ ζωηρὸν καλὰ ψημένον ἐρυθρόν. Δὲν διετηρήθη τὸ μέτωπον τῶν ἡγεμόνων τούτων (Traafziegel) ἀλλ' εἶναι πιθανόν, ὅτι κατὰ παρόμοιον μὲ τὸν γειτονικὸν ναὸν τρόπον θὰ ἐκοσμεῖτο μὲ ρόδακας. Σὺν τῷ χρόνῳ ἔγινεν ἀντικατάστασις ὅλων τῶν λακωνικῶν κεραμίδων δι' ἐπιπεδοσχημῶν καὶ τοιαύτη παρέμεινεν ἡ κεράμωσις καὶ μετὰ τὴν προσθήκην τῆς λαμπρᾶς λεοντοκεφάλου ὑδρορροῆς καὶ σίμης τῶν ἀετωμάτων, γενομένην

¹ Εἶναι πολὺ ἀχάριστον θέμα νὰ καταπολεμῇ κανεὶς συνεχῶς διχογνωμίας, ὅταν μάλιστα φθάνουν αὐταὶ εἰς τὰ ἄκρα. Ὁ ἴδιος ὁ Duggve παραδέχεται ὡς προβληματικὴν τὴν ὑπαρξίν ἑνὸς παλαιοτάτου κατ' αὐτὸν θησαυροῦ τοῦ Η (σελ. 270) ἀλλ' ἐκ παλαιότερας (τοῦ 1926) μόνον φωτογραφίας, ἐπειδὴ τὰ ἀβέβαια λείψανα ἐν τῷ μεταξὺ ἐξηφανίσθησαν, ἐπιχειρεῖ τὴν νεκρανάστασιν

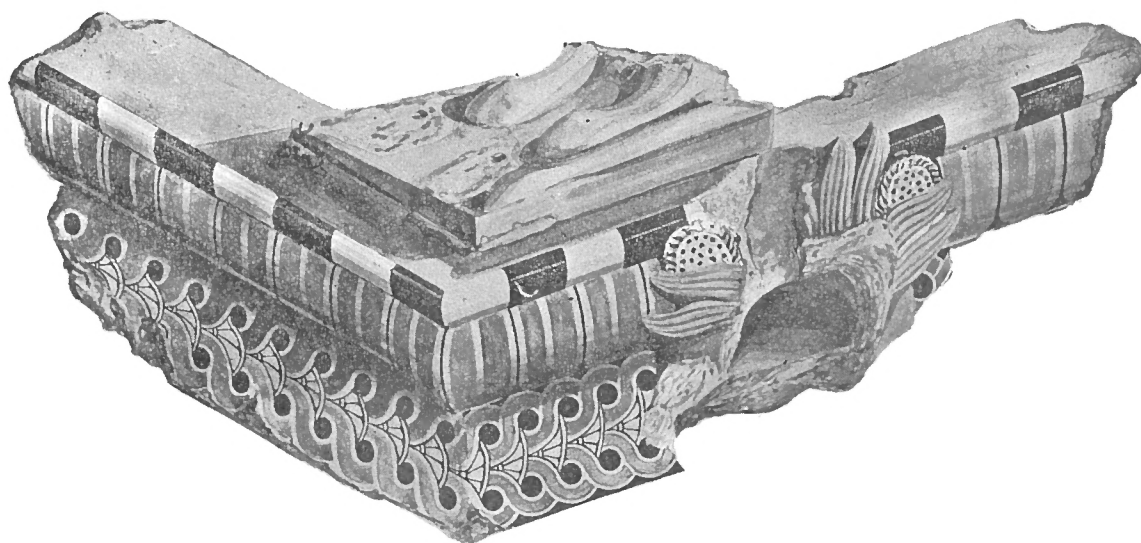
του. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι ἴσως ἐπαινετόν, ἀλλ' ὅταν φροντίξῃ νὰ χάριση εἰς τὸ ἀμφίβολον κτίσμα ὀλόκληρον, ὅπως τὴν γνωρίζομεν, τὴν ἐρυθρὰν κεράμωσιν (ἀναπαράστασις εἰκ. 288) καὶ νὰ ἀφήνῃ ἀσκέπαστον τὸν ναὸν Α, τοῦτο σημαίνει ὑπερβολὴν ἀντιλογίας, ποὺ ἀδυνατοῦμεν νὰ παρακολουθήσωμεν καὶ ἐλέγξωμεν.

τὸ πολὺ κατὰ τὸ μέσον τοῦ 6^{ου} αἰῶνος ἢ κατὰ βραχὺν μετὰ τοῦτο χρόνον. Προηγουμένως θὰ διетήρει ἐξάπαντος ὁ ναὸς τὸν κόσμον τῶν προτομῶν, εἴτε αὐταὶ ἦσαν αἱ ἀρχικαὶ εἴτε διάφοροι, σύμφωνοι μὲ τοὺς χρόνους, ἐξ ὧν ὅμως τίποτε δὲν διетηρήθη. Ἄλλ' ἀκριβῶς τότε, διὰ τὰ εἰπωμεν ἓνα ἀριθμὸν, τὸ 570 π.Χ., τὸ ἀέτωμα ἐστόλιζον συνεχεῖς λωρίδες μετὰ προτομῶν κόρης, ὁμοίων πρὸς τὴν περιγραφεῖσαν. Διὰ τὸ ἰσχυρῶς ἔκτυπον ἀνάγλυφον, τὸ παχὺ λευκὸν ἐπίχρισμα καὶ τὴν παράστασιν τῆς κόμης ἢ προτομῆ εἶναι ἀναμφισβητήτως σύγχρονος, κατὰ δὲ τὸ ὕψος συνυπολογιζομένης καὶ τῆς βάσεως δὲν εἶναι μικρότερα τῆς 17 ἐκ. ὑψηλῆς ἀρχαίας προτομῆς τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ἔχομεν ἄρα ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 6^{ου} τὰ αὐτὰ ἔκτυπα κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ ἐπὶ τῆς σίμης τῶν ἀετωμάτων, ὅπως περίπου ἐπὶ τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ τοῦ Θερμίου Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ναοῦ τῆς Κερκύρας (ΚΟΡΚΥΡΑ I, 154, εἰκ. 136-7).

Η ΥΔΡΟΡΡΟΗ ΜΕ ΤΑΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΑΣ ΕΠΙΓΡΑΦΑΣ

Τὸ λαμπρότερον ἐκ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν καὶ σχετικῶς ἄριστα διατηρημένον εὔρημα εἶναι ὠρισμένως ἢ ὑδρορροή μετὰ τῆς συνεχιζομένης ἐπαετίδος τοῦ μικροτέρου ἐκ τῶν δύο ναῶν. Τὴν φήμην τοῦ εὐρήματος πληροῦσιν αἱ πολυἀριθμοὶ εἰς κορινθιακὸν ἀλφάβητον ἐγγάρακτοι ἐπιγραφαί, τὰ συνθήματα τῶν κεραμῶν διὰ τὴν ὀρθὴν κατάταξιν. Ἔχομεν πολλὰ συντρίμματα μὲ λεοντοκεφαλὰς ἐκ τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἱκανὰ ἐκ τῆς σίμης τῶν ἀετωμάτων καὶ τὸ πολυτιμότερον γωνιαῖον ἀπόκομμα, πὸν ἐξαιρετὰ διαφωτίζει τὴν ὅλην διακόσμησιν. Ἀρχίζομεν ἀπὸ τούτου τὴν περιγραφὴν.

Ἐν πρώτοις ἡ γωνία μαρτυρεῖ, ὅτι καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς ὁ τύπος τῆς σίμης εἶναι ὁ αὐτός, πλατεῖα σχετικῶς ταινία ὡς βάσις, δυνατὸν ὑπεράνω ἰωνικὸν κυμάτιον καὶ ἄλλο τέλος μικρότερον, ἓνας τύπος πολὺ συνηθισμένος εἰς τὴν Κόρινθον καὶ τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα, Μέγαρα, Δελφούς. Μικρὰ εἶναι ἡ διαφορὰ εἰς τὰς διαστάσεις, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀσήμαντος, μεταξὺ τῶν δύο συγκεκριμένων πλευρῶν, ὕψος ὀλικὸν τῆς σίμης 19.3 ἐκ., τῆς ὑδρορροῆς 19.1 ἐκ., τῆς ταινίας ἔμπροσθεν 10.8, τῆς ἄλλης 9.7 ἐκ. Εἶναι ἀρκετὴ ἡ διαφορὰ ἐκ 2-3 χιλ. διὰ τὰ ἐξάρη τὴν ἀκραίαν ἐπίστεψιν τῶν ἀετωμάτων. Δύο εἶναι τὰ ἐν χρήσει χρώματα ἐπὶ τῆς ταινίας, ἀραιὸν κόκκινον καστανωπὸν εἰς ὅλα τὰ δέματα τοῦ διπλοῦ πλέγματος καὶ μελανὸν ἐπὶ τῶν δισκαρίων. Τὸ πλέγμα κατευθύνεται πάντοτε πρὸς τὰ δεξιὰ (εἰκ. 33). Ἐπὶ τοῦ μεγάλου κυματίου τὰ ὑπερκύπτοντα φύλλα εἶναι πάντοτε ἐρυθρωπὰ μὲ μελανὰ τὰ ἐξωτερικὰ περιγράμματα καὶ ἐπὶ τοῦ μικροτέρου τὸ ἀβακωτὸν κόσμημα σύγκειται ἐκ διαδοχικῶν πεσσῶν, μελανῶν καὶ λευκῶν. Ἄς σημειωθῇ καὶ ἀπὸ τοῦδε, ὅτι τὸ ἀβακωτὸν τελειώνει κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν εἰς λευκὸν πεσσὸν καὶ ἀρχίζει ἔμπρὸς μὲ μαῦρον, σύμφωνα δηλαδὴ μὲ τὴν γνωστὴν σειρὰν. Ἡ ταινία κατὰ τὴν ἐπαετίδα δὲν εἶναι ὡς ἡ τῆς ὑδρορροῆς ἐπίπεδος. Καμπυλώνεται κατὰ λεπτὸν τρόπον, παραπλήσιον πρὸς τὴν καμπύλωσιν τῶν ἀνθεμίων, τὴν λόρδωσιν, ὡς τὴν ὠνομάσαμεν. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐπαετίδα ἡ ταινία ὑψώνεται καθέτως καὶ εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς περισσότερον φῶς, ἐκινδύνευε νὰ μειωθῇ εἰς ἐμφάνισιν, ἀλλ' ἡ ρηθεῖσα καμπύλωσις, ὅσον μικρὰ καὶ ἂν εἶναι, μὲ τὴν ποικίλλουσαν φωτοσκίασιν σώζει τὴν

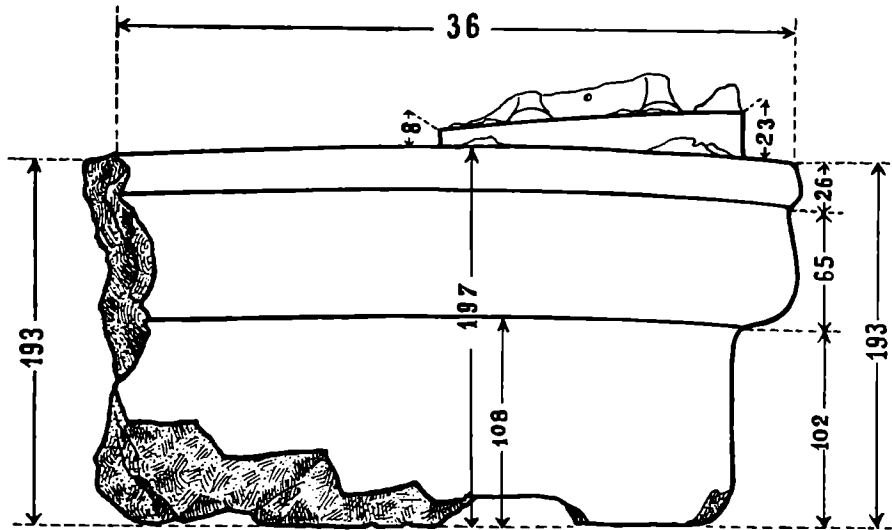
Εἰκ. 33.

κατάστασιν καὶ μάλιστα ἐξαίρει τὸ μέγεθος. Τὸ αὐτὸ δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνῃ κατὰ τὴν ὑδρορρόην, ὅπου διὰ τὴν ἐλαφρὰν κλίσιν καὶ τὴν σχετικὴν σκίασιν ἡ ταινία διετηρεῖτο ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὸ ἔντονον φῶς. Χάριν τῆς καλυτέρας καὶ αἰσθητικῶς ἀναγκαίας προσαρμογῆς ἢ καμπύλωσις ἀρχίζει βαθμηδὸν νὰ ἐκδηλώνεται μόνον 10-12 ἐκ. μετὰ τὸ ἄκρον. Ἀντιθέτως, τὸ μεγαλύτερον ὕψος τῆς σίμης ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ τῆς ὑδρορρόης μέχρι τοῦ πέρατος τῆς ὑπεράνω πλίνθου τοῦ ἀκρωτηρίου. Κατὰ ταῦτα ἡ γωνία ἔχει συγκροτητῆ καὶ ἔχει κτιστῆ κατὰ τὸν τρόπον τῶν διασταυρουμένων γωνιαίων λίθων. Καὶ ἄλλο σημαντικὰ ὠραῖον ἐπακόλουθον τῆς διασταυρώσεως εἶναι, ὅτι τὰ μεταξὺ τοῦ ἄκρου καὶ τῆς λεοντοκεφαλῆς κυμάτια γίνονται ἰδιαιτέρως μεγάλα καὶ ἀδρά, ἀρμόζοντα πρὸς τὸ ἀκρωτήριο καὶ τὴν λεοντοκεφαλὴν, ὥστε νὰ ἀποβαίῃ ἐπιβλητικώτερον τὸ ἐντυπωσιακὸν πέρας.

Τὸ γωνιαῖον τεμάχιον δὲν ἐτοποθετεῖτο ἐπὶ βάσεως ἀκριβῶς ὀριζοντίας, ἀλλ' ἐπὶ ἐλαφρότατα κεκλιμένης μέχρι τοῦ σημείου, καθ' ὃ ἤρχιζεν ἡ πραγματικὴ κλίσις τῆς στέγης. Τὴν ἐλαφρὰν ταύτην κλίσιν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μαντεύσωμεν, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν ἀποβλέποντες εἰς τὰ διάφορα ὕψη τῆς πλίνθου. Διατὶ κατὰ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον ἡ πλίνθος ἐξέχει κατὰ 23 χιλ. κατὰ τὸ ἕτερον δὲ πέρας μόνον 8 χιλ.; Ἡ διαφορὰ ἐξηγεῖται μόνον, ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἔγινε προσπάθεια νὰ ὀριζοντιωθῇ ἡ βᾶσις τοῦ ἀκρωτηρίου μὲ κλίσιν ἀντίρροπον πρὸς τὴν τῆς ξυλίνης κάτω βάσεως. Ἀκριβέστερον ἢ διαφορὰ εἰς τὰ ὕψη εἶναι μικροτέρα τῆς ἀναφερθείσης, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ποικίλλει τὸ ὕψος τῆς σίμης ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου τῆς πλίνθου εἰς τὸ ἄλλο, ὡς φαίνεται εἰς τὸ σχεδίασμα εἰκ. 34. Ἔτσι ταπεινώνεται ἡ πλίνθος εἰς τὸ πλάτος τῶν 16 ἐκ. 11-12 χιλ. καὶ ἡ κλίσις ὑπολογίζεται ὡς 1: 14. Ἀλλὰ παρὰ τὴν μικροτάτην ταύτην κλίσιν τῆς παρυφῆς τῆς στέγης, ἡ ὀριζοντίωσις τῆς πλίνθου ἦτο ἀπαραίτητος, ἐπειδὴ, ὅπως σπανιώτερα συμβαίνει, ὁ κορμὸς τῆς καθημένης Σφιγγὸς ἐξετείνετο σύμφωνα μὲ τὴν μακρὰν πλευράν, θὰ ἦτο δὲ καὶ ἡ παραμικρὰ κλίσις πρὸς τὰ ἔξω ἀσυγχώρητος. Κατὰ ταῦτα ἡ κλίσις τῆς παρυφῆς θὰ ἦτο μικροτέρα ἀκόμη τοῦ ἑνὸς τρίτου τῆς κλί-

σεως τῆς στέγης, ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἦτο αὐτὴ ὡς 1:4 περίπου (πρβ. σχετικὰς κλίσεις ΟΡΑΝΔΟΣ εἰς ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. τ. 1 σ. 3) ¹.

Ὅπως προκύπτει ἐκ τοῦ αὐτοῦ σχεδίασματος, εἰκ. 34, ἡ ἀνωτάτη ἐπιφάνεια τῆς σίμης καμπυλώνεται ² κανονικῶς. Ἡ λεπτὴ καμπύλωσις δὲν εἶναι τυχαία — ἀποτέλεσμα κακῆς ὀπτήσεως — οὔτε ἀσήμαντος, ἀφοῦ βεβαιώνεται μὲ τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν καὶ εἰς

Εἰκ. 34.

τὰ κάτω πέρατα τῶν κυματίων. Εἶναι ἡ ἐλαφρὰ κύμανσις ἀπὸ τὰς λεπτότητας τῆς ἀρχαίας τέχνης, πού βιαστικοὶ ἡμεῖς συχνὰ παραβλέπομεν καὶ χάνομεν τὴν ὑπερτάτην ἀξίαν, τὴν μουσικὴν, τοῦ καλλιτεχνήματος. Θὰ ἔλεγε κανεῖς, ὅτι, ὅπως ρεῦμα κατερχόμενον μὲ ὄρμην τὸν κατήφορον, ὅταν ἀπλωθῆ εἰς χῶρον ὀμαλότερον, ἀναπάλλεται κυματούμενον, κατὰ παραπλήσιον τρόπον καὶ ἡ ραγδαίως κατερχομένη σίμη διαφοροποιεῖται κατὰ τὴν παρυφήν. Ἡ, ἂν θεωρήσωμεν ἄσχετον τὴν φυσιοκρατικὴν εἰκόνα, βέβαιον εἶναι, ὅτι μὲ τὴν ἐν λόγῳ κύμανσιν εὐοδώνεται ἡ ὄλη κίνησις καὶ οὐσιαστικοποιεῖται ἔτι μᾶλλον τὸ σημαντικὸν ἄκρον.

Ἐξαίρετα διατηρημένη εἶναι ἡ μὲ τὴν συνήθη μολυβδοχόησιν στερεωθεῖσα ἐπὶ τῆς σίμης πλίνθος. Αἱ διαστάσεις 16×24 ἐκ., ἀνταποκρίνονται τελείως πρὸς τὸν ἐκ πολλῶν

1 Ὁ Dyggve δὲν προσέχει καθόλου τὰς μικρὰς διαφορὰς καὶ δέχεται, ὅτι κατὰ τὸν τρόπον τῶν Knicktempel, ἡ παρυφή κατὰ τὴν βάσιν τῆς ἦτο ὀριζοντία (σ. 220, πίν. 23, εἰκ. 221). Ἀντίθετα πιστεύω, ὅτι τὸ φαινόμενον τῆς παρυφῆς μὲ ἡλατωμένην κλίσιν εἶναι πολὺ συχνόν. Εἰς τὴν γνωστὴν π.χ. γωνίαν σίμης ἐκ Τροιζήνης (BCH, 1905, 272 κέ. εἰκ. 3-6 καὶ DYGGVE 220, εἰκ. 224) ἡ διατηρηθεῖσα πλίνθος τοῦ ἀκρωτηρίου παρουσιάζει κλίσιν ὡς ὑπελόγησα 1:8,9, ἀντίρροπον τῆς κλίσεως τῆς παρυφῆς, πού δὲν εἶναι ποτέ, ὡς πολὺ μικρὰ, καὶ κλίσις τῆς ὄλης στέγης. Ἐπειτα ἱκανά

παραδείγματα ὑπάρχουν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, ἐκ Κερκύρας, τοῦ Θέρμου (KORKYRA, I, σ. 139) Ταξιάρχῃ (ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. 1926, 17) καὶ ἐκ Καλυδῶνος, ὡς ἤδη ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας ἐξεθέσαμεν. Ἡ ἐλατωμένη κλίσις ἄρα κατὰ τὰ ἄκρα εἶναι ἡ συχνότερα λύσις καὶ πάντως ἡ ὠραιότερα. Ἡ ὀριζοντία τοποθέτησις ἐπάγουσα ἔντονον τσάκισμα σπανίζει πολὺ (Ναὸς Σελινοῦντος) ἂν μὴ εἶναι ἐντελῶς ἀνύπαρκτος.

2 Τὸ φαινόμενον τῆς καμπυλώσεως ὀφείλεται εἰς τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ κ. Παπαηλιοπούλου.

συντριμμάτων συγκροτηθέντα κορμὸν τῆς μικροτέρας ὄλων Σφιγγὸς (εἰκ. 21). Ὅπως συμβαίνει ἐπὶ τῶν λιθίνων ἀγαλμάτων, ἡ πλίνθος νὰ εἶναι ὑλικῶς συνηρημένη μὲ τὸ ὄλον, καὶ ἐδῶ τὸ πῆλινον ἀκρωτήριον ἔχει διαπλασθῆ μαζὶ μὲ τὴν πλίνθον. Διὰ τοῦτο ἔχομεν ἐπ' αὐτῆς διατηρημένα σημαντικὰ γνωρίσματα τῆς ὄλης εἰκόνας. Ἡ Σφιγὴ ἐκάθητο ἐπὶ τῶν ὀπισθίων σκελῶν μὲ τὴν οὐρὰν κάτω παρατεινομένην κατ' ὄλον τὸ μῆκος τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς¹. Συμφώνως πρὸς τὴν ἐκ τοῦ κορμοῦ γνωστὴν ζωηρὰν στροφὴν τῆς κεφαλῆς, 45°, πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τὸ προεξέχον ἀριστερὸν στήθος, τὸ ἀριστερὸν ὀπίσθιον καὶ πρόσθιον σκέλος φαίνονται ἐπὶ τῆς πλίνθου κατὰ τι πλεον προχωρημένα. Δεῖγμα δὲ τῆς ἀναποτρέπτου ἀκριβείας, μεθ' ἧς εἰργάζοντο οἱ παλαιοί, καὶ ἡ πλίνθος ὄλη εἶναι λοξότερον τοποθετημένη, ὥστε τὸ ἐμπρόσθιον, δεξιὰ, ἄκρον τῆς νὰ ὀξύνεται καὶ πλησιάζει περισσότερο τὸ πέρασ τοῦ ὑποβάθρου. Ἐνθυμεῖται κανεὶς τὴν αὐτὴν συνήθειαν ἐπὶ βάθρων πολλῶν ἀρχαϊκῶν ἀγαλμάτων, μεγάλων ἢ μικρῶν καὶ ἐκ τῶν κατόπιν χρόνων τὸ ἐντυπωσιακὸν παράδειγμα τοῦ πρὸ τῆς Ἀκροπόλεως βάθρου τοῦ Εὐμένους-Ἀγρίππα. Δὲν ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ μεγάλων, μικρῶν καὶ μικροτάτων ἔργων τέχνης.

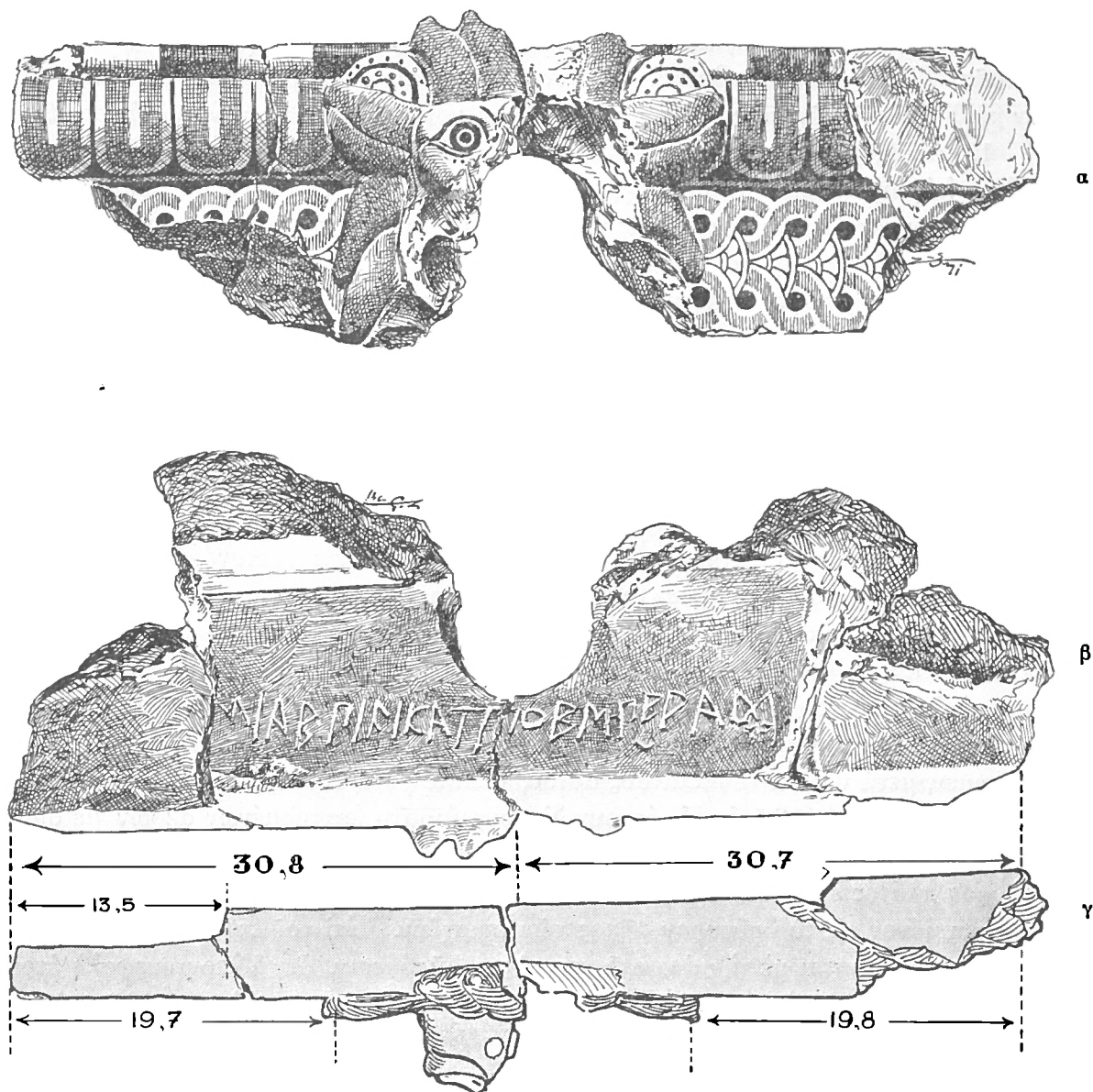
Ὡς καὶ παλαιότερον εἶπομεν, παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν ὁμοιότητα διαφέρει τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς Σφιγγὸς—παχὺ σκοτεινότερον ἐπίχρισμα—καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν ἐπίσης σχετικῶς μὲ τὰ μεγαλύτερα καὶ ὠραιότερα παραδείγματα. Σημειώνομεν, ὅτι αἱ κατερχόμεναι ἐγγάρατοι γραμμαὶ τῆς κόμης ἐδῶ εἶναι γωνιώδεις, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ὠραίας κεφαλῆς Σφιγγὸς καταρρέουν ἀπαλὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὰς ἐπαλλήλους κυμάνσεις τῶν βοστρύχων. Χρονικῶς ἡ μικρὰ Σφιγὴ ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν νεωτέραν ἐποχὴν μὲ τὴν ὄλην σίμην, ὅπως καὶ πάλιν λεπτομερέστερον θὰ ἴδωμεν. Σχετικῶς μὲ τὴν θέσιν ποῦ κατελάμβανεν ἡ γωνία ζήτημα εἶναι, ὅποια θὰ ἦτο αὕτη. Θὰ ἦτο ἐμπρὸς εἰς τὸ ΝΑ ἄκρον ἢ ὀπισθεν εἰς τὸ ΒΔ. Εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Κερκύρας ἡ μαρμαρίνη σίμη τοῦ ἀνατολικοῦ μετώπου διακοσμεῖται καὶ ζωηρότερα μὲ ἐγγάρακα γλυπτὰ φύλλα καὶ διαφορετικὰ ἢ δυτικῆ μὲ μόνον γραπτὰ (KORKYRA I, 38 κέ. Schleif) καὶ ἐπὶ τοῦ ἀποδειχθέντος ὑπὸ τοῦ W. Schuchardt ὡς περιπτέρου τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Πολιάδος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως (AM, 60, 1935, σ. 1 κέ.) διαφέρει τὸ ἐμπροσθεν μέτωπον τοῦ ἄλλου κατὰ τὴν σίμην τῶν ἀετωμάτων. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ Καλυδωνίου ναοῦ οὐδεμίαν τοιαύτην διάκρισιν τῶν μετώπων παρατηρήσαμεν καὶ βέβαιον ἀρκετὰ εἶναι, ὅτι αἱ δύο ἀντίστοιχοι γωνίαι καὶ αἱ συναφεῖς Σφίγγες ἦσαν αἱ αὐταί.

Ἦδη κατὰ τὴν πρώτην δημοσίευσιν ἔγινεν ἀρκετὸς λόγος διὰ τὰς πολυαρίθμους κορινθιακὰς ἐπιγραφὰς τῶν συντριμμάτων τῆς ὑδρορροῆς². Τὰ συνθήματα τῶν κεραμῶν ἀναφέρονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὰς δύο μακρὰς πλευράς, εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς

¹ Εἶναι ἀπὸ τὰ πλεον ἀπροσδόκητα καὶ δυσεξηγήτητα λάθη τοῦ Δανοῦ ἀρχιτέκτονος, ὅτι παρέβλεπεν ἐντελῶς τὴν κατακειμένην φανεράν οὐρὰν καὶ εἰς τὰς ἀναπαραστάσεις (πίν. XXIII) τὴν ἀναβιβάζει ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου κορμοῦ κατὰ τὸ ἄλλοθεν γνωστὸν σχῆμα. Ἐὰν ἐπρόσεχε εἰς τὴν φωτογραφίαν τοῦ βιβλίου του, εἰκ. 178, θὰ ἔβλεπεν, ὅτι τὸ ἡμικυλινδρικὸν σῶμα λεπτύνεται πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ καταλήγει εἰς τὴν χαρακτηριστι-

στικὴν μορφήν τοῦ θυσάνου.

² Bericht, σ. 23 κέ. Ἡ γλωσσικὴ ἀποψις καὶ ἐρμηνεία ὑπῆρξεν ἔργον ἰδιαίτερον τοῦ Fred. Poulsen. Εἰς τὴν σ. 26 ἐγράφη ἡ ἀλλόκοτος ὑπόθεσις, ὅτι ἡ ἐκτέλεισις τοῦ πηλίνου διακόσμου ἔγινεν εἰς ἐργοστάσιον τῆς Κορίνθου σύμφωνα μὲ τὰς ἐκ Καλυδῶνος παραγωγείας. Περὶ τούτου, ἰδὲ AE 1937, σ. 314,2.

Εικ. 35.

δηλαδή πλευράν, ποί ἀΨῶς, καί τήν δυτικὴν, ποί ἐσπέρας. Ἡ κατὰ τὰς μετρήσεις τοῦ Dyggve γενομένη ἐξακρίβωσις, ὅτι ὁ ἄξων τοῦ ναοῦ κατευθύνεται 36° νοτιώτερον δὲν ἔχει ἄλλην σημασίαν. Διότι εἴτε πρὸς ἀνατολὰς εἴτε πρὸς νότον κατηυθύνετο ὁ ἄξων, ὁ καθορισμὸς τῶν μακρῶν πλευρῶν θὰ ἔμενεν ὁ αὐτός. Ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ εἰς ὀλίγα τεμάχια τῆς ἐπαείδος μερικὰ χαράγματα δυσερμήνευτα. Ἀλλὰ διατὶ μὲ τόσην ὄρεξιν οἱ Καλυδῶνιοι κεραμεῖς χαράσσουν ὀλογράφως τοὺς ἀριθμοὺς εἰς κάθε τεμάχιον ἀνελλιπῶς καὶ οὐδέποτε λησμονοῦν τὴν οἰκίαν πλευράν; Ἡ ἕκτατος αὐτῆ ἐπιμέλεια δὲν δικαιολογεῖται ἐπαρκῶς μὲ τὴν γνωστὴν συνήθειαν νὰ δηλώνουν μὲ ἀπλᾶ μοναδικὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου τὴν ἀπαραίτητον προμελετημένην τάξιν. Ἦτο ἀνάγκη, φαί-

νεται, μεγαλύτερας προσοχής, διότι τα τεμάχια ἦσαν ἄνισα μεταξύ των καὶ ἀπετέλουν μετ' ἄλλων μερικὰς ἐνόητας, συναρτωμένας εἰς τὴν ἐνιαίαν μεγάλην σύνθεσιν τῆς πλευρᾶς. Τί ἀκριβῶς συμβαίνει, θὰ ἐννοήσωμεν παρακολουθοῦντες τὴν περιγραφὴν τῶν καθ' ἕκαστον ἐνεπιγράφων συντριμμάτων καὶ ἐπιζητοῦντες τὴν συμπλήρωσιν των.

1. Ἀρχίζομεν τὴν περιγραφὴν ἀπὸ τὸ πληρέστερον διατηρούμενον τεμάχιον. Ἐντὶ πολλῶν λόγων τὰ τρία διάφορα σχεδιάσματα τῆς εἰκότος 35 α, β, γ παρέχουν εἰς τὸν ἀναγνώστην τὰς ἀναγκαίας εἰδήσεις τόσον διὰ τὴν κατάστασιν καὶ διατήρησιν τῶν συναρτισθέντων συντριμμάτων, ὅσον καὶ διὰ τὰς σχετικὰς διαστάσεις. Ἐκ τῆς ὁλόκληρον διασωθεῖσαν ἐγγράκτον ἐπὶ τοῦ ὠμοῦ πηλοῦ ἐπιγραφὴν: *μία ἐπὶ Φίκατι πὸ ἐσπέρας* μανθάνομεν, ὅτι ἡ ὑδρορροή εἶναι ἡ 21^η κατὰ τὴν πρὸς δυσμὰς πλευράν. Εἰς τὰς παλαιότερας ἀπεικονίσεις¹ λείπει τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον, τὸ πλατυνόμενον καὶ ὀπισθεν προεξέχον, ἐπειδὴ τοῦτο εὐρέθη συνανήκον μόνον κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ 1940. Τὸ μικρὸν σύντριμμα, ὅπως καὶ ἄλλα πρὸς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, σαφηνίζει τὸν τρόπον τῆς συναρτήσεως τῶν διαφόρων μερῶν τῆς ὑδρορροῆς. Δὲν εἶναι οὗτος ἀκριβῶς ὁμοιος πρὸς ὅ,τι συμβαίνει ἐπὶ τῆς σίμης τῶν ἀετωμάτων μὲ τοὺς κανονικοὺς ζητοειδεῖς ἄρμους. Ἐδῶ ἕκαστον τεμάχιον καταλήγει πάντοτε πρὸς τὰ δεξιὰ εἰς πλατυνόμενον καὶ ὀπισθεν ἐξέχον πέρασ, παρόμοιον πρὸς συνεχόμενον ὑποτυπώδη καλυπτῆρα, διακοπτόμενον καταλλήλως, ὥστε τὸ λεπτυνθὲν ἄκρον τοῦ νὰ καλύψῃ καὶ συναρμοσθῇ μὲ τὸ ἐπίσης λεπτυνθὲν ἄκρον τοῦ ἀκολουθίου τεμαχίου. Ὁ ὑποτυπώδης καλυπτῆρ, ἡ ἴσως ὀρθότερον τὸ ἐνισχυμένον χάριν τῆς καλυτέρας στερεώσεως τοῦτο πέρασ, εἶχεν ὀπισθεν τὴν ἐπιφανείαν ἐπίπεδον καὶ διεκόπτετο ὅχι πάντοτε μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον. Διεκόπτετο, ὡς θὰ ἴδωμεν, μετὰ 6.2 ἐκ. τοῦ πλάτους αὐτοῦ, ἄλλοτε μετὰ 13.3 ἐκ. καὶ ἐδῶ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον ἐκτείνεται εἰς 13.5 ἐκ., ὑπάρχουν δὲ συντριμματα λεπτυσμένων ἄκρων μὲ διάφορον ἕκαστον μῆκος. Τὸ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰ πλατυνόμενα πέρατα εἶχον ἕκαστοτε διάφορον πλάτος εἶναι ἀπίθανον, διότι τὴν σχετικὴν ἀνισότητά ὑπάρχουν λόγοι νὰ ἀποδώσωμεν μόνον εἰς τὸ διάφορον μῆκος τῶν τεμαχίων. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἀναπαράστασις εὐκολύνεται μὲ τὴν ἀσφαλῆ γενικῶς προϋπόθεσιν, ὅτι ἡ λεοντοκεφαλὴ ἐτοποθετήθη ἀκριβῶς εἰς τὸ κέντρον. Ἐχομεν τὸ ἥμισυ τοῦ μήκους βέβαιον, 30.8 καὶ ἐκτὸς τούτου τὴν βοήθητικὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ἄκρου περιγράμματος τοῦ δεξιοῦ ὠτὸς μέχρι τέλους, 19,7 καὶ αἱ αὐταὶ διαστάσεις ἀνάγκη νὰ ἐπαναληφθοῦν καὶ διὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ. Δὲν διατηρεῖται τὸ τελευταίως συναρμοσθὲν ἄκρον κατὰ τὴν σχετικὴν θέσιν, ἀλλ' ἡ τομὴ τούτου θὰ ἐγένετο εἰς τὸ ὑποδεικνυόμενον ἐκ τῶν διαστάσεων σημεῖον. Ὁλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ ὑποτυπώδους καλυπτῆρος οὐδαμοῦ διετηρήθη, ἀλλὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἦτο πάντοτε τὸ αὐτὸ καὶ δὲν θὰ ὑπερέβαινε τὰ 22 ἐκ., ὡς εἶναι τὸ μέγιστον πλάτος τῶν ἐρυθρῶν καλυπτῆρων τῆς λοιπῆς στέγης (ΑΕ, 1937, πίν. 2). Ἀκολουθεῖ, ὅτι τὸ καλύπτον τὴν προσεχῆ ὑδρορροὴν μέρος θὰ ἦτο μικρότερον, μόνον 8,5 ἐκ. (22-13.5).

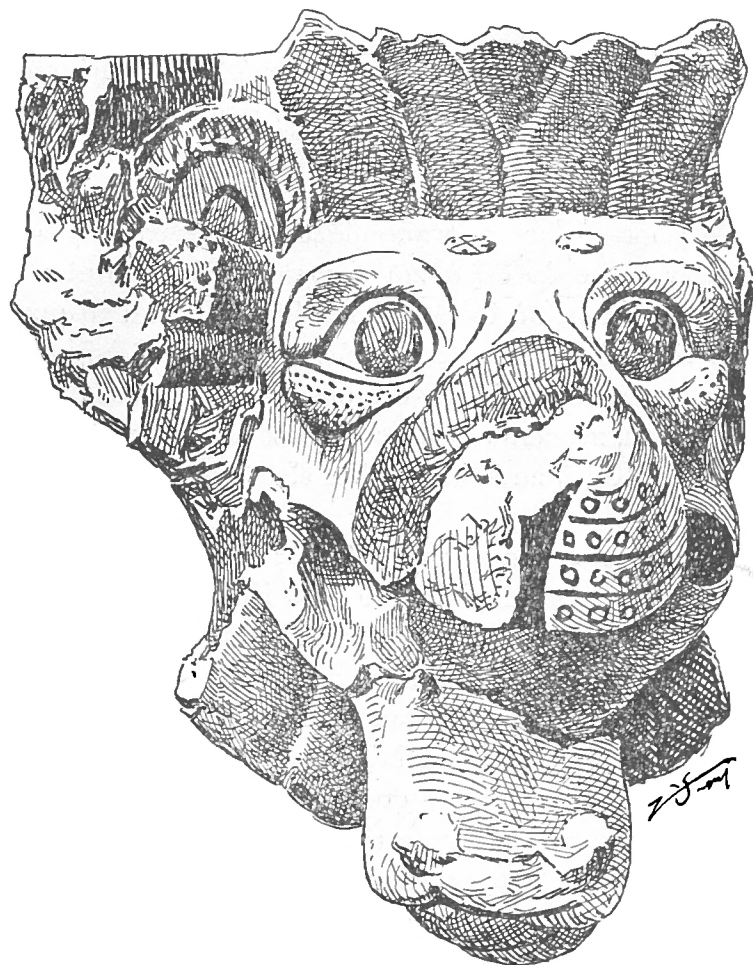
¹ Ὅπως Bericht, εἰκ. 34 καὶ DYGGBE εἰκ. 181, πίν. XXII, Α καὶ πίν. XXIII, ὅπου μὲ πολλὴν εὐγένειαν κανονίζει τὸ μῆκος ὡς 62.5 δι' ὅλα τὰ τμήματα τῆς σίμης, ἐπειδὴ παραδόξως καὶ παρὰ τὴν γνωστὴν

ἐπιμέλειάν του παρέλειπε νὰ σχεδιάσῃ καὶ μελετήσῃ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἀπὸ τὰ σημαντικὰ κομμάτια τῆς ὑδρορροῆς.

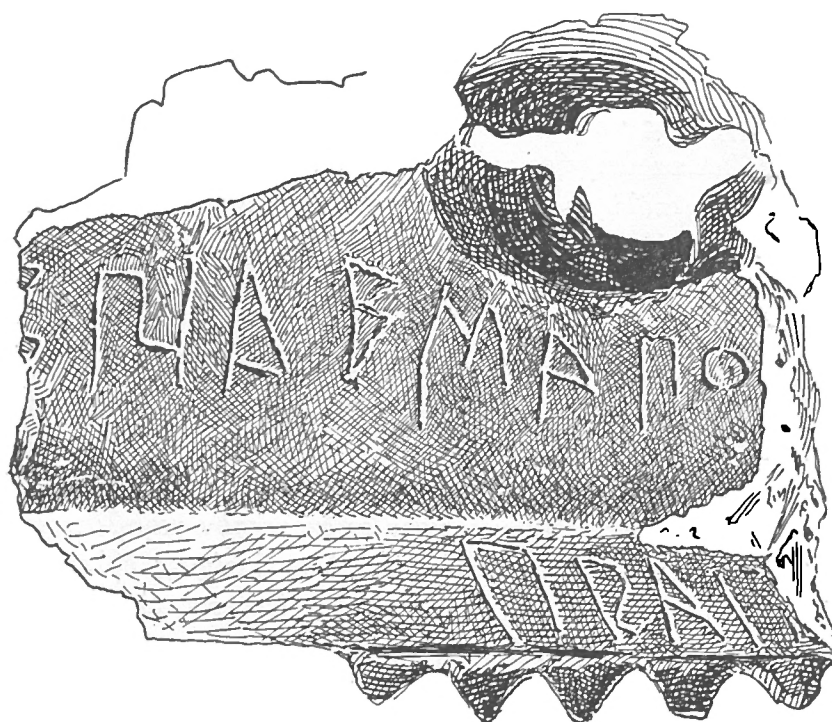
Μικρὸν μέρος τῆς λεοντοκεφαλῆς διατηρεῖται, ἀλλὰ βέβαιον εἶναι, ὅτι αὕτη δὲν ἠτένιζε κατευθεῖαν ἔμπρός, ὡς εἶναι ἡ συνήθης ἐκδοχή, ἀλλ' ἐστρέφετο μικρὸν πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἄς προσέξωμεν τὸ σχῆμα καὶ τὴν φορὰν τῶν ὠτων. Τὸ δεξιὸν καὶ εἰς τὰς τρεῖς γραμμάς του φέρεται φανερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ προσκολλᾶται εἰς τὸν ἐγγὺς βόστρυχον, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸν μὲ τὴν αὐτὴν περίπου φορὰν ἐκφεύγει ἀπὸ τὸν γειτονικὸν του ἀφήνον ἐλεύθερον τὸν μεταξὺ χώρον. Ἐπειτα, ἂν παραβάλωμεν τοὺς ὑποκειμένους εἰς τὰ ὦτα δύο βοστρύχους εὐρίσκομεν διαφορὰν δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Οἱ τελευταῖοι μὲ τὴν στροφὴν ἀναβαίνουν ὑψηλότερα. Ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀκολουθῶς ὅλα καὶ τὰ μικρότατα χαρακτηριστικὰ συμβάλλουν τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν αὐτὴν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ τὰ ἀριστερὰ κίνησιν. Ἐπὶ τῆς προσόψεως σημειώνομεν ἀκόμη ὅτι διατηρεῖται ἀκεραία ἡ σειρὰ τῶν 14, ὡς ἀσφαλῶς συμπληρώνονται, πεσσῶν τοῦ ἀβακωτοῦ κοσμήματος μὲ μελανὸν τὸν πρῶτον καὶ λευκὸν τὸν δεύτερον. Καὶ ἡ κατεύθυνσις ἄρα εἶναι φανερὰ καὶ γίνεται ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ.

2. Τὸ σχετικῶς καλύτερον διατηρηθὲν ὡς πρὸς τὴν λεοντοκεφαλὴν θραῦσμα εἶναι τὸ ἀπεικονιζόμενον εἰς δύο σχεδιάσματα τοῦ Ἄλ. Κοντοπούλου πρὸ τῆς συμπληρώσεως, *εἰκ. 36 α* καὶ *β*, καὶ εἰς τὴν φωτογραφίαν, *εἰκ. 37*, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν. Καὶ τὸ σχεδιάσμα τῆς κεφαλῆς ἔγινε σύμφωνα μὲ προϋπάρχουσαν φωτογραφίαν (Bericht, *εἰκ. 35*), ἀλλ' ἐπιτυχῆ φωτογραφίαν καὶ χρήσιμον, καθόσον αὕτη δὲν ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν μικρὰν στροφὴν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ μόνον τὴν τονίζει. Ἀντίθετα ἡ εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον (*εἰκ. 36*) δημοσιευομένη φωτογραφία τῆς συμπληρωμένης κατὰ τοὺς βοστρύχους πρὸ πάντων κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς ὑπ' ἀρ. 1 ὑδρορροῆς, ἐπειδὴ ἔχει ληφθῆ ἐκ σημείου πολὺ πρὸς τὰ δεξιὰ προχωρημένου, ἀνατρέπει τὴν κατάστασιν καὶ παρουσιάζει τὴν κεφαλὴν στρεφομένην πρὸς ἀριστερά. Ἐνα δεῖγμα ἀπὸ τὰ ἀπειρα, καθ' ἃ ἡ φωτογραφικὴ ἀπεικόνισις διὰ τὴν ἀγνοήσιν τῶν μικρῶν ἀλλὰ πολὺ σημαντικῶν χαρακτηριστικῶν ἐπέφερε μεγάλην σύγχυσιν καὶ ταραχὴν εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης.

Τὴν πραγματικὴν στροφὴν — τονίζομεν τὴν μικροτάτην στροφὴν, ἐπειδὴ ἡ λεοντοκεφαλὴ ὀφείλει συγχρόνως νὰ φαίνεται πρὸς τὰ ἔμπρός ἐστραμμένη — ὑποδεικνύουν σταθερῶς αἱ ἀκόλουθοι παρατηρήσεις: (1) Ἡ ἀπὸ τοῦ κέντρου τῶν βοστρύχων κατερχομένη εὐθεῖα πλησιάζει πολὺ περισσότερον τὸ πρὸς ἀριστερὰ κυκλικὸν σχῆμα, ἀποτελοῦν μετὰ τοῦ ἐτέρου συνήθη παράστασιν τῶν τριχωτῶν ἐξογκωμάτων ἐπὶ τοῦ μετώπου θηρίων. (2) Ἡ μεγίστη ἀπόστασις ἀπὸ τῶν ἀνυψουμένων βοστρύχων μέχρι τοῦ ἐγγυτάτου πέρατος τῆς ὀφρύος ἀριστερὰ εἶναι 4,5 ἐκ. καὶ δεξιὰ μόνον 4 ἐκ. (3) Διαφέρουν αἰσθητῶς μεταξύ των τὰ ὑπώπια: ἡπίας μορφῆς τὸ ὑπὸ τὸν δεξιὸν ὀφθαλμόν, μεγαλώνει καὶ ἐξογκώνεται τὸ ὑπὸ τὸν ἀριστερὸν εἰς βαθμὸν σαφῶς ἀντιληπτὸν καὶ εἰς τὴν ἀφήν καὶ τὴν ὄρασιν. (4) Τὸ περίγραμμα καὶ ἡ φορὰ τοῦ ἀριστεροῦ ὠτός εἶναι παρόμοια πρὸς τὰ τῆς λεοντοκεφαλῆς. (5) Ἐκ τῶν διατηρουμένων ἰχνῶν ἐξάγεται, ὅτι οἱ 4 πλάγιοι πρὸς τὰ δεξιὰ βόστρυχοι κατέβαιναν κατὰ ἓν ἑκατοστὸν χαμηλότερα παρὰ οἱ ἀπέναντί των (10.9 — 9.9 ἐκ.). Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἔβλεπε σταθερῶς τὴν κεφαλὴν ἐξ ὀρισμένου σημείου ἀριστερὰ καὶ ὅτι ἔπλαττε δὲν ἦτο ἡ πραγματικὴ ἀλλ' ἡ ὀπτικὴ μορφή. Μὲ αὐτὴν πάντοτε τὴν ἄποψιν τίποτε δὲν μένει ἀνεξέταστον.

α

β

Εικ. 36.

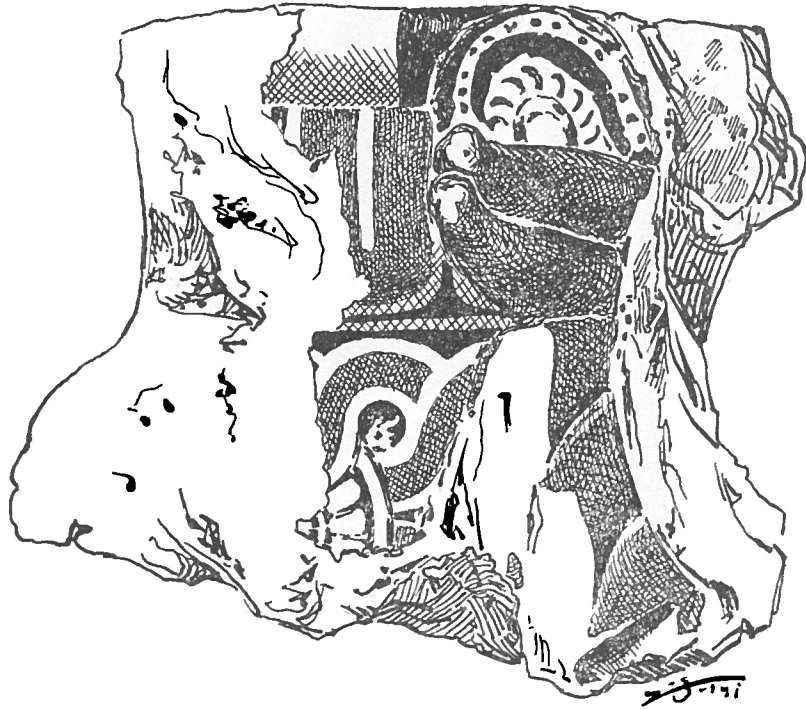
Εἰκ. 37.

Ἄκόμη καὶ οἱ πρὸς τὰ δεξιὰ δύο βόστρυχοι ὑπὲρ τὸ μέτωπον κάμπτονται διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ζωρότερον. Δὲν πρόκειται ἄρα περὶ ἀπολείρας νὰ παρασταθῇ μὲ κάποιον τρόπον ἢ ζωὴ ἀλλὰ περὶ συνειδητοῦ καὶ ἀκριβῶς προμελετημένου ἔργου.

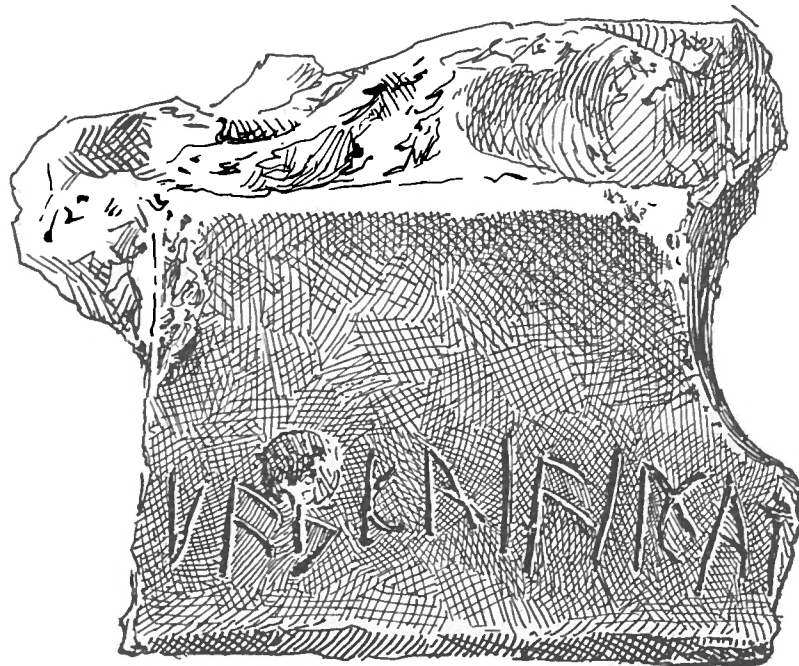
Ἡ μήτρα, ἐξ ἧς προῆλθεν ἡ λεοντοκεφαλή, εἶναι τοῦ μικροτάτου γνωστοῦ μεγέθους. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ πέρας τοῦ διατηρημένου ὠτὸς καὶ τοῦ ἀσφαλῶς συμπληρουμένου ἀριστεροῦ εἶναι 21 ἐκ. Ἐναντι τούτου ἔχομεν εἰς τὴν προηγούμενως ἐξετασθεῖσαν 22+ ἐκ. καὶ εἰς ἓνα τρίτον μέγεθος, τὸ μέγιστον, ἡ αὐτὴ διάστασις εἶναι 23.4 ἐκ. Κατὰ ταῦτα, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν διαφορὸν ἐκάστοτε στροφῆν, αἱ ἐν χρήσει μῆτραι θὰ ἦσαν τὸ ὀλιγώτερον ἕξ.

Ἐκ τῆς ὀπισθεν ἐπιγραφῆς μανθάνομεν, ὅτι ἡ ὑδρορροή ἦτο ἡ ἐβδέμα πὸ... Ποία ἦτο ἡ πλευρὰ θὰ μάθωμεν ἀργότερα. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἔχομεν καὶ ἄλλην ἐγχάρακτον ἐπιγραφὴν: *πρᾶτα*. Ἄν ὁ ἀριθμὸς οὗτος, πρώτη, εἶναι πλήρης καὶ ἂν σημαίνῃ διόρθωσιν ἢ ἐπεξήγησιν τῆς ἄλλης ἀδύνατον εἶναι νὰ γνωρίζωμεν.

3. Τὸ σύντριμμα, μέγιστον μῆκος 20 ἐκ., σημειώνεται μὲ τὸν μεγαλύτερον διατηρηθέντα ἀριθμὸν: *δύφε καὶ φίκατ(ι)* = δύο καὶ εἴκοσι (εἰκ. 38 α, β). Τὸ ἀρχικὸν Δ ἔχει κατὰ μέγα μέρος ἀποκοπῇ, ἐπειδὴ μετὰ τὴν ὀπτησιν οἱ κεραμεῖς ὄφειλαν νὰ ἀποξέσουν κάτι περισσότερον χάριν τῆς ἀσφαλεστέρας συνδέσεως μὲ τὴν ἀκόλουθον ὑδρορροήν. Ἡ ἐγκοπή κατὰ τὸ ἀριστερὸν πέρας εἶναι φανερὰ ἐπὶ τοῦ σχεδίασματος τῆς ὀπισθεν

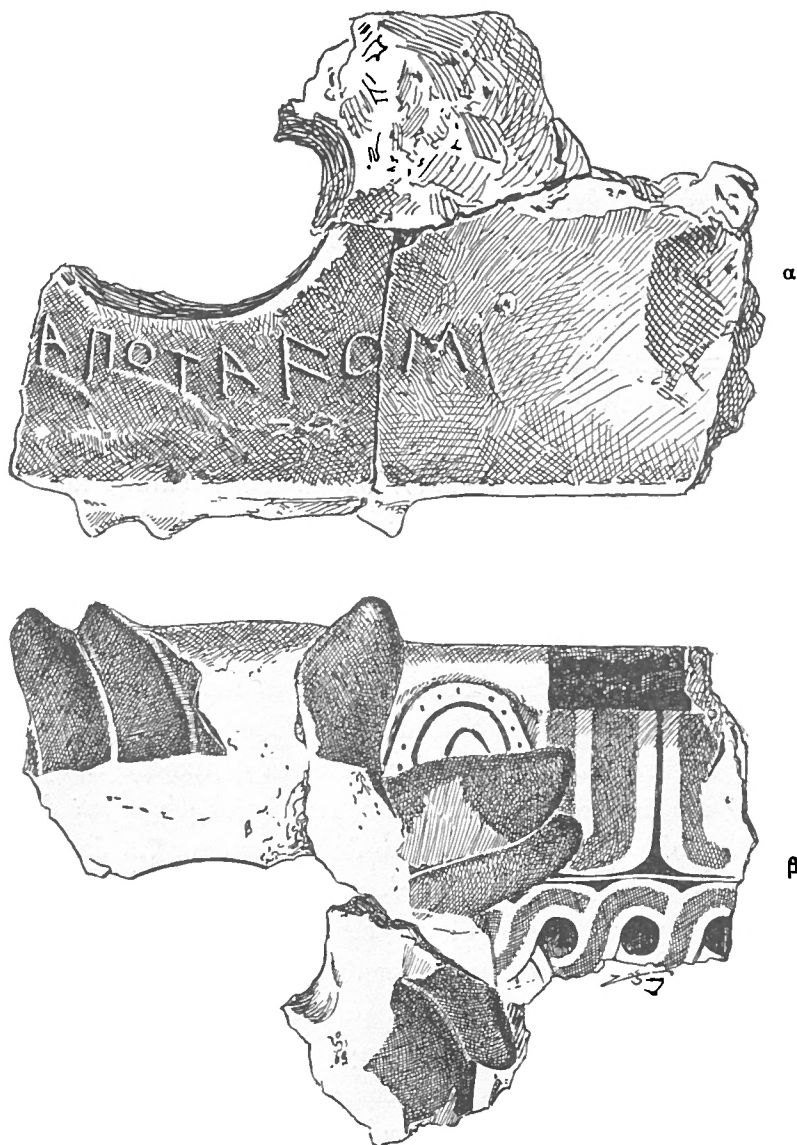
α

β

Ειx. 38.

πλευρᾶς, ὅσον ἄδηλος εἶναι ἐπὶ τῆς φωτογραφίας (Bericht, εἰκ. 40), ἀπέχει δὲ ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὠτὸς 6.8 ἐκ., πρᾶγμα πὸν δὲν ὠφελεῖ, ἐφόσον ἀγνοοῦμεν πόσον ἐξετείνεται τὸ λεπτυνόμενον ἄκρον, εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ ὄλου μήκους τῆς ὑδρορροῆς. Μόνον

Εἰκ. 39.

τὸ ἐσωτερικὸν μήκος μεταξὺ τῶν καλυπτῆρων ὑπολογίζεται ὡς 36 περίπου. Συντελεῖ πρὸς τούτοις ἐν μέρει, εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῆς γνώμης, ὅτι ἡ 22^α ὑδρορροή εἶναι ἢ κατὰ τύχην διασωθεῖσα τελευταία τῆς σειρᾶς. Σχετικὰ μὲ τὴν κίνησιν ἀναμφίβολον εἶναι, ὅτι ἡ λεοντοκεφαλὴ ἐστρέφετο πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἄρκει νὰ προσέξωμεν τὴν ἐμφαντικὴν κλίσιν καὶ φορὰν τοῦ ὠτὸς καθ' ὅλας τὰς λεπτομερείας.

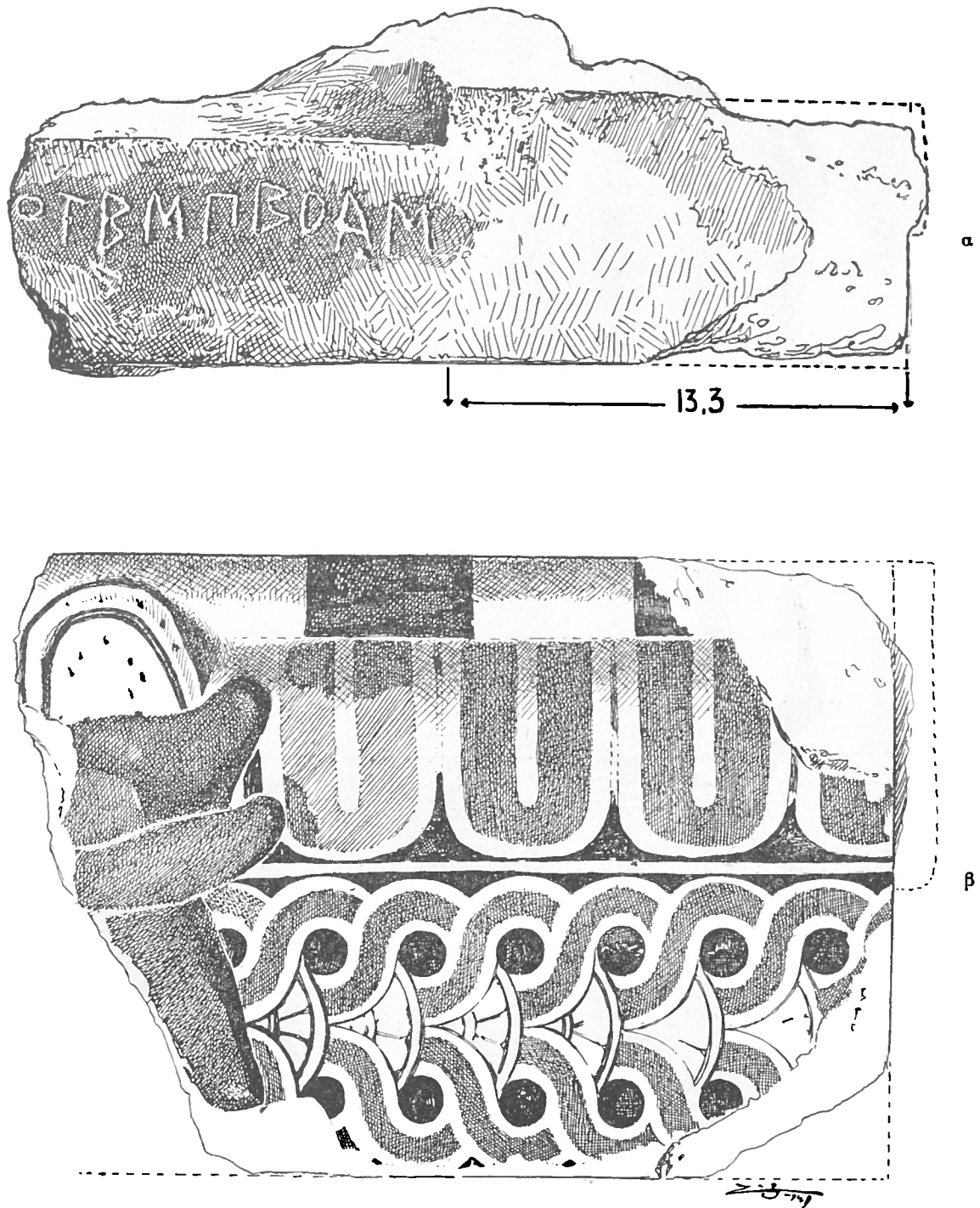
4. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἄδηλος μὲ τὸ τελικὸν μόνον Α τῆς ἐπιγραφῆς... α ποτ' αἴως (εἰκ. 39 α, β). Ἐκ τῶν λειψάνων τῆς λεοντοκεφαλῆς βέβαιον εἶναι, ὅτι αὕτη ἀνήκει εἰς

τὸ 2^{ον} μέγεθος καὶ ὅτι ἐστρέφετο πρὸς τὰ δεξιὰ, ὡς ἡ 1 καὶ 2. Ἡ αὐτὴ φορὰ τοῦ ἀριστεροῦ ὠτὸς μὲ τὸν αὐτὸν κενὸν χῶρον ὅπισθεν, ἐνῶ τὸ δεξιὸν φαίνεται κατὰ τὸ μικρότατον σωζόμενον ἴχνος προσκολλημένον.

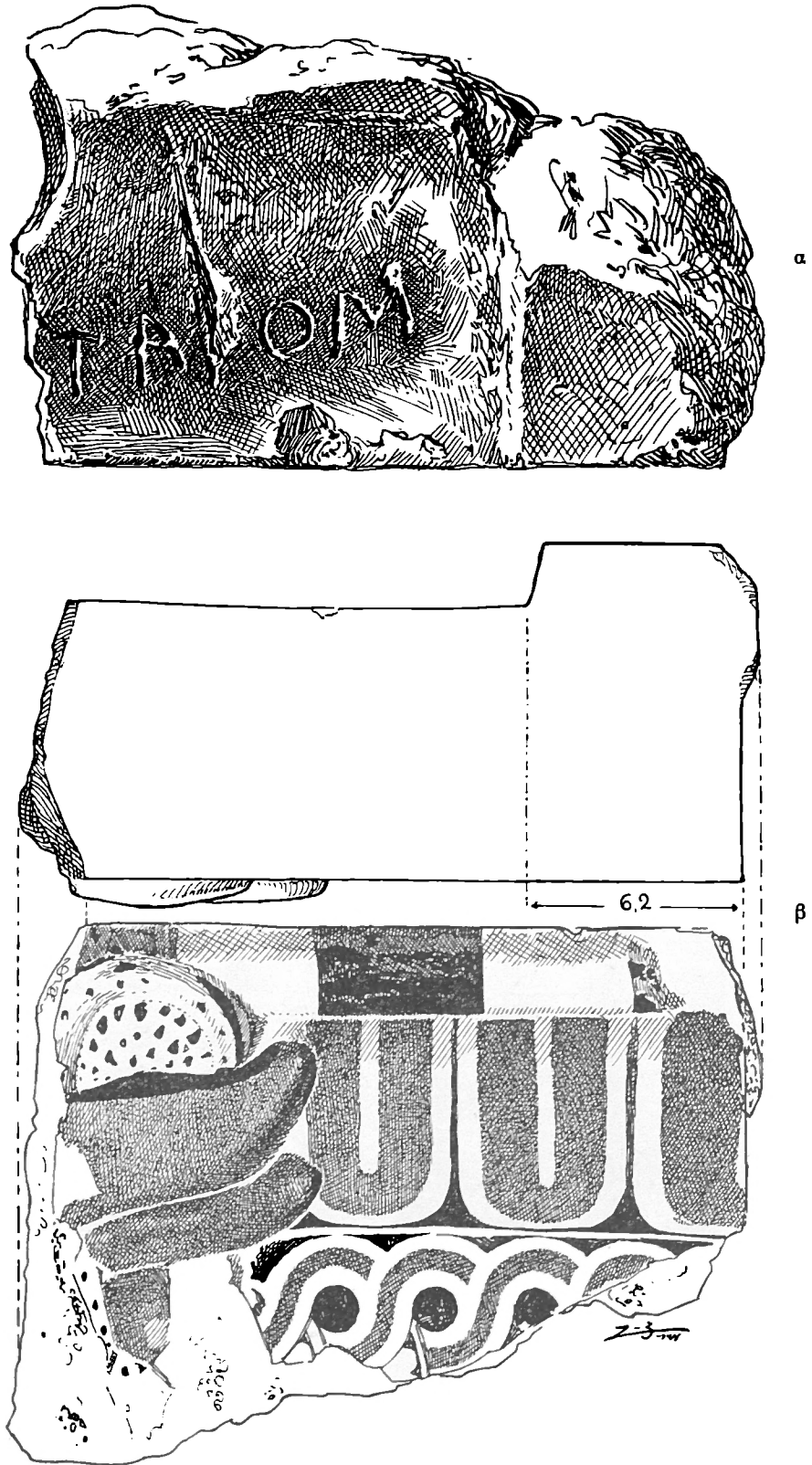
5. Τὸ κομμάτι, μέγ. μῆκ. 25 ἐκ., παρουσιάζει τὴν ἐπιγραφὴν *π/οι' ἐσπέρας*, ἐγγάρακτον μετὰ τὴν ὀπτησιν, ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας. Ὡς φαίνεται τίποτε δὲν εἶχε γραφῆ, ὡς εἶναι ἡ συνήθεια, ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς καὶ διὰ τοῦτο τὸ χάραγμα ἐγένε κατόπιν κατὰ τὴν ὀριστικὴν τοποθέτησιν ἐπὶ τοῦ ἤδη ὀπτοῦ πηλοῦ (*εἰκ. 40 α, β*). Ὁ φανερός ὀπισθεν καλυπτὴρ θὰ ἐσκέπαζε τὴν ἀκόλουθον ὑδρορρόην κατὰ 8.7 ἐκ., ἀφοῦ ἡ τομὴ καὶ τὸ πέρασ γίνεται κατὰ 13.3 ἐκ. τοῦ ὅλου πλάτους αὐτοῦ ($22 - 13.3 = 8.7$). Ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ πέρατος μέχρι τοῦ ὠτὸς ἡ ἀπόστασις εἶναι 19.3 δυνάμεθα νὰ ὑπολογίζωμεν τὸ ἐξωτερικὸν μῆκος τῆς ὑδρορρόης εἰς 61 ἐκ. ($19.3 + 19.3 + 22.4$) ἢ ἂν ἐκλάβωμεν τὴν κεφαλὴν μικροτέραν, μὲ ἀπόστασιν μεταξὺ τῶν ὠτων 21, εἰς 59.6. Οἱ ἀριθμοὶ ἐγγίζουσιν τοὺς 2 πόδας πρὸς $30.8 = 61.6$ καὶ $29.6 = 59.2$, ἀλλ' εἶναι μάταιον νὰ ζητήσωμεν τὰ ἀκριβῆ μέτρα, ἀφοῦ δὲν ἔχομεν σύνολα βέβαια καὶ εἶναι δυνατὸν διὰ τὴν ἀνισότητά τῶν μεγεθῶν νὰ ἀπέφευγον οἱ κεραμεῖς τοὺς προσιτοὺς εἰς ἡμᾶς στρογγύλους ἀριθμούς. Τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος μεταξὺ τῶν καλυπτῆρων ὑπολογίζεται ἐπίσης κατὰ προσέγγισιν εἰς 35 ἐκ. Ὡς πρὸς τὴν κίνησιν τῆς κεφαλῆς καὶ ἐδῶ τὸ αὐτὸ μὲ τὴν φορὰν τοῦ πρὸς τὰ ἀριστερὰ εἶναι δι' ἡμᾶς ὁ κυριώτερος ὁδηγός. Ἀλλὰ καὶ οἱ ὑποκείμενοι δύο βόστρυχοι μὲ τὴν ζωηρότεραν ἀνύψωσιν τῶν καὶ τὰ διχαζόμενα ἄκρα συνιστοῦν τὴν αὐτὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ στροφὴν.

6. Κομμάτι, μ.μ. 22 ἐκ., (*εἰκ. 41 α, β, γ*). Μεγάλα ἐπὶ τοῦ ὤμοῦ πηλοῦ ἐγγάρακτα γράμματα, . . τ' α^Ϝς. Ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις ἡ ὑδρορρόη ἔρχεται εἰς φανεράν ἀντίθεσιν μὲ τὴν προηγηθεῖσαν, 5. Ἡ διάστασις 6,2 εἶναι ἡ μικροτέρα ἐξ ὅλων γνωστῆ καὶ ἐπειδὴ γνωρίζομεν τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ πέρατος δεξιὰ μέχρι τοῦ ὠτὸς ὡς 14.2, εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι ἡ κεφαλὴ ὡς ἐκ τοῦ μεγάλου ὠτὸς—πλάτος 7.3 ἀπέναντι 5.3 τῆς προηγουμένης—καὶ τῶν μακρῶν βοστρύχων ἀνήκει εἰς τὸν μέγιστον 3^{ου} μεγέθους τύπον μὲ 23.4 πλάτος, τὸ ὅλον μῆκος ὑπολογίζομεν εἰς 52 ἐκ. καὶ τὸ ἐσωτερικὸν εἰς 39.4 ἐκ. Ὁ ὑπολογισμὸς γίνεται κατὰ προσέγγισιν, ἐπειδὴ, ἄς ἐπαναληφθῆ καὶ πάλιν, οὐδαμῶθεν γνωρίζομεν, ἂν ὁ κρουνὸς ἐτοποθετεῖτο μὲ μαθηματικὴν ἀκρίβειαν εἰς τὸ μέσον τοῦ μῆκους. Ἀλλ' ὀπωσδήποτε ἡ ὑδρορρόη ἦτο σημαντικῶς μικροτέρα τῆς ὑπ' ἀριθ. 5 καὶ τὸ παράδοξον εἶναι, ὅτι ἡ μικρὰ ὑδρορρόη ἔφερε λεοντοκεφαλὴν μεγάλην καὶ ἡ μακροτέρα μικράν. Προσέτι μὲ τὸν ἴδιον χονδρικὸν λογαριασμὸν συμπεραίνομεν, ὅτι αἱ ἀμέσως γειτονικαὶ ὑδρορροαὶ θὰ εἶχον μεγαλύτερον μῆκος. Ἀποβλέποντες εἰς τὴν φορὰν τοῦ ὠτὸς συνάγομεν στροφὴν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τοῦτο ἐνισχύει νὰ πιστεύωμεν ἢ πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν σχηματιζομένη κατασκευὴ τοῦ ἡμικυλινδρικοῦ κρουνοῦ ὅπισθεν.

7. Σύντριμμα, μ.μ. 21, μὲ δύο ἀναγραφὰς ἐπάνω καὶ ὅπισθεν, *εἰκ. 42 α, β, γ*. Εἶναι πιθανὸν ὅτι δι' ἔλλειψιν χώρου ὁ πρῶτος τακτικὸς ἀριθμὸς ἐχαράχθη ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, *τρ(ι)τα* καὶ ὅτι συνεχίζετο εἰς τὴν ὀπισθεν ἐπιγραφὴν, συμπληρουμένην εἰς (*ἐπὶ δέκ*)α *ποι' α^Ϝς*. Τὸ τρίτα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνωσθῆ ὡς (*τετό*)ρα ἂν ὑποθεθῆ, ὅτι ἡ διατηρουμένη ἀρχικὴ εὐθειᾶ εἶναι μόνον τυχαῖον κτύπημα. Τὸ τακτικὸν τετόρα δὲν εἶναι ἀστήρικτον, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν γνωστῶν κορινθιακῶν ἐπιγραφῶν τέτορας καὶ

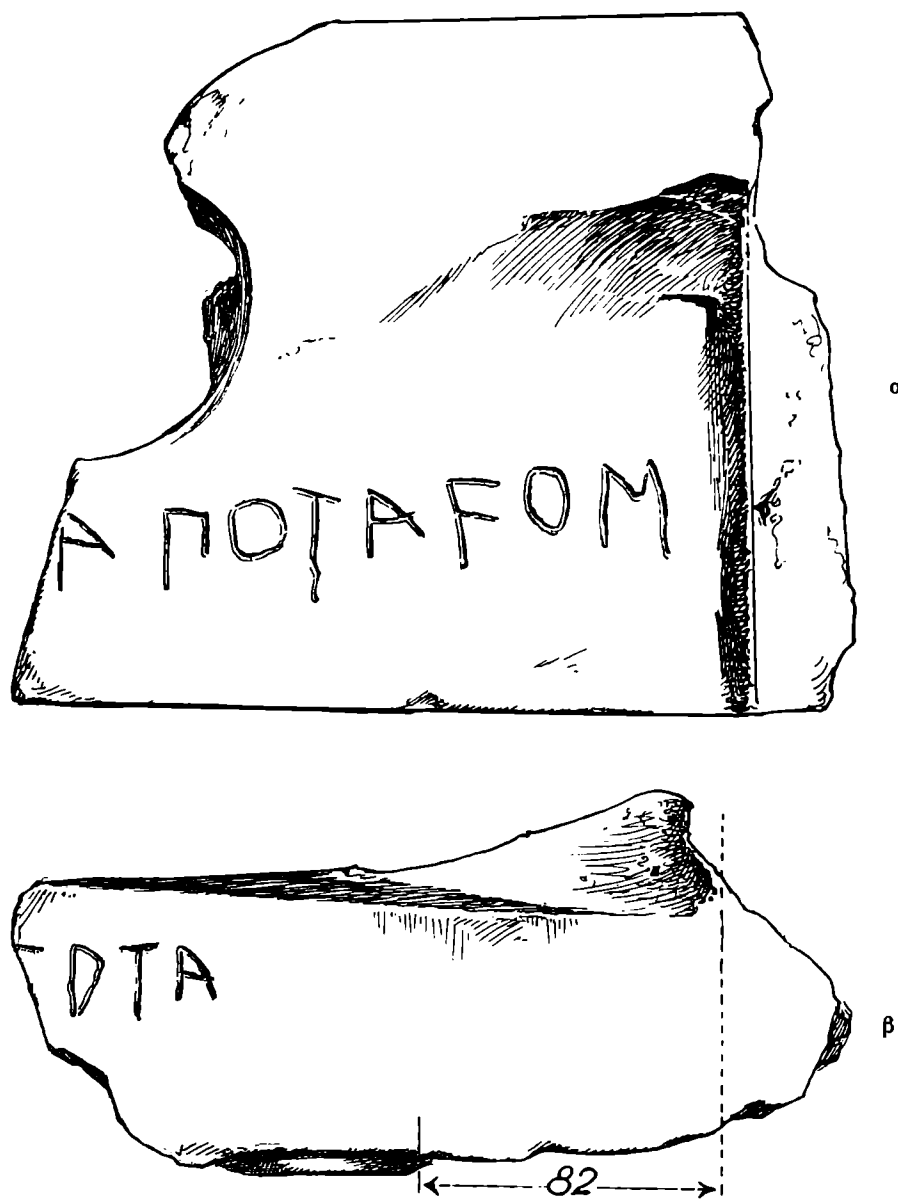

Εικ. 40.

Ειχ. 41.

τετρώκοντα (πρβ. Bericht, 24). Πρὸς τὰ δεξιὰ διατηρεῖται ἡ ἀρχὴ τοῦ καλυπτῆρος καὶ ἐκ τῆς ἀποστάσεως μέχρι τοῦ ὠτὸς συνάγομεν—ἡ κεφαλὴ ἦτο μικρὰ—ἐσωτερικὸν

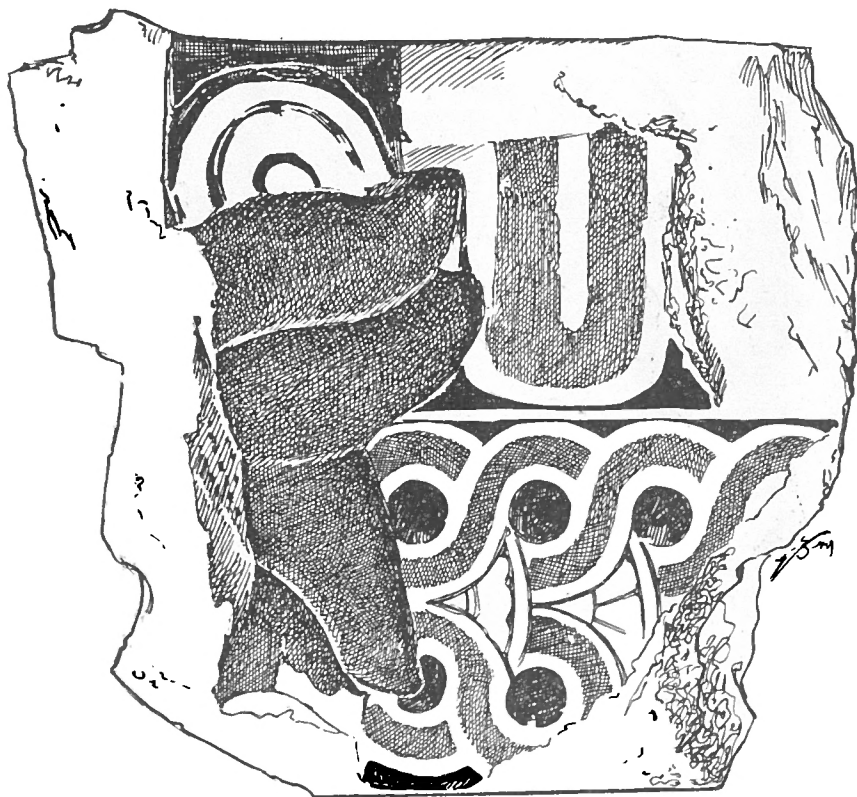

Εἰκ. 42.

μῆκος 37.4 ἐκ. Ἡ στροφὴ εἶναι βέβαιον διὰ τὴν φορὰν τοῦ ὠτὸς καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸ βοστρύχους, ὅτι ἐγένετο πρὸς ἀριστερά.

8. Σύντριμμα, μ. μ. 19 (εἰκ. 43 α, β). Ἡ ἐπιγραφὴ δὲν εἶναι πλήρης, χρειάζεται ὁ μικρότερος ἀριθμὸς ἀριστερά, ὡς (μία) ἢ (δύο) (ε)πὶ δέκα ποτ' αὖτως. Τὸ μέγεθος τῆς κεφαλῆς φαίνεται 2^{ον}. Ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις ἀδύνατον νὰ λεχθῇ τίποτε, ἀλλ' ἡ στροφὴ ἐκ μόνης τῆς φορᾶς τοῦ ὠτὸς εἶναι βεβαία, πρὸς τὰ δεξιὰ.

9. Ἀπόκομμα, μ. μ. 24, (εἰκ. 44), οὐ ἀπεικονίζεται μόνον ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ. Τοῦ τρίτου γράμματος ἡ μόνη βεβαία λοξὴ κεραία εἰς V (υ) εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῆ. Ἴσως ἡ ἀνάγνωσις δευ[τέρα] δὲν εἶναι πολὺ τολμηρά. Τὸ ἀριστερὰ ἐγκοπτόμενον ἄκρον,

Εἰκ. 42 γ.

μῆκους 9.5 ἐκ., συναρτώμενον μὲ τὰς ὑπαρχούσας ἢ ὑπολογισίμους ἄλλας διαστάσεις ἀποδίδουν ἐξωτερικὸν μῆκος 52-53 ἐκ. καὶ ἐσωτερικὸν 33 ἐκ., ἐννοεῖται ὡς πάντοτε κατὰ προσέγγισιν. Τὸ λεοντόκρανον ἐστρέφετο πιθανώτατα πρὸς τὰ δεξιὰ.

10. Κομμάτι, μ. μ. 12, (εἰκ. 45). Ἐπιγραφή: ... ποτ' ἐσπέρας. Ἐμπροσθεν διατηρεῖται τὸ αὐτὶ — πλάτους 6.8 — καὶ οἱ παρ' αὐτὸ καὶ ὑπ' αὐτὸ 4 βόστρυχοι. Ὅλα ταῦτα ὑποδεικνύουν ἀρκετὰ βεβαίαν στροφὴν πρὸς τὰ ἀριστερά.

11. Κομμάτι, μ. μ. 21, (εἰκ. 46). Ἐπιγραφή: (τ)ρίτα ἐπί... Τὸ ἀρχικὸν τ ἔχει ἀποκοπὴν κατὰ τὴν ἐπεκταθεῖσαν ἀπόξοισιν πρὸς τοποθέτησιν τοῦ ἐξ ἀριστερῶν καλυπτῆρος. Τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογισθῆ εἰς 41 ἐκ. Ἐκ τῶν ἐλαχίστων λειψάνων τῆς προσόψεως δὲν συνάγεται τίποτε περὶ τῆς στροφῆς.

12. Σύντριμμα, μ. μ. 16, (εἰκ. 47). Ἐπιγραφή: ὀγ)δόφα ἐπὶ δέκα. Ἐκ τῆς προσόψεως τὸ διατηρούμενον αὐτὶ ὑποδεικνύει ὡς πιθανὴν τὴν πρὸς ἀριστερὰ στροφὴν.

13. Κομμάτι, μ. μ. 20, (εἰκ. 48). Ἐπιγραφή ποτ' ἐσπέρας). Εἶναι περιέργον, ὅτι λείπει ὁ ἀριθμὸς, ἂν καὶ ὑπάρχει χώρος ἀριστερὰ καὶ ἴσως οὗτος ἀνεγράφετο ἐπὶ τῆς ὑπεράνω ἐπιφανείας. Ἐκ τῶν διασωζομένων ἰχνῶν ἐπὶ τῆς προσόψεως ἐξάγεται, ὅτι τὸ

λεοντόκρανον ἀνήκεν εἰς τὸ μεγαλύτερον γνωστὸν μέγεθος μὲ ἀπόστασιν τῶν ἐξωτερικῶν περάτων τῶν ὠτων 24. Τὸ τεχνικὸν μέρος εἶναι τὸ ἀρχικὸν ὡς ἐπὶ τοῦ 1 καὶ 2, μὲ ἐπίχρισμα λεπτὸν τεφρόν. Ἡ στροφή εἶναι βεβαία, πρὸς τὰ δεξιὰ.

Εἰκ. 43.

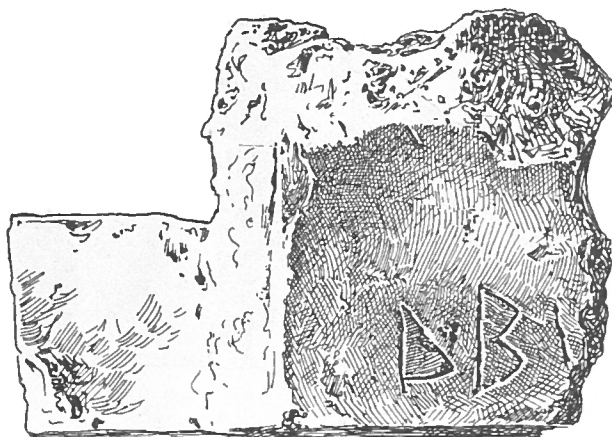
14. Θραῦσμα, μ. μ. 11, (εἰκ. 49). Ἐπιγραφή: ὀγ)δόφα π(στ)... Ἡ πρόσοψις κατεστραμμένη.

15. Μικρὸν σύντριμμα, μ. μ. 9.5, (εἰκ. 50). Εἶναι τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἐνεπίγραφον σύντριμμα ἐκ τῆς ὑδρορροῆς. Τὸ δεύτερον γράμμα εἶναι ἦ ε ἢ υ. Ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ εὐθεῖα γραμμὴ ἀνήκει εἰς τὴν ἐγκοπὴν τοῦ πέρατος.

16. Σύντριμμα, μ. μ. 20, ἄνευ ἐπιγραφῆς. Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι, ὅτι ἐδῶ ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ καλυπτὴρ διακόπτεται χάριν τῆς προσαρμογῆς μετὰ τὸ μέγιστον γνωστὸν πλάτος τῶν 13.7 ἐκ. Ἄρα ἡ συνανήκουσα ὑδρορροή θὰ ἐπλησίαζεν ἢ θὰ εἶχε τὸ μήκος τῶν 2 ποδῶν, 62.5.

17. Μέγα μέρος διατηρούμενον ὑδρορροῆς, μ. μ. 43 ἐκ., ἄνευ ἐπιγραφῆς, ἐπειδὴ

φανερὸν εἶναι ὅτι ἐχρησίμευσεν εἰς ἀντικατάστασιν (Ersatz) παλαιότερου. Τοὺς ὑστέρους χρόνους ἐλέγχει τὸ παχὺ ἐπίχρισμα, 3-4 χιλ., καὶ ἡ ἐν γένει χονδροειδῆς ἐργασία περὶ τὰ μάτια καὶ αὐτιά. Διατηρεῖται ὁλόκληρον τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος, 41 ἐκ. καὶ τὸ ἐξω-

Εἰκ. 44.

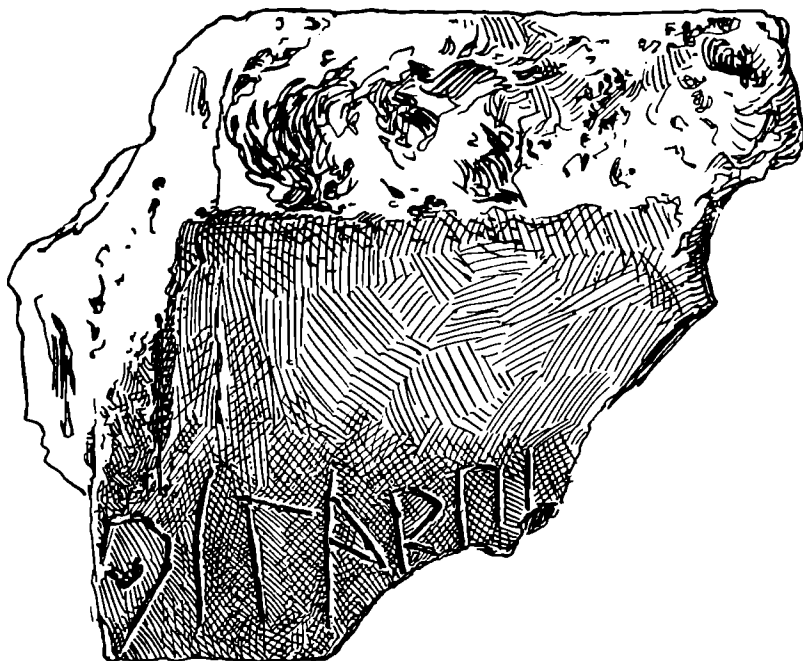

Εἰκ. 45.

τερικὸν θὰ ἔφθανεν ἐξάπαντος τὰ 62.5. Ἐκδηλὸς εἶναι ἡ στροφή πρὸς ἀριστερά.

18. Σύντριμμα, μ. μ 23, μὲ διατηρημένον τὸ ἄνω μέρος τῆς λεοντοκεφαλῆς μετὰ τοῦ ρύγχους. Ὑπῆρξε καὶ τοῦτο ἀντικατάστασις καὶ τούτου ἕνεκα στερεῖται ἐπιγραφῆς. Ἡ ἐργασία εἶναι καλυτέρα τοῦ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 17 ἀλλ' ἐπίσης νεωτέρων χρόνων. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἡ στροφή εἶναι φανερά, πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὸ ὅλον ρύγχος ἀπαρτίζεται μὲ τὸ ἀσφαλῶς συνανῆκον ἄκρον του, συγκολλημένον.

19. Κομμάτι ὑδρορροῆς μὲ διατηρούμενον τὸ πέρασ ἀριστερά, μ.μ. 26.5, (εἰκ. 51α, β), περιέργον καὶ διδακτικόν. Ἐνῶ ὅλα τὰ ὑπάρχοντα καὶ ἐξετασθέντα κομμάτια ἔχουν τὸν σύντροπον καλυπτῆρα κατὰ τὸ πρὸς δεξιὰ πέρασ, τὴν δὲ ἐγκοπὴν ἀριστερά, ἐπὶ τοῦ ἐνλόγῳ

Εἰκ. 46.

Εἰκ. 47.

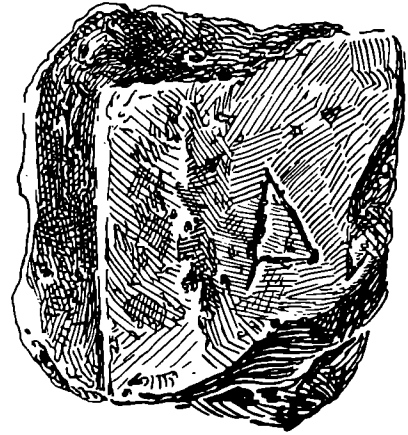

Εἰκ. 48.

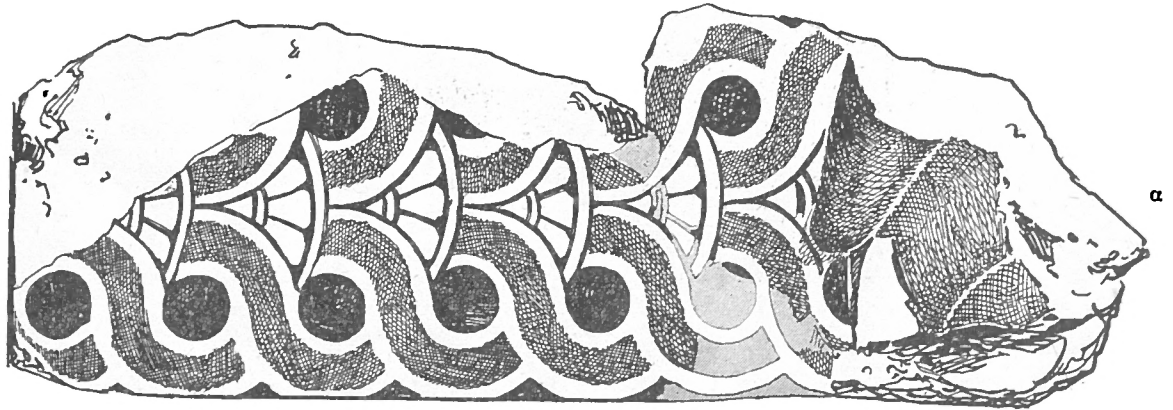
συντρίμματος φαίνεται ἀπὸ ἀσφαλῆ ἴχνη, ὅτι ὁ σύμφυτος καλυπτῆρ εὐρίσκετο ἀριστερά. Τὸ πρᾶγμα δὲν δηλώνεται σαφῶς ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς, ἀλλὰ πρὸ τοῦ πρωτοτύπου βλέπει τις καθαρά, ὅτι τὸ ὡς 11.5 μακρὸν σημειούμενον πέρασ εἶναι ἀνώμαλον ἔνεκα φθορᾶς καὶ ὑψηλότερον τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ἐκτάσεως. Ἐκ τῶν λοιπῶν σημειουμένων μέτρων καὶ τοῦ 10-11 ἐκ. ἐκτεινομένου ἀνοίγματος τοῦ κρουνοῦ ἢ ὑδρορ-

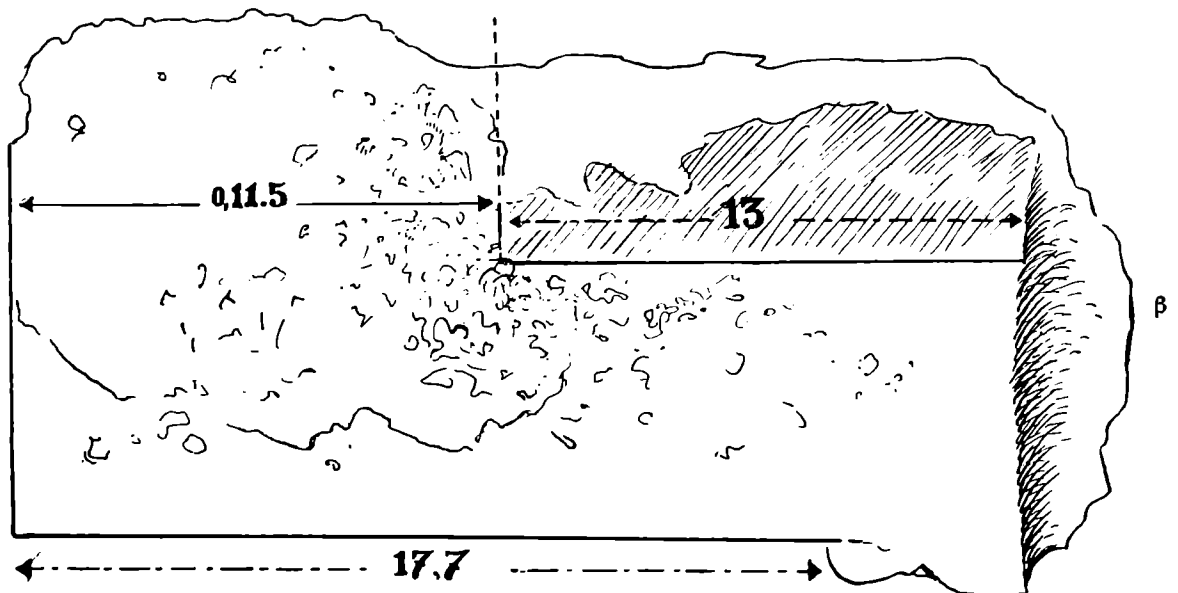
Εἰκ. 49.

Εἰκ. 50.

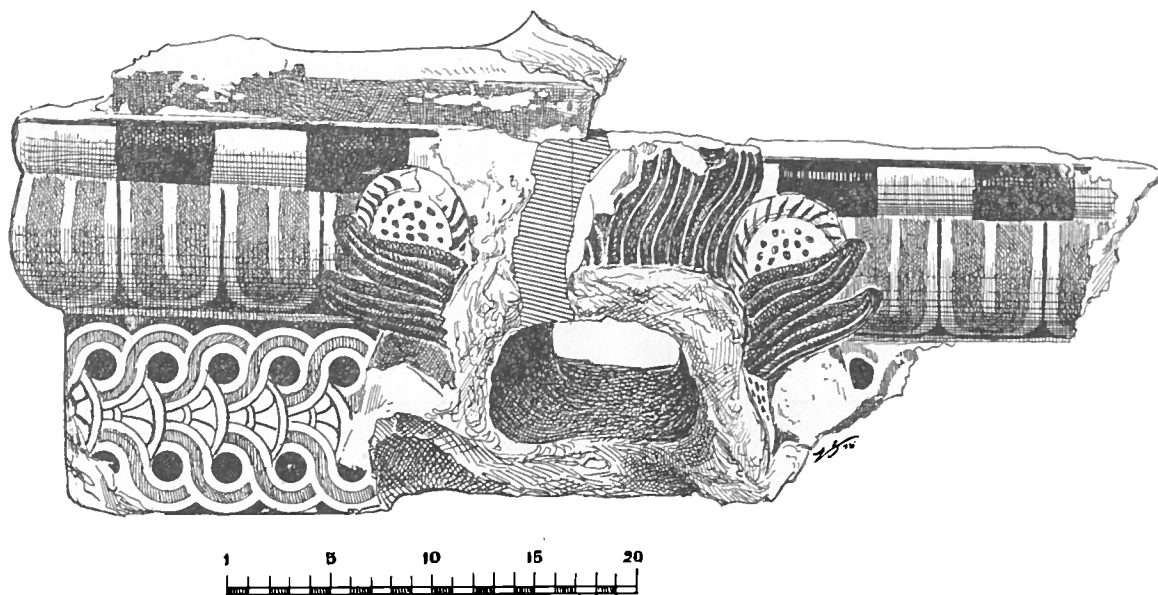

Εἰκ. 51.

Εἰκ. 51.

ρόη φαίνεται πὼς θὰ ἔφθανε τὸ μῆκος τῶν 60-61 ἐκ. Ἄλλ' ἵνα συνδεθῆ μετὰ τῶν λοιπῶν πρέπει νὰ εἶχε καὶ δεύτερον σύντροφον καλυπτῆρα κατὰ τὸ ἕτερον πέρασ. Ἐνθυμούμεθα τώρα καὶ κάτι ἄλλο. Ἡ ιδιότυπος ὑδροροή μὲ τὸν ἐκατέρωθεν καλυπτῆρα ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη, ὥστε νὰ κατορθωθῆ ἡ σύνδεσις ὅλης τῆς σειρᾶς πρὸς τὸ γωνιαῖον τμήμα, ὅπου ἡ σχετικὴ ἐγκοπὴ εὐρίσκεται κατὰ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον. Ὅπως

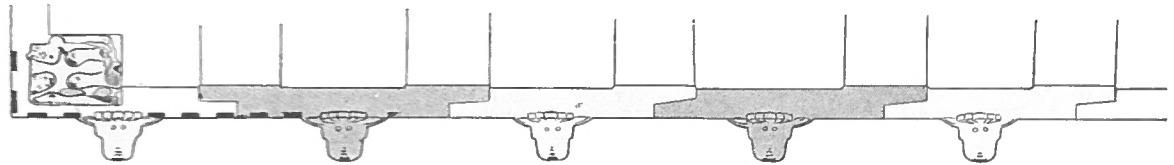
Εἰκ. 52.

παλαιότερον ἐξετέθη, ἡ εὐρεθεῖσα γωνία θὰ κατελάμβανεν ἢ τὸ ΝΑ ἄκρον ἢ τὸ ΒΔ καὶ ἀφοῦ ὁμοίαι ἦσαν αἱ δύο γωνίαι θὰ ὑπῆρχε χρεία, συνάγομεν τώρα, δύο ἰδιοτύπων ὑδροροῶν μὲ διπλοῦν καλυπτῆρα. Διὰ τὰς λοιπὰς δύο γωνίας ἤρκει ἡ κανονικὴ τοποθέτησις τοῦ καλυπτῆρος, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ σύνδεσις, ἐπειδὴ εἰς ταύτας ἀναγκαίως ἡ ἐγκοπή ὑπῆρχε κατὰ τὸ πρὸς ἀριστερὰ ἄκρον τῶν. Χάριν σαφηνείας παραθέτομεν σχεδίασμα τῆς πλαγίας πλευρᾶς μόνης μετὰ τῆς λεοντοκεφαλῆς (εἰκ. 52). Ἀτυχῶς δὲν διατηρεῖται τὸ ἐγκοπτόμενον πέρασ δεξιὰ παρὰ μόνον εἰς μῆκος 5.8 ἐκ., ἀλλ' ἂν ὑποθέσωμεν, ὅπως εὐλόγον εἶναι, ὅτι ἐξετείνεται μέχρι 10.5 ἵνα δεχθῆ τὸ υπόλοιπον μέρος τοῦ καλυπτῆρος ($22 - 11.5 = 10.5$), τὸ ὅλον μῆκος τότε τῆς πλευρᾶς θὰ ἦτο 60.7 καὶ τὸ μέσον τῆς λεοντοκεφαλῆς θὰ ἐπλησίαζε πρὸς τὸ ἄκρον κατὰ 3-4 ἐκ. ($28 - 32 +$ ἐκ.) πρᾶγμα χρήσιμον εἰς τὸ κλείσιμον τῆς σειρᾶς τῶν λεοντοκεφαλῶν. Ἐνθυμίζομεν τέλος ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις, ὅτι εἰς τὸ μῆκος τῶν 60-61 ἐκ. προσηγγίσαμεν καὶ ἄλλοτε.

Τὸ λεοντόκρανον δὲν διετηρήθη ὡς θὰ ἠυχόμεθα, ἀλλ' εἶναι βέβαιον, ὅτι ὡς γειτονικὸν τοῦ λαμπροῦ κόσμου τοῦ ἀκρωτηρίου ἰδιαιτέρως τὸ εἶχαν ἐπιμεληθῆ. Οἱ ἀλλαχοῦ συμπαγεῖς καὶ «ἄτμητοι» βόστρυχοι ἐδῶ εἶναι μὲ ἐξαιρετικὴν φροντίδα περιποιημένοι καὶ ἐξαίρονται μὲ τὰ λεπτὰ ἐσωτερικὰ χαράγματα. Διὰ τὴν ἐλαφρὰν στροφὴν πρὸς ἀριστερὰ δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν ὄχι μόνον ἡ φορὰ τῶν ὠτων ἀλλὰ καὶ ἡ προσκόλλησις τοῦ ἀριστεροῦ εἰς τὸν γειτονικὸν βόστρυχον καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸ ὑψηλότερον

ἀνατεινόμενοι. Δὲν φοβούμεθα τοὺς σκεπτικιστάς, διότι ἡ ἀξία τῶν μικρῶν τούτων χαρακτηριστικῶν πολλάκις ἤδη ἐδοκιμάσθη.

Ὅπως κατ' ἐπανάληψιν ἐξετέθη, ἡ ἐκτίμησις τοῦ μήκους τῶν διαφόρων μερῶν τῆς ὑδρορροῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ μὲ ἀπόλυτον ἀκρίβειαν. Ἐν τούτοις θετικὸν πόρισμα τῆς ἐρεύνης εἶναι, ὅτι τὰ μέρη ταῦτα ἦσαν μεταξύ των ἄνισα. Τρία μεγέθη διευκρινήθησαν (1) ὅσα ἐγγίζουσιν τὸ μήκος τῶν 60-61 ἐκ., ὅπως τὰ ὑπ' ἀριθ. 1, 5 καὶ τὸ κατὰ τὴν γωνίαν, (2) ὅσα ὑπερβαίνουν τοῦτο τὸ ὄριον καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ φθάνουν μέχρι τῶν 62.5 ἐκ., ὅπως τὰ 16 καὶ 17 καὶ (3) τὰ μικρότατα ὄλων μὲ μήκος 52-53 ἐκ. ὅπως τὰ 6 καὶ 9. Τὴν ἀνισότητά ἐλέγχει καὶ τὸ διάφορον ἐκάστοτε ἐσωτερικὸν μήκος: 34.8 εἰς τὸ 1, 35 εἰς 5, 39.4 εἰς 6, 33 εἰς 9, 35 εἰς 16 καὶ 41 ἐκ. εἰς τὸ 17. Ποία θὰ ἦτο ἡ ἀκολουθία μεταξύ τούτων τῶν μεγεθῶν καὶ ἡ ὅλη σύνθεσις τῆς σειρᾶς δι' ἑκατέραν μακρὰν πλευράν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ. Γενικῶς μόνον εἶναι βέβαιον, ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέγεθος ἠκολούθει ἓνα μικρότερον, καθόσον τὸ πλάτος τοῦ ἀνίσως διακο-

Εἰκ. 53.

πομένου «καίλυπῆρος» ἔμενε πάντοτε τὸ αὐτὸ καὶ διαφορετικὰ θὰ ἐπολλαπλασιάζοντο αἱ τεχνικαὶ δυσχέρειαι. Τὸ παρατιθέμενον σχηματικὸν σχέδιον (εἰκ. 53) παριστάνει σαφέστερον, πῶς γενικὰ θὰ ἐγένετο ἡ σύνθεσις ἀπὸ τῆς γωνίας καὶ ἐξῆς.

Εἰς τὴν σελίδα 221-222 τοῦ βιβλίου του ὁ Dyggve συμπεραίνει ὅτι ἡ ὑδρορροή μὲ τὸν ἀριθμὸν 22 (δύ'ε καὶ Ἔικατι), ἀνωτέρω ἀριθ. 3, εἶναι ἡ κατὰ σύμπτωσιν εὐρεθειῶσα τελευταία τῆς σειρᾶς, ἐπειδὴ ἀβασανίστως ἀποδίδει τὸ μέγεθος 62.5 εἰς ταύτην, ὅπως καὶ εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς 21, εἰς τὰς ὁποίας προσθέτει καὶ τὰς δύο κατὰ τὰς γωνίας φυσικὰ ἀναριθμήτους. Ἄλλ' οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοὶ εἶναι ἀστήρικτοι. Καὶ μόνον ἂν ἐπρόσεχε, ὅτι ἡ 22^a ὑδρορροή ἀπαιτεῖ καὶ ἄλλην καὶ ὄχι τὴν γωνιακὴν ὑδρορροήν, ἐπειδὴ κατὰ τὸ πρὸς ἀριστερὰ πέρασ παρουσιάζει τὴν χαρακτηριστικὴν ἐγκοπὴν, ἣθελε σταματήσει νὰ ἐξαγγείλῃ τὴν ἀνακάλυψιν, ὅτι ὑπῆρξεν ἡ τελευταία καὶ κατὰ θαυμαστὸν τρόπον διεσώθη δι' ἡμᾶς¹. Διαφορετικὰ ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ τρία διάφορα μεγέθη, 62.5, 60-61 καὶ 52 καὶ κατανεύωμεν εἰς ἕκαστον ἀνά 9 ὑδρορροῶς φθάνομεν εἰς τὸν ἀριθμὸν 15.70, καὶ ὄχι μακρὰν τῶν 50 αἰτωλικῶν ποδῶν, $50 \times 31.25 = 15.62$, δηλαδὴ τοῦ μήκους τῆς εὐθυντηρίας καὶ τῆς συμφώνου ἐκτάσεως τῆς ὅλης ὑδρορροῆς. Κατὰ ταῦτα τὰ ὀπισθόγραφα μέρη ἦσαν 25, αἱ δὲ λεοντοκεφαλαὶ μὲ τὰς δύο τῶν ἄκρων 27 καὶ ἡ ὅλη σειρά ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἐννέα τριαδικὰς ἐνότητος, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἀπηρτίζετο μὲ τὰ τρία διάφορα μεγέθη.

¹ Χαρακτηριστικὸν τῆς βιασύνης του εἶναι, ὅτι περιπίπτει καὶ εἰς στοιχειώδη ἀριθμητικὰ λάθη. Πολλαπλασιάζων π.χ. 22 τεμάχια πρὸς 62.5 εὐρίσκει ἐξαγό-

μενον 14.37, ἐνῶ εἶναι μόνον 13.75 καὶ προσθέτων τὰς γωνιαίας δύο ἐπὶ 62.5 = 1.25 εὐρίσκει ἄθροισμα περίπου 15.62 ἐνῶ εἶναι μόνον 15 (σ. 222).

Ἡ ἀνωτέρω ὑπόθεσις φαίνεται τολμηρά, ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθῇ ἐξήγησις τῆς ἀνισότητος τῶν μεγεθῶν, πού δὲν προέρχεται καθόλου, ἐκ τινος τύχης, ἀνάγκης ἢ ἀμελείας. Διότι δὲν ἔχομεν μόνον τὰ τρία διάφορα μήκη ἀλλὰ καὶ τὰς συναφεῖς λεοντοκεφαλᾶς μὲ ἐπίσης τρία διάφορα μεγέθη. Ὄνομάσαμεν παλαιότερον πρῶτον μέγεθος τὸ μικρότατον μὲ ἀπόστασιν μεταξὺ τῶν ὧτων 21 ἐκ., δεύτερον τὸ μεσαῖον μὲ 22 + ἐκ. καὶ τρίτον μὲ τὸ μέγιστον μέγεθος 23.4 ἐκ. Εἰς τὸ 1^{ον} ἀνήκουν τὰ ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 7 περιγραφέντα συντρίμματα, εἰς τὸ 2^{ον} τὰ 1, 3, 4, 5, 8, 18 καὶ τὸ τῆς γωνίας καὶ εἰς τὸ 3^{ον} τὰ 6, 10, 13 καὶ 17. Ἐάν σημαντικῶς ὑπερτεροῦν τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ 2^{ον}, τοῦτο πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἴτε εἰς σύμπτωσιν εἴτε, πιθανώτερον, εἰς τὴν δυσκολίαν νὰ ὀρισθῇ ἐπακριβῶς εἰς ποῖον μεταξὺ τοῦ 1^{ου} καὶ 2^{ου} μεγέθους τύπον ἀνήκει τὸ ἐλλιπῶς διατηρούμενον κομμάτι. Προστίθεται καὶ κάτι ἄλλο. Εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἐκ Καλυδῶνος πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ὑπάρχουν ἱκανῶς πολυάριθμα θραύσματα — ἀτυχῶς παρημελήθη ἡ ἀπεικόνισις των — ἀπὸ μέτωπα, ρύγχη καὶ κάτω σιαγόνας, πού ζωηρῶς ἐνθυμίζουσι τοὺς τρεῖς διαφόρους τύπους. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀστήρικτος ἡ ὑπόθεσις τῆς τριαδικῆς διαρθρώσεως. Ἡ δαιμονία διάθεσις τῶν ἀρχαϊκῶν καλλιτεχνῶν πραγματικῶς δὲν ἠνείχετο τὴν ὁμοιομορφίαν, εὗρισκε ἄτονον τὴν ρυθμικὴν κίνησιν τῶν ἐναλλασσομένων δύο μερῶν, πάντοτε τῶν αὐτῶν, καὶ ἐπέζητει διὰ παντὸς μέσου μεγαλυτέραν μὲ τὴν διάρθρωσιν τῆς μονοτόνου μακρᾶς σειρᾶς εἰς ρυθμούς πολυσυνθέτους καὶ ζωηροτέρους. Εἰς τὴν συνεχῆ σειρὰν κεφαλῶν κορῶν, ἀνδρῶν, σιληνῶν τῆς νεωτέρας κεραμώσεως τοῦ Θέρμου διακρίνονται ἐπίσης διάφορα μεγέθη καὶ θὰ ἦτο ἀκατανόητον ἐπίσης, ἂν ἐδεχόμεθα, ὅτι παρετάσσοντο μικρὰ καὶ μεγάλα κεφάλια, ὅπως τύχη, καὶ χωρὶς ἰδέαν συντάξεως. Καὶ εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ὑδρορρόην τοῦ περιπτέρου ναοῦ τῆς Πολιάδος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπως ἀναπαρέστησεν αὐτὴν ὁ W. H. Schuchardt, εἰς κάθε πέμπτον κρουνὸν ὑψώνετο ὑπεράνω ἰδιαίτερον ἀνθέμιον καὶ ἡ μακρὰ σειρὰ κατεμερίζετο εἰς εὐσυνόπτους ὁμάδας (AM. 1935, 82, πίν. 17).

Ἐνας ἄλλος γενικώτερος ρυθμὸς ἐπετυγχάνετο μὲ τὴν ἐξετασθεῖσαν ἐλαφρὰν στροφὴν τῶν λεοντοκεφαλῶν. Παρατηρήσαμεν ἤδη, ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν ἔχομεν τὴν στροφὴν καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ θεατοῦ καὶ πρὸς τὰ ἀριστερά. Ποτ' ἀφῶς, δεξιὰ, ἢ ὑπ' ἀριθ. 4, 6, 8 καὶ ἀριστερὰ ἢ ὑπ' ἀριθ. 7. Ποτ' ἐσπέρας, δεξιὰ, ἢ ὑπ' ἀριθ. 1 (μία ἐπὶ Φίκατι) καὶ 13, ἀριστερὰ ἢ ὑπ' ἀριθ. 10. Πῶς τώρα θὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰς ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς ἀντιθέτους κατευθύνσεις; Δὲν πιστεύομεν, ὅτι ἐδῶ ἐγίνετο διασταύρωσις τῶν ἀντιθέτων στροφῶν μεταξὺ δύο γειτονικῶν λεοντοκεφαλῶν, ὅπως τοῦτο συμβαίνει εἰς τὴν Κέρκυραν (KORKYRA I, 152, εἰκ. 131) καὶ τὸν ἀρχαῖον Θέρμον, ὅπου ἡ λεοντοκεφαλὴ τοῦ στρωτῆρος καὶ ἡ κόρη ἢ Γοργὼ τοῦ γειτονικοῦ καλυπτῆρος ἀποτελοῦν ἓν σύνολον. Ἐπὶ τῆς ὑδρορρόης τοῦ μικροτέρου ναοῦ τῆς Λαφρίας πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ διάκρισις ἐγίνετο μὲ τὸν κατὰ τὸ μέσον ὑποθετικὸν ἐγκάρσιον ἄξονα. Τὴν ὑπόθεσιν στηρίζουσι ἡ ἀνθεμωτὴ ἀρχαιοτέρα κεράμωσις τοῦ Λαφριαίου, ἡ στροφή τῆς γωνιακῆς λεοντοκεφαλῆς πρὸς τὸ ἀέτωμα καὶ ἄλλα ἱκανὰ παραδείγματα ἐξ ἄλλων ναῶν, ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων μέχρι τοῦ Παρθενῶνος¹. Σύμφωνα τὰ τώρα μὲ τὴν ἀσφαλῆ

¹ Εἶναι γνωστὸν, ὅτι αἱ δύο κατὰ τὰ ἄκρα τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος λεοντοκεφαλαὶ στρέφονται ἐκάστη πρὸς τὸ οἰκτεῖον ἀέτωμα. Ὡς εὐηρηστή-

θη νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ ὁ κ. Ἄν. Ὁρλάνδος δημοσιεύων μετὰ πολυτετεῖς ἐρεῦνας ἄξιον τοῦ ναοῦ βιβλίον, ἡ ἐν λόγῳ στροφή εἶναι 7°.

ταύτην προϋπόθεσιν θὰ ἀποδώσωμεν τὴν 22^{αν} ὑδρορρόην με στροφὴν ἀριστερὰ (δύφε καὶ Φίκατι), ἀριθ. 3, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν, διότι ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν 21^{ην} τῆς δυτικῆς με τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στροφὴν τῆς. Ἐπίσης ἀσφαλῶς θὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ὑπ' ἀριθ. 2 ὡς ἐβδέμα ποτ' ἀφῶς καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 14 (ὄγ)δόςφα ἐπὶ δέκα) εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν θὰ ἀνήκη, καθόσον πιθανὴ εἶναι ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ στροφή τῆς. Συνολικῶς ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ διασώζει 5 λεοντοκεφαλὰς ἐστραμμένας πρὸς τὸ δυτικὸν ἀέτωμα καὶ μίαν τῆς γωνίας, 6, τρεῖς δὲ καὶ μίαν τῆς γωνίας 4, ἐστραμμένας πρὸς τὸ ἀνατολικὸν καὶ ἡ δυτικὴ 3 ἐνόλω πρὸς τὸ ἀνατολικὸν καὶ 2 πρὸς τὸ δυτικὸν ἀέτωμα. Κατανοοῦμεν ἀκόμη, ὅτι ἡ ἀρίθμηση τῶν μερῶν τῆς ὑδρορρόης ἤρχιζεν ἀπὸ δυσμῶν καὶ εἰς τὰς δύο πλευράς.

Ἔχει ἐκτιμηθῆ δεόντως καὶ ἀξιῶζει τὸν θαυμασμὸν ἢ πρωτοτυπία εἰς τὴν παράστασιν τούτων τῶν λεοντοκεφαλῶν. Οἱ ὀλίγοι καὶ ἀδρομερεῖς βόστρυχοι με πόσῃ ἀσφάλειαν καὶ με πόσῃ πληρότητι προσδιορίζουν ἕκαστος τὴν οἰκείαν θέσιν καὶ ὄντοτητα, ὑπὲρ τὸ μέτωπον, εἰς τὰ πλάγια καὶ πρὸς τὰ κάτω. Μέσα εἰς τὸν στέφανον τῆς χαίτης προβάλλει ἡ κεφαλὴ με τὸ προτεταμένον ρύγχος χωρὶς νὰ χάνῃ παρὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν σημαντικὸν μέρος ἀπὸ τὴν θηριώδη ἔκφρασιν τῶν παλαιότερων τύπων, ὡς οἱ τῆς Κερκύρας καὶ τοῦ Θέρμου. Ἐπειτα ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ παίρνουν νέαν ζωὴν με τὴν μικρὰν σχεδὸν ἀφανῆ στροφὴν. Ἀλλὰ καὶ ὡς μέλη μακροῦς σειρᾶς αἱ λεοντοκεφαλαὶ προσλαμβάνουν ἄλλην ἀξίαν. Πρῶτον ὁ στοιχειώδης ρυθμὸς μεταξὺ κάθε κεφαλῆς καὶ τοῦ παραπλεύρως χώρου, ἔπειτα ὁ συνθετώτερος ρυθμὸς με τρεῖς ἀνίσους κεφαλὰς καὶ ἄνισα διαστήματα καὶ τέλος ὁ μέγιστος, συγκροτῶν τὴν ὅλην σειρὰν με τὰ δύο ἀντίθετα μέρη ἐκ τῆς διαφορετικῆς στροφῆς. Πάντες οὗτοι οἱ ρυθμοὶ τονίζουσιν τὰ καθέκαστα καὶ τὸ σύνολον καὶ ἀποδίδουσιν μέγεθος, σημασίαν, σπουδαιότητα. Βέβαια ἐμπρὸς εἰς τὰ πτωχικὰ καὶ ἐφθαρμένα συντρίμματα τῆς ἀποθήκης τοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀνεπαρκῶν ἀπεικονίσεων ἐνδεχόμενον εἶναι νὰ ἔγῃ κανεὶς δυσπιστίαν καὶ νὰ κρίνῃ τὰ ἀνωτέρω μᾶλλον ὡς θεωρητικὴν κατασκευὴν. Ἄλλ' ὅχι. Ὁ ἀριθμὸς 27, αἱ 9 τριαδικαὶ ἐνόητες, ἢ κατὰ τὸν ἐγκάρσιον ἄξονα κατανομὴ τῶν ἀντιστρόφων κινήσεων ἐστηρίχθησαν εἰς σαφεῖς ἢ ὑποβλητικὰς μαρτυρίας τοῦ παλαιοῦ δημιουργοῦ, ἔξαγομένας ἐκ τῶν συντριμμάτων, ὅσον καὶ ἂν φαίνωνται ἀνεπαρκῆ. Βέβαιοι δι' ὅλα ταῦτα θὰ προχωρήσωμεν ἀκόμη. Διατὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν λεοντοκεφαλῶν, 27, καὶ εἰς τὰς τριαδικὰς ἐνόητας 9, νὰ εἶναι περιττός; Εἶναι εὐλόγον νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ἡ 14^η λεοντοκεφαλὴ, ἢ ἡ 5^η τριαδικὴ ἐνόητης ἐσήμαινον τὸ συγκεκριμένον μέσον τῆς σειρᾶς, ὅτε καὶ ἀπαλλασσόμεθα τῆς ἀφηρημένης ιδέας τοῦ ἐγκαρσίου ἄξονος. Καὶ τὸ σημαντικώτερον: ἐννοοῦμεν διὰ πρώτην φοράν, διατὶ ἡ ἐλαφρὰ στροφή τῶν κεφαλῶν γίνεται με ἴσα μέρη πρὸς τὸ γειτονικὸν μέτωπον. Ἡ με ἄλλους λόγους, ἢ δεξιὰ πλευρὰ εἰς ἑκάτερον μέτωπον ἔχει λεοντοκεφαλὰς στρεφομένας δεξιὰ καὶ ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ πρὸς ἀριστερά. Ἡ αὕτη ιδέα ἐνισχύεται ἔτι μᾶλλον με παρόμοια φαινόμενα ἐκ τῆς λοιπῆς ἀρχιτεκτονικῆς σπουδαιότερα.

Συχνότατα ὁ ἀριθμὸς τῶν κιώνων τῆς μακροῦς πλευρᾶς εἶναι περιττός, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἄρτιον ἀριθμὸν τῶν μετώπων, καὶ τὸ πρᾶγμα τοῦτο μένει ἢ ἐντελῶς ἀσχολίαστον, ἢ, ἂν κάπου ἐγράφη ἢ ἐλέχθη κάτι, δὲν ἔγινε πολὺ γνωστόν. Σιωποῦν ὅχι μόνον ὅλα τὰ ἐγχειρίδια ἀλλὰ καὶ εἰς σοβαρώτερα εἰδικὰ βιβλία λείπει ὁ ὀφειλόμενος ἐρμη-

νευτικός λόγος. Εἶναι εὐλόγον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι μὲ τὸν περιττὸν ἀριθμὸν τῶν κίωνων ὁ μεσαῖος χρησιμεύει ὡς χωριστικὸν καὶ συνδετικὸν ἅμα μέλος. Εἶναι ὡς νὰ ὑπάρχουν δύο χωριστοὶ ναοί, καθένας μὲ τὴν πρόσοψίν του καὶ ἴσην εἰς βάθις ἕκτασιν, συναπτόμενοι εἰς ἓνα μὲ τὴν παλίνστροφον κίνησιν τῶν διπτῶν κιονοστοιχιῶν ἀπὸ τοῦ μετώπου πρὸς τὸ κοινὸν μέσον καὶ ἀπὸ τούτου πρὸς τὸ μέτωπον. Καὶ τώρα μόνον κατανοοῦμεν τὸν λόγον, δι' ὃν ὁ Πίνδαρος ἐξαιρεῖ ὡς σημαντικὸν κατόρθωμα τῶν Κορινθίων τὴν εὕρεσιν τοῦ διδύμου ἄετοῦ (τὶς δέ) . . . ἢ θεῶν ναοῖσιν οἰωνῶν βασιλέα δίδυμον ἐπέθηκε, Ὀλυμπ. 13, 27). Δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀπλῆς προσθήκης ἑνὸς δευτέρου ἄετοῦ εἰς τὴν θέσιν τοῦ παλαιότερου πετάσου (σκούφιας) ἀλλὰ περὶ νέας ἀρχιτεκτονικῆς συλλήψεως καὶ κατορθώματος μεγάλης ἀξίας. Ὁ ἐκ παλαιᾶς παραδόσεως σχετικῆς μὲ τὴν προϊστορικὴν κατοικίαν ὑπερβολικὰ μακρόστενος ναὸς νέον παίρνει νόημα μὲ τὴν διπλῆν πρόσοψιν, ἀνταποκρινόμενον εἰς τὸ μέγα μῆκος. Ἡ ὅλη κατασκευὴ ἐξωτερικῶς γίνεται διπλῆ, ἅμα καὶ ἑνιαία. Καὶ ἡ διπτότης τῆς κατασκευῆς ἦτο πάντοτε συνειδητὴ εἰς τοὺς παλαιούς ἀρχιτέκτονας καὶ ἡ φροντίς ἀδιάλειπτος νὰ ὑπογραμμισθῇ διὰ καλλιτεχνικῶν μέσων τὸ κοινὸν ὄριον¹ καὶ συνάμα νὰ ἐξαρθῇ ἡ αὐτοτέλεια τῶν μετώπων. Ἡ διαφορετικὴ κλίσις τῶν ἀνθεμίων καὶ ἡ στροφή τῶν λεοντοκεφαλῶν ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ἐχρησίμευον εἰς τὴν ἐξυψηρέτησιν τῆς αὐτῆς ιδέας.

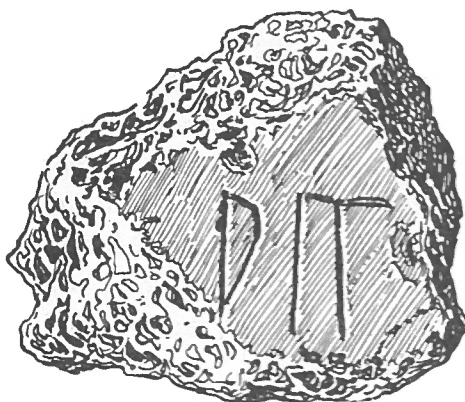
Ὁ λόγος περὶ τὴν ὑδρορρόην τοῦ μικροῦ ναοῦ ἀπέβη μακρὸς ἀλλ' ὑπῆρξε γόνιμος εἰς ἀρκετὰ καὶ θετικὰ συμπεράσματα. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν κατὰ πρῶτον λόγον τὰ διατηρηθέντα χαράγματα, ὅπως περίπου ταῦτα ἐβοήθησαν καὶ τοὺς Καλυδωνίους κεραμεῖς διὰ τὴν κατάλληλον συναρμογὴν τῶν ἀνομοίων μερῶν. Ἐκ τῆς ἐπαετίδος διεσώθησαν πολλὰ συντρίμματα, τὰ πλεῖστα χωρὶς ἐπιγραφὰς διὰ τὸν πρόδηλον λόγον, ὅτι εἶχον τὸ αὐτὸ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κανονικὸν μῆκος καὶ ἡ συναρμογὴ των δὲν εἶχε δυσκολίας. Ἐν τούτοις τρία μικρὰ συντρίμματα παρουσιάζουν μερικὰ γράμματα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὅπισθεν ἐγγάρακτα, τὸ νόημα τῶν ὁποίων δὲν κατώρθωσα ἐπαρκῶς νὰ συλλάβω. Τοῦλάχιστον ἐπὶ τοῦ συντρίμματος (*εἰκ. 54*), ἡ ἀνάγνωσις τρίτ(α) εἶναι ἀρκετὰ πιθανή. Εἰς τὸ τῆς *εἰκότος 55* τὰ γράμματα κατευθύνονται ἀριστερά. Εἰς τὸ τρίτον, *εἰκ. 56*, ἀποκλείεται ἡ ἀνάγνωσις ποτ' α^F(ος) καὶ ἴσως εἰς τὰ Α^F ἔχομεν τὰ ἀρχικὰ τοῦ α^F(ιετοῦ).

Ἐκ τῶν συντριμμάτων τῆς σίμης ἀπεικονίζεται ἐδῶ μόνον τὸ μεγαλύτερον διατηρηθὲν μετὰ τῆς τομῆς αὐτοῦ (*εἰκ. 57 α, β*). Τοῦτο δὲ καὶ ἀρκεῖ, συνυπολογιζομένου καὶ τοῦ μέρους τῆς σίμης ἐκ τοῦ γωνιαίου, περὶ οὗ ἤδη παλαιότερον ἠσχολήθημεν, *εἰκ. 33*, ἀντὶ πάντων τῶν ἄλλων, ἐπειδὴ δὲν παρέχουν σημαντικὸν ἐνδιαφέρον. Τὸ τεμάχιον συνεπλήρωσεν ἐπιτυχῶς ὁ Dyggve εἰς τὸν πίν. 23 τοῦ βιβλίου του μὲ μῆκος 62.5, 14 πεισοῦς τοῦ ἀβακωτοῦ, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος δεξιὰ ἦτο μέλας, 13 φυλλοειδῆ κοσμήματα τοῦ κυματίου καὶ 18 διαστήματα μεταξὺ τῶν μελανῶν δισκαρίων τοῦ κάτω πλέγματος. Ἡ συμπλήρωσις εἶναι σύμφωνος πρὸς τοὺς ἰδικούς μου ὑπολογισμούς καὶ πρὸς 3-4 ἄλλα κομ-

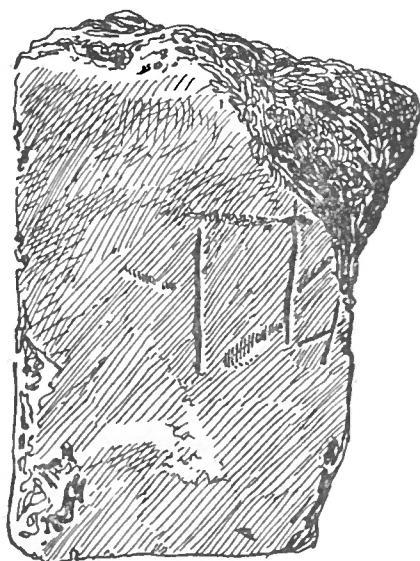
¹ Πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι ἡ ἔρευνα τῶν καλλιτεχνικῶν προβλημάτων ἐξακολουθεῖ ἀκόμη, ὅχι βέβαια ἀδικαιολογῆτως, νὰ μὴ ἀποτελῇ τὸ κύριον μέλημα τῶν ἀρχαιολόγων, ἢ τοῦλάχιστον ἓν ἀπὸ τὰ πρῶτα μέληματα. Ὁ ἴδιος ὁ Payne (*Necrocorinthia*, 248-62) ἐνώπιμόνως ἐξετάζει τὸ ζήτημα τοῦ τόπου τῆς γενέσεως

καὶ ἀναπτύξεως τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ καὶ ἀποδίδει βασιμῶς τοῦτον εἰς τὴν Κόρινθον, ἐπικαλούμενος καὶ τοὺς πινδαρικούς στίχους, καθόλου δὲν ἐξετάζει εἰς τί τὸ οὐσιῶδες συνίστατο τὸ περίφημον ἐπίτευγμα τῶν Κορινθίων.

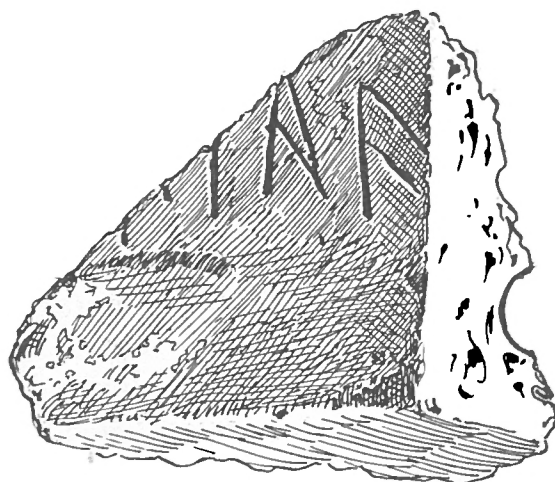
μάτια διατηροῦντα τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ πέρασ μετὴν ἐσωτερικὴν ἐγκοπὴν, μήκους 10 ἐκ., ἴσην μετὸ ὑπερκαλύπτον ἄκρον, τὸ σωζόμενον ἐπὶ τοῦ εἰκονιζομένου τεμαχίου, καὶ παρουσιάζοντα τὴν προσδοκωμένην σειρὰν τῶν πεσσῶν μετὸν μελανὸν ἐν ἀρχῇ. Εἶναι

Εἰκ. 54.

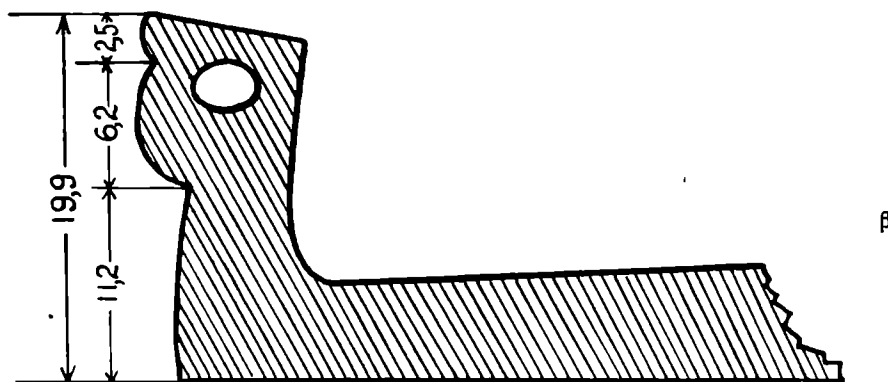
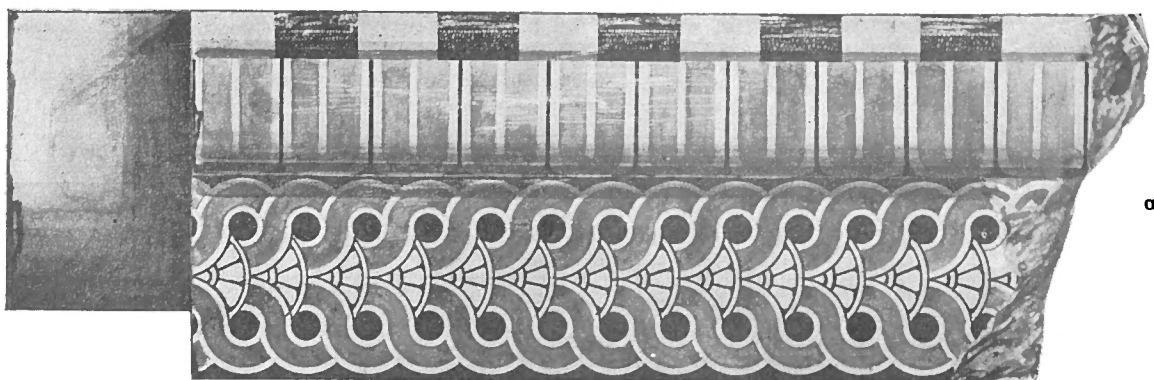
Εἰκ. 55.

Εἰκ. 56.

εὐλογον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καὶ τὰ 5 ταῦτα τεμάχια, ἀνήκοντα εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἀετώματος, εἶχον τὸ αὐτὸ μήκος τῶν δύο ποδῶν (2×31.25). Τὴν αὐτὴν μετρητικὴν μονάδα ἔχομεν φυσικὰ παντοῦ ἐν χρήσει ἐπὶ τῆς σίμης. Τὸ ὕψος π.χ. ἰσοδυναμεῖ περίπου πρὸς 10 δακτύλους, ἀλλ' αἱ λοιπαὶ λεπτομέρειαι ὡς γενόμεναι μετὸ ὑποδιαίρεσεις τοῦ δακτύλου δὲν παρέχουν τὴν βεβαιότητα, ὅτι ὑπελογίσθησαν μετὸ αὐτὸ πάντοτε μετρητικὸν σύστημα. Ὅλα τὰ σχετικὰ συντρίμματα παρουσιάζουν τὸ αὐτὸ πάχος μετὴν 10 ἐκ. πλατεῖαν ἄνω ἐπιφάνειαν—7-8 ἐκ. τὰ τῆς ὑδρορροῆς—τὴν ὑψηλὴν 10.8 ταινίαν τοῦ πλέγματος μετὴν ἀξιόλογον ἐλαφρὰν καμπύλωσιν, περὶ ἧς ἤδη εἵπομεν, καὶ τὴν κατὰ τὸ κυμάτιον σωληνοειδῆ ὄπην εἰς σχῆμα ἐλαφρῶς ἔλλειπτικόν,

τὴν ἀπαραίτητον διὰ τὴν στερεωτέραν σύνδεσιν καὶ ἀποφυγὴν τῆς κατολισθήσεως¹. Ἐκ τῶν κοσμημάτων τὸ διπλοῦν πλέγμα ἔχει ἐνιαίαν κατεύθυνσιν ἐπὶ τῆς σίμης καὶ τῆς ὑδρορροῆς, πάντοτε πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὰ ὁμοιόχρωμα — ἄχνον κόκκινον — φυλλοειδῆ τοῦ κυματίου δὲν ἔχουν κίνησιν. Ἀντίθετα τὸ ἀβακωτὸν μὲ τὴν σειρὰν μέλαν-λευκόν, πάν-

Εἰκ. 57.

τοτε τὴν αὐτὴν, ὑποδεικνύει ὠρισμένην κίνησιν καὶ κατεύθυνσιν. Ποία εἶναι ἡ κατεύθυνσις αὐτή, τόσον εἰς τὴν ἐπαετίδα ὅσον καὶ εἰς τὴν ὑδρορροήν θὰ ἐξετάσωμεν ἰδιαιτέρως.

Κατὰ τὴν ἐπαετίδα ἔχομεν τὰ ἐξῆς θετικὰ στοιχεῖα. Ἐκ τοῦ γωνιαίου ἐμάθομεν, ὅτι ἡ ἀρχὴ γίνεται μὲ μελανὸν πεσσὸν καὶ τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐγίνετο καὶ κατὰ τὴν ἄλλην γωνίαν. Ἐπειτα ἐκ τῶν πέντε τμημάτων τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς ἐμάθομεν ὅτι ἡ ἀρχὴ πρὸς τὰ δεξιὰ ἐγίνετο μὲ μελανὸν καὶ τὸ τέλος ἐσημειώμετο μὲ λευκόν, τὸ δὲ ὅλον ἀπετελεῖτο μὲ 7 ζεύγη. Τὸ ἴδιον πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ διὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν. Ἀγνοοῦμεν, πόσον ἦτο τὸ μῆκος τῆς ἐλαφρότατα κεκλιμένης ἄκρας τῆς σίμης,

¹ Ἦτο πάντοτε γνωστόν, ὅτι διὰ τῆς σωληνοειδοῦς ὀπῆς, θὰ διήρχοντο μετάλλινοι δεσμοὶ συγκρατοῦντες τὴν σειρὰν, ἀλλ' εὗρημα τοῦ ἐφόρου κ. Ἰω. Παπαδημητρίου, ἀνασκάψαντος ἀρχαῖκόν ναὸν κατὰ τὴν βο-

ρείαν πλευρὰν τῆς νήσου Κερκύρας ἐπεκύρωσε τὴν ὑπόθεσιν. Εὗρέθησαν σιδηροὶ δεσμοί, σχοινία, μολυβδοχορημένοι ἐντὸς τῶν ὀπῶν συντριμμάτων σίμης, ΠΑΕ 1939, 90. εἰκ. 9,10.

ὡς παλαιότερα τὴν περιεγράψαμεν. Ἄλλ' ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ἡ κατὰ τὸ πέρασ σίμη ἦτο κατὰ ἓνα πεσσὸν μικρότερα τῶν λοιπῶν, δηλαδὴ $62.5 - 4.5 = 58$ ἐκ., ὅτε αὕτη ἀρχίζουσα μὲ μελανὸν θὰ κατέληγεν ἐπίσης εἰς ὁμοιόχρωμον πεσσὸν (7 μελανοὶ + 6 λευκοί), ἡ συνέχισις τότε τῆς κινήσεως ἐκ τῶν κάτω μέχρι τῆς κορυφῆς καὶ τάνάπαλιν θὰ ἀποκαθίστατο πλήρως. Μὲ μόνην τὴν μικρὰν ἀλλ' εὐνόητον παρέκκλισιν, ὅτι εἰς τὸ τέλος ἐκάστης κινήσεως θὰ προσετίθετο καὶ εἰς ἀκόμη μελανὸς πεσσός, πού εἶναι ἀπαραίτητος, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ἀρχὴ διὰ τὴν ἀντίστροφον κατεύθυνσιν¹. Διαφορετικὴ πρέπει νὰ ἦτο ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ κίνησις τοῦ ἀβακωτοῦ κατὰ τὴν ὑδρορροήν. Ἐκ τῆς γνωστῆς γωνίας διδασκόμεθα, ὅτι ἡ κατάληξις ἐγένετο μὲ λευκὸν πεσσόν, τὸ αὐτὸ δὲ θὰ δεχθῶμεν δι' ὅλας τὰς ἄκρας. Τοῦτο ὑποδεικνύει ἀκόμη καὶ ἡ 21^η ὑδρορροή τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἐγγὺς τῆς ΝΑ γωνίας, ἡ ἀρχίζουσα μὲ μελανὸν πεσσὸν ἀριστερὰ καὶ καταλήγουσα εἰς τὸν ἀσφαλῶς συμπληρούμενον 14^{ον} λευκὸν δεξιὰ. Αἱ ἄλλαι ὑδρορροαὶ διὰ τὴν γνωστὴν ἀνισότητα καὶ τὴν θρυμματώδη κατάστασιν δὲν παρέχουν ἀσφαλεῖς εἰδήσεις. Τοῦτο δὲν πειράζει. Ὅταν εἶναι βέβαιον, ὅτι καὶ αἱ τέσσαρες γωνίαι ἐπερατοῦντο μὲ λευκὸν πεσσόν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἐκκίνησις θὰ ἐγένετο ἀπὸ τῆς κεντρικῆς λεοντοκεφαλῆς, ὡς ταύτην μὲ ἀρκετὴν πιθανότητα ἐγνωρίσαμεν, καὶ θὰ ἐτρέπετο πρὸς τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο πέρασ. Θὰ ἔχωμεν τότε ὑπὲρ τὸ μέσον τοῦ 14^{ου} κρουνοῦ ἓνα διπλοῦν μελανὸν πεσσόν, ὅπως συμβαίνει καὶ κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος, καὶ ἡ κατεύθυνσις τοῦ ἀβακωτοῦ θὰ ἦτο ἡ αὐτὴ καὶ θὰ συνώδευε τὴν περιγραφεῖσαν κίνησιν τῶν λεοντοκεφαλῶν. Τέλος ἡ προταθεῖσα ἀναπαράστασις ἐπικυρώνεται κατ' εὐτυχῆ τρόπον, διότι ἡ κίνησις τοῦ ἀβακωτοῦ τῆς ὑδρορροῆς συνάπτεται ἐμφανῶς πρὸς τὴν περιγραφεῖσαν κίνησιν ἐπὶ τῶν ἀετωμάτων. Ἀρχίζοντες ἀπὸ τὸ μέσον τῆς κεντρικῆς κεφαλῆς φθάνομεν ἀκωλύτως δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἐκατέρωθεν ἀετώματος καὶ τάνάπαλιν. Εὐτυχεστέρα λύσις δὲν ἦτο δυνατὴ.

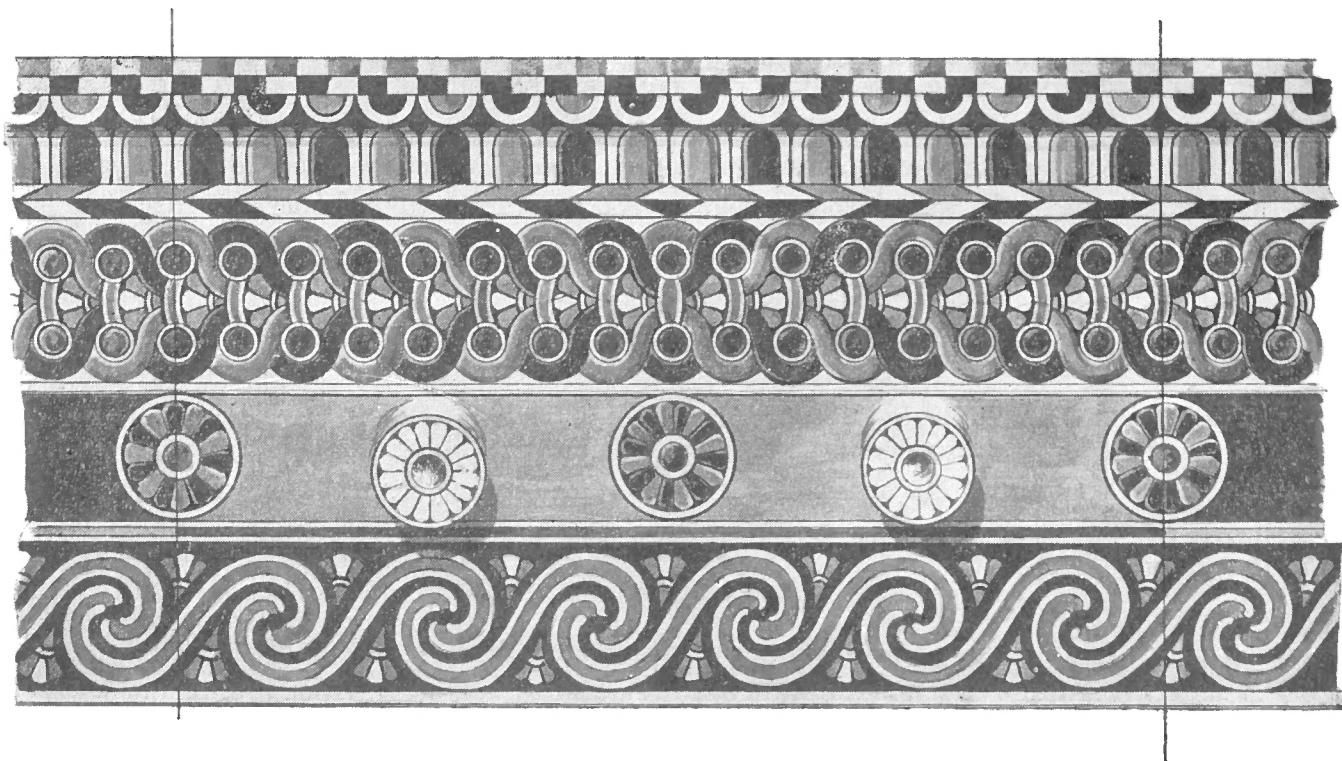
ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΕΙΣ ΚΕΡΚΥΡΑΝ

Ἐνατρέχοντες εἰς τὰς κερκυραϊκὰς κεραμώσεις θὰ ἐπιτύχωμεν ἐνίσχυσιν τῆς ἀνωτέρω γνώμης περὶ τοῦ ἀβακωτοῦ. Ἄλλ' εἶναι ἀνάγκη κατὰ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξετάσωμεν ἐκ νέου μερικὰ ζητήματα σχετικὰ ἰδίως μὲ τὴν σίμην τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ὥστε νὰ ἐπιτύχωμεν εὐλογωτέρας λύσεις. Ἄν ἐρχόμεθα μετὰ 10 καὶ πλέον ἔτη εἰς τὴν διόρθωσιν ἐσφαλμένων ἢ ὀλιγώτερον πιθανῶν ἀντιλήψεων, τοῦτο δὲν λυπεῖ ἐξαιρετικὰ τὸν συγγραφέα τῆς πραγματείας, διότι βέβαιον εἶναι ὅτι προκειμένου περὶ ἐρεῦνης, ἐπιχειρουμένης διὰ πρώτην φορὰν ἐπὶ τῆς κινήσεως τῶν χρωματιστῶν σειρῶν, δυσκολώτατον ἦτο νὰ προβλεφθοῦν ὅλα τὰ προκύπτοντα ζητήματα καὶ λυθοῦν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν. Προσέτι καὶ ὁ δημιουργικὸς χρόνος πού θὰ φέρῃ τὰς ὀρθὰς λύσεις ἀδύνατον εἶναι νὰ προλεχθῇ, πότε θέλει ἐμφανισθῇ.

¹ Πολὺ μικρὰν καὶ ἀσύμμετρον ἐδέχθη ὁ Dyggve τὴν ἀκραίαν σίμην εἰς τὴν ἀναπαράστασιν, πίν. 23, C,

ὅπου κατ' ἀβλεψίαν ἐφωδίασε ταύτην ἀριστερὰ μὲ ἐσωτερικὸν καλυπτικὸν ἄκρον, ὡς εἰς μὴ ἀνέβαινε.

Χάριν εὐκολίας παραθέτομεν καὶ ἐδῶ τὸ σχεδιάσμα ἐκ τῆς πραγματείας, ΚΟΡΚΥΡΑ Ι, σελ. 115, διορθωμένον, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς δύο σημεῖα (εἰκ. 58). Μὲ τὸ σχεδιάσμα τοῦτο ἠθέλησα νὰ δηλώσω, πῶς θὰ ἦτο τὸ μέσον τῆς ὑδρορροῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν. Κατ' αὐτὸ βλέπομεν δύο ἀκεραίας πλάκας μὲ ἀντίστροφον κατεύθυνσιν τοῦ διπλοῦ πλέγματος καὶ τοῦ ὑπεράνω ραβδωτοῦ, εἰς καθεμίαν

Εἰκ. 58. Ἐκ τῆς ὑδρορροῆς τοῦ ναοῦ τῆς Κερκυραϊκῆς Ἀρτέμιδος.

δὲ ἀπὸ τὰς πλάκας νὰ προστίθεται καὶ μέρος ἄλλης, μὲ διάφορον χρωματισμόν. Ἔτσι συνεχίζεται ἢ μεταξὺ τῶν ροδάκων μεγάλη ἐρυθρὰ ἐπιφάνεια μὲ ἄλλην μελανήν. Ἐπίσης εἰς τὰς δύο κεντρικὰς πλάκας τὰ δισκάρια τοῦ πλέγματος εἶναι μελανὰ καὶ εἰς τὰς ἀκολουθούτους ἐρυθρὰ. Σχηματίζονται οὕτω ζεύγη μὲ ἐναλλασσόμενον χρωματισμόν ἄνω καὶ κάτω καὶ τούτων τῶν ζευγῶν τὸν ἀριθμὸν γνωρίζομεν μὲ ἀρκετὴν ἀκρίβειαν, ὅτι εἶναι 20 ἀπὸ τοῦ μέσου μέχρι τοῦ ἐκατέρωθεν πέρατος τῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Ἡ τοιαύτη ἀναπαράστασις, ὥστε τὸ μέσον τοῦτο νὰ σημαίνει ἀκριβῶς τὴν ἀφετηρίαν ἢ τὸ τέλος τῶν ἀντιστρόφων κατευθύνσεων εἶναι στηριγμένη καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ πρὸ πάντων ἐπὶ τῆς ἀτοπίας κάθε ἄλλης λύσεως, καθ' ἣν ἡ ἀφετηρία θὰ ἦτο εἰς τινὰ γωνίαν ἢ κορυφὴν ἀετώματος. Εἶναι βεβαίως θεωρητικὴ ἢ ἀναπαράστασις, ἐπειδὴ οὐδὲν σχετικὸν σύντριμμα εὐρέθη, ἀλλ' ἡ ὀρθότης αὐτῆς οἶονεὶ ἐπεβραβεύθη μὲ τὴν αὐτόματον ἐμφάνισιν τοῦ ὠραίου χιαστοῦ συμπλέγματος, τοῦ συνάπτοντος καὶ συγχρόνως χωρίζοντος τὰς ἀντιθέτους φορᾶς.

Ἡ ἀντίθεσις ὡς πρὸς τὸν χρωματισμόν μεταξὺ τῆς κάτω ταινίας τῶν ροδάκων καὶ τοῦ ἄνω πλέγματος ἐστηρίχθη ἐπὶ βεβαίων παρατηρήσεων εἰς εὐρήματα, πού παρουσιά-

ζουν καὶ τὴν κατωτάτην μεταξὺ δύο ραβδίων στενὴν ταινίαν μὲ ἐναλλασσόμενον χρωματισμὸν σχετικὰ μὲ τὴν πλατεῖαν ἐπιφάνειαν καὶ σύμφωνον μὲ τὸν χρωματισμὸν τοῦ πλέγματος Ἐπὶ τὴν τοποθέτησιν τῶν δύο πλακῶν τῆς ὑδρορροῆς κατὰ τὸ μέσον μὲ δισκάρια μελανὰ καὶ ἀκολούθως μὲ ἐρυθρὰ ἔγινε σύμφωνα μὲ τὸν ὑπολογισμὸν, ὅτι ὁ χρωματισμὸς ὄφειλε νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ὠρισμένην κατεύθυνσιν τοῦ διπλοῦ πλέγματος. Ὑπενθυμίζομεν, ὅτι προκειμένου περὶ χρωματικῆς κινήσεως πρῶτον θὰ τεθῆ τὸ σκοτεινότερον καὶ θὰ ἀκολουθήσῃ δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ τὸ ἀνοικτότερον χρῶμα, ὡς ἤδη ἐξεθέσαμεν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης πραγματείας. Καὶ τώρα διὰ τὸν φόβον, μήπως ἢ παρέκβασις εἰς τὰ κερκυραϊκὰ ἀποβῆ ὑπὲρ τὸ δέον μακρὰ καὶ ἀσύμμετρος προβαίνομεν εἰς τὸν σύντομον καθορισμὸν τῶν πορισμάτων, εἰς ἃ καταλήγει ἢ ἀναθεώρησις τῆς παλαιότερας γνώμης. Ἐπιθυμῶ νὰ δηλώσω, ὅτι τὰ νέα πορίσματα δὲν σημαίνουν διόρθωσιν σφαλμάτων ἀλλὰ φωτεινότεραν ἀπλούστευσιν τῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια καὶ τότε ἐν πλατεῖ συνεζητήθησαν :

1) Τὸ σπειροειδὲς κόσμημα κάτω εἶχε τὴν αὐτὴν ἐνιαίαν φορὰν πρὸς τὰ δεξιὰ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν. Τοῦτο στολίζει καὶ συνάμα παριστάνει τὸ κατώτατον ὑπερκρεμάμενον μέρος τῆς σίμης, τὸ καλύπτει τὸ διήκον ὀριζοντίως ξύλινον πέρας τῆς στέγης. Κυρίως εἶναι ἡ κατωτάτη ζώνη ἰδιάζον παράρτημα τῆς σίμης, παρουσιάζει πάντοτε μελανὸν τὸ ἔδαφος καὶ δὲν συμμερίζεται τὴν ἐναλλαγὴν τῶν χρωμάτων, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐπὶ τῶν ὑπεράνω χρωματιστῶν σειρῶν. Ταῦτα εἶχον ὑπ' ὄψει καὶ παλαιότερα (ἔ. ἀ. σ. 112), ἀλλὰ τότε ἐπίστευσα, ὅτι τοῦλάχιστον τὰς δύο ἀντιθέτους κατευθύνσεις θὰ συνεμερίζοντο καὶ αἱ σπεῖραι, ὅμως τὴν ἀδυναμίαν τῆς ὑποθέσεως ἐλέγχει καὶ ἡ δυσκολία τῆς συνδέσεως τῶν ἀντιστροφῶν σειρῶν. Εἰς τὸ νέον σχέδιον, ἔργον τοῦ Ἄλεξ. Κοντοπούλου αἱ σπεῖραι συνεχίζουσι τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Πρὸς τούτοις διορθώθη λάθος τοῦ παλαιότερου σχεδίου κατὰ τὸ ραβδωτὸν κόσμημα. Οἱ ὑπεράνω ἐρυθροὶ καὶ λευκοὶ ῥόμβοι πρέπει νὰ ἔχουν τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν μὲ τὴν ἐμφαινομένην ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ ραβδωτοῦ.

2) Ἐπειδὴ ἡ αὐτὴ κίνησις τοῦ διπλοῦ πλέγματος δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ συνεχίζεται ἄνευ διακοπῆς μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος, εὐλόγον εἶναι νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι καὶ ἡ διαδοχικὴ ἐμφάνισις τοῦ ἐρυθροῦ, μετὰ τὸ μελανὸν ἐπὶ τῶν δισκαρίων ὡς σημαίνουσα μὲ ἐντονώτερον τρόπον τὴν αὐτὴν κίνησιν θὰ συνεχισθῆ ἐπίσης. Ἀκολούθως καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ χρωματικαὶ σειραὶ θὰ εἶναι ὁμοίως ἀδιάλειπτοι καὶ μάλιστα ἡ μεγάλη καὶ ἐμφανὴς σειρά περὶ τοὺς ῥόδακας μὲ ἀφετηρίαν τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος θὰ συνεχίσῃ τὸν δρόμον τῆς πρὸς τὸ μέσον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς χωρὶς νὰ διακόπτεται κατὰ τὴν γωνίαν ¹.

3) Ἐπειδὴ κατὰ τὸν χρωματισμὸν ἡ ἐκάστοτε κατωτέρα σειρά ἔχει ἀντίθετον

¹ Σύμφωνα μὲ τὴν νεωτέραν ἐκδοχὴν ἢ εἰς 93, ΚΟΡΚΥΡΑ I σ. 121, πρέπει νὰ διορθωθῆ: ἡ πρώτη ἐπιφάνεια περὶ τοὺς ῥόδακας δέον νὰ γίνῃ ἐρυθρὰ καὶ ἡ ὑπεράνω τοῦ πλέγματος μελανή. Ἔτσι δὲν διακόπτεται ἡ κίνησις κατὰ τὴν γωνίαν.

² Ἡ παλαιότερα μου γνώμη ὅτι ἡ κίνησις περιορίζετο ἐντὸς τῆς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ ὅτι ἄλλη ἦτο ἡ κατὰ

τὴν ἐπιπέδιδα κίνησις, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐσφαλμένης ὑποθέσεως, ὅτι τὸ διπλοῦν πλέγμα μὲ τὴν κατὰ τὸ μέσον ἀντίθετον κίνησιν εἰκονίζει τὴν τεχνικὴν συνήθειαν νὰ ἀρχίζουσι οἱ οἰκοδομοῦντες ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ νὰ προχωροῦν εἰς τὰ ἄκρα. Ἐπιβεβαιώθη ὅμως ἐμπειροτάτος εἰς τὰ τεχνικὰ πράγματα φίλος Ὁρλάνδος μου παρετήρησεν, ὅτι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον συμβαίνει.

κίνησιν πρὸς τὴν ἀμέσως ἀνωτέραν καὶ τὸ διπλοῦν πλέγμα, τὸ ραβδωτόν, ἢ φυλλοστοιχία καὶ τὸ ἀβακωτὸν ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο ἀντιθέτους ζώνας, ὑπέθεσα τότε, ὅτι μόνον ἢ ἐκάστοτε ἀνωτέρα σειρὰ εἶναι ἢ κυριαρχοῦσα διὰ τὸν λόγον, ὅτι συμφωνεῖ κατὰ τὴν κατεύθυνσιν μὲ τὴν μορφήν τοῦ πλέγματος καὶ τοῦ ραβδωτοῦ, ἢ δὲ κατωτέρα σύντροφος ζώνη εἶναι δευτερεύουσα κ.τ.λ. Τώρα βλέπω σαλευομένην τὴν παλαιὰν γνώμην. Διότι ἀπίθανον εἶναι, προκειμένου π.χ. περὶ τῆς φυλλοστοιχίας, τὰ ἀνορθούμενα μεγάλα φύλλα νὰ ἔχουν δευτερεύουσαν θέσιν, τὰ δὲ ὑπερκύπτοντα ἄκρα ἂν καὶ ἀφανέστερα, τὴν πρωτεύουσαν. Τὸ ὀρθότερον ἄρα εἶναι νὰ ἐκλάβωμεν ὡς ἰσοδυνάμους τὰς ἀντιθέτους κατευθύνσεις. Χρωματικαὶ σειραὶ ὑπάρχουν 11 ἐκατέρωθεν τοῦ μέσου καὶ ἐκ τούτων 6 τρέπονται πρὸς τὰ δεξιὰ κατὰ τὸ ἀριστερόν (θεωρούμενον ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ) τμήμα καὶ 6 ἀριστερὰ κατὰ τὸ δεξιόν, αἱ δὲ λοιπαὶ 5 εἶναι ἀντίθετοι κατερχόμενοι ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ αἰτώματος πρὸς τὴν γωνίαν καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸ μέσον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Εἰς τὰς ἕξ δέον νὰ προστεθοῦν καὶ δύο μορφολογικαὶ κατευθύνσεις τοῦ ραβδωτοῦ καὶ τοῦ διπλοῦ πλέγματος. Ὡστε κατὰ ταῦτα ὀκτάκις γίνεται κίνησις πρὸς τὰ αἰτώματα καὶ πεντάκις ἢ ἀντίστροφος. Εἰς ἀντιστήκωμα μεταξὺ τῶν πέντε ἀντιστρόφων καταλέγεται καὶ ἡ ἐμφανεστάτη πασῶν χρωματικῆ σειρὰ κατὰ τὴν ζώνην τῶν ροδάκων.

Γίνονται οὕτω φανεροὶ οἱ σκοποὶ τῆς διακοσμήσεως. Πρῶτον ἐπισημαίνεται τὸ μέσον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ οὐσιαστικοποιεῖται ἡ ἀφηρημένη ἰδέα τοῦ ἐγκαρσίου ἄξονος, ἔπειτα βεβαιώνονται παλίνστροφοὶ κινήσεις ἀπὸ τοῦ μέσου πρὸς τὰ ἄκρα καὶ περαιτέρω μέχρι τῆς κορυφαίας τῆς στέγης. Καὶ ποῖον εἶναι τὸ νόημα τῶν ἀντιστρόφων τούτων κινήσεων δὲν εἶναι ἀμφίβολον. Ὄταν εἰς κάποιαν ἀπόστασιν πρὸ ἐπιμήκους κτηρίου, π.χ. τοῦ «Θησείου», δώσωμεν προσοχὴν εἰς τὸ πῶς κινοῦνται οἱ ὀφθαλμοὶ μας κατὰ τὴν ἀναμέτρησιν τῆς πρὸ αὐτῶν ἐπιφανείας, θὰ ἀντιληφθῶμεν, ὅτι ἡ ἐκκίνησις των γίνεται ἀπὸ τῶν ἄκρων, ἀκολουθεῖ τάχιστα ἢ συνάντησις τῶν βλεμμάτων κατὰ τὸ μέσον καὶ ἡ διασταύρωσις τῶν ἐκατέρωθεν κινήσεων καὶ συγχρόνως σχεδὸν ὑπαναχώρησις ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἐπιστροφή εἰς τὰ ἄκρα. Ἡ ὅταν κανεὶς ἀτενίζων τὸ δυτικὸν μέτωπον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἡφαίστου προσπαθῆ νὰ συλλάβῃ τὴν εἰκόνα τοῦ μετώπου καὶ τὸ συνανῆκον μέρος τῶν ἐκατέρωθεν πλευρῶν δὲν θὰ περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἐκτείνῃ ἀποκλειστικῶς τὰ βλέμματά του ἐκ τῶν ἔμπροσθεν πρὸς τὸ βάθος ἀλλὰ ταῦτα θὰ συνδυάζῃ μὲ ἀντίστροφα βλέμματα ἐκ τοῦ βάθους πρὸς τὰ ἔμπροσ. Ἡ ἰδέα ἄρα τοῦ μέσου καὶ τῶν ἀντιστρόφων κινήσεων δὲν εἶναι αὐθαίρετα λογικὰ κατασκευάσματα, ἀλλ' ἀπορρέουν ἀπὸ τὰ φυσικὰ μυϊκὰ αἰσθήματα τῆς ὁράσεως, αἰσθήματα, ποὺ τὰ συνοδεύουν καὶ τὰ παριστάνουν μὲ μεγάλην ἐνάργειαν τὰ χρωματιστὰ κοσμήματα.

Ὡς ἤδη εἴπομεν, τὰ καλλιτεχνικὰ ταῦτα μέσα, ὅπως καὶ ἡ στροφή τῶν λεοντοκεφαλῶν καὶ τῶν ἀνθεμίων, ὁ περιττὸς ἀριθμὸς τῶν κίωνων τῆς μακρᾶς πλευρᾶς, εἶναι συνηρημένα μὲ τὴν εὕρεσιν τοῦ διττοῦ αἰτώματος ὑπὸ τῶν Κορινθίων. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν ἐνδείξεις, ὅτι καὶ ἐπὶ παλαιότερων τυπολογικῶς ναῶν μεθ' ἐνὸς μόνου αἰτώματος καὶ ὀπισθίου πετάσου, καθ' ἃς ἡ ἰδέα τοῦ μέσου τῆς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ τῶν διασταυ-

ρουμένων κινήσεων ἦτο συνειδητὴ καὶ ἐπραγματοποιεῖτο¹. Ἄλλ' ὅταν ἐπενοήθη καὶ τὸ δεύτερον ἀέτωμα καὶ ἐμονιμοποιήθη, τότε ἡ κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς κινήσεις συμπεριέλαβε καὶ τὰ ἀετώματα, καθ' ὃν εἶδομεν τρόπον, καὶ ἡ περίφημος ἐπινόησις οὐδέποτε ἐσήμαινε ἀπλῆν προσθήκην ἢ μεταφοράν.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΥΔΡΟΡΡΟΗΣ

Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ εὕρωμεν πότε περίπου οἱ Καλυδῶνιοι ἀντικατέστησαν τοὺς παλαιότερους ἀκροκεράμους τοῦ μικροτέρου ναοῦ μὲ τὴν λαμπρὰν λεοντοκέφαλον ὑδρορροήν καὶ τὴν σχετικὴν ἐπαετίδα. Τὸ ἐπίμηκες κυνόμορφον ρύγγος τῶν λεοντοκεφαλῶν δὲν σημαίνει βεβαίως πολὺ πρῶιμον ἐποχὴν, ἀλλ' ἡ ζωηρότης τῆς ἐκφράσεως ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἐξαίρετον παράστασιν τῆς χαίτης τυπολογικῶς ὑποδεικνύουν χρόνους κατὰ τι παλαιότερους τῆς νεωτέρας κεραμώσεως τοῦ Θέρμου, ὅπου κεφαλαὶ Σιληνῶν παρουσιάζουν τρίγωνον καὶ γένεια παρόμοια ἀλλὰ μικρότερας ἀξίας. Ταύτας ὁ Koch ἐν παραβολῇ πρὸς ἀγγειογραφίας τοῦ Ἐξηκτῆ ἐχρονολόγησε περὶ τὸ 540 π.Χ. Ὅτι πολὺ ὑψηλότερα ἀπὸ τὸ χρονικὸν τοῦτο ὄριον ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀνέλθωμεν, συντρέχουν ἀρκετοὶ λόγοι. Οἱ χαρακτηρὲς τῶν γραμμάτων καὶ μάλιστα τοῦ ἰῶτα χαρασσομένου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἀπλῆς καθέτου κεραίας καὶ σπανιώτατα διὰ τεθλασμένης ὑποδεικνύουν τὴν ἐποχὴν περὶ τὸ 550 π.Χ. ἐπειδὴ κατὰ τὸ λοιπὸν δεύτερον ἡμισυ τοῦ αἰῶνος ἡ ἀπλῆ καθέτος ἀποβαίνει κανονικὴ καὶ ἀνεξαίρετος. Ἀλλὰ σπουδαιότεραι ἐνδείξεις χρονολογικαὶ εἶναι ἡ μορφολογία τῆς σίμης καὶ ἡ πτωχεία τῆς πολυχρωμίας. Τὸ παλαιὸν δωρικὸν κυμάτιον ἔχει ἀποβῆ ἤδη ὁμοιον πρὸς τὸ ἰωνικὸν καὶ ἐπ' αὐτοῦ γράφονται μόνον τὰ ὑπερκρεμάμενα ἄκρα τῶν φύλλων Δύο χρώματα διακρίνονται ἐπὶ τοῦ κυματίου καὶ τοῦ πλέγματος κάτω, τὸ ζωηρὸν μελανὸν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ περιγράμματα τῶν φύλλων καὶ τὰ δισκάρια τοῦ πλέγματος καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ἓνα ὠχρὸν ἐρυθρῶν χρωμάτων. Δὲν ὑπάρχει ἐναλλαγὴ χρωματισμοῦ καὶ κινήσις, ὅπως εἶδομεν εἰς τὰς κερκυραϊκὰς κεραμώσεις. Μόνον ὑπεράνω τὸ ἀβακωτὸν μὲ τὴν ἐναλλαγὴν — μέλαν λευκὸν — παρουσιάζει κινήσιν καὶ μάλιστα παλίνστροφον, ὅπως τὴν περιεγράψαμεν. Τὸ διπλοῦν πλέγμα φυσικὰ ἔχει κατεύθυνσιν λόγῳ τῆς μορφῆς του. καὶ οὐδεμίαν ἐκ τοῦ χρωματισμοῦ. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐν λόγῳ σίμη εὐρίσκεται σχεδὸν εἰς τὸ τέλος τῆς ἐξελίξεως τῆς πολυχρώμου διακοσμήσεως ἐπὶ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τῆς κεντρικῆς (Κόρινθος—Δελφοὶ) καὶ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Σχεδὸν εἰς τὸ τέλος εἶπομεν, ἐπειδὴ εἰς τοὺς

¹ Ὁ ἀρχαῖος ναὸς τοῦ Θέρμου Ἀπόλλωνος (640-630 π.Χ.) εἶχε περιττὸν ἀριθμὸν κίωνων (5×15) καὶ ἀποδεδειγμένως ἡ στέγη του ὀπισθεν ἐσχηματίζετο εἰς σκούφιαν, ἡ δὲ σειρὰ τῶν λεοντοκεφαλῶν καὶ κορῶν παρουσιάζει διασταυρουμένας κατευθύνσεις. Ἐξ ἄλλου ναοῦ τοῦ Θέρμου, τοῦ Ἀπόλλωνος Λυσίου, ὑπάρχουν γείσα, ἀτόπως ἀποδοθέντα εἰς τὸν Θέρμιον ὑπὸ τοῦ Kawerau (ANT. DENKM. II, πίν. 49), μὲ 7 φύλλα τριῶν χρωμάτων, μέλανος, λευκοῦ, ἐρυθροῦ, χρόνων τοῦ τέλους περίπου τοῦ 7ου αἰῶνος, μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατόν νὰ συγκροτηθῇ ἡ μακρὰ πλευρὰ τοῦ ἐπίσης πετασομόρφου ναοῦ μὲ περιττὸν ἀριθμὸν καὶ ἀρχήν,

μέσον καὶ τέλος. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπαρασταθῇ ἡ σειρὰ ὀλόκληρος τῶν γεισομόρφων ἀκροκεράμων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Κερκύρας. Ἐδῶ τὸ ἀποκατασταθὲν γείσον μὲ πέντε χρωματιστὰ φύλλα, μέλαν, λευκὸν, ἐρυθρὸν, λευκὸν καὶ μέλαν, χρησιμεύει οἷονεὶ ὡς μικρόκοσμος, ἐξ οὗ εὐλόγως ἐκτυλίσσεται ὁ μακρότατος ὄργανισμός μὲ ἀρχήν, μέσον καὶ τέλος καὶ διασταυρουμένας κατευθύνσεις τόσον κατὰ τὴν φυλλοστοιχίαν ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς σειρᾶς τῶν κεφαλῶν ἄνω. Πλείονα ἰδὲ εἰς KORKYRA I, σ. 157 καὶ σ. 129.

Δελφούς και άλλαχου ακολουθοῦν σίμαι έντελῶς μονόχρωμοι και χωρίς ένδιαφέρον. Τήν πολύχρωμον διακόσμησην και τήν εξέλιξιν αὐτῆς ἐξητάσαμεν εἰς τήν Κέρκυραν (ἔ. ἀ. σ. 122 - 123) εὔρομεν δὲ τότε, ὅτι ἡ παλαιοτάτη ἐκ τῶν γνωστῶν εἶναι ἡ κεράμωσις τοῦ Θέρμου—640-630 π. Χ.—χρησιμοποιοῦσα τὰ τρία χρώματα, μέλαν, λευκόν, ἐρυθρόν, και μὲ ἐναλλαγὴν εἰς τὰς ἐπαλλήλους σειράς. Τήν πρώϊμον ταύτην πολυχρωμίαν τονίζουσι κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7^{ου} αἰῶνος αἱ ἀρχαιοτάται κεραμώσεις τοῦ Λαφριαίου μὲ τήν προσθήκην και τετάρτου χρώματος, τοῦ μελιτομόρφου κιτρίνου. Τήν ἀκμήν τῆς ὑπολογισμένης αὐστηρᾶς συντάξεως τῶν ἐναλλασσομένων τριῶν χρωμάτων ἐμφανίζει ἡ σίμη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος και αἱ λοιπαὶ σύγχρονοι κεραμώσεις τῆς Κερκύρας—600-590 π. Χ. Μετὰ τοῦτο, τήν κορύφωσιν δηλ. τοῦ κοσμητικοῦ ἔργου, εἶναι βέβαιον, ὅτι ἀκολουθεῖ ἀπλούστευσις και χαλάρωσις εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ χρωματισμοῦ. Ἡ μικροτέρα ἀλλ' ὁμοία πρὸς τὴν κερκυραϊκὴν κατὰ τὸ ὑπερκερέμαμενον κάτω πέρας σίμη τοῦ Μουσειοῦ τῶν Δελφῶν (KORKYRA I σ. 106, εἰκ. 81) εἶναι ἀσφαλῶς νεωτέρα και παρουσιάζει ἀπλούστευσιν εἰς τὸν χρωματισμὸν (τὰ ἀναβαίνοντα φύλλα και τὰ ὑπερκύπτοντα ἄκρα εἶναι ὁμοιόχρωμα)¹ και ἐνιαίαν κίνησιν ὄλων τῶν κοσμητικῶν σειρῶν. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται και ἐπὶ δύο ἄλλων σιμῶν τοῦ αὐτοῦ Μουσειοῦ ὡς πρὸς τὴν φυλλοστοιχίαν. Ἡ ἐκ Τροιζῆνος γνωστὴ γωνία ἐπαετίδος διατηρεῖ τὴν πολυχρωμίαν και τὴν σχετικὴν ἐναλλαγὴν και κανονικὴν κατεύθυνσιν, ἀλλ' ὁ χρωματισμὸς εἶναι εὐτελής και ἄτονος. Πάντως εἶναι ἀρχαιότερα τῆς καλυδωνίας, τὴν ὁποίαν θὰ τοποθετήσωμεν οὕτω περὶ τὸ 550 π.Χ.

Η ΚΕΡΑΜΩΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟ 500 Π.Χ.

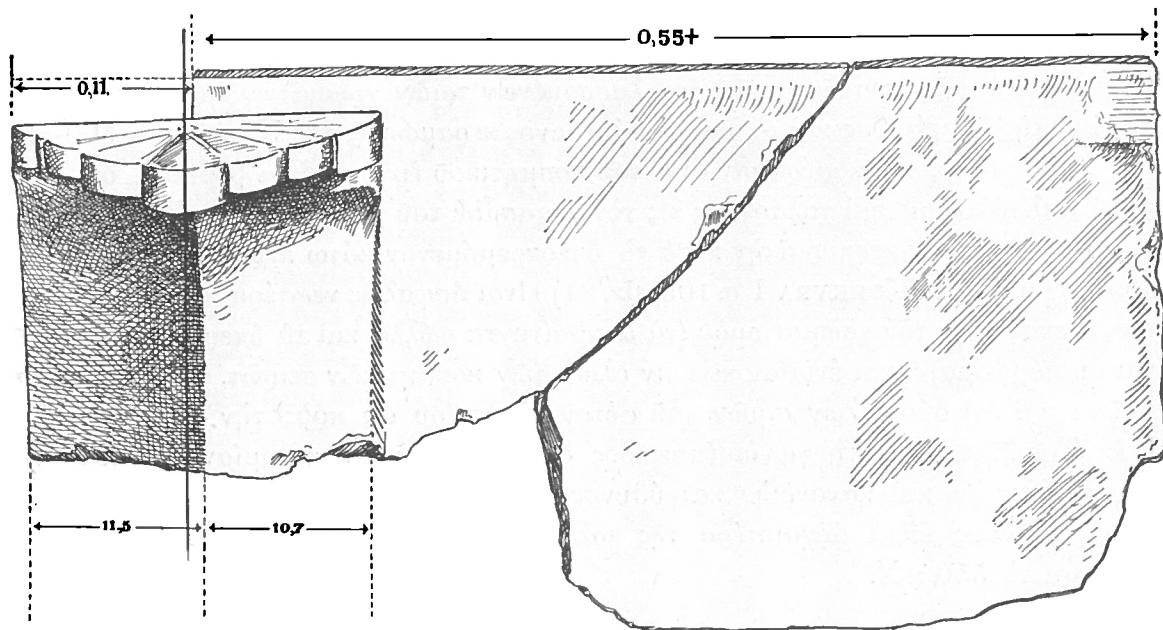
Ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμὸν ἀνθεμωτοὶ κέραμοι ἔχουσι διασωθῆ ἐκ τῆς ὡς ἄνω ἐποχῆς, ἀλλ' ἡ ἐπίμονος ἐξέτασις τούτων μὲ τὴν ἐνεργὸν βοήθειαν τῶν ἱκανῶν σχεδιαστῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσειοῦ κκ. Κοντοπούλου και Παπαηλιοπούλου παρέσχε βέβαια και σημαντικὰ συμπεράσματα. Ἡ κεράμωσις παρομοία κατὰ τὰ ἀνθέμια και σύγχρονος πρὸς τὴν τοῦ Θεσαυροῦ τῶν Μεγαρέων ἐξ Ὀλυμπίας ἀνήκει ὠρισμένως εἰς τὸν μεγαλύτερον ναὸν Β και ἐκόσμησε τοῦτον, ὅτε οἱ Καλυδώνιοι ἀφιέρωσαν εἰς τὴν Λαφρίαν τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμά της, ἔργον τῶν Ναυπακτίων Μεναίχμου και Σοῖδα.

Τρεῖς εἶναι μόνον οἱ εὐρεθέντες ἀκροκέραμοι. Εἶναι συμφυεῖς μὲ τὸν πρὸς τὰ ἀριστερὰ πάντοτε ἐκτεινόμενον στρωτῆρα και ἐν γένει εἶναι τῆς αὐτῆς κατασκευῆς, ἀλλὰ κατὰ τὴν κλίσιν και τὴν κίνησιν τοῦ ἀνθεμίου ἀνήκουσι εἰς δύο διαφόρους σειράς. Περιγράφωμεν πρῶτον τὸν ἀρτιώτερον διατηρηθέντα και κατὰ τὸ μέτωπον και τὸ μῆκος τοῦ συντρόφου στρωτῆρος.

Ὅπως βλέπομεν εἰς τὴν κάτοψιν, εἰκ. 59, ὁ ἀκροκέραμος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συνανήκοντα μεγάλα τεμάχια, συγκροτοῦντα τὸ ὀλικὸν μῆκος τοῦ στρωτῆρος, 055+, και ἱκανὸν μέρος τοῦ καλυπτῆρος. Ἡ ἡγεμὼν κεραμῖς, ὡς θὰ ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, ἐτοποθετεῖτο μὲ μικρὰν κλίσιν ἐπὶ τῆς στέγης, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἀσθενῶς διαγραφομένης

¹ Περὶ τῆς ἰδιορρυθμοῦ ἀτικῆς πολυχρωμίας ἰδὲ KORKYRA σ. 123 και σημ. 4.

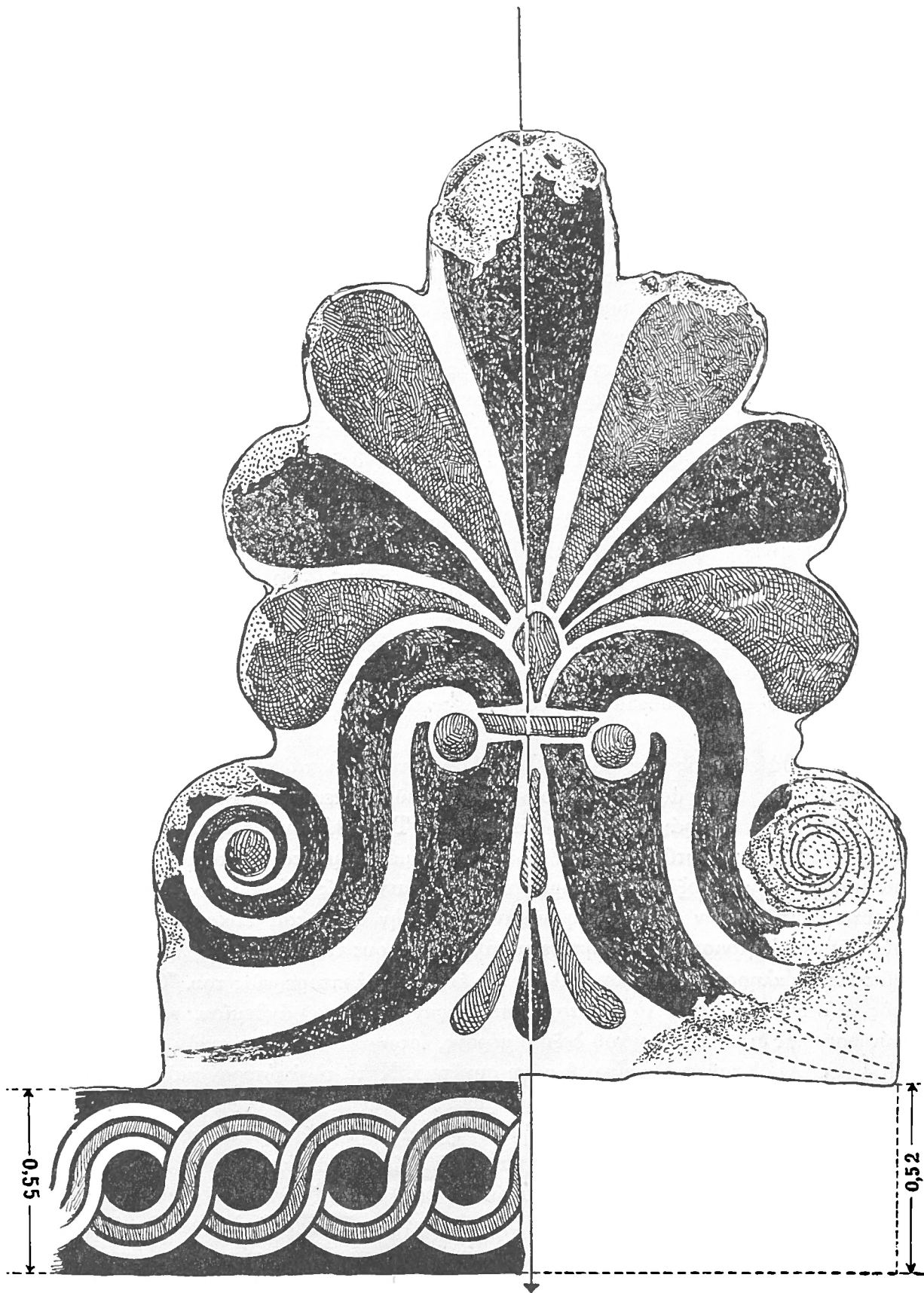
σκιάσεως κατὰ τὴν ἔξω πλευρὰν. Ὁ στρωτῆρ δὲν φθάνει ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ καλυπτῆρος, πλάτους .21, ἀλλ' ὑπολείπεται κατὰ 3-4 χιλιοστὰ ὥστε τὸ ἐλεύθερον ἄκρον τοῦ καλυπτῆρος ἀποβαίνει κατὰ τι μεγαλύτερον τοῦ συνεχομένου μέρους (11 ἐκ.). Ὁ καλυπτῆρ εἶναι λοξῶς τοποθετημένος ἐπὶ τοῦ στρωτῆρος, ὥστε τὸ πρὸς ἀριστερὰ ἄκρον του νὰ προσφέρεται εἰς τὴν ἐμφάνισιν εὐκρινέστερον, παρὰ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἡμισυ. Ὅτι

Εἰκ. 59.

ἡ μνημονευθεῖσα λοξότης τοῦτον εἶχε τὸν σκοπὸν τῆς εἰς βάθος κινήσεως τοῦ ἀνθεμωτοῦ μετώπου καὶ ὅτι ἡ κίνησις αὕτη κατηυθύνετο πρὸς ἀριστερὰ, τονίζει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τὰ πρὸς ἀριστερὰ φύλλα ἀποβαίνουν παχύτερα ὡς προσιτώτερα εἰς τὴν ὄρασιν. Αἱ δύο μεγάλαι πλευραὶ τοῦ καλυπτῆρος εἶναι μεταξύ των ἄνισοι, 11,5 ἢ ἀριστερὰ καὶ 10,7 ἢ δεξιὰ. Τοῦτο σημαίνει ἐπίσης, ὅτι ἡ κλίσις ἢ κίνησις, τῆς κεραμίδος γίνεται πρὸς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τὴν μικροτέραν δηλαδή, ἀριστερὰ ὡς πρὸς τὸν θεατὴν. Ἄλλ' ἡ κίνησις αὕτη τροποποιεῖται ἐν μέρει, διότι τὸ μέσον τοῦ κεντρικοῦ ἀνωτάτου φύλλου μετακινεῖται πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ παρασύρει πρὸς τὰ ἐκεῖ καὶ τὴν ὀπισθεν ράχιν τῆς κεραμίδος. Τίς ὁ λόγος τῆς τοιαύτης ἐπιπλοκῆς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Δοθέντος, ὅτι ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ καλυπτῆρος ἀπλώνεται κατὰ 8 χιλιοστὰ ὑπὲρ τὴν ἄλλην, ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ κορυφαῖον φύλλον μετετοπίσθη πρὸς τὰ δεξιὰ τόσον, ὥστε ἡ ἐκ τοῦ μέσου αὐτοῦ καταγομένη κάθετος νὰ τέμνη τὸ κατώτερον σῶμα τοῦ ἀνθεμίου εἰς ἀντιστρόφως ἄνισα μέρη (εἰκ. 60) καὶ τὸ πρὸς ἀριστερὰ κατὰ τι μεγαλύτερον. Πρὸς τὴν μετατόπισιν ταύτην σύμφωνος εἶναι ἡ περίεργος τοξοειδῆς καμπύλωσις τοῦ πραγματικοῦ ἄξονος τῶν κοσμητικῶν μερῶν μετατοπιζομένων ἐπίσης πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὸ ὅλον ὕψος εἶναι 27.5. Τὸ μέσον τούτου 13.75 εἶναι κατὰ τὴν ἄνω κορυφὴν τοῦ καρδιοσχήμου κέντρου καὶ ἐδῶ ἀπαντῶμεν τὸ μέγιστον βέλος τοῦ τόξου, 3 χιλιοστὰ. Ἄλλὰ τοῦτο τὸ τόξον ὅπως καὶ πολυαριθμους ἄλλας ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς

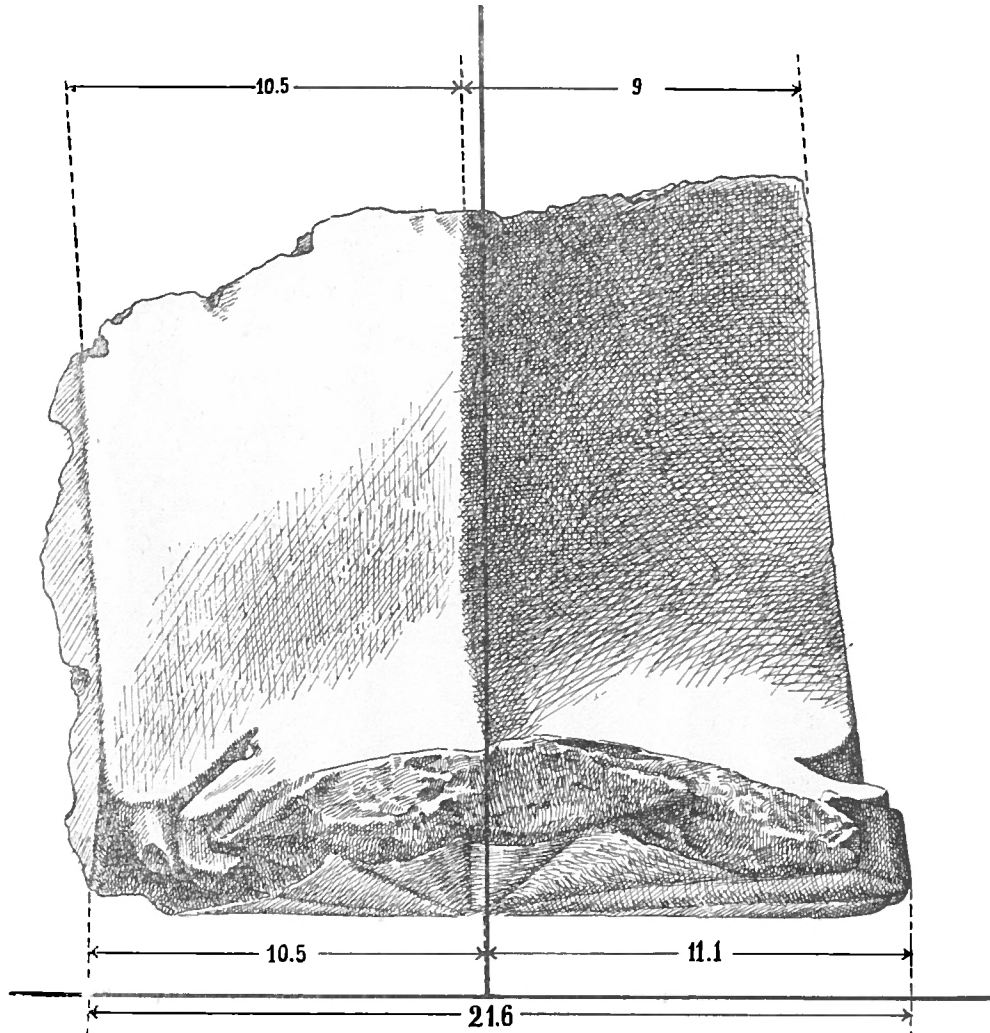
Είχ. 60.

φαινομενικῆς κανονικότητος θὰ συλλάβῃ κανεὶς καὶ δεόντως θὰ ἐκτιμήσῃ, ἂν πολὺ προσέξῃ τὸ ἐξαιρετικὸν σχέδιον τοῦ Ἄλ. Κοντοπούλου, ποὺ ἀποδίδει μὲ μεγίστην ἀκρίβειαν τὸ θαυμάσιον ἔργον τοῦ παλαιοῦ καλλιτέχνου.

Τὸ ὕψος τοῦ στρωτήρος κοσμουμένου δι' ἄπλοῦ πλέγματος, καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ εἶναι 0,55, ἀλλὰ τὸ ἐλεύθερον ἄκρον τοῦ καλυπτῆρος ἀπέχει ἀπὸ τῆς βάσεως μόνον 0,52. Κατὰ 3 ἄρα χιλ. χαμηλώνει τὸ ἐλεύθερον μέρος, ὅπως καλύψῃ τὸν ταπεινότερον ἐκ δεξιῶν ὑπηρερχόμενον στρωτήρα. Ἐκτὸς τούτου ἂν ὀδηγηθῶμεν ἐκ τῆς φανεραῦς καθέτου τῆς στάθμης ἀντιλαμβανόμεθα, ὅτι τὰ μέσα τῶν φύλλων μέχρι τοῦ καρδιοσχῆμου μέλους ἀπομακρύνονται βαθμηδὸν πρὸς τὰ δεξιὰ, ἔπειτα δὲ συνεχίζεται ἡ αὐτὴ ἔλξις βαθμηδὸν μειουμένη καὶ τερματίζεται ἐπάνω εἰς τὸ μέσον τοῦ κορυφαίου φύλλου. Ἡ τοξοειδῆς λοιπὸν ἀπόκλισις τοῦ πραγματικοῦ ἄξονος σημαίνει, ὅτι κατὰ μὲν τὸ κατώτερον ἥμισυ ἔχομεν κίνησιν πρὸς τὰ κάτω καὶ δεξιὰ κατὰ δὲ τὸ ἀνώτερον πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἄνω. Αἱ μικρόταται ἀποκλίσεις καὶ περίπλοκοι αὐταὶ κινήσεις θὰ ἦσαν ἄψυχα γεωμετρικὰ κατασκευάσματα, ἂν δὲν συνωδεύοντο καὶ δὲν ἐφωτίζοντο μὲ πολλὰς ἄλλας ἐκφραστικὰς εἰκόνας. Τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ φύλλον τοῦ κατανεύοντος ἀνθέμιου καταβαίνει χαμηλότερα παρὰ τὸ ἄλλο, καὶ τούτου ἔνεκα προσφέρεται διαφορετικὰ εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ ἀποβαίνει πλατύτερον. Κατέρχεται ἐπίσης χαμηλότερα ἢ γειτονικὴ ἔλιξις, ἐνῶ ἡ ἄλλη μετεωριζομένη ἐλαφρῶς παίρνει μεγαλύτεραν ἀνάπτυξιν—διάμετρος κατὰ τὸν ὀφθαλμὸν 69 χιλ., τῆς ἄλλης 60 χιλ. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο μερῶν, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, εἶναι ἰδιαιτέρως ἀξία προσοχῆς, διότι ἐκδηλώνεται παντοῦ καὶ εἰς τὰς μικροτάτας λεπτομερείας. Ὁ δεσμὸς τῶν ἐλίκων κλίνει ἐλαφρὰ, ὑπεράνω τούτου αἱ ἔλικες ἀνυψώνονται διαφορετικὰ καὶ μὲ ἄλλο πλάτος τὸ δὲ πλατύτερον φύλλον μὲ τὴν οἰκείαν σπουδὴν νὰ καταβῆ, ἀφήνει ὑψηλότερα τὸν σχετικὸν ὀφθαλμόν.

Ἴσως θὰ εὔρη τις ὑπερβολικὰ λεπτολόγον τὴν προσπάθειαν τοῦ καλλιτέχνου νὰ καταγίνεται εἰς τόσον ἀφανεῖς λεπτομερείας, ἀφοῦ πρόκειται περὶ κοινοῦ συμβατικοῦ ἀνθέμιου. Ἄλλὰ τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικὰ. Τὸ ἀνθέμιον, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι ἐλαφρῶς ἀνάγλυφον ταυτίζεται κατὰ τὸ μέγιστον μέρος μὲ τὸ κεραμικὸν μέτωπον, τὸ τρισδιάστατον καὶ λοξῶς, ὡς εἶδομεν, τοποθετούμενον εἰς δῆλωσιν κινήσεως. Ἔχει δὲ τὸ οὕτω ταυτιζόμενον ἀνθέμιον φανεράν ὀργανικὴν ζωὴν καὶ εἶναι γνωστόν, ὅτι εἰς τοὺς ζῶντας ὀργανισμοὺς οἰαδήποτε μεταβολὴ μέλους τινὸς ἔχει ἀπήχησιν καὶ συνεπειὰς εἰς ὀλόκληρον τὸ σύνολον καὶ εἰς τὰς ἐλαχίστας λεπτομερείας του. Ὅταν ὠθεῖται πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ κάτω τὸ ἀριστερὸν κατώτερον μέρος τοῦ ἀνθέμιου, τοῦτο ἐπιφέρει ἀνύψωσιν καὶ διαπλάτυνσιν τοῦ δεξιοῦ μέρους, ἔστω καὶ ἂν τὸ σχετικὸν μέγεθος εἶναι 3 ἢ 4 χιλ. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἡ μόνη συνέπεια. Κατὰ τὸ ἀνώτερον καὶ μεγαλύτερον ἀνθέμιον τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἥμισυ διευρύνεται κατὰ τι καὶ ἀνυψώνεται—τὰ φύλλα γίνονται ὀρθότερα—καὶ τὸ ἕτερον ἥμισυ ἠρέμα περιορίζεται καὶ κατανεύει. Ἔτσι ἔχομεν διττὸν χιασμόν: τὸ κάτω δεξιὰ καὶ τὸ ἄνω ἀριστερὰ καταβαίνουν καὶ εἶναι βραχύτερα, τὰ δύο ἄλλα ἀντίστοιχα μεγαλώνουν καὶ ἀναβαίνουν. Ὅσον μικραὶ καὶ ἂν εἶναι αἱ κινήσεις αὐταὶ καὶ μεταβολαί, ὅμως παίρνουν ἔντονον ζωὴν διὰ τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φαινομενικὴν κανονικότητα τὸ σύνολον παρὰ ταῦτα τούτων τῶν ἀποκλίσεων

εἶναι ἀπλούστερον πρόκειται περὶ κινήσεως πρὸς ἀριστερὰ καὶ ἔμπρὸς τοῦ ὄλου ἀνθεμίου, κινήσεως ὀργανικῆς τοῦ δενδρυλλίου, ἀποσκοπούσης ἀντίδρασιν πρὸς τὴν μερικὴν ἀντίθετον κλίσιν καὶ ἰσορρόπησιν. Τὸ ὄλον σημαίνει ἐνορατικὴν σύλληψιν τοῦ καλλιτέχνου παρομοίαν πρὸς τὴν ῥυθμικὴν κίνησιν τῶν ἄκρων κατὰ τὸ βᾶδισμα ἢ τὴν στά-

Εἰκ. 61.

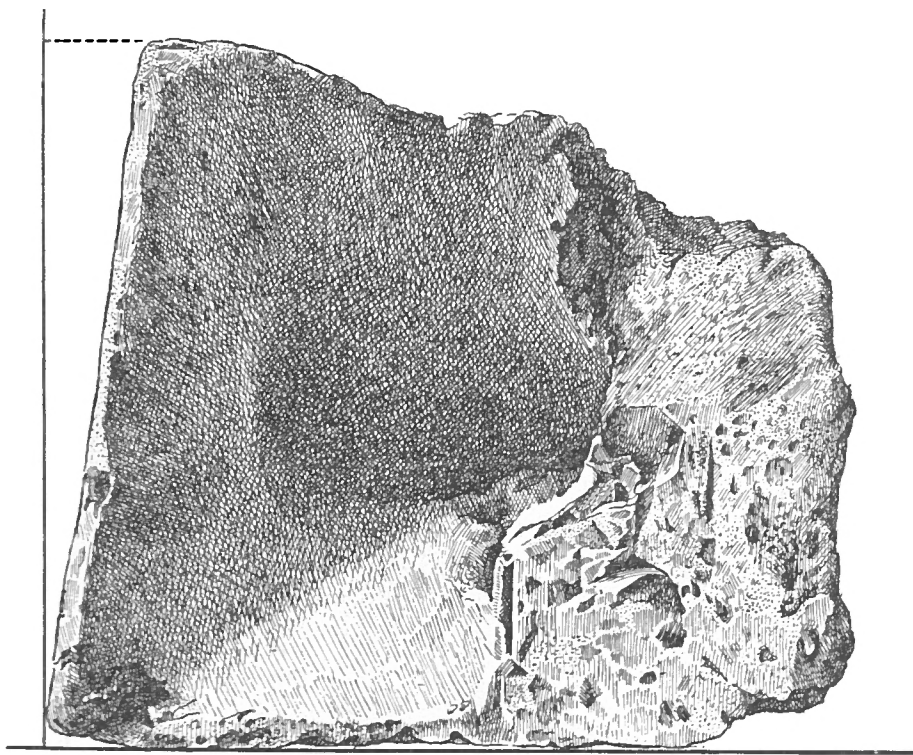
σιν τοῦ Δορυφόρου, χωρὶς, ἐννοεῖται, νὰ ὑπάρχη καὶ ἡ ἐλάχιστη ἐξάρτησις τοῦ ἀφανοῦς κεραμέως καλλιτέχνου ἀπὸ τὸν ὀνομαστὸν πλάστην τοῦ Ἄργου¹.

Τὰ πράγματα σαφηνίζονται ἀκόμη καλύτερα μετὰ τὴν ἐξέτασιν ἄλλου συντρίμματος ἀκροκεράμου τῶν αὐτῶν ἀκριβῶς διαστάσεων καὶ ἀντιπαραβολὴν πρὸς τὰ ἀνωτέρω μελετηθέντα. Ἐπὶ τῆς εἰκόνας 61 ἔχομεν τὴν κάτωσιν τοῦ συντρίμματος, εἰς δὲ τὴν

¹ Εἰς Bericht εἰκ. 27 ἐδημοσιεύθη ὡραία ἐγχρωμος εἰκὼν τοῦ ἀνθεμίου, ἔργον τοῦ μακαρίτου ἀρχιτέκτονος Mogens Clemensen. Εἶναι περίεργον, ὅτι τὸ σχεδιάσμα τοῦτο παρέχει σχεδὸν ὅλας τὰς ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς κανονικότητος, χωρὶς τοῦτο νὰ κίνησιν τότε (1926) τὴν προσοχὴν οὐδενός. Μόνον ἡ ταπεινὴς κατὰ 3 χιλ. τῆς βάσεως δεξιὰ διέφυγε τὸν Clemensen. Ἄν-

τιθέτως ὁ Dyggve δὲν ἀπομακρύνεται, ὡς συνήθως, ἀπὸ τὴν ὀρθοδοξίαν, ἀλλ' εἰς τὸν πίν. 24 τοῦ βιβλίου παρέχει πολλὰς λεπτομερείας, π.χ. διὰ τὴν λόρδωσιν τοῦ μετώπου κ.τ.λ. Τὸ πλουσιώτερον εἰργασμένον πλέγμα δὲν ἠδυνήθημεν μετὰ τοῦ Κοντοπούλου νὰ βεβαιώσωμεν.

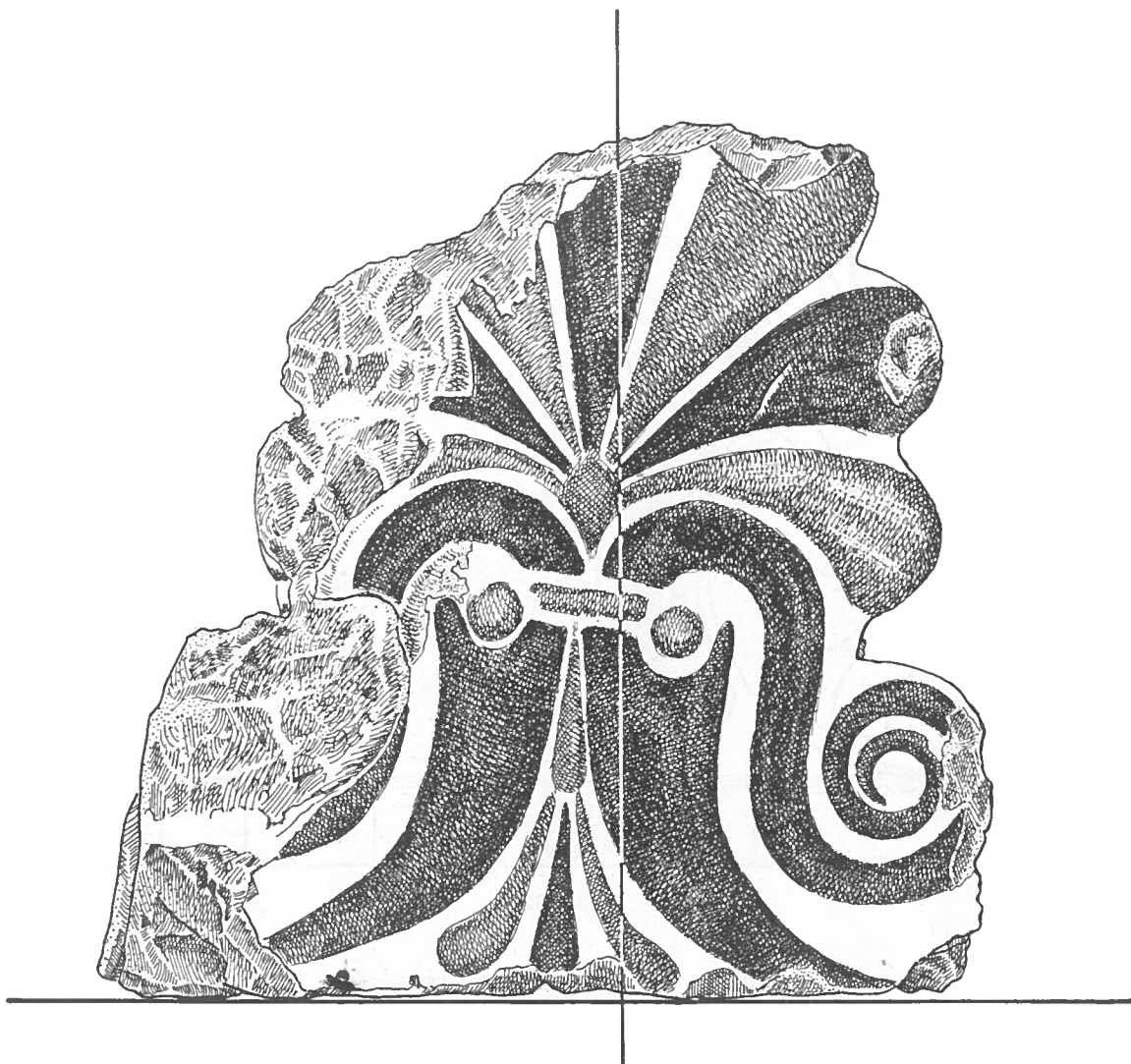
εἰκ. 62 τὴν ἀντίθετον ὄψιν, ὅπου καθαρὰ φαίνεται, ὅτι ὁ στρωτῆρ ἔχει ἀποκολληθῆ ἀπὸ τὸν καλυπτῆρα κατὰ τινὰ πτώσιν, φαινόμενον, πὺν ἤδη παρατηρήσαμεν ἐπὶ τεμαχίου καλυπτῆρος τῆς παλαιοτέρας κεραμώσεως, εἰκ. 17, καὶ τὸ αὐτὸ ἐπὶ τοῦ τρίτου συντριμμα-
τος τῆς προκειμένης φαίνεται βέβαιον. Ἐκ τῶν σωζομένων ἰχνῶν ἐξάγεται, ὅτι ὁ στρω-
τῆρ ἐκτεινόμενος πρὸς ἀριστερὰ ἔφθανε μέχρι περιπού τοῦ μέσου τοῦ ὑπεράνω καλυ-

Εἰκ. 62.

πτῆρος, ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὴν περιγραφεῖσαν κεραμίδα. Ἀπὸ τὴν κάτωσιν βλέπο-
μεν 1) ὅτι τώρα ὄχι ἡ ἀριστερὰ ἀλλ' ἡ δεξιὰ πλευρὰ εἶναι ἡ μεγαλυτέρα 2) ὅτι καθόσον
πλησιάζομεν πρὸς τὸ μέτωπον ἡ ἀνισότης τῶν πλευρῶν τροποποιεῖται καὶ ἐν τέλει ἡ
ἀριστερὰ μεγαλώνει κατὰ τινὰ χιλιοστὰ ὑπὲρ τὴν δεξιὰν καὶ 3) ὅτι καθόσον διατηροῦν-
ται οἱ ἀγκῶνες καὶ τὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου πρὸς τὰ δεξιὰ εἶναι παχύτερα. Καὶ αἱ τρεῖς
αὗται βέβαιοι καταστάσεις εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετοι πρὸς ὅσα παρατηρήσαμεν ἐπὶ τοῦ
προηγηθέντος καὶ ἐνεργῶς προπαρασκευάζουν τὴν κίνησιν ἢ κλίσιν τοῦ ἀνθεμίου πρὸς
τὰ δεξιὰ. Πράγματι τὸ ἀνθέμιον ὀλόκληρον παρουσιάζει ἀπλὴν ἐνιαίαν κλίσιν πρὸς τὰ
δεξιὰ (**εἰκ. 63**). Ἡ κάθετος τῆς στάθμης ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ κεντρικοῦ φύλλου ἀφήνει
ἀριστερὰ τὸν λοξεύοντα ἄξονα, ἐμφανῆς δὲ εἶναι ἡ κλίσις ὅλων τῶν πρὸς τὰ δεξιὰ
μελῶν. Τὸ καλυκόμορφον φύλλον καταβαίνει ἀκόμη ζωηρότερον ἢ ἐπὶ τοῦ προηγουμέ-
νου, καὶ ἀποβαίνει αἰσθητῶς πλατύτερον. Κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ἡ συναφῆς ἔλιξ καταβαί-
νει, τὸ δὲ ὑπὲρ αὐτὴν φύλλον δὲν ἀπομακρύνεται τόσον ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος ὅπως ἐπὶ τῆς
εἰκ. 60 τοῦ ἑτεροκλίτου ἀνθεμίου. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι τὰ πρὸς τὰ δεξιὰ φύλλα κατα-
βαίνουν καὶ περιορίζονται κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀπέναντι πλευρὰν, ἂν καὶ τὰ κατὰ

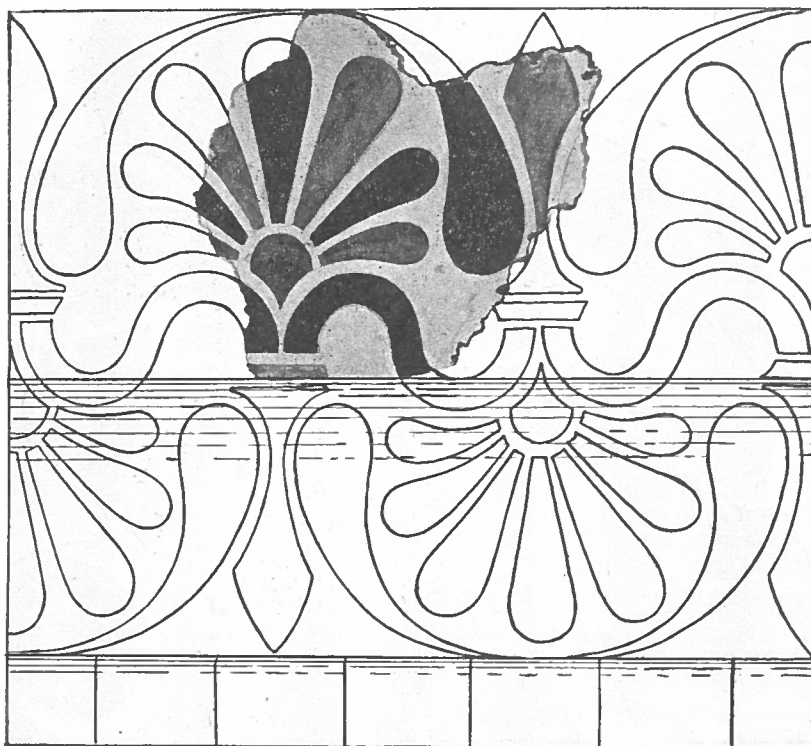
ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν διὰ τὴν κακὴν διατήρησιν. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι αἰτία δισταγμοῦ. Ὡς αἱ μνημονευθεῖσαι ἐνδείξεις πείθουν, ἐξάπαντος ὁ ἀνθεμω-

Εἰκ. 63.

τος καλυπτὴρ ἔκλινε πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ κατὰ τοῦτο ὁμοιάζει πρὸς τὸν παλαιότερον ἀνθεμωτὸν τῆς εἰκόνας 7 καὶ διαφέρει τοῦ προηγουμένως ἐξετασθέντος τῆς αὐτῆς κεραμώσεως. Καὶ ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων παραδειγμάτων παρατηροῦνται τὰ αὐτὰ φαινόμενα σχετικῶς: 1) Ἡ κλίσις τοῦ μετώπου εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν κλίσιν τῆς ὀπισθεν σειρᾶς κεραμίδων, καθ' ἣν ἡ κίνησις γίνεται πρὸς τὴν στενοτέραν πλευράν. 2) Ἡ ἀνισότης τῶν πλευρῶν ἀντιστρέφεται καθόσον πλησιάζομεν πρὸς τὸ μέτωπον, ἐπειδὴ ἀνάγκη εἶναι τὸ ἀνθέμιον μὲ τὴν κλίσιν του νὰ ἐκτείνεται εἰς μεγαλυτέραν ἐπιφάνειαν. 3) Πρὸς ποῖον μέρος γίνεται ἡ κλίσις δηλώνουν ἐμφανῶς τὰ παχύτερα φύλλα, μάλιστα οἱ ἀγκῶνες, καὶ ἡ συνηρημένη λοξὴ τοποθέτησις τοῦ ὅλου μετώπου. Τέλος τὸ φαινόμενον τῶν

ἀντιθέτων κλίσεων ἢ στροφῶν ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεραμώσεως παρατηρήσαμεν ἤδη εἰς τὴν παλαιότεραν ἀνθεματὴν στέγασιν καὶ ἐπὶ τῆς λεοντοκεφάλου ὑδρορροῆς, εἶναι δὲ εὐλόγον, ὅπως ἐκεῖ ἐδέχθημεν τὸν κατὰ τὸ μέσον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς χωρισμὸν τῶν ἀντιθέτων κατευθύνσεων, τὸ αὐτὸ νὰ ὑποθέσωμεν καὶ διὰ τὴν νεωτέραν ταύτην κεράμωσιν τοῦ 500 π. Χ. Ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν ἔχομεν καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἀρι-

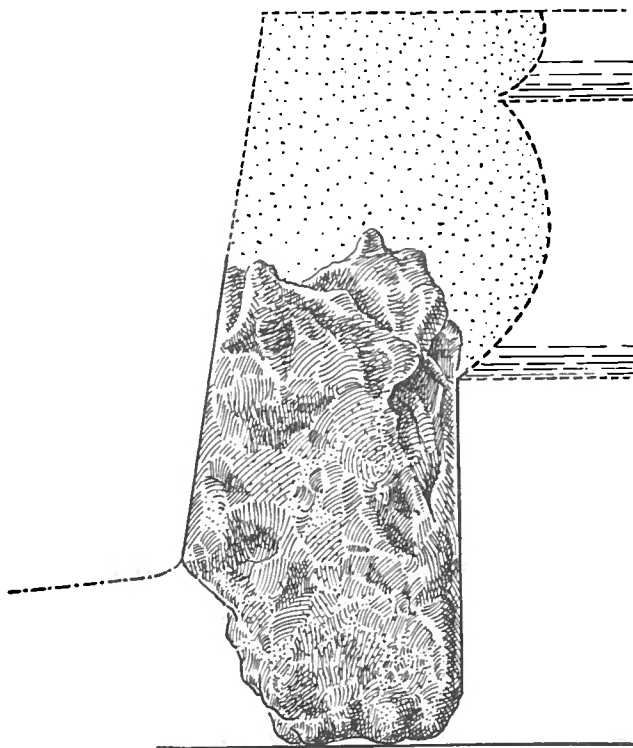
Εἰκ. 64.

στερά, τὸν στρωτῆρα δὲν σημαίνει ἀντένδειξιν, διότι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα εἶδομεν καὶ εἰς τὰς λεοντοκεφάλους ἡγεμόνας. Φαίνεται, ὅτι μὲ τὴν ἐπικράτησιν τῆς συνηθείας νὰ χωρίζουν κατὰ τὸν ἐγκάρσιον ἄξονα τὰς ἀντιθέτους κατευθύνσεις παρέβλεπον τὴν τεκτονικὴν προϋπόθεσιν, πρᾶγμα ποὺ πολὺ ἐπρόσεχαν παλαιότερον.

Εἰς τὴν αὐτὴν κεράμωσιν πιθανώτατον εἶναι, ὅτι ἀνήκει καὶ μικρὸν θραῦσμα ἐξ ἐπαετίδος, ποὺ ἐπιτρέπει κατὰ τὰ σφζόμενα ἔχνη τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ συνόλου καὶ τῶν κοσμητικῶν ἀνθεμίων (εἰκ. 64-65). Κατὰ τὴν πρόχειρον δημοσίευσιν, ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. 1926, Παράρτ. σ. 29, ἀπέδωκα τὴν σίμην εἰς τὴν παλαιότεραν κεράμωσιν τοῦ 570 π. Χ. ἐσφαλμένως. Τὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου εἶναι ἐδῶ ἀραιότερα καὶ τὸ κεντρικὸν τοῦ ἄνθους λατοῦ εἶναι ἐπὶ τὸ κομψότερον διαμορφωμένον, ὥστε νὰ εἶναι ὠρισμένως νεωτέρα τῆς ἀδρομεροῦς λαμπρᾶς σίμης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος τῆς Κορίνθου, χρονολογουμένου περὶ τὸ 550. Διὰ τοῦτο ὁ Dyggve (σ. 239-40) χωρὶς ἀμφιβολίαν ὀρθῶς ἀπέδωκε τὴν σίμην εἰς τὴν τελευταίαν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν (spätarchaisch). Τὸ τεχνικὸν μέρος εἶναι ἐξαιρετικὸν μὲ λειὸν λευκὸν ἐπίχρῆμα, δὲν διαφέρει δὲ αἰσθητικῶς ἢ λαμπρότης τῆς ἐπι-

φανείας ἀπὸ τοὺς ἀνθεματοὺς ἀκροκεράμους. Ἐξ ἄλλου συνάπτουν τὰς δύο κοσμητικὰς σειρὰς αἱ ἐπιτυχεῖς ἀναλογίαι καὶ ἡ ἀπέριττος καὶ συγκρατημένη κομψότης.

Ὑπὲρ τῆς συναρτήσεως συνηγορεῖ κάπως καὶ ἡ ἐξῆς μετρικὴ παρατήρησις. Πρὸ τοῦ πρωτοτύπου ἐμέτρησα 6.8 ἐκ. τὴν ὀριζοντίαν ἀπόστασιν μεταξὺ τῶν κέντρων τῶν διπλῶν ἀνθεμίων, τοῦτο δὲ τὸ 6.8 εἶναι τὸ μῆκος μιᾶς παλαστῆς τοῦ ποδὸς 27.5, πού

Εἰκ. 65.

εἶναι ἀκριβῶς τὸ ὕψος τοῦ ἀνθεματοῦ ἀκροκεράμου καὶ κατὰ προσέγγισιν τὸ ἥμισυ τοῦ μήκους τοῦ στρωτήρος (= 55 +). Ἄλλ' ὅμως ἡ μετρικὴ αὕτη ἔνδειξις δὲν ἐνέχει πολλὴν σημασίαν. Θὰ ἔπρεπε νὰ εἴχομεν περισσοτέρας σειρὰς ἀνθεμίων τῆς σίμης, ὥστε νὰ εἶναι ἐντελῶς βεβαία ἡ παλαστὴ 6.8. Ἐπειτα ἐνδεχόμενον εἶναι νὰ ἔχωμεν ἐδῶ ἀπατηλὰς τυχαίας συμπτώσεις καὶ τίποτε ἀκριβέστερον. Ἀκόμη τὸ ἀκριβὲς μῆκος τοῦ στρωτήρος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὑρεθῇ μέχρι χιλιοστοῦ διὰ τὸ χάσμα μεταξὺ τῶν δύο θραυσμάτων ἢ καὶ ἐπιμελῶς ὑπολογισμένον (ἐμέτρησα 55.1, 55.3 καὶ 55.37 καὶ ὁ Dygge αναφέρει, σ. 239, 55.4) δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς γνωστὴν μετρικὴν μονάδα ἢ τὰ ὑποπολλαπλάσια αὐτῆς. Εἶναι γνωστὴ ἡ δυσχέρεια τῆς μετρήσεως τῶν κεραμικῶν εἰδῶν, ἐπειδὴ ὁ πηλὸς συστέλλεται κατὰ τὴν ὄπτησιν καὶ χάνει μικρὸν μέρος ἀπὸ τὰς ἠθελημένας διαστάσεις. Παρὰ τοῦτο εἰς τὴν Κέρκυραν ἐξηκριβώσαμεν, ὅτι οἱ κεραμεῖς μετεχειρίσθησαν διαφόρους πόδας, 33, 29.6, 35.2, 30.8 καὶ μάλιστα τοὺς δύο τελευταίους ἐπὶ τῆς αὐτῆς σίμης καὶ εἰς δύο διαφορετικὰς περιπτώσεις, στηριχθέντες εἰς πολυάριθμα ὑποπολλαπλάσια τῆς μονάδος ἐμφαινόμενα ἐπὶ τῶν καθέκαστα κοσμητικῶν

Εἰκ. 66.

μερῶν. Τὸ αὐτὸ ἐπετύχομεν καὶ ἐπὶ τῶν γείσων τῶν παλαιωτάτων κεραμώσεων (ἀνωτέρω σ. 11) ὑπολογίσαντες τὸν πόδα 29.6 ἐκ τοῦ πλάτους ἐκάστου τῶν φύλλων, ἰσομένου ἀκριβῶς πρὸς μίαν παλαστήν 7.4 καὶ πολλάκις ἐπιβεβαιωθέντος. Ἄλλ' ἐδῶ ἡ θεραπεία τῆς δυσκολίας δὲν εὐοδώνεται, ἐπειδὴ τὰ κυκλικά δισκάρια μὲ τὰς μεταξὺ ἀποστάσεις τοῦ γραπτοῦ πλέγματος δὲν παρέχουν βάσιν ἀναμφισβητήτων ὑπολογισμῶν. Διὰ ταῦτα ἐν τέλει πιστεύω, ὅτι οἱ κεραμεῖς ἔχοντες ὑπ' ὄψει τῶν τὴν μνημονευθεῖσαν συστολήν καὶ μείωσιν τῶν μεγεθῶν παρεχώρουν κατὰ τὴν εἰς μήτρας τοποθέτησιν τοῦ ὤμου πηλοῦ μεγαλύτερον κατὰ τι μῆκος, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα φυσικὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι παρὰ μόνον κατὰ προσέγγισιν τὸ ἠθελημένον. Ἔτσι πολυάριθμα γείσα ἐκ Θέρμου (τοῦ ναοῦ τοῦ Λυσείου Ἀπόλλωνος) παρουσιάζουν ποικιλοῦσας διαστάσεις: 54.5—55.5—56, ἐνῶ τὰ 7 τρίχρωμα στολίσματα τῆς κάτω φυλλοστοιχίας ὑποβάλλουν τὴν ἀδήριτον σκέψιν, ὅτι πρόκειται περὶ 7 παλαστῶν τοῦ ἐν μεγάλῃ χρήσει αἰτωλικοῦ ποδὸς 31.25, ἧτοι περὶ προβλεφθέντος μήκους 54.5. Εἶναι λοιπὸν πιθανόν, ὅτι καὶ οἱ Καλυδῶνιοι κεραμεῖς ὑπελόγιζαν εἰς 7 παλαστὰς τοῦ αὐτοῦ ποδός, ἀλλ' ἡ κάμινός των ἀπέδωκεν εἰς τὰς κεραμίδας καὶ κάτι παραπάνω. Τοῦτο δὲν ἔβλαπτε, διότι τὸ τυχὸν περισσεῦον ἠδύναντο νὰ ἀποξέσουν.

ΣΙΜΗ ΜΕ ΑΡΜΑΤΗΛΑΤΟΥΣΑΣ ΝΙΚΑΣ

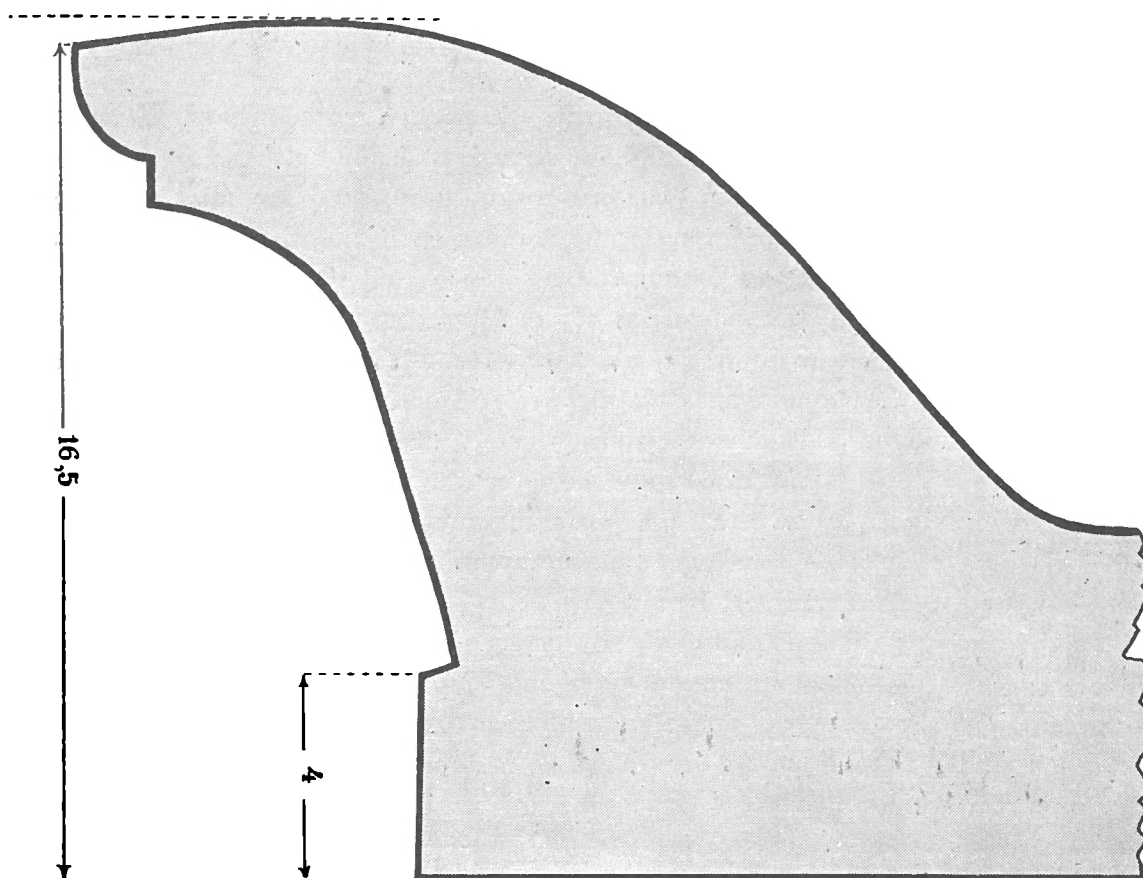
Τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦτο κεραμικὸν ἀπόκομμα μὲ τὸν λαμπρὸν κόσμον τῶν συνωρίδων καὶ τῶν Νικῶν ἐδημοσιεύθη καὶ παλαιότερον¹, ἀλλὰ τώρα παρέχεται εἰς τὰς εἰκόνας 66

¹ ΑΡΧΑΙΟΛ. ΔΕΛΤ. 1926, Παράρτημα, σ. 31, εἰκ. 7. Λαφρίον, πίν. XXIV, Η, εἰκ. 200, σ. 194. Ἡ ἀνωτέρω εἰκὼν ἔγινε μὲ συνεργασίαν καὶ τῶν δύο καλλιτεχνῶν τοῦ Ἐθν. Μουσείου, τοῦ Ἀλεξ. Κοντοπούλου τὸ πρῶτον, ἐκπονήσαντος ἴσην πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ πρωτοτύ-

που ἀκουαρέλλαν καὶ τοῦ Ἀλ. Παπαηλιοπούλου μετατρέψαντος τὰ χρώματα εἰς συμβατικὸς τόνους χάριν τῆς εὐθηνότερας ἐκτύπώσεως. Ἐξηκριβώθησαν ἔτσι πράγματα, πού ἡ συνήθης ἀτέλεια τῆς φωτογραφίας θολώνει ἢ παραμορφώνει.

καὶ 67, μὲ μεγαλυτέραν σαφήνειαν καὶ ἀκρίβειαν, χωρὶς καὶ πάλιν νὰ ἀποδίδεται ἡ λάμψις τοῦ χρωματιστοῦ πρωτοτύπου.

Τὸ κομμάτι μήκους σωζομένου .47 ἀνήκει εἰς ἀριστερὰν πλευρὰν ἀετώματος, ὅπως ἐμφαίνεται ἐκ τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ λοξῆς τομῆς καὶ τοῦ προέχοντος πρὸς κάλυψιν τῆς ἀκολούθου ἐπαετίδος ἄκρου, εἰς μικρὰν ἔκτασιν διατηρουμένου. Ἐκ τῆς γωνίας, ἣν σχημα-

Εἰκ. 67.

τίξει ἡ πλαγία γραμμὴ τοῦ πέρατος μὲ τὴν κάθετον κατεύθυνσιν, πού θὰ πάρη ἡ αὐτὴ πλαγία κατὰ τὴν ἀνάβασιν σχετικῶς μὲ τὸ ὀριζόντιον γεῖσον, γωνίας ἀνοιγομένης εἰς 12.5° ἐξάγομεν, ὅτι καὶ ἡ γωνία τοῦ αἰτοῦ θὰ ἠνοίγετο εἰς τὸ αὐτὸ ποσὸν μοιρῶν καὶ κατὰ ταῦτα ἀνύψωσις εἰς 1 μέτρον θὰ ἐγίνετο εἰς μήκος 4.2 μ. περίπου. Τὸ ἀρχικὸν μήκος τῆς ἐπαετίδος, ἐπειδὴ μόνον δύο ἄρματα θὰ περιεῖχε, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν κατὰ προσέγγισιν (.55 — .58), ἀλλὰ τοιαῦτα μέτρα δὲν ὠφελοῦν¹. Τὰ κατὰ τὴν διακόσμησιν καὶ τὴν πλαγίαν μορφήν τῆς ἐπαετίδος εἶναι φανερὰ ἐπὶ τῆς εἰκόνας 66 καὶ τῆς εἰκόνας 67 τῆς τομῆς, πού κατ' ἀβλεψίαν ἐκτυπώνεται εἰς κλίμακα ὑπερβολικὰ

¹ Εἰς τὴν Καλυδῶνα, τὸ Μποχώρι, ἀφέθησαν ἱκανὰ συντρίμματα μικρᾶς ἀξίας καὶ μεταξὺ τούτων καὶ κακῶς διατηρούμενον κομμάτι ἐπαετίδος τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς, ὅπου ἡ οὐρὰ τοῦ ἵππου εἶναι πλησιαιτέρα πρὸς τὸ

πέρας παρ' ὅ,τι συμβαίνει ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω τεμαχίου (.09 - .10.5). Κατὰ ταῦτα εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχωμεν ἀκριβῆ μέτρα.

μεγαλυτέραν. Ἐκ τῶν χρωμάτων ὁ Dyggve ἐδέχθη μόνον τὸ λευκὸν ἐπὶ τῶν ἵπων, τῶν τροχῶν καὶ τῶν Νικῶν καὶ τὸ ἐρυθρὸν τῶν ἄρμάτων μὲ τὸ μελανὸν βάθος. Ἄλλ' οἱ σχεδιασταὶ τοῦ Μουσείου ἐπέμειναν, ὅτι ἐπὶ τῶν ἵπων καὶ τῶν Νικῶν ὑπὲρ τὸ λευκὸν ὑπόστρωμα ὑπάρχει ἀρχικὸν ἐπάλειμμα χρώματος κιτρινοφαίου, ἐπὶ δὲ τοῦ λευκοῦ τῶν κοσμημάτων ἐλαφροτάτη ἐπίστρωσις ὠχροκιτρίνη καὶ ἡμφισβήτησαν τὴν ὑποψίαν μὴ πως πρόκειται μόνον περὶ ἀπλῶν καθιζημάτων. Ἐν τέλει συνεφώνησα μὲ τοὺς εἰδικοὺς καὶ μάλιστα ὅταν ἔλαβα ὑπ' ὄψιν μου τὴν ἀπροσδόκητον καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τοῦ ἀρχαίου ζωγραφήματος.

Μὲ τὴν συνηθισμένην σύντομον καὶ ἀπλὴν θεώρησιν πιστεύομεν εὐκόλα, ὅτι καὶ τὰ δύο ἄρματα μὲ τοὺς ἵπους καὶ τὰς Νίκας εἶναι ἐντελῶς ὅμοια. Ἄλλ' ὅταν θέσωμεν τὸ ἐρώτημα μὴ πως διαφέρουν, τότε ἀνακύπτουν μία μετὰ τὴν ἄλλην πολλὰ διαφοραὶ. Ἡ ἀπόστασις τῶν τροχῶν μεταξύ των εἰς κάθε ἄρμα εἶναι διαφορετικὴ, μικροτέρα εἰς τὸ πρόσθιον, μεγαλυτέρα εἰς τὸ ὀπισθεν. Κατὰ τοῦτο τοῦ ἀριστεροῦ ἵπου ἡ ράχισ καμπυλῶνεται, ἡ κοιλία εἶναι πλησιεστέρα εἰς τὸ ἔδαφος, ἐνῶ ἀντιθέτως τοῦ ἀντιστοίχου ἵπου κατὰ τὸ πρόσθιον ἄρμα ἡ ράχισ ἐκτείνεται μᾶλλον εὐθυτενῆς καὶ ἡ κοιλία στέκεται ὑψηλότερα. Ἄν προσέξωμεν εἰς τὰς ἡνιοχούσας Νίκας, βλέπομεν ὅτι καθεμία κρατεῖ ἀνὰ δύο χαλινούς εἰς τὰς προτεταμένας χεῖρας. Τὸ ζεύγος τῶν χαλινῶν πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν δεξιὰν ἢ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τῶν ἵπων, ὅπως συνηθίζεται καὶ σήμερον ὑπὸ τῶν ἀμαξηλατῶν. Ἄλλ' ἡ σημαντικὴ διαφορὰ εἶναι, ὅτι ἡ ὀπισθεν Νίκη ὑψώνει τὴν ἀριστερὰν χεῖρα τανύουσα τοὺς ἀριστεροὺς χαλινούς, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἐμπρὸς ὑψώνει τὴν δεξιὰν. Εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ πρώτη Νίκη στρέφει τὸ ἄρμα πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ πρὸς τὸν θεατὴν καὶ ἀκολουθία τῆς στροφῆς αὐτῆς εἶναι ὅτι βλέπομεν τὸ ἄρμα σχεδὸν κατενώπιον, οἱ τροχοὶ ἀπομακρύνονται ἀπ' ἀλλήλων καὶ ὁ ἀριστερὸς ἵπος ὀρώμενος καὶ ἐκ τῶν ἐμπροσθεν παρουσιάζει στήθος καὶ λαιμὸν παχύτερον καὶ τὴν ράχιν καμπυλωμένην. Τὸ ἄλλο ἄρμα στρέφεται δεξιὰ ἢ προχωρεῖ κατευθεῖαν καὶ φαίνεται καθαρῶς ἐκ τοῦ πλαγίου. Ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ πρῶτον ἡ μνημονευθεῖσα διαφοροποίησις τοῦ ἀριστεροῦ ἵπου, τὸ νὰ ὑψώνεται πλησιέστατα τοῦ τροχοῦ ἡ Νίκη καὶ ἡ πρὸ τοῦ στηθαίου τοῦ ἄρματος ἄντηξ νὰ φαίνεται ἐπιμηκεστέρα παρὰ εἰς τὸν ἄλλον δίφρον.

Οἱ ἀνωτέρω διαφορισμοὶ ὡς καὶ ἄλλοι συναρτώμενοι μὲ τούτους ἐμφαίνουσι, ὅτι ὁ ἀρχαῖος τεχνίτης ἀποφεύγει διὰ παντὸς μέσου τὴν ἐπανάληψιν τοῦ αὐτοῦ καὶ γνωρίζει ν' ἀποδίδη πλουσίαν κίνησιν μὲ ὅλας τὰς συναφεῖς ἀκολουθίας. Ἐχομεν οὕτω ἐν ἐπὶ πλέον παράδειγμα, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τεχνῖται ἢ βιοτέχναι καὶ διακοσμηταὶ δὲν ἀπεμακρύνοντο πολὺ ἀπὸ τοὺς δρόμους τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν, ὅπως τὸ ἀντίθετον συμβαίνει κατὰ τοὺς νεωτέρους μας χρόνους. Πρόσθεσε, ὅτι ἡ κίνησις καὶ ἡ μορφή τῶν ἵπων εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐπιτυχεῖς, καὶ ὅτι μὲ ἀπίστευτον ἀκριβολογίαν τηρεῖται ὁ χιασμὸς κατὰ τὰς ὀπλὰς τῶν τετραπόδων, πράγμα πού ἐνθυμίζει τὸν θαυμαστὸν χάλκινον ἵππον τοῦ Ἀρτεμισίου. Αἱ Νίκαι μὲ τὸν ποδῆρη χιτῶνα, τὸν οἰκτεῖον εἰς τοὺς ἡνιόχους, καὶ μακρὸν ἐξωσμένον ἀπόπτυγμα κάμπουσι ἐκφραστικῶς τὸ ὑψηλὸν τῶν ἀνάστημα, τὰ δὲ περὰ τῶν ἐκτείνονται εἰς ὑπερβολικὸν μᾶκρος, ὅπως καὶ ὁ ἀνάδεσμος τῆς κόμης εἰς ἔκφρασιν τῆς ταχύτητος καὶ τῆς ὑπερτάτης προσπαθείας. Καὶ τὸ σύνολον τῶν καλλιτεχνικῶν τούτων ἀξιῶν ὑποδεικνύει, ὅτι χρονολογικῶς μᾶλλον πρέπει νὰ ἀναβῶμεν ἕως τὸ πρῶ-

τον ἡμισυ τοῦ τετάρτου αἰῶνος, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ὀπισθεν κυρτουμένη σίμη εἶναι συνήθης εἰς τοὺς ἐλληνιστικούς χρόνους¹. Εἰς τὴν αὐτὴν ἄλλως παλαιότεραν ἐποχὴν ἀποδοτέα εἶναι τὰ κοσμήματα, ὁ μαϊάνδρος καὶ ἡ φυλλοστοιχία τοῦ κυματίου, ὅμοια πρὸς τὰ τῆς ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους σίμης, παρὰ VAN BUREN *Greek Fictile Revetements* εἰκ. 11, ὠρισμένως ἀνηκούσης εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος.

ΤΑ ΥΠΟΛΟΙΠΑ ΚΕΡΑΜΙΚΑ ΚΑΙ ΑΙ ΜΕΤΟΠΑΙ

Περὶ τὸν ἐθεώρησα ν' ἀσχοληθῶ μὲ τὰ ὀλίγα ἀπομένοντα κεραμικὰ πράγματα, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑστέρων ἐλληνιστικῶν χρόνων, διότι δὲν εἶχον τίποτε νὰ παρατηρήσω εἰς ὅσα ἐκθέτει ὁ Duggve εἰς σ. 193-201 τοῦ βιβλίου του. Ἄτυχῶς δὲν ἠσχολήθην καὶ μὲ τὰς μετόπας μετὰ τὴν μακρὰν περὶ τούτων ἐκθεσιν τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτέκτονος ἐν μέρει διὰ τὴν ἐκ τοῦ πολέμου γνωστὴν ἀκαταστασίαν εἰς τὸ Μουσεῖον καὶ ἄλλως διὰ σωματικὴν μου ἀδυναμίαν. Προσετέθη καὶ κάτι χειρότερον. Πολλὰ σχέδια καὶ ἀναπαραστάσεις σχετικὰ μὲ τὸν Θέρμον καὶ τὴν Καλυδῶνα ἀποκείμενα εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν σπουδαστήριον τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὸ κτήριον Γερμανῶν. Οὕτω ἐκτὸς ἄλλων ἐξηφανίσθησαν χρησιμοποιηθέντες τίς οἶδε πῶς καὶ δύο πίνακες, ἐξ ὧν ὁ εἰς παρουσίαζε συμπληρωμένον εἰς τὸ ἀρχικὸν μέγεθος τὸ γνωστὸν ἐκ Θέρμου Γοργόνειον καὶ ὁ ἕτερος τὸ ἐπίσης ὀλόκληρον μετόπην καταλαμβάνον Γοργόνειον ἐκ τοῦ Λαφρϊαίου. Κατὰ τὰς ἀναπαραστάσεις ταύτας, γενομένης ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν μου ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Λεφάκη συμφώνως πρὸς τὰ ἐν τῷ Μουσείῳ πρωτότυπα, ἐξηκριβώθη, ὅτι ἡ κεφαλὴ τῆς Γοργόνος ἐκ τοῦ Θέρμου ἔκλινε σαφῶς πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀντιθέτως δὲ ἡ τῆς Καλυδῶνος πρὸς ἀριστερά. Τὸ πρῶγμα ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν δύναται τις νὰ βεβαιώσῃ, ἂν ἀποβλέψῃ καὶ εἰς αὐτὴν ἔτι τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Duggve εἰς τὴν σ. 153 τοῦ βιβλίου του. Ἡ ἐκ τῆς χωρίστρας καταγομένη κάθετος ἀφήνει πρὸς τὰ δεξιὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς μύτης, τῆς ὀδοντοστοιχίας καὶ τῆς γλώσσης. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ χωρίστρα τῆς κόμης ἔχει προχωρήσει εἰς ἔνδειξιν τῆς κινήσεως πέραν τοῦ μέσου πρὸς ἀριστερά². Τὴν αὐτὴν πρὸς ἀριστερὰ κλίσιν τοῦ Γοργονείου ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου (ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. 1937, 312-3, πίν. 5 καὶ *Laphrion* σ. 148 εἰκ. 159, 160) ὑπαγορεύει νὰ δεχθῶμεν ἢ μικρὰ ἄλλ' ἀσφαλῆς ἔνδειξις, ὅτι τὸ στόμα εἶναι ἐγγύτερον πρὸς τὸν ὄφιν ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ.

¹ DUGGVE *Laphrion*, σ. 194, 1, 2.

² Τὸ σχέδιον τῆς μετόπης τὸ δημοσιευθὲν παλαιότερον εἰς ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. 1926, Παράρτ. 36 ἦτο ἀτελὲς κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοκάμων μεταξὺ τῶν ὄψεων καὶ τὴν χωρίστραν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς Θεσσαλονίκης αἱ ἀτέλειαι εἶχον διορθωθῆ καὶ ἡ κλίσις ἀριστερὰ ἦτο ἀναμφισβήτητος, ὅπως καὶ ἡ ἀντίθετος τῆς ἐκ Θέρμου μετόπης (ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. 1903, 85 καὶ ΑΝΤΙΚΕ ΔΕΝΚΜ. II, 5, πίν. 52). Ἀκόμη καὶ ἐπὶ ἐνὸς ἀνεκδότου ἀκρωτηρίου μετὰ Γοργονείου ἐλαφρῶς ἀνα-

γλύπτου ἐκ Θέρμου, ἀνήκοντος εἰς τὸν συμβατικῶς ὀνομαζόμενον ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Λυσείου, ἀδιαφιλονίκητος εἶναι ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ κλίσις. Δὲν εἶναι ἄρα ὀρθὴ ἡ γνώμη τοῦ G. RODENWALDT εἰς *Corolla L. Curtius*, 63, 3 δεχομένου τὴν κίνησιν τῶν ἀρχαϊκῶν ἔργων, ἀλλ' ἀρνούμενου αὐτὴν εἰς τὰ Γοργόνεια (*Das Gorgoneion wird immer senkrecht und symmetrisch gebildet*). Πρβ. περὶ τῶν Γοργονείων κοινὴν ἀντίληψιν μετὰ τοῦ Payne Ἄρχ. Ἐφημ. 1937, σ. 312.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

Ὁ λόγος περὶ τῶν σημαντικωτέρων πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν ἀπέβη ἤδη μακρὸς καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐρεῦνης νεώτερα πορίσματα δὲν εἶναι ὀλίγα οὔτε καὶ ἀσήμαντα. Διὰ τοῦτο χρήσιμον εἶναι νὰ ἐπιχειρήσωμεν ἀνακεφαλαίωσιν τῶν ὅσα ἐγράφησαν εἰς συντόμους καθορισμοὺς καὶ κερδίσωμεν οὕτω σαφεστέραν ἐπὶ πάντων ἐποπτεῖαν.

Κατ' ἀρχὰς ἐξητάσαμεν καὶ πάλιν τὰς ἀρχαιοτάτας κεραμώσεις τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος καὶ ἐπεμείναμεν εἰς τὸν χωρισμὸν τῶν δύο κεραμώσεων, ὅπως ἐξητάσθησαν εἰς τὴν ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. 1937 σ. 300 κέ. Ἄλλ' ἔγιναν ἐπ' αὐτῶν καὶ παρατηρήσεις νεώτεραι, μάλιστα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς περὶ τῶν κερκυραϊκῶν κεραμώσεων πραγματείας, τῆς ὁποίας προτάσσεται σχετικὴ μὲ τὴν κίνησιν τῶν χρωματιστῶν σειρῶν περιλήψις.

1) Αἱ προτομαί, ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. ἔ. ἀ. 303, δὲν ἔγιναν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀλλ' ἐξ ἰδιαίτερας μήτρας.

2) Αἱ προτομαί τῶν κόρων στρέφονται ἐλαφρῶς καὶ αἱ δύο πρὸς τὰ δεξιὰ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν γίνονται αἱ στροφαὶ τῶν ὑστερωτέρων ἀνθεμωτῶν καλυπτῆρων καὶ τῶν συναφῶν ὀρθοκεράμων τῆς κορυφαίας. Αἱ ὀπισθεν δηλ. κεραμίδες ἔχουν τὴν δεξιάν των πλευρὰν κατὰ τι μεγαλυτέραν, ἀλλ' ἐμπρὸς τὸ μέτωπον μὲ τὴν προτομὴν ὀπισθοχωρεῖ μικρὸν πρὸς ἀριστερά, ὥστε νὰ ὑπάρξῃ χῶρος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐλαφρότατα πλατυνομένης ἀριστερᾶς πλευρᾶς τῆς κεφαλῆς.

3) Ἡ ὑπὸ τὰ σχετικὰ πρὸς τὰς δύο κεραμώσεις γέῃσα φυλλοστοιχία παρουσιάζει δύο διαφορετικὰς κατευθύνσεις, μίαν μὲ τὸ μελανὸν δεξιὰ καταλήγουσαν εἰς μελίχρουν φύλλον καὶ ἑτέραν μὲ τὸ ἀρχικὸν μελανὸν ἀριστερὰ καὶ τὸ κιτρινωπὸν δεξιὰ. Τὰ φύλλα μετροῦν εἰς πλάτος ἀκριβῶς ὅσον ἡ παλαστὴ τοῦ πανταχοῦ ἐν χρήσει ποδὸς 29.6, δηλ. 7.4 καὶ ἐν Αἰτωλία, ὅπου ἡ ἰδιαίτερα μετρητικὴ μονὰς εἶναι 31.25.

**Κατὰ τὴν κορινθιάζουσαν ἀρχαϊκὴν κεράμωσιν περὶ τὸ 570 π. Χ.
μὲ τοὺς ἀνθεμωτοὺς ἀκραιοὺς κεράμους παρατηρήθησαν τὰ ἀκόλουθα.**

1) Οἱ ἀκροκέραμοι συνεχόμενοι μετὰ τοῦ πρὸς ἀριστερὰ στρωτῆρος ἀνήκουν εἰς δύο σημαντικῶς ἀπ' ἀλλήλων διαφέροντα μεγέθη (.36 καὶ .67). Τούτων ἡ ἀκριβὴς ἐρμηνεία δὲν ἔγινε δυνατὸν νὰ εὔρεθῃ.

2) Ἐμελετήθησαν τὰ μέτωπα τοῦ μικροτέρου μόνον μήκους, ἐπειδὴ τὰ τοῦ μεγαλυτέρου δὲν διετηρήθησαν. Ἐπὶ πάντων τῶν ὀπισθεν καλυπτῆρων ἡ δεξιὰ πλευρὰ εἶναι κατὰ τι, μεγαλυτέρα (12.6-11.4), ἀλλὰ τὸ μέτωπον ὑποχωρεῖ κατὰ τι, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ χῶρος δεξιὰ διὰ τὸ κεκλιμένον ἀνθέμιον.

3) Κατὰ τὴν κλίσιν τοῦ μετώπου πρὸς τὰ δεξιὰ ἡ κίνησις τοῦ ἀνθемίου εἰς τὰ καθέκαστα, κλάδους, φύλλα, δεσμὸν, ὀφθαλμούς, γίνεται ὡς ἐὰν ταῦτα ἦσαν μέρη ὀργανικοῦ συνόλου. Αἱ πολυἀριθμοὶ λεπτόταται ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς γεωμετρικῆς ἀκαμψίας εἶναι ἀξιοθαύμαστοι.

4) Ἡ τρίτη διάστασις τοῦ βάθους δὲν λείπει, διότι τὸ μέτωπον τοποθετεῖται

ἐλαφρότατα λοξὸν ἐπὶ τῶν στρωτήρων καὶ πρὸς τούτοις λορδώνεται μὲ ἐλαφρὰν καμπύλωσιν πρὸς τὰ ὀπισθεν.

5) Οἱ ὀρθοκέραμοι τῆς κορυφαίας παρουσιάζουν καὶ κατὰ τὰς δύο πλευράς τῶν τὴν αὐτὴν θαυμασίαν κίνησιν πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον, ἐπειδὴ τὸ πρόσθιον μέτωπον καὶ ἀνθέμιον καταβαίνει δεξιὰ εἰς ταπεινότερον ἔδαφος, τὸ δὲ ὀπισθεν ἀναβαίνει πρὸς τὰ δεξιὰ εἰς ὑψηλότερον.

6) Χαρακτηριστικὸν τῆς πρὸς τὰ ταπεινότερα πέρατα καταπτώσεως τῶν ἀκροκεράμων καὶ ἀντιθέτως τῆς ἀνατάσεως εἰς τὸ μέγιστον ὕψος τῶν ὀρθοκεράμων τῆς κορυφαίας εἶναι, ὅτι ἡ σειρὰ τῶν χρωμάτων ἐπὶ τῶν πρώτων κατευθύνεται ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ἐπειδὴ τὸ κεντρικὸν φύλλον εἶναι μελανόν, ἐπὶ δὲ τῶν ὀρθοκεράμων ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω μὲ τὸ κορυφαῖον φύλλον ἐρυθρόν. Βεβαιώνεται οὕτω διὰ δευτέραν φορὰν, ὅπως πολλάκις εἰς τὴν Κέρκυραν, ὅτι ἡ σειρὰ τῶν χρωμάτων δὲν εἶναι τυχαία οὔτε ἀδιάφορος.

7) Ὑπάρχει καὶ ὀρθοκέραμος μὲ κλίσιν τοῦ ἀνθемίου πρὸς ἀριστερὰ καὶ εἰς τὰς δύο πλευράς. Εἰς τοῦτον τὸν ὀρθοκέραμον ἀντιστοιχεῖ θραῦσμα κεραμίδος μὲ τὸν συναφῆ στρωτήρα πρὸς τὰ δεξιὰ. Εἶναι ἄρα πιθανώτατον ὅτι ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεραμώσεως ὑπῆρχον καὶ τὰ δύο εἶδη κεραμικῶν μετώπων ἀρχίζοντα ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ κλίνοντα πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ (εἰκ. 18).

8) Ἡ ἀναπαράστασις τῶν στρωτήρων κατὰ τὸ μέτωπον (εἰκ. 8) εἶναι πιθανωτάτη. Εἶχον οὗτοι αὐτοτέλειαν, ἀρχὴν, μέσον καὶ τέλος, 7 ρόδακας καὶ μῆκος 7 παλαστῶν τοῦ 31.25 αἰτωλικοῦ ποδὸς δηλ. 54.6.

Εἰς τὴν αὐτὴν στέγασιν, τοῦ μεγαλυτέρου ἐκ τῶν δύο ναῶν, πρέπει νὰ ἀνήκον ὡς ἀκρωτήρια αἱ Σφίγγες τῶν μειζόνων μεγεθῶν (εἰκ. 23-26) σύμφωνα ἄλλως καὶ χρονολογικῶς (περὶ τὸ 570). Ἐκ τοῦ γείσου οὐδὲν ἔχομεν ἴχνος.

Στεναὶ λωρίδες στρωτήρων χρησιμεύουσαι ὑπὲρ τὰ ἀετώματα ἀντὶ σιμῶν ἐπαετίδων.

1) Ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐτοποθετοῦντο αὗται ἐπὶ τῶν ὀριζοντίων γείσων τοῦ ἀετώματος διὰ τὴν κλίσιν κατὰ μῆκος καὶ πρὸς τὰ ἐντός.

2) Ἡ σημαντικώτερα ἐκ τούτων εἶναι ἡ κοσμουμένη διὰ προτομῆς κόρης (εἰκ. 32) κατ' ἀναλογίαν πρὸς σίμας ἐκ Θέρμου καὶ Κερκύρας. Πιθανώτατον εἶναι, ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν μικρότερον ναὸν κοσμούμενον καὶ κατὰ τὰ 580-570 π. Χ. ἔτι διὰ παρομοίων προτομῶν ὡς καὶ κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους.

3) Πέντε διάφορα εἶδη ἀκραίων λωρίδων, κοσμούμενα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διὰ ροδάκων, ἢ τριγώνων ἢ δι' ἀπλῆς γλυφῆς (εἰκ. 27-31).

Ἡ σίμη μὲ τοὺς δλογράφους κορινθιακοὺς ἀριθμούς.

1) Ἡ λαμπρὰ σίμη, ὑδρορροή καὶ ἐπαετίς, ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον στόλισμα τοῦ μικροτέρου ναοῦ, κατασκευασθὲν κατὰ τὰ 550 π. Χ. εἰς ἀντικατάστασιν τῶν παλαιότερων ἀκροκεράμων καὶ ἄσχετον πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν λοιπὴν κεράμωσιν, τὴν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐρυθρωπὴν.

2) Ἡ λεοντοκέφαλος ὑδρορρόη ἔχει τὴν αὐτὴν κατασκευὴν, ὅπως ἡ ἑπαεῖς, μὲ τοὺς ζητοειδεῖς ἀρμούς, ἀποτελεῖται δέ, ὅπως φαίνεται ὀπισθεν, ἐξ ὑποτυπωδῶν καλυπτῶν συνεχομένων μετὰ τῶν στρωτήρων, ἐκτεινομένων κανονικῶς πρὸς ἀριστερά, μὲ τὴν ἐξαίρεσιν δύο τμημάτων, ποὺ θὰ εἶχον δύο καλυπτῆρας δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ (εἰκ. 51).

3) Τὰ μέρη τῆς ὑδρορρόης δὲν ἦσαν κατὰ τὸ πλάτος ἴσα. Ἀνήκον, ὡς φαίνεται, εἰς τρία μεγέθη, ὅπως καὶ αἱ λεοντοκεφαλαί. Καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μερῶν ὡς καὶ τῶν λεοντοκράνων συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν γωνιαίων εἰς ἐκάστην πλευρὰν ὑπολογίζεται μὲ ἀρκετὴν πιθανότητα εἰς 27.

4) Ἡ ὑδρορρόη δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν κλίσιν μὲ τὴν ἄλλην στέγην ἀλλὰ μικροτέραν, ἴσην μὲ τὴν ἀντίστροφον κλίσιν τῆς πλίνθου τῆς Σφιγγός.

5) Αἱ λεοντοκεφαλαὶ παρουσιάζουν ἐλαφροτάτην στροφὴν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἀριστερά. Τὴν στροφὴν δὲν ἀποτελεῖ ἡ ἀπλῆ λοξὴ τοποθέτησις τῆς κεφαλῆς ἀλλ' αἱ ὀπτικά ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀλλοιώσεις ὄλων τῶν συστατικῶν τῆς εἰκόνας.

6) Ἐπειδὴ ἐκ τῆς ἀριθμήσεως τῶν κεραμῶν καὶ τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς γνωρίζομεν πολλῶν συντριμμάτων τὴν θέσιν καὶ τὴν στροφὴν, ἐξάγομεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ εἰς τὰς δύο πλευρὰς ὑπῆρχεν ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἡ πρὸς ἀριστερὰ στροφὴ καὶ ἀκόμη ὅτι ὁ χωρισμὸς τῶν κατευθύνσεων ἢ στροφῶν ἐγένετο κατὰ τὸ μέσον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς.

7) Ἡ ἑπαεῖς κατὰ τι ἀδροτέρα τῆς ὑδρορρόης ἐμφανίζει καὶ ἄλλας ἀξίας, ὡς τὸ ἐλαφρῶς καμπυλωτὸν σῶμα τῆς κάτω πλατείας ταινίας μὲ τὸ διπλοῦν πλέγμα καὶ τὴν λεπτοτάτην καμπύλωσιν τῆς ἡρέμα ἀνερχομένης ἄκρας (εἰκ. 34).

8) Τὸ διπλοῦν πλέγμα περιτρέχει πάντοτε πρὸς τὰ δεξιὰ ὅλας τὰς πλευρὰς. Τὰ φύλλα τοῦ ἰωνικοῦ κυματίου δὲν παρουσιάζουν κίνησιν, ἀλλὰ τὸ ὑπεράνω ἀβακωτόν. Τοῦτο κατευθύνεται ἀπὸ τῆς κορυφῆς κάθε ἀετώματος πρὸς τὰ κάτω καὶ τὴν μακρὰν πλευρὰν μέχρι τοῦ μέσου αὐτῆς ὑπὲρ τὴν 14^{ην} λεοντοκεφαλὴν καὶ ἐκεῖθεν ἀντιστρόφως πρὸς τὴν σχετικὴν πλευρὰν τοῦ ἀετώματος. Ἡ ὑπόθεσις ἐνισχύεται καὶ μὲ ἀναλογίας ἐκ Κερκύρας.

9) Πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀπλούστευσιν ὡς πρὸς τὸν χρωματισμὸν ἀδύνατον νὰ ὑπερβῶμεν τὸ μέσον τοῦ 6^{ου} αἰῶνος.

Ἡ κεράμωσις περὶ τὸ 500 π.Χ.

Σύμφωνα μὲ τὰ εὐρήματα οἱ ἀκροκέραμοι ἔχουν πάντοτε τὸν συνεχόμενον στρωτήρα πρὸς ἀριστερά, ἀλλ' αἱ κλίσεις τῶν μετώπων καὶ τῶν ἀνθεμίων εἶναι διτταί, πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἄλλοτε ἀριστερά.

1) Περίτεχνον καὶ πλουσίαν κίνησιν παρουσιάζει ὁ καλῶς διατηρούμενος ἀκροκέραμος. Δὲν παραλείπεται ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ κλίσις διὰ τὴν τεχνικὴν ἀνάγκην νὰ καλυφθῇ καλῶς ὁ παρείσακτος στρωτήρ, ἀλλ' ἡ μερικὴ αὕτη κλίσις προκαλεῖ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀντικίνησιν πρὸς ἀριστερά. Αἱ λεπτομερειακαὶ μετακινήσεις ἄνω καὶ κάτω καὶ αἱ παράγωγοι ὀπτικά μορφαὶ ἀποτελοῦν ἐξαιρέτως ἀρμονικὸν σύνολον (εἰκ. 51-61).

2) Ἀπλουστέρα εἶναι ἡ κίνησις ἐπὶ τοῦ ἐτέρου ἀκροκεράμου. Ὁ πραγματικὸς ἄξων τοῦ ἀνθεμίου λοξεύει καὶ ἡ κίνησις τοῦ κοσμήματος ὡς καὶ τοῦ μετώπου εἶναι σαφῆς καὶ ἐνιαία, πρὸς τὰ δεξιά.

3) Ἐξόχως διδακτικὴ εἶναι ἡ ἀντιπαράθεσις τῶν διαφορῶν ὡς καὶ τῆς ὁμοιότητος μεταξὺ τῶν δύο εἰδῶν ἡγεμόνων κεραμίδων. Εὐλόγον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ χωρισμὸς τῶν δύο κλίσεων καὶ κατευθύνσεων ἐγένετο κατὰ τὸν ἐγκάρσιον ἄξονα, ὅπως καὶ ἐπὶ τῶν παλαιότερων δύο κεραμώσεων.

4) Ὁ στρωτῆρ φαίνεται ὅτι εἶχε τὸ πλάτος 7 παλαστῶν τοῦ αἰτωλικοῦ ποδός, ὅπως καὶ ὁ παλαιότερος τοῦ 570 π.Χ. Ἐπίσης πιθανὸν εἶναι, ὅτι εἰς μικρὸν σύντριμμα ἔχομεν λείψανον τῆς οἰκείας εἰς τὴν κεράμωσιν ἐπαετίδος.

Τέλος ὑπενθυμίζομεν τὸν διαφορισμὸν μεταξὺ τῶν ἀρμάτων καὶ τῶν Νικῶν ἐπὶ τῆς σίμης τοῦ 4^{ου} αἰῶνος ὡς ἔργον τέχνης ἀξιόλογον καὶ ὅτι τὸ Γοργόνειον τῆς μετόπης, ὡς καὶ ἄλλα ἄλλοθεν Γοργόνεια, δὲν εἶναι ἀκριβῶς μετωπικόν.

Η ΛΑΝΘΑΝΟΥΣΑ ΚΙΝΗΣΙΣ

Κατὰ τὴν ἀνακεφαλαίωσιν δὲν ἀνεφέρθησαν ὅλα τὰ πορίσματα τῆς ἐρεῦνης ἀλλὰ μόνον τὰ κυριώτερα, ὅπως ἦτο ἀνάγκη διὰ τὴν συντομίαν. Μεταξὺ δὲ τούτων τὸ ἐπιφανέστερον καὶ πολυτιμότερον κέρδος ὑπῆρξεν ἡ βεβαίωσις, ὅτι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος καὶ ἔξῃς οἱ Καλυδώνιοι κεραμεῖς ἐγνώριζον, ὅτι αἱ προτομαὶ τῶν κορῶν, τὰ ἀνθέμια τῶν ἀκροκεράμων καὶ τῶν ἐπὶ τῆς κορυφαίας, αἱ λεοντοκεφαλαί, παρὰ τὴν μετωπικὴν τῶν ἐμφάνισιν, παρουσιάζουν καὶ ἄλλην πλαγιωτέραν ὄψιν καὶ κίνησιν πρὸς τὰ δεξιά ἢ ἀριστερά. Ἡ κίνησις αὕτη διέφευγε μέχρι τοῦδε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν παντοῦ, ὅπου ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἀρχαίας στεγάσεως, ἐπειδὴ ἦτο ἐλαφρὰ καὶ μάλιστα ἀφανής, ὅταν εἰς τὰς συχνοτάτας περιπτώσεις ἔχομεν ἐμπρὸς μας συντρίμματα. Φαίνεται καὶ εἶναι πολὺ ἐλαφρὰ ἢ ἀπόκλισις πρὸς τὰ πλάγια καὶ τοῦτο κατ' ἀνάγκην, ἐπειδὴ δύο ἀντίθετοι ὄψεις πρέπει νὰ συνυπάρχουν. Ἐκ τῶν δύο ἀντιθέτων εἰκόνων ἡ ἐπικρατεστέρα εἶναι βεβαίως ἡ μετωπικὴ καὶ ἡ εἰς ταύτην ὑποκειμένη πλαγία εἶναι φυσικὰ ἀσθενεστέρα καὶ γίνεται μὲ κίνησιν οἰοεὶ κρυφὴν καὶ λανθάνουσαν. Ἄλλ' ὅμως ἡ κρυφὴ αὕτη κίνησις, ἐπειδὴ ἀπλώνεται παντοῦ καὶ εἰς τὰς μικροτέρας λεπτομερείας καὶ εἶναι ἀκόμη τρισδιάστατος, ἀποβαίνει πλουσία καὶ σημαντικὴ. Προστίθεται, ὅτι αἱ δύο εἰκόνες, ἐπειδὴ συμφωνοῦν μεταξὺ τῶν διὰ τὴν ὑπόταξιν τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην καὶ συγχρόνως διαφέρουν, ἀποτελοῦν ἀπλοῦν ρυθμὸν ἐκ δύο μελῶν, γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι κάθε συνδυαζόμενον μέλος ἐξαίρεται διὰ τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἄλλο. Καὶ ἡ συγκρότησις τούτου τοῦ ρυθμοῦ, ἃς ὑπάρχει εἰς τὸ ταπεινὸν κεραμίδι, εἶναι ἔργον τέχνης μὲ τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ἀξίαν. Τί σκοπὸν δὲ εἶχεν ἡ σύνθεσις τόσων καλλιτεχνημάτων εἴμεθα τώρα εἰς θέσιν μὲ τὴν ἀρκετὰ πλουσίαν ἐμπειρίαν ποὺ ἔχομεν νὰ εἴπωμεν μὲ ἀκρίβειαν.

Ὅπως εἶδομεν, ἡ κλίσις τῶν ἀνθεμίων ἀνταποκρίνεται καὶ ἐξεικονίζει τὴν τεχνικὴν προσπάθειαν νὰ καλυφθῇ ὁ ἕτερος ἐκ τῶν στρωτήρων μὲ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγάλην ἀσφάλειαν. Εἰς τοῦτο χρησιμεύει ἡ ἀνισότης τῶν πλευρῶν εἰς τοὺς καλυπτῆρας καὶ

κατὰ τὰ ἄκρα ὅπως καὶ εἰς τὴν κορυφαίαν, ἢ ταπεινότερα κατὰ τι ἐπιφάνεια τοῦ ἑτέρου στρωτήρος, ὥστε τὸ μέτωπον τοῦ ἡγεμόνος νὰ κλίνη ἐλαφρῶς καὶ συγχρόνως νὰ στερεώνη τὸ κεραμικὸν συγκρότημα κατὰ τῆς βίας τῶν ἀνέμων καὶ τῶν βροχῶν. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ κίνησις τοῦ ἀνθεμίου συμφωνεῖ πάντοτε πρὸς τὴν κλίσιν τῆς κεραμικῆς βάσεως, εὐλόγον εἶναι νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἐκ τῆς τεχνικῆς αὐτῆς ἀνάγκης ἐξεπήγαγεν ἡ ἰδέα τῆς τοιαύτης ἐξεικονίσεως. Ἄλλ' ὅτι τοῦτον μόνον εἶχε τὸν σκοπὸν ἢ θαυμαστὴ «λανθάνουσα» κίνησις ἀδύνατον εἶναι νὰ δεχθῶμεν. Ἔχομεν εἰς ἀπόδειξιν πλείονας τοῦ ἐνὸς λόγους. Εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας κεραμώσεις αἱ 2 ἢ 3 προτομαὶ κορῶν, ποὺ εὐρέθησαν, παρουσιάζουν τὴν αὐτὴν πάντοτε κίνησιν πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀλλ' εἰς τὴν κεράμωσιν περὶ τὸ 570, τὰς λεοντοκεφαλὰς τοῦ 550 καὶ τοὺς ἀνθεμωτοὺς τοῦ 500 εἶδομεν ὅτι ὑπάρχουν δύο ἀντίθετοι κινήσεις καὶ κατευθύνσεις μὴ συμβιβαζόμεναι πάντοτε μὲ τὴν κλίσιν τῶν ἀκροκεράμων. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τοῦ ὀρθοκεράμου τῆς κορυφαίας (εἰκ. 11) ἔχομεν κίνησιν τοῦ ἀνθεμίου ἀκριβῶς ἀντίθετον πρὸς τὴν κλίσιν τῆς κεραμίδος. Ἐπὶ τοῦ ὠραίου ἀκροκεράμου περὶ τὸ 500 (εἰκ. 60) ἡ κίνησις τοῦ ἀνθεμίου συμμορφώνεται ἐν μέρει πρὸς τὴν κλίσιν, ἀλλὰ κυρίως ἀναπτύσσεται ἀντιθέτως. Καὶ εἰς τὰς λεοντοκεφαλὰς ἄσχετος εἶναι ἡ στροφή των πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ὑποτυπώδους καλυπτῆρος. Ἀρχικῶς ἄρα καὶ σύμφωνα μὲ τὴν αὐστηρὰν λογικὴν συνάρτησιν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἡ κίνησις τῶν κοσμητικῶν μελῶν ὑπῆρξεν ἀπόρροια συνακόλουθος τοῦ ἐσωτερικοῦ μηχανισμοῦ τῆς στεγάσεως, ἀλλ' ἐνωρὶς προσέλαβεν αὐτοτέλειαν καὶ σημασίαν ἀρχιτεκτονικὴν μεγάλην. Κατὰ τὸ μέσον ἐχωρίζοντο αἱ ἀντίστροφοι κατευθύνσεις καὶ αἱ δύο ὅμοιαι καὶ διάφοροι σειραὶ ἀπετέλουν ρυθμὸν, τονίζοντα αἰσθητικῶς τὸ μέγα μάκρος τῆς πλευρᾶς¹.

Λανθάνουσαν κίνησιν καὶ διαφεύγουσαν ἕως πρὸ ὀλίγου τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν ὀνομάζομεν ἐπίσης καὶ τὴν κίνησιν τῶν χρωματιστῶν σειρῶν, ποὺ ἐσπουδάσαμεν πρὸ πάντων εἰς τὴν Κέρκυραν. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον ἐβεβαιώσαμεν εἰς τὸ Λαφριαῖον κατὰ τρεῖς περιπτώσεις: 1) ἐπὶ τῆς φυλλοστοιχίας τῶν παλαιῶν γείσων, 2) ἐπὶ τῶν ἀκροκεράμων καὶ ὀρθοκεράμων τῆς κορυφαίας τῆς ἀρχαϊκῆς κεραμώσεως ὅπου περιφανῶς ἐκδηλώνεται ἡ διάφορος κατεύθυνσις εἰς ἕκαστον εἶδος καὶ 3) ἐπὶ τοῦ ἀβακωτοῦ κοσμήματος τῆς σίμης τοῦ μικροτέρου ναοῦ. Ὅπως μὲ ἀρκετὴν πιθανότητα ἀναπαρεστήσαμεν τὴν κίνησιν, φαίνεται, πῶς ὁ ἀρχιτέκτων ἐπιχειρεῖ διὰ παντὸς διαθεσίμου μέσου νὰ ἐκφράσῃ τὸ σημαντικώτατον νόημα, ὅτι ὁ ναός, ἔχει διπλοῦν — δίδυμον ἀετὸν — καὶ ὅτι τὰ συνανήκοντα ἡμίση τοῦ κτίσματος χωρίζονται καὶ ἐνώνονται εἰς ἓν μέγα σύνολον.

Μέχρι τοῦδε περιορίσθημεν εἰς τὴν Καλυδῶνα καὶ τὴν Κέρκυραν μελετῶντες τὴν ἀπρόβλεπτην γενίκευσιν τοῦ φαινομένου μὲ τὴν λανθάνουσαν κίνησιν ἐπὶ τῶν κεράμων. Σπανίως ἐμνημονεύθησαν παραδείγματα ἐξ ἄλλων τόπων καὶ κινδυνεύει νὰ πιστευθῇ, ὅτι θὰ πρόκειται περὶ τοπικῆς ἰδιορρυθμίας. Ὅμως τὰ πράγματα βεβαιώ-

¹ Λανθάνουσαν ὀνομάσαμεν τὴν κίνησιν δι' ἔλλειψιν καταλληλοτέρου ὀνόματος. Θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὅτι, ἀφοῦ ἐκ τῆς γενομένης ἐρεύνης ἐφανερώθη, δὲν εἶναι πλέον λανθάνουσα. Ὅπωςδὲποτε ἡ λανθάνουσα κίνη-

σις διαφέρει τῆς φανερᾶς κινήσεως, ποὺ παρουσιάζει τὸ ἀπλοῦν ἢ διπλοῦν πλέγμα ἢ τὸ ραβδωτὸν λόγω τῆς μορφῆς των, καὶ ἄλλως δὲν φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως.

νουν, ὅτι τὸ φαινόμενον εἶναι πανελλήνιον καὶ ἀπαντᾷ καθ' ὅλην τὴν Ἀρχαιότητα. Πρόκειται περὶ καλλιτεχνικῆς θελήσεως πραγματοποιουμένης πάντοτε καὶ σημαντικῆς καθ' ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν Τέχνην. Τοῦτο εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον ἐπιβάλλουν νὰ πιστεύω

Εἰκ. 68. Ἀκροκέραμος ἐκ Θέρμου.

αἱ παρατηρήσεις ἐπὶ πρωτοτύπων, ὅσας ἀπὸ 20 περίπου ἐτῶν καὶ μὲ ἐπιμόνους προσπάθειάς κατώρθωσα ὡς βεβαίως νὰ ἐπιτύχω.

Ἀρχίζομεν ἀπὸ τὸν γειτονικὸν καὶ πρεσβυγενῆ Θέρμον, ὅπου εἰς τὸ τοπικὸν Μουσεῖον ἔχει συγκομισθῆ ἡ πλουσιωτέρα ἐν γένει συλλογὴ πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν. Ἐδῶ τὸ πρῶτον μετὰ τοῦ σχεδιαστοῦ ζωγράφου Χρ. Λεφάκη ἐβεβαιώσαμεν, ὅτι ἡ γνωστὴ ἀρχαϊκωτάτη κόρη τοῦ 640-30 π.Χ. (εἰκ. 68) ἡ κοσμοῦσα τὸ μέτωπον καλυπτῆρος εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θερμίου Ἀπόλλωνος καθόλου δὲν εἶναι μόνον μετωπική. Τὸ ὅτι στρέφεται πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐνῶ αἱ σύντροφοι λεοντοκεφαλαὶ πρὸς τὰ ἀριστερά, ἐστηρίξαμεν ὄχι εἰς ὑποκειμενικὰς ἀντιλήψεις, οὔτε εἰς ὠρισμένας φωτογραφίας ἐκ τοῦ πλαγίου εἰλημμένας, ἀλλ' εἰς ἀντικειμενικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ πάντων τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου καὶ τῆς κόμης ὀπτικῶς ἀλλοιουμένων ἔνεκα τῆς αὐτῆς πάντοτε πρὸς τὰ δεξιὰ κινήσεως καὶ συμφώνων πρὸς ἄλληλα. Ἡ μικρὸν καθ' ὑπόδειξιν τοῦ FR. POULSEN *Der Orient und die frühgriechische Kunst* σ. 155 εἰκ. 185 νεωτέρα γυναικεῖα κεφαλὴ ἐδείχθη στρεφόμενη ἀντιθέτως πρὸς ἀριστερά. Τὴν ἐλαφροτάτην ἀλλὰ βεβαίαν στροφὴν συνοδεύει

καὶ ὑποδεικνύει παρομοία διάθεσις, ὅπως εἰς τὴν Καλυδῶνα, τῶν πλευρῶν τοῦ καλυπτῆρος. Καὶ αἱ πολυάριθμοι κεφαλαὶ ἀνδρῶν, Σιληνῶν, κορῶν τῆς νεωτέρας κεραμώσεως τοῦ Θερμίου¹ περὶ τὸ 540 π. Χ. παρουσιάζουν πάντοτε τὴν αὐτὴν λανθάνουσαν στροφὴν, δεξιὰ ἢ ἀριστερά. Ἐκ τῶν δύο ἄλλων ναῶν ἔχομεν ἐπίσης ἀκροκεράμους κοσμουμένους μὲ κεφαλὰς ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν ἢ μὲ ἀνθέμια, χρόνων περὶ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, ὅπου ἀπαραίτητος εἶναι ὁ λεπτότατος συνδυασμὸς τῆς μετωπικῆς καὶ πλαγίας ὄψεως. Ἐν γένει δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὴν πλουσίαν συλλογὴν γλυπτῶν, ὡς Σφιγξ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἢ λέοντες χρησιμεύοντες ὡς ἀκρωτήρια, ἢ ἀνάγλυπτοι, πρόστυποι ἢ ἔκτυποι, κεφαλαὶ ἢ ἀνθέμια ἀκροκεράμων ἢ τῆς κορυφαίας, τὰ ὅποια νὰ παρουσιάζουν τὴν ἀκεραίαν μετωπικότητα, ὅπως γενικῶς εἶναι ἀποδεκτὴ. Ἐν τέλει σημειώνομεν, ὅτι τὸ αὐτὸ φαινόμενον δὲν περιορίζεται εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἀλλ' ἐκτείνεται ἐπὶ τῶν κεράμων καὶ μέχρι τῶν ἐλληνιστικῶν.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴν μητρόπολιν, τὴν Κόρινθον, ἔχομεν ἀρκετὰ παραδείγματα, μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν ὁπωσδήποτε νὰ διαπιστωθοῦν καὶ ἐκ τῶν φωτογραφιῶν τοῦ βιβλίου τῶν κυριῶν Ida Thallon Hill καὶ Lida Shaw King, CORINTH IV, I. Εἰς τὴν σ. 12, εἰκ. 2 λ. γ. ἔχομεν ἀκροκέραμον ἀνθεμωτὸν ὅμοιον πρὸς τὸν τῆς Καλυδῶνος (ἀνωτέρω εἰκ. 7), ὅπου καταφανὴς εἶναι ἡ κλίσις καὶ ἡ διαφορὰ τῶν κλαδίσκων κάτω. Βέβαια ὁ σχεδιαστὴς τοῦ λαμπροῦ χρωματιστοῦ πίνακος 1, ἐπειδὴ δὲν ὑπωπτεύετο τὰς διαφορὰς καὶ τὴν κλίσιν ἀναπαρέστησε τὸ ἀνθέμιον κανονικώτατα, ὅπως καὶ εἰς τὸν πίνακα 2 καὶ 3. Καὶ εἰς τὴν σ. 18, εἰκ. 16 δημοσιεύεται ἀκεραῖος διατηρούμενος ὀρθοκέραμος τῆς κορυφαίας, χρόνων περὶ τὸ 400 π. Χ., ἐπὶ τῆς προσθίας τοῦ ὁποίου καὶ ὀπισθίας ὄψεως εἶναι φανερά ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ κλίσις. Ἀμελὲς εἶναι τὸ σχεδιάσμα τῶν φύλλων, ἀλλ' ἐπιμόνως ἐξετάσας τὸ πρωτότυπον εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθν. Μουσείου παρετήρησα ὅτι ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ κεραμέως νὰ διακρίνη τὴν ἔμπροσθεν κυρίαν ὄψιν ἀπὸ τὴν ὀπισθεν καὶ νὰ παραστήσῃ τὴν κλίσιν ὄχι μόνον μὲ τὸ ἐσωτερικὸν σχέδιον ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πρόσφορον κοπὴν τοῦ περιγράμματος καὶ τὴν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν συμμόρφωσιν τοῦ καλυπτῆρος ἐκατέρωθεν. Θὰ ἤξιζε πολὺ ἡ ἀκριβὴς διὰ σχεδιασμάτων ἀναπαράστασις τῶν δύο ὄψεων τῶν ἐκ τοῦ πλαγίου ὀρθογραφιῶν καὶ τῆς κατόψεως, ὥστε πραγματικῶς νὰ κατανοηθῇ τὸ ἀξιόλογον κεραμικὸν ἔργον.

Ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἔχουν δημοσιευθῆ σχεδιάσματα εἰς μέγεθος ἰσομέρητον ἀρκετῶν ἀκροκεράμων εἰς τὸ γνωστὸν ἔργον τοῦ BUSCHOR Tondächer II, πίν. 1-7 κέ., ἔνθα ἡμπορεῖ καθένας καὶ μακρὰν τῶν πρωτοτύπων ν' ἀντιληφθῇ τὴν συνδυασμένην κίνησιν. Τὸ γεγονὸς, ὅτι ἐρευνητῆς τῆς περιωπῆς τοῦ Ἐρνέστου Buschor, ποὺ ἐπεξεργάσθη μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν τὰ κεραμικὰ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἱκανὰς εὔρε λύσεις ἐπιτυχεῖς τῶν ζητημάτων, ὅμως δὲν ἀντελήφθη τὸν λεπτὸν καὶ περίτεχνον τοῦτον συνδυα-

¹ Ἡ φιλότιμος προσπάθεια τῆς Van Buren νὰ δημοσιεύσῃ πολλὰς φωτογραφίας ἐκ τῶν πηλίνων τοῦ Θερμίου ἐν Greek Fictile Revetements εἰκ. 123-143 δὲν βοήθει τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ νὰ πεισθῇ περὶ τῶν ἀνωτέρω. Μόνον φωτογραφίαι εἰλημμένα μὲ γωνίαν

κατάλληλον νὰ ἀναδείξῃ τὴν ὑπάρχουσαν ἀσυμμετρίαν καὶ ὄχι νὰ τὴν ἀφανίσῃ ἢ τὴν ἀνατρέψῃ καὶ κατάλληλα σχέδια, ποὺ κάποτε θὰ δημοσιευθοῦν, θὰ ἐμφανίσουν τὴν ἀλήθειαν τῶν ἰσχυρισμῶν μου.

σμὸν τῶν ἀπόψεων, καταδεικνύει ἐμφαντικῶς, ὅτι πάντες ἀδυνατοῦμεν μὲ τὸ αἰσθητήριον τῆς ὁράσεως μόνον νὰ καθορίσωμεν οἰονδήποτε ποιοτικὸν σύνολον χωρὶς κάποιαν ἐκ τῶν προτέρων γνῶσιν ἢ σχετικὴν ὑποψίαν. Ἰσχύει πάντοτε τὸ τοῦ Ἐπιχάρμου: *νοῦς ὀρῆ καὶ νοῦς ἀκούει, τᾶλλα κωφὰ καὶ τυφλά*. Προφανὴς εἶναι ἡ συνδυασμένη διττὴ ἄποψις εἰς τὸν 1^{ον} πίνακα (ιδὲ καὶ VAN BUREN εἰκ. 42). Ἀξιοσημείωτον εἶναι ἐπὶ τοῦ ἀκροκεράμου, ὅτι ἐλήφθη φροντὶς νὰ μετριασθῇ ἡ κλίσις τοῦ μετώπου, ὥστε νὰ μὴ καταλυθῇ ἡ μετωπικὴ ἐντύπωσις καὶ ἡ ὅλη εἰκὼν προσλάβῃ λόγῳ τῆς ἀλλαγῆς ποιοτικῆν ἀξίαν. Ἡ ἐποχὴ, εἰς ἣν τυπολογικῶς ἀνήκει ὁ ἀκροκέραμος, πιστεῦω, ὅτι εἶναι παλαιότερα τοῦ 6^{ου} αἰῶνος. Ἐν τούτοις ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ DURM ἀπεικονισθέντος ἐν *Baukunst der Griechen*, σελ. 199, εἰκ. 173 ἀκροκεράμου ἐκ τῆς αὐτῆς στέγης μὲ διάφορον κλίσιν καὶ κατὰ τὴν προῖμον ταύτην ἐποχὴν ἐγνώριζον νὰ χωρίζουν κατὰ τὸ μέσον πιθανώτατα τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τὰς ἀντιθέτους κλίσεις καὶ κατευθύνσεις. Σημειώνομεν ἀκόμη, ὅτι ἐπὶ τοῦ πίν. 2 τὰ συντρίμματα ὑποδεικνύουν τὴν πρὸς ἀριστερὰ κλίσιν, ὁ ἀκροκέραμος τοῦ πίν. 3 κλίνει δεξιὰ, εἰς τὸν πίν. 5 τὸ κοσμοῦν τὸ μέτωπον λακωνικοῦ κεράμου Γοργόνειον μὲ πλήρη βεβαιότητα στρέφεται ἀριστερὰ καὶ ἐπὶ τοῦ πίν. 6 ἔχομεν ἀνθέμιον μὲ τὴν διπλὴν κίνησιν τοῦ καλυδωνίου τῆς ἀνωτέρω εἰκό- νος. Καὶ ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης σίμης τοῦ ἀρχαίου πεισιστρατείου ναοῦ, περιπτέρου ἤδη τότε, ὡς κατέδειξε τοῦτο ὁ W. Schuchhardt (AM. 1935/36, 1 κέ.) ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, ἡ πρόθεσις τῆς ἀπὸ τοῦ ἐγκαρσίου ἄξονος πρὸς τοὺς ἀετοὺς κινήσεως τοῦ ὀκτωειδοῦς ∞ πλέγματος¹.

Εἰς ἀποθήκην τοῦ Μουσείου τῆς Ἐλευσίνος, ὡς μὲ ἐπληροφόρησεν ὁ κ. Ἰωάννης Τραυλός, γνώστης ἀκριβῆς τῶν κατὰ τὸ ἱερὸν τελευταίων ἐρευνῶν, καθ' ἃς ἔσχε μέρος ἐνεργόν, φυλάσσονται συνδυασμένοι καλυπτῆρες καὶ στρωτῆρες τοῦ ἀρχαιοτάτου γνωστοῦ τύπου, ὡς ὁ ἀπεικονιζόμενος ἐν CORINTH IV, I, σελ. 11, παρουσιάζοντες κλίσιν τοῦ μικροτάτου ἀνθεμίου μὲ τοὺς μακροὺς πλοκάμους σύμφωνον μὲ τὴν κατανεύουσαν καὶ μικροτέραν πλευρὰν τοῦ καλυπτῆρος (11.5-11)². Οἱ ὡς ἄνω ἀκροκέραμοι, ὡς τοῦτο βεβαιώνει ὁ αὐτὸς κ. Τραυλός, ἀνήκουν εἰς τὸ στρώμα τοῦ προπεισιστρατείου, σολωνείου Τελεστηρίου.

Σχετικῶς μὲ τὴν Κέρκυραν ἐκτὸς τῶν εἰρημένων, τῆς πολυειδοῦς κινήσεως τῶν χρωματιστῶν σειρῶν καὶ τῆς στροφῆς τῶν μεγάλων κεφαλῶν τοῦ ναοῦ τῆς ἀκροπό- λεως (Μον Repos) ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι δὲν λείπει ἡ αὐτὴ στροφὴ καὶ εἰς τὰς μικρὰς προτομὰς «ποτνίας θηρῶν» μετὰ λέοντος ἢ σφιγγὸς ἑκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ μετώπου καλυπτήρων (ΚΟΡΚΥΡΑ I, σελ. 138-9).

Στροφὴν σιγανὴν καὶ λανθάνουσαν ἐβεβαίωσα πρὸ τῶν πρωτοτύπων καὶ ἐπὶ τῶν ἀκολούθων λεοντοκεφαλῶν ὑδρορροῆς. Ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Τροιζῆνος γωνιαίου ἀποκόμματος ἡ ἀκρινὴ λεοντοκεφαλὴ στρέφεται δεξιὰ πρὸς τὸ ἀέτωμα. Ἡ μαρμαρίνη ὠραία

¹ Περὶ τῆς κινήσεως ταύτης, κατὰ τι περιπλόκου καὶ ἀνωμάλου, ἐπειδὴ κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν γίνεται μετὰπτωσις ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην κατεύθυνσιν ιδὲ τὰς παρατηρήσεις μου εἰς ΚΟΡΚΥΡΑ I, σ. 113, σημ. 1. Ὅτι καὶ εἰς τὸν ἀρχαιότερον ναὸν τῆς Ἀφαιῆς ἔχομεν ἐπὶ τῶν κεράμων καὶ τῆς σίμης τῶν ἀετωμάτων τὴν

αὐτὴν διάταξιν τῶν κατευθύνσεων ιδὲ εἰς τὴν αὐτὴν σ. 113 σημ. 2.

² Ὁ ἀκροκέραμος — παλαιὸν εὔρημα — ἐξ Ἐλευσίνος, ὁ ἀπεικονιζόμενος παρὰ τοῦ ΚΟΡΗ ἐν RM. 1915, σ. 79, εἶναι ὅμοιος πρὸς τοὺς ἀνωτέρω ἀλλ' ἔχει σχεδιασθῆ κανονικῶς, δηλαδὴ ἀνακριβῶς.

λεοντοκεφαλή τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος ἐκ τῆς νεωτέρας ὑδρορροῆς τῆς ἐποχῆς τῶν Πεισιπρατιδῶν στρέφεται ἀριστερὰ (PAYNE-YOUNG Archaic Marble Sculpture of Acropolis πίν. 132). Περὶ τῶν ἐκ τοῦ Παρθενῶνος λεοντοκεφαλῶν εἶπομεν ἤδη. Καὶ αἱ δύο σωζόμεναι τῆς βορείας πλευρᾶς κεφαλαὶ στρέφονται καθεμία πρὸς τὸ δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ ἀέτωμα. Ἐκ Τεγέας καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ἔχομεν τὴν καλῶς σωζομένην λεοντοκέφαλον ὑδρορροήν μὲ βεβαίαν ἀπόκλισιν πρὸς τὰ δεξιὰ, ὡς δύνатаί τις καὶ ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως νὰ πεισθῇ (DUGAS κ. ᾗ. Le sanctuaire d'Aléa Athéna, πίν. 46a. Οἱ συναφθέντες πρὸς τὴν ὑδρορροήν ὀρθοκέραμοι μοῦ ἐφάνησαν εἰς τὸ Μουσεῖον στρεφόμενοι ἠρέμα πρὸς ἀριστερὰ, ὅπως καὶ ὁ ὀρθοκέραμος τῆς κορυφαίας ἔ. ᾗ. πίν. 47 Ca). Τέλος καὶ ὁ ὅπωςδήποτε καλῶς διατηρούμενος λεοντοκέφαλος κρουνοῦ ἐκ τοῦ τελευταίου περὶ τὸ 400 π.Χ. ναοῦ τῆς Λαφρίας (Laphrion σελ. 138, ὅπου καὶ ἐκ τοῦ σχεδίασματος τοῦ Duggve ἢ ἀπόκλισις ὑποδηλώνεται)¹ στρέφεται μικρὸν πρὸς τὰ ἀριστερὰ.

Τὰ μνημονευθέντα παραδείγματα εἶναι ἀρκετά, ὥστε νὰ πείσουν καθένα περὶ τῆς γενικότητος τοῦ φαινομένου καὶ εἶναι βέβαιον, ὅτι εἰς κάθε μουσεῖον, ὅπου ὑπάρχουν ἀνθεμωτοὶ κέραμοι ἢ λεοντοκεφαλαὶ ὑδρορροῆς, θὰ ἐπαληθεύσῃ ἐπ' αὐτῶν ἢ ἀπόκλισις ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας, ἀρκεῖ νὰ διατηροῦνται ὅπωςδήποτε καλῶς καὶ νὰ μὴ στεροῦνται τῆς ἀναγκαίας ὀριζοντίας βάσεως των. Καὶ εἰς ἐπισφράγισιν τῶν λόγων θὰ χρησιμεύσῃ ἢ παρατιθεμένη ἐδῶ *εἰκῶν 69* ἀνθεμωτοῦ καλυπτῆρος ἐκ Μακεδονίας καὶ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίτσας, χρόνων ἑλληνιστικῶν, πιθανώτατα τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος².

Ὁ ἀπεικονιζόμενος καλυπτῆρ προῆλθε μαζὶ μὲ πολυάριθμα συντρίμματα κεράμων παντὸς εἴδους ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν μου κατὰ τὸ ἀνάκτορον τῶν ἐτῶν 1937 - 40. Ἡ διατήρησίς του εἶναι τελεία, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς εἰκόνας. Τὸ ὕψος εἶναι 27.7 κάτω δὲ τὸ μέγιστον πλάτος 23.8. Ὁ πραγματικὸς ἄξων τοῦ ἀνθεμίου εἶναι λοξὸς καὶ κλίνει ἐλαφρῶς πρὸς τὰ δεξιὰ σχηματίζων γωνίαν κάτω ὑπὲρ τὴν βᾶσιν 93°. Ὅλα τὰ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ κατωτέρου μέρους, ἔλικες, κλάδοι, ἀνθάκια εἶναι ἐλαφρῶς εὐρύτερα καὶ καταβαίνουν ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἀντίστοιχα μέλη ἀριστερὰ, ὥστε τὸ ὀλικὸν ὕψος νὰ ὑπολείπεται κατὰ 10 χιλιοστὰ τοῦ ἐτέρου (12.5 - 13.5) Διαφορετικὰ κατὰ τὸ ἀνώτερον μέγα ἀνθέμιον ὡς καὶ τὸ ἐγκλειόμενον μικρὸν ἀναβαίνει πρὸς ἰσορροπήσιν τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ μέρος καὶ καταβαίνει συμμαζευόμενον τὸ ἀντίστοιχον. Ἡ ὅλη κίνησις εἶναι κρᾶμα τῆς κλίσεως πρὸς τὰ δεξιὰ (ἀκροκέραμος τοῦ 500 τῆς Καλυδῶνος) καὶ τῆς πρὸς ἀριστερὰ ἀντιδράσεως τοῦ ἀνωτέρου μέρους (πρβ. εἰκ. 60). Διατηρεῖται ἐπίσης καλῶς καὶ ἄλλος ἀνθεμωτὸς μὲ κλίσιν τοῦ ἄξωνος ἀριστερὰ. Ἐπ' αὐτοῦ ἢ κίνησις, κάτω καὶ ἄνω εἶναι

¹ Δὲν εὐκαίρησα νὰ ἐξετάσω τοὺς μαρμαρίνους καλυπτῆρας τοῦ ναοῦ σχετικὰ μὲ τὴν ἀνισότητά των πλευρῶν. Ὅτι αὕτη θὰ ὑπῆρχε εἶναι βέβαιον. Καὶ ὁ DUGAS σημειώνει εἰς τὴν σ. 130 τοῦ βιβλίου του εἰκ. 151, πλευρᾶς 97 καὶ 100 χιλ. τῶν καλυπτῆρων τῆς κορυφαίας.

² Τὸ σχέδιον εἶναι οὐσιαστικῶς ἔργον τῆς βοηθοῦ εἰς τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τοῦ 1940 φοιτητριάς τότε Δ^δος Ναυσικᾶς Στεργίου καὶ τώρα κυρίας Γ. Θεοδοκᾶ γε-

νόμενον ἀπλῶς μὲ μολύβι. Ὁ κ. Ἀλ. Κοντόπουλος ἐμελάνωσε καταλλήλως τὸ ἀρχικὸν σχέδιον χάριν τῆς ἐκτυπώσεως. Εἰς τὸ λαμπρὸν ἔργον τῶν HEUZEUY καὶ DAUMET Mission de Macédoine πίν. 12 ἀπεικονίζεται ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐκ τοῦ ἀνακτόρου καὶ σχεδίασμα ἀνθεμωτοῦ ἀκροκεράμου, ἐφ' οὗ διὰ τὴν ἀκρίβειαν, μεθ' ἧς εἰργάζετο ὁ ἀρχιτέκτων Daumet, δὲν ἀποκρύπτονται αἱ ἀποκλίσεις.

ἀπλῆ καὶ ἐνιαία. Τὸ πρᾶγμα ἐνθυμίζει τοὺς δύο συστοίχους ἀκροκεράμους τῆς Καλυδῶ-
νος τοῦ 500 μὲ ὁμαλὴν καὶ πολὺπλοκὸν κίνησιν.

Μετὰ τὴν βεβαίωσιν, ὅτι τὸ φαινόμενον τῶν λεπτεπιλέπτων κινήσεων τῶν κοσμη-

Εἰκ. 69. Μέτωπον καλυπτῆρος ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίσας.

τικῶν μελῶν τῆς σίμης καὶ τῆς κορυφαίας ὡς καὶ τῶν κατευθύνσεων τῶν χρωματιστῶν
σειρῶν εἶναι γενικώτατον καὶ μάλιστα ἀνεξάαιρετον, φυσικὸν εἶναι νὰ ἐρωτήσωμεν οἱ
νεώτεροι, πρὸς τὴν ἤ τόσην προσπάθειαν καὶ ἐπιμέλειαν τῶν ἀρχαίων νὰ περιβάλλουν μὲ
τὸν ἀέρα μεγάλης τέχνης μικρὰ καὶ διαφεύγοντα τὴν προσοχὴν κοσμητικὰ πράγματα.
Ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν ἀπορίαν δὲν εἶναι δύσκολος. Ἄς ἀναλογισθῶμεν, ὅτι διὰ τοὺς
παλαιούς ἢ κεραμοτὴ στέγη — ἀδιάφορον ἂν αἱ κεραμίδες ἦσαν πῆλιναι ἢ μαρμάριναι
— ἀπετέλει σημαντικὸν μέρος τῆς ὅλης κατασκευῆς καὶ μάλιστα τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφανί-

σεως πρὸς τὴν ὁποίαν κατ' ἐξοχὴν ἀπέβλεπον οἱ παλαιοὶ ἀρχιτέκτονες. Αἱ συνήθως δύο μεγάλαι ἐπιφάνειαι ἦσαν συνθέσεις καλλιτεχνικαί, διότι καθεμία ἐκ τῶν κεραμίδων μὲ τὴν ἐκφραστικὴν τῆς λειτουργίας αὐτῆς μορφήν, τὸ ὑπὲρ τὴν μηχανικὴν χρησιμότητα μέγεθος καὶ τὴν ἐπιβολὴν ἐσήμαινεν ὀντότητα ἰδιαιτέραν ἀρμονικομένην ὄχι μόνον μὲ τὰς λοιπὰς ἀλλὰ καὶ ἀνάλογον πρὸς ὅλα τὰ ὀργανικὰ μέλη τῆς κατασκευῆς. Τὰ περιγράμματα δὲ τῶν ἐπιφανειῶν τούτων, ἡ σίμη καὶ ἡ κορυφαία, ἦσαν συγχρόνως καὶ ἐπιφανῆ περιγράμματα τοῦ ὅλου ναοῦ. Εὐνόητον ἄρα εἶναι, ὅτι οἱ παλαιοὶ σύμφωνα μὲ τὰς ἰδιαιτέρας τῶν αἰσθητικῶν ἀνάγκας καὶ τίποτε δὲν παρημέλουν καὶ μὲ περισσὴν ἀγάπην ἐστόλιζαν τὰ προφανέστερα μέρη τῆς στέγης.

Ὡς ἤδη ἐξετέθη τὰ κοσμητικὰ μέλη τῆς σίμης καὶ τῆς κορυφαίας ἔχουν διττὴν ἀξίαν. Κάθε λεοντοκεφαλὴ ἢ ἀνθεμωτὸν μέτωπον ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὸ ἔργον τέχνης ἀξιόπρῶτον, ἀπλοῦν ρυθμὸν μὲ δύο διαφοροτικὰς ἀπόψεις ἀρμονικομένας. Ἐπειτα πολλὰ παρόμοια καλλιτεχνήματα ἀπαρτίζοντα σειρὰν ὁμότροπον ἢ συνηθέστερον μὲ δύο ἀντιθέτους κατευθύνσεις παίρνουν ἀξιόλογον σημασίαν ἀρχιτεκτονικὴν. Εἰς τὸ αὐτὸ συντελοῦν καὶ αἱ κατευθύνσεις τῶν χρωματιστῶν σειρῶν. Διὰ τῶν προσφουεστάτων καλλιτεχνικῶν μέσων μεγαθύνονται ὀπτικῶς τὰ μακρὰ περιγράμματα καὶ ἀκολούθως ἡ ὅλη κατασκευὴ. Εἶναι γοητευτικόν, ὅτι μεγάλα πηγάζουν ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴν λανθάνουσαν, σιγαλὴν καὶ σχεδὸν ἀφανῆ ἀπόκλισιν πέραν καὶ τόσον ἐγγὺς πρὸς τὴν κανονικὴν γεωμετρικὴν παράστασιν. Καὶ εἶναι ἐλκυστικόν νὰ ζητήσωμεν, μήπως καὶ τὰ περίφημα refinements, αἱ λεπτόταται καὶ μὴ ὑπαγόμεναι εἰς φανερὰ γεωμετρικὰ σχήματα κινήσεις ἐπὶ τῶν μεγάλων ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν. Θὰ εἶναι σημαντικόν κέρδος, ἂν ἀπαλλαγῶμεν μὲ τὴν βοήθειαν τῶν κεραμικῶν πραγμάτων ἀπὸ τὴν σχετικὴν πολυγωνμίαν καὶ ἀβεβαιότητα.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Ἐνώπιον ἐπαρκῶς διατηρουμένου μετώπου ἀρχαίου ναοῦ, ὡς τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ Θησείου καὶ ἄλλων, διακρίνομεν εὐχερῶς τὰ φανερῶς κινούμενα μέρη τῆς κατασκευῆς. Ἄν παραλείψωμεν τὰς τρεῖς διαστάσεις τοῦ συνόλου, φανερὰ εἶναι ἡ πυραμιδοειδὴς κίνησις εἰς τὸ κρηπίδωμα καὶ τὰς βαθμίδας, ἡ ἀρκετὰ αἰσθητὴ πρὸς τὰ ἄνω φορὰ τῶν κίωνων μὲ τὴν διαρκῶς μειουμένην διάμετρον καὶ τὰς συμφώνους ραβδώσεις, πρόδηλος ἢ κατὰ τὴν ἐναλλαγὴν τῶν τριγλύφων καὶ μετοπῶν ρυθμικὴ τάξις καὶ τέλος ἢ κινήσις τῆς στέγης, ἢ τερματιζομένη εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος. Παρὰ τὰς φανεράς, ὡς ταύτας σημαίνουν τὰ προβαλλόμενα μυϊκὰ αἰσθητά τῶν ὀφθαλμῶν μας, ὑπάρχουν καὶ αἱ διαφεύγουσαι τὴν κοινὴν προσοχὴν κινήσεις, ὡς εἶναι 1) αἱ συχναὶ καμπυλότητες, 2) αἱ κλίσεις τῶν κίωνων καὶ μέρους τῆς ὑπεράνω κατασκευῆς, 3) ἡ ἔντασις καὶ 4) ἡ ἐκ τῶν ἀναλογιῶν καὶ τῆς μορφολογίας κίνησις. Εἰς τὸ ἐξῆς θὰ ἐξετάσωμεν, κατὰ πόσον συμφωνοῦν αἱ λανθάνουσαι πρὸς τὰς φανεράς ἢ διαφέρουν καὶ προορίζονται νὰ διορθῶνουν μόνον ἐνδεχομένης ὀπτικῶς ἀπάτας.

Ἐὰν ὑποτεθῆ, ὅτι ὁ ὑψηλὸς 10 μέτρα ἄνευ τοῦ κιονοκράνου κίων τοῦ Παρθενῶνος εἶχε τὸ σχῆμα τοῦ μαθηματικῶς ὠρισμένου κυλίνδρου, θὰ ἔχανεν ἐξάπαντος

μέρος ἀπὸ τὸ ὕψος του εἰς τὴν ἐντύπωσιν, διότι ὁ θεατῆς, βέβαιος, ὅτι πρόκειται περὶ ἰσοπαχοῦς ὁμοιομόρφου στύλου θὰ ἔσπευδεν ἀπὸ τῆς βάσεως κάτω νὰ φθάσῃ σύντομα εἰς τὴν κορυφὴν καὶ θὰ εἶχεν οὕτω ἀτελῆ καὶ ἐπιπολαίαν ἰδέαν περὶ τοῦ ὕψους. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν περίπτωσιν, τὴν μόνην πραγματικὴν, τοῦ ἀπὸ τῆς βάσεως πρὸς τὰ ἐπάνω διαρκῶς μειουμένου κίονος τὰ ἐκατέρωθεν σαφῆ περιγράμματα λοξεύουν ἢ πλαγιάζουν μὲ ὠρισμένην κατεύθυνσιν, ταῦτα δὲ παρακολουθοῦμεν ἀνέτως καὶ τρόπον τινὰ διαβάζομεν ἀνελλιπῶς ὁλόκληρον τὴν διαδρομὴν. Ἔτσι ἀποκομίζομεν ἀκεραίαν καὶ ἔντονον ἐντύπωσιν. Τὰ ἀκρινὰ περιγράμματα δὲν λείπουν, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν στέκεται ὁ θεατῆς, διότι τὸν κίονα περιβάλλουν τὰ ἐκφραστικώτερα μέσα τῆς ἰσχυρᾶς ἀνατάσεως αἱ ῥαβδώσεις. Ἐξ ἄλλου, ὅταν συγχρόνως τὸ βλέμμα καταφέρεται ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ἐμπεδώνεται αἰσθητικῶς — μηχανικοὶ λόγοι δὲν ἔχουν θέσιν — ἡ ἰδέα τῆς μεγάλης σταθερότητος. Ὑπάρχει ἐν τούτοις καὶ κάποια ἀδυναμία εἰς τὴν ἐν γένει θαυμαστὴν εἰκόνα τοῦ ἀπολύτως σταθεροῦ καὶ συνεχῶς ἀναβαίνοντος κίονος. Αἱ μεταξὺ τῶν ἀκρινῶν ῥαβδώσεις ἀποβάλλουν ἐν μέρει τὴν πλαγιότητα των, ὅταν ἀκίνητοι προσβλέπωμεν τὸν ναὸν καὶ τοὺς κίονας ἐκ τῶν ἔμπροσθεν. Ἀλλὰ τὴν ἀδυναμίαν ταύτην αἴρουν ὀλοτελῶς αἱ ἀνεπαίσθητοι κλίσεις τῶν κίωνων, χωρὶς πρὸς τοῦτο, ὡς θὰ ἴδωμεν, νὰ ἔχουν εἰδικῶς ἐπινοηθῆ. Εἰς τὸν Παρθενῶνα αἱ κλίσεις τῶν κίωνων τοῦ πτεροῦ εἶναι δύο, ἢ πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ, τὸν πρόναον καὶ ὀπισθόδομον καὶ ἡ κατευθυνομένη πρὸς τὸ μέσον ἐκάστης πλευρᾶς. Ἡ πρώτη ἢ καὶ ἰσχυροτέρα μετρεῖ μόνις 7 ἑκατοστὰ εἰς ὕψος 10 μέτρων, συνδυαζομένη δὲ μετὰ τῆς ἐτέρας, ὡς εἶναι ἀνάγκη, κατευθύνεται ὄχι καθέτως πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἀλλὰ μικρὸν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἀριστερά. Μαθηματικῶς μικροτάτη, μὲ ἀναλογίαν 7:1000, φαίνεται ἡ συνδυασμένη κλίσις, ἀλλ' ὅμως πληρέστατα ἀρκεῖ νὰ ἐμφανίσῃ τὴν λοξότητα ὄλων τῶν ῥαβδώσεων καὶ νὰ τονίσῃ τὴν μείωσιν καθ' ὅλην τὴν περίμετρον τοῦ κίονος. Σύμφωνας ἄρα πρὸς τὴν μείωσιν καὶ παραπληρωματικὴ ταύτης εἶναι ἡ μικρὰ λανθάνουσα κλίσις. Προστίθεται καὶ τρίτη ἀφανὴς κίνησης ἢ ἔντασις, περὶ ἧς ἀργότερα θὰ γίνῃ λόγος. Ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ προσέξωμεν, ὅτι τὸ ἐπιστύλιον καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς καὶ τὸ τρίγλυφον συμμερίζεται τὴν αὐτὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν κλίσιν, ἀλλ' αὕτη σταματᾷ πρὸ τοῦ ὀριζοντίου γείσου, ἔχοντος ἀκριβῶς κατακόρυφον τὸ μέτωπον, καὶ τοῦ ἀετώματος. Ἐκτὸς ἄρα τῆς ἐπιστέψεως ταύτης τοῦ κτίσματος, ὁλόκληρος ἢ λοιπὴ κατασκευὴ εἶναι πυραμιδόμορφος μὲ ἐμφανῆ κλίσιν κατὰ τὸ κρηπίδωμα καὶ πολὺ ἐλαφρὰν κατὰ τοὺς κίονας καὶ τὸν θριγκόν. Ἐκ τῶν δύο τούτων κλίσεων ἡ σιγανὴ εἶναι αἰσθητικῶς ἢ σπουδαιότερα καὶ εἶναι ἐξαιρετικῶς εὐχάριστον, ὅταν παρ' ἀρμοδίου προσώπου μανθάνωμεν, ὅτι ἡ αὐτὴ ἐμφανίζεται καὶ ἐπὶ τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος.

Ὁ Ἄν. Ὁρλάνδος εἰς τὴν πρόσφατον πραγματείαν του περὶ τῆς τελευταίας ἀναστηλώσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (BCH, 1947-48, σελ. 1-38) κατέδειξε μεταξὺ ἄλλων, 1) ὅτι καὶ οἱ 4 κίονες κλίνουν πρὸς τὰ ἐντὸς καὶ πατοῦν ἐπὶ στυλοβάτου ἐλαφρῶς ἀναβαίνοντος 2) ὅτι οἱ γωνιαῖοι παρουσιάζουν καὶ ἄλλην κλίσιν πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ. Αἱ κλίσεις εὐκόλα γίνονται αἰσθηταὶ ἐπὶ τῶν βάσεων μὲ ὕψος ἄνισον. 3) Αἱ βαθμίδες τοῦ κρηπιδώματος παρουσιάζουν ἐλαφροτάτην κλίσιν, 2-3 χιλιοστῶν εἰς τὰ μέτωπα καὶ τὰς βάσεις, ὥστε ἡ διέδρος γωνία κατὰ τὸ ἄκρον τῆς βάσεως νὰ εἶναι

ἀμβλεῖα, ἢ δὲ ὑπεράνω, μὲ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ μετώπου σχηματιζομένη, ὀξεῖα. Καὶ τέλος τὸ δι' ἡμᾶς σπουδαιότατον, ὅτι αἱ αὐταὶ κλίσεις τῶν βαθμίδων ὑπάρχουν ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ Ἐρεχθεῖου (ἔ.ἀ. σελ. 10). Κατὰ ταῦτα ἂν οἱ ἀνιόντες ἄρμοι τῶν βαθμίδων τοῦ Παρθενῶνος προεκταθοῦν πρὸς τὰ ἄνω θὰ κλίνουν πρὸς τὴν ἀναβαίνουσαν βᾶσιν μὲ τὸν αὐτὸν σκοπόν, δι' ὃν προορίζονται οἱ ἀνατεινόμενοι καὶ ἐπίσης κλίνοντες κίονες ὑπὲρ τὸν ἠρέμα ἀνυψούμενον πρὸς τὰ ἐντὸς στυλοβάτην. Εἶναι δὲ φανερὸς ὁ σκοπός¹ τούτων τῶν λεπτῶν καὶ ἀφανῶν κλίσεων. Πρέπει αἱ βᾶσεις τῶν βαθμίδων, ὅπως καὶ ὁ στυλοβάτης, νὰ ἐμφανίζονται μὲ ὁλόκληρον τὸ βάθος των καὶ τὰ μέτωπά των σύμφωνα μὲ τοὺς κίονας καὶ τὸν θριγκὸν νὰ παριστάνονται, πῶς ἀναβαίνουν καὶ διατηροῦν ἀκμαίαν τὴν πρώτην δοθεῖσαν κίνησιν, ὡς τὴν ψυχὴν τοῦ ἔργου.

Κατὰ ταῦτα ὁμοιάζει ὁ μικρὸς ναὸς τῆς Νίκης πρὸς τὸν Παρθενῶνα, ἀλλ' ὄχι καὶ εἰς τὴν καμπύλωσιν τοῦ στυλοβάτου καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς καὶ τὴν καμπύλωσιν πάσης ὀριζοντίας ἐπιφανείας, ἐπομένως καὶ τῶν βαθμίδων. Ἡ καμπυλότης φανερὰ πρὸ πάντων ἐπὶ τῆς μακρᾶς βορείας πλευρᾶς παρουσιάζει κατὰ τὸ μέσον καὶ ὑπὸ τὸν 9ον κίονα ὡς εἰς φαινομενικὸν τόξον βέλος 8 ἑκατ. καὶ 4 ἑκατ. περίπου κατὰ τὰς στενάς, ἐπειδὴ δὲ παρατηρεῖται, ὡς ἤδη ἐμνημονεύσαμεν, ἀνύψωσις τῆς ἐπιφανείας καθόσον πλησιάζομεν πρὸς τὸν σηκόν, συνάγομεν, ὅτι πρὸ ἡμῶν ἔχομεν τμήματα σφαιρικὰ μὲ ἀκτῖνα μεγάλην. Δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐξετάσωμεν, ἂν αἱ καμπύλαι ἔχουν γίνει κατ' ἐλευθέραν ἐπινόησιν τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἰκτίνου ἢ ἔχουν σχηματισθῆ σύμφωνα πρὸς μαθηματικὸν νόμον. Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Κ. Καραθεοδωρῆς εἰς σχετικὴν πραγματείαν του (ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. 1937, 120-4) δὲν συμμερίζεται τὴν γνώμην τοῦ Penrose καὶ τελευταίως τοῦ G. Stevens², ὅτι πρόκειται περὶ μαθηματικῶν παραβολῶν, ἐπειδὴ, λέγει, κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ἠγνόουν ἔτι τὰς κωνικὰς τομάς, ἀλλ' εὐρίσκων ὀρθοὺς ἄλλως τοὺς ὑπολογισμοὺς των δέχεται, ὅτι τόξον κύκλου μὲ ἀκτῖνα 1850 μέτρων διὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν πλευρὰν καὶ ἀκτῖνα 5561 μ. (!) διὰ τὴν βορείαν καὶ νοτίαν εἶναι πλησιέστατον πρὸς τὰς ὑποθετικὰς παραβολὰς. Μεγαλύτερον εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον νὰ ἐξετάσωμεν, πῶς ἐκ τῶν τετραπλεύρων ὀγκολίθων ἀπετελέσθησαν αἱ καμπυλότητες, πόθεν ἀρχίζουν καὶ ὁποῖαν αἰσθητικὴν σημασίαν ἔχουν. Αἱ καμπύλαι λοιπὸν ἀρχίζουν καὶ κατωτέρω τῆς εὐθυντηρίας καὶ ὑπευθυντηρίας ἐπὶ ἱκανῶν σειρῶν τοῦ στερεοβάτου τῆς δυτικῆς καὶ νοτίας πλευρᾶς. Σημαίνει τοῦτο ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, καθ' ὃ καὶ τὰ κρυπτόμενα ὑπὸ τὸ ἔδαφος ἢ ἄλλως ἀφανῆ μέρη τῆς κατασκευῆς ὑπάγονται ἀνεξαιρέτως εἰς τὴν αὐτὴν λογικὴν συνάρτησιν τοῦ ὀργανικοῦ συνόλου³. Ἡ κατασκευὴ δὲ τῶν καμπυλῶν γίνεται μὲ προσεκτικὴν κοπιώδη ἐργασίαν καὶ δεξιότητα, ὥστε αἱ μεγάλαι μαρμάριναι πλάκες τοῦ κρηπιδώματος, τὰ ἐπιστύλια καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ θριγκοῦ, τρίγλυφοι, μετόπαι, γεῖσα, ἐνῶ φαίνονται ὀρθογώ-

1 Ὁ κ. Ὁρλάνδος (εἰς σ. 11) ἐρμηνεύει τὰς λεπτὰς κλίσεις τῶν μετώπων ὡς ἀποσκοπούσας νὰ δώσουν μαζὶ μὲ τὴν ἀνωτέραν κατασκευὴν πυραμιδόμορφον ὄψιν καὶ ἐπομένως τὴν ἐντύπωσιν μεγαλύτερας στερεότητος τοῦ ὅλου ἔργου. Ἡ ἐρμηνεία δὲν εἶναι ἄτοπος, ἀλλ' ἢ ἰδέα τῆς μείζονος σταθερότητος εἶναι πάντως δευτερεύουσα.

2 AJA. 38, 1934, σ. 533 ἐ.

3 Ἡ νοτία πλευρὰ, ἐπειδὴ ἠδράζετο ἐπὶ τῆς πρώτης παρῆνης βαθμίδος τοῦ κατὰ τὸ 510 π.Χ. πρώτου κατὰ τὸν χώρον θεμελιωθέντος ναοῦ, ὄφειλε νὰ συμμερισθῆ τὴν κάπως διαφορετικὴν καμπύλωσιν τῆς βαθμίδος, ὡς ταύτην παλαιότερα παρετήρησε καὶ κατεμέτρησεν ὁ Dörpfeld.

νια οὐδεμίαν πραγματικῶς νὰ ἔχουν γωνίαν ὀρθήν. Ἐπειδὴ ἡ καμπύλη εἶναι μικρότατον μέρος τεραστίας περιφερείας κύκλου, ἡ σειρά τῶν ἐπιπέδων ἐπιφανειῶν τοῦ ἐγγεγραμμένου πολυγώνου ὀπτικῶς συμπίπτει πρὸς τὸ γεωμετρικὸν τόξον καὶ διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ τοῦτο δὲν εἶναι βεβαίως μικρὰ τεχνικὴ ὑπόθεσις. Ἄν ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ κρηπίδωμα, οἱ ἀνιόντες ἀρμοὶ τῶν βαθμίδων προεκτεινόμενοι θὰ σχηματίζουν ὀξεῖαν γωνίαν μὲ τὴν ἀναβαίνουσαν δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ ἐπιφάνειαν, ὅπως εἶδομεν νὰ συμβαίνει τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἀνερχόμενον βᾶθος τῶν βαθμίδων καὶ τοῦ στυλοβάτου. Καὶ αἱ διτταὶ αὗται κλίσεις, ὡς ἀφανῆς ἀλλὰ βέβαιος πρόλογος, συνεχίζονται εἰς τὰς ἐπιφανεστέρας διπλᾶς κλίσεις τῶν κίωνων, περὶ ὧν ἤδη εἶπομεν καὶ τὴν κλίσιν τοῦ ὑπεράνω θριγκοῦ¹.

Σημαντικὸν εἶναι τὸ ἐκ τῶν ἀνωτέρω συμπέρασμα. Παντοῦ, εἰς τὸ κρηπίδωμα, τοὺς κίονας καὶ τὸν θριγκὸν ἡ ἰδέα τῆς ἀνατάσεως συνάπτεται μὲ τὴν καμπυλότητα. Οἱ μακροὶ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ, κλίνουν πρὸς τὰ ἐντὸς μὲ ἴσον πάχος ἄνω καὶ κάτω καὶ ἡ καμπύλωσις τῶν δόμων εἶναι πολὺ πιθανή, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν τοίχων τοῦ Θεσείου, ὅπου αἱ καμπύλαι τῶν δόμων εἶναι φανεραί². Ἐκαστον μάρμαρον εἰργασμένον μὲ ἐλαφρότητα πλαγίως τὰς ἐπιφανείας του, ὅλας, ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἀνάτασιν καὶ τὴν συνδρομὴν εἰς τὴν καμπυλότητα. Ἐξαιρέσιν τοῦ κανόνος σημαίνει τὸ ὀριζόντιον γεῖσον μὲ τὸ ἀκριβῶς κατακόρυφον μέτωπόν του, ἀλλὰ τὸ λοιπὸν μέγιστον μέρος τῆς κατασκευῆς διέπεται ὑπὸ μιᾶς ἐνιαίας ἀρχῆς, τὸ κτήριον νὰ ὀρθώνεται καὶ νὰ ἀναβαίνει μὲ ὅλα τὰ εὐλόγα ὀπτικὰ μέσα, τὴν πρόσφορον κλίσιν τῶν μετωπικῶν καὶ τῶν ὀριζοντίων ἐπιφανειῶν. Πρόκειται περὶ ἰδέας κυριολεκτικῶς θεμελιακῆς τοῦ ἀρχιτέκτονος, κυριαρχούσης καθ' ὅλον τὸ κτίσμα καὶ τὸν περίλαμπρον κόσμον τῶν κίωνων, θετικῆς καὶ δημιουργικῆς ἰδέας, πὺ δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν διόρθωσιν τυχὸν γενησομένης ἐδῶ καὶ ἐκεῖ

1 Ὁ Durm παρὰ τοὺς σχετλιασμούς του κατὰ τῶν πλανῶν ἢ ὑπερβολῶν τῶν ἄλλων δέχεται ἐν τούτοις (Baukunst d. Griechen, σ. 148), ὅτι καὶ ἡ δευτέρα κλίσις τῶν κίωνων πρὸς τὸ μέσον τῆς πλευρᾶς ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν. Καὶ τοῦτο κατόπιν πολλῶν δισταγμῶν ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξιν καὶ χρησιμότητα τῶν μικρῶν κλίσεων καὶ καμπυλοτήτων. Τὸ ζήτημα θὰ εἶχεν ἀνέκαθεν λυθῆ, ἂν ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν αἱ διαφοραὶ εἰς ὕψος τῶν κατωτάτων σπονδύλων κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ πρὸ πάντων ἂν ἐδίδετο προσοχὴ εἰς τὰ κατακείμενα ἐπιστύλια καὶ ἄλλα μέλη τοῦ θριγκοῦ πρὸ τῆς ἀναστήλωσεως. Ὅταν πρὸ ἐτῶν ἐβεβαιώθην χειριζόμενος ἀπλὴν μαστορικὴν γωνιάν, ὅτι ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων, πλὴν τῆς λεπτομερείας κατὰ τὴν ταινίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπὶ τῶν τριγλύφων δὲν ὑπῆρχον ὀρθαὶ γωνίαὶ καὶ ὅτι ἡ κάτω ὀξεῖα γωνία ἄλλοτε ἦτο δεξιὰ καὶ ἄλλοτε ἀριστερὰ, ἀνεγνώρισα εὐχαρίστως, πόσον διδακτικώτεροι εἶναι οἱ ἀρχαῖοι λίθοι ἀπὸ πολλὰ σοφὰ βιβλία. Εἶναι περιέργον, πῶς ὁ καλλιτέχνης εἰς τὰ σχέδιά του καὶ ἄλλως ὀξυδερκῆς παρατηρητῆς Durm δὲν παρετήρησε τὰ ὀφθαλμοφανῆ ταῦτα πράγματα, τὰ ἀποδεικτικά τῆς κλίσεως καὶ τῆς καμπυλότητος, διὸ καὶ

ἠναγκάσθη εἰς πολλὰς σελίδας τοῦ βιβλίου του διαρκῶς νὰ δυσχεραίνει. Βεβαίως ὁ μακαρίτης Νικ. Μπαλᾶνος δὲν παρέβλεψε τὴν διαφορὰν τῶν γωνιῶν καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὸ νὰ τοποθετήσῃ κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τὰ ἐπιστύλια εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν. Ἡ ἀναστήλωσις δὲν ἔχει ὅλα δυστυχῶς τὰ πλεονεκτήματα, διὸ καὶ ἀποβαίνει τώρα δύσκολος ἡ κατανόησις, πῶς κατορθώνεται ἡ κλίσις τοῦ θριγκοῦ καὶ αἱ καμπυλότητες. Καὶ οἶονοι ἀφοσιούμενος ὁ Μπαλᾶνος διὰ τὴν ἀπόκρυψιν τῶν διδακτικῶν λεπτομερειῶν ἐφρόντισε τοῦλάχιστον νὰ ἀποτυπωθῇ εἰς γύψινον ἐκμαγεῖον ἢ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ἄβακος τοῦ μεσαίου 9ου κίονος. Παρουσιάζει οὗτος ἐλαφροτάτην σαμαρωτὴν κλίσιν, ἀσφαλῆ ἔνδειξιν, ὅτι ἐδῶ ἐκορυφώοντο ἢ ἐκατέρωθεν ἀναβαίνουσα σειρά τῶν ἐπιστυλίων.

2 Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῶν καμπυλοτήτων κατὰ τὸν τοῖχον ὡς καὶ τὴν κλίσιν τοῦ τυμπάνου τῶν ἀετωμάτων δέον νὰ περιμένωμεν ἀκριβεῖς εἰδήσεις ἐκ τοῦ προσεχῶς ἐκτυπούμενου ἔργου τοῦ Ὁρλάνδου περὶ τοῦ μεγάλου ναοῦ. Ὡς πρὸς τὸ Θεσεῖον ἐβεβαιώθην περὶ τῶν καμπυλουμένων δόμων τῶν τοίχων ἔχον συναυλιή-πτορα τὸν εὐπαίδευτον νέον κ. Τάσον Μπαλαδόρον.

ὀπτικῆς ἀπάτης¹ ἀλλὰ κατ' εὐθειαν εἰς τὸν μέγαν σκοπὸν νὰ καταδείξῃ πῶς ἀνυψώ-
νεται τὸ μέγα ἴδρυμα καὶ πῶς κτίζεται καὶ ἀνακτίζεται ἐνώπιόν μας χωρὶς τέλος.

Ἀλλ' ἵνα πραγματικῶς περὶ τούτων βεβαιωθῶμεν χρειάζεται καὶ ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς
νὰ γίνῃ λόγος.

Ἦδη κατὰ τὸν περὶ τῶν κεραμικῶν λόγον εἶπομεν, ὅτι κάθε λεοντοκεφαλὴ τῆς
ὑδρορροῆς ἢ ἀνθεμωτὸν μέτωπον ἀποτελεῖ καθ' αὐτὸ ρυθμὸν μεγάλης σημασίας. Εἴμεθα
συνηθισμένοι ὡς ρυθμὸν νὰ δεχώμεθα τὴν ἐπανάληψιν δύο ἢ περισσοτέρων σχημάτων
ἢ μορφῶν, πάντοτε ὁμως χωριστῶν, καὶ θὰ φανῇ παράδοξον, ἂν μέσα εἰς τὴν αὐτὴν
λεοντοκεφαλὴν ἀκούομεν, ὅτι ὑπάρχει ρυθμὸς. Ἄλλ' ἡ διαφορὰ εἶναι ἐξωτερικὴ καὶ
ἀσήμαντος. Ὅπως ἀνεπτύξαμεν, εἰς κάθε μίαν ἀπὸ τὰς κεφαλὰς ἢ τὰ ἀνθέμια ποῦ ἀπο-
τελοῦν σειρὰν συνυπάρχουν δύο ἀντίθετοι εἰκόνες—ὁ νόμος τοῦ ἀδιαχωρήτου δὲν ἐφαρ-
μόζεται εἰς τὸν πνευματικὸν μας κόσμον—καὶ παρὰ τὴν γενικῶς παραδεκτὴν ἀκριβῶς
μετωπικὴν εἰκόνα ὑπάρχει ἡ μόνη παριστανομένη εἰκὼν μὲ πλουσίαν κίνησιν καὶ ὠρι-
σμένην κατεύθυνσιν, χωρὶς ἢ τελευταία νὰ ἐξαφανίζῃ τὴν πρώτην. Ἐπειδὴ πλησιάζουν
ἀλλήλας, ὅσον εἶναι δυνατόν, καὶ ἔχουν ὁμοιότητα παρὰ τὴν διαφορὰν, συνδέονται
στενῶς μεταξύ των καὶ μάλιστα τονίζει ἡ μία τὴν ἄλλην. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἂν
τὰ ἀποτελοῦντα τὸν ρυθμὸν μέλη εἶναι χωριστά, ἀλλ' ὅταν συνυπάρχουν, ἡ ἐνιαία
εἰκὼν προσλαμβάνει ἔντασιν καὶ ζωὴν παλλομένην μὲ τὰς ἀδιαλείπτως ἐναλλασσο-
μένας ἐντυπώσεις. Ὁ ἐσωτερικὸς αὐτὸς ρυθμὸς παρ' ὅλην τὴν ἀξίαν του θὰ γίνῃ
πιθανὸν μονότονος, ὅταν πρόκειται νὰ τοποθετηθῶν ἡ μία κεφαλὴ κοντὰ εἰς τὴν
ἄλλην εἰς μακρὰν σειρὰν. Εἶναι χρήσιμον πρὸς ἀποφυγὴν τῆς μονοτονίας νὰ ὑπαχθῇ
ἐκάστη κεφαλὴ ἢ ἀνθέμιον εἰς ρυθμὸν συνθετώτερον, ὅπου ἡ κεφαλὴ θὰ σημαίνῃ ἐν
μόνον μέλος καὶ τὸ ἀκόλουθον κενὸν ἄλλο, ἢ, ὅπως εἶδομεν ἐπὶ τῆς ὑδρορροῆς τοῦ
μικροτέρου ναοῦ τῆς Λαφρίας, ἂν ἀνὰ τρεῖς μὲ ἄνισον μέγεθος αἱ λεοντοκεφαλαὶ ἀπο-
τελέσουν τριαδικὴν ἐνότητα ἐπαναλαμβανομένην καὶ ὑπαγομένην εἰς ἔτι μεγαλύτερον
ρυθμὸν, διακρινόμενον μὲ τὴν διάφορον στροφὴν δεξιὰ ἢ ἀριστερά. Ἡ διευκρίνησις
περὶ τὴν ρυθμολογίαν καὶ ἡ ἐπανάληψις τῶν λόγων δὲν θὰ εἶναι περιττή, διότι παρό-

1 Ἀπὸ τὸν διὰ πρώτην φοράν καταμετρήσαντα
ἐπακριβῶς τὰς καμπυλότητας, τὰς κλίσεις καὶ τὴν
ἐντασιν Penrose προῆλθε καὶ ἐπεκράτησεν ἐπὶ μακρὸν
ἢ ἐρμηνεῖα τῶν λεπτῶν ἀποκλίσεων, ὅτι αὐταὶ σκοπὸν
ἔχουν νὰ διορθώσουν ὀπτικὰς ἀπάτας ἀκολούθους
τυχόν τῆς κανονικῆς κατασκευῆς. Ἡ ἐρμηνεῖα φαίνε-
ται ἀλλόκοτος. Κατὰ ταύτην, ἐὰν ὁ στυλοβάτης ἦτο ἐπί-
πεδος, χωρὶς τὴν καμπύλωσιν θὰ τὸν ἐβλέπομεν κατὰ
τὸ μέσον ταπεινότερον καὶ κοῖλον. Τὸ ἀντίθετον ἀκρι-
βῶς συμβαίνει, νὰ ταπεινώνωνται δηλ. τὰ ἄκρα ἂν ὁ
ἀπροκατάληπτος καὶ ἄσφοφος παρατηρητὴς προσβλέπει
τὸ μέσον ἢ περιῖπου τὸ μέσον τῆς βορείας πλευρᾶς. Ἡ
μόνη περιῖτως, ὅπου ἡ ἐρμηνεῖα δυνατόν νὰ ἔχη
ἐφαρμογὴν, εἶναι, ὅταν κανεὶς εὐρισκόμενος ἐντὸς τοῦ
σηκοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ πλακόστρωτον δάπεδον παρου-
σιάζει ἐλαφρὰν σφαιρικότητα σύμφωνον πρὸς τὸν
στυλοβάτην (προφορικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Ὁρλάνδου)

ἀντιλαμβάνεται, ὅτι τὸ ἔδαφος εἶναι ἀκριβῶς ἐπίπεδον
καὶ στερεόν, ἐνῶ, ἂν ἔλειπεν ἡ σφαιρικότης, τὸ μεσαῖον
μέρος θὰ ἐφαίνετο βαθυνόμενον καὶ τὰ πέρατα θὰ
ἀνέβαινον.

Εἰς τὸ πλούσιον εἰς ιδέας καὶ πράγματα βιβλίον του,
ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ὡς τέχνη, ὁ κ. Π. Μιχαήλ ἐξετάζει
τὸ ζήτημα τῶν ὀπτικῶν διορθώσεων εἰς εἰδικὸν κεφάλαιον
(σ. 259-274). Πολεμεῖ ἐσφαλμένα ἀντιλήψεις
(Hauck, Rapofsky) περὶ διηθηθῆν διορθώσεων καὶ ἐνῶ
πιστεύει, ὅτι μόνον ἡ δημιουργικὴ θέλησις καὶ δύναμις
εἶναι ἡ πηγὴ ὅλων τῶν καμπυλῶν, τῆς μειώσεως καὶ
τῶν κλίσεων, ποῦ ἀποτελοῦν τὴν ψυχὴν τοῦ ἔργου, ἐν
τούτοις ἀναφέρεται εἰς ὀπτικὰς ἀπάτας καὶ διορθώ-
σεις τούτων χάριν μεγαλυτέρας, ὡς φαίνεται, σαφηνείας.
Διότι πραγματικῶς ἀπάται καὶ διορθώσεις εἶναι μόνον
θεωρητικὰ κατασκευάσματα τῶν ἐρμηνευτῶν.

μοια ζητήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Παρθενῶνος εὐχερέστερον τώρα θὰ κατανοηθοῦν.

Ἡ καμπυλότης, εἴτε ὡς τόξον εἴτε — μαθηματικῶς ἀκριβέστερον — ὡς ἀμβλυτάτη γωνία θεωρουμένη, ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὴν ρυθμὸν, καθόσον τὰ δύο μέρη, ἐξ ὧν συνίσταται, ὅμοια καὶ συνάμα διαφορετικά, συνδέονται στενῶς μεταξύ των καὶ ἐξαίρει τὸ ἐν τὸ ἄλλο¹. Ἐν τούτοις ἡ καμπυλότης ἔμεινεν ἄγνωστος εἰς τοὺς μεγάλους ἐρευνητὰς (Stuart-Revet) τοῦ 18^{ου} αἰῶνος καὶ μόνον κατὰ τὸ δεύτερον τρίτον τοῦ 19^{ου} κυρίως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων Pennethorne καὶ Penrose παρετηρήθη καὶ ἐμελετήθη. Οἱ παλαιότεροι ἔβλεπον μόνον εὐθείας γραμμὰς καὶ ὀριζοντίας ἐπιφανείας, ὅπως βλέπουν καὶ σήμερον, ὅσοι δὲν ἐδιδάχθησαν σχετικῶς καὶ ἀρκετὰ δὲν ἐπρόσεξαν. Ὅμως δὲν ἀποκλείεται ἄτομα εὐαίσθητα καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς νὰ εἶχαν καὶ νὰ ἔχουν ἰδιαιτέρως ἰσχυρὰς ἐντυπώσεις ἐκ τούτων τῶν ἀγνωσμένων καμπυλῶν. Πολλάκις ἀποκομίζομεν ποιοτικὰς ἐντυπώσεις ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ ἀδυνατοῦμεν νὰ καθορίσωμεν τὸ πόθεν καὶ τὸ διατί. Βεβαίως ὁ κύκλος τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Ἴκτινου, χωρὶς νὰ ἐξαιρεθοῦν οἱ κατώτεροι τεχνῖται καὶ οἱ ἀφανεῖς ἀκόμη λιθοξόοι πολὺ θὰ ἐξετίμων αὐτὰς τὰς καμπύλας, εἰς τὴν συντέλεσιν τῶν ὁποίων μέγιστοι κόποι καὶ δαπάναι ἤτο ἀνάγκη νὰ γίνον. Παρὰ τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι συντελεσται τῶν θαυμαστῶν ἔργων ἐξάπαντος δὲν θὰ καθηλώνοντο εἰς τὴν ἰδέαν τῆς καμπυλότητος μόνης, ἀλλὰ θὰ ἐσάλευον μεταξύ αὐτῆς καὶ τῆς εὐθυγραμμίας. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς κατεσκεύαζον τόσον ἐλαφρὰν τὴν καμπύλωσιν καὶ μὲ τόσῃν προσέγγισιν πρὸς τὴν ὀριζοντιότητα. Δὲν εἶναι διάφορος ἡ ἀντίληψις τῶν νεωτέρων μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς καμπυλότητος, διότι μὲ αὐτὴν συνάπτεται συγχρόνως ἡ τὴν ἐπομένην στιγμὴν ἡ ἰδέα τῆς εὐθείας. Ἀποτελεῖται τότε σύνθετος ρυθμὸς μὲ ὀλόκληρον τὸ τόξον καὶ τὴν συνυπονοουμένην εὐθειαν ὡς δεύτερον μέλος. Ἀκολουθεῖ ὁ δυναμισμὸς τοῦ ρυθμοῦ, καθ' ὃν τονίζονται ἀμοιβαίως τὰ συστατικά του. Ἡ ὀριζοντία δὲν εἶναι πλέον μόνη, ὅτε ἀνεπαρκῶς βλεπομένη μένει ἀσθενὴς καὶ βραχεῖα, ἀλλὰ συναρτωμένη μὲ τὴν καμπύλην δυναμώνει ἐκ τῆς ἀντιπαρβολῆς, μεστῶνεται, δεσμεύει τὸ βλέμμα νὰ τὴν παρακολουθῇ μέχρι τέλους καὶ οὕτω ἀποβαίνει σημαντικὴ εἰς ἕκτασιν. Ἐξ ἄλλου μὲ τὴν ἀντίθεσιν ἐξαίρεται ἡ καμπύλωσις καὶ εὐδοῶνεται ἡ πρὸς τὰ ἄνω κίνησις.

Θὰ στηρίξωμεν ἀκόμη τὴν περὶ τοῦ ρυθμοῦ ἰδέαν, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ἔντασιν τῶν κιόνων. Καὶ ἐδῶ ἔχομεν ἐλαφροτάτην ἀναβαίνουσαν καμπύλην, *ὑπερβολὴν* κατὰ τοὺς μαθηματικούς, ἡ κορυφὴ τῆς ὁποίας εἰς μὲν τὸν Παρθενῶνα εὐρίσκειται κατωτέρω τοῦ στυλοβάτου, εἰς δὲ τὰ Προπύλαια, τὸ Θησεῖον καὶ τὸ Ὀλυμπεῖον ὑπεράνω². Ἡ ἀπλούστερον εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ μείωσις τοῦ κορμοῦ ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ κατωτάτου σπονδύλου, ἀλλ' εἶναι μέχρι τοῦ τρίτου περιῖπου τοῦ ὄλου ὕψους μετριωτάτη, μεθὸ γίνεται ἐντονωτέρα, εἰς δὲ τὰ ἄλλα ὁ κορμὸς μετὰ τὸ τρίτον τοῦ ὕψους συμ-

1 Γενικῶς μίαν τοιαύτην γωνίαν ἡ τόξον ὀνομάζομεν μορφὴν ἢ σχῆμα, ἀλλ' ὅτι εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τόσον ἀπλὴ μορφὴ κανονικῶς καὶ καταλλήλως ἐπαναλαμβανομένη δυνατόν νὰ ὀνομασθῇ ρυθμὸς ἔμαθον τὸ πρῶτον νὰ πιστεύω ἀπὸ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Jolles εἰς τὸ ἤδη παλαιόν

(1916) βιβλίον του *Wege zu Phidias*. Κατ' ἰδίαν ἔπειτα ἐπεξεργάσθη τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπλοῦ διμελοῦς ρυθμοῦ, καὶ εὗρον ταύτην καταλληλοτάτην καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τῶν παλαιῶν καὶ τὴν πανεπιστημιακὴν διδασκαλίαν.

2 Ἰδὲ ALLAN MARQUAND *Greek Architecture*, 89.

μαζεύεται καὶ πάλιν κατὰ τὴν πρὸς τὰ κάτω φορὰν. Τί λοιπὸν συμβαίνει μὲ τὴν ἔντασιν; Πολλοὶ δέχονται, ὅτι ἡ ἑλαφρὰ καμπύλωσις εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πίεσεως ἐκ τοῦ ὑπὲρ τὸν κίονα βάρους τοῦ θριγκοῦ. Θεωρία αὐθαίρετος καὶ ἀστήρικτος. Ὅτι οἱ κίονες δὲν ὑποφέρουν καθόλου ἀπὸ τὴν πίεσιν, τὸ βεβαιώνουν ἐκτὸς ἄλλων λόγων οἱ ἀντιστοιχοὶ ἀνθρώπινοι στῦλοι, αἱ Κόραι τοῦ Ἐρεχθίδου. Οἱ κίονες μόνον ἀναβαίνουν, ὡς τοῦτο ἐμφαίνει ἡ ἀρμονικὴ πολυφωνία τῶν ραβδώσεων καὶ τῶν συνεχῶς μειουμένων διαμέτρων τοῦ κορμοῦ. Τὴν αὐτὴν δὲ ιδέαν τῆς ἀνατάσεως τονίζει σημαντικῶς ἡ ἀπαλὴ καὶ ἐκλεκτὴ καμπύλωσις τῶν περιγραμμάτων. Ἡ καμπυλωτὴ εἰκὼν δὲ ἐξαφανίζει εἰς τὴν ἀντίληψίν μας τὴν ιδέαν τῆς εὐθυγραμμίας καὶ τότε αἱ δύο συνυπάρχουσαι ὄψεις συνάπτονται εἰς ρυθμόν. Οὐσιαστικοποιοῦνται πρὸ πάντων τὰ περιγράμματα ὥστε νὰ μεγεθύνουν τὸν κίονα καὶ μὲ τὴν ἀδιάλειπτον ροὴν προσδίδουν νέον τόνον εἰς τὴν πρὸς ἄνω ὁρμήν.

Ὅτι μὲ τὴν προϋπόθεσιν τοῦ ρυθμοῦ ἐπαρκῶς ἐρμηνεύεται ἡ σημασία τῶν περιέργων λεπτοτήτων εἶναι βέβαιον. Αἱ γενικαὶ καὶ ἀόριστοι ἐκφράσεις περὶ τῆς ἐλαστικότητος τῆς ἐντάσεως, ὅτι τὸ κτίριον ἀποβαίνει ἔμφυχον κ.τ.λ. εἶναι μόνον περιγραφικαὶ τῶν αἰσθημάτων μας. Αὐτὸ τὸ ὄνομα, ἔντασις, καὶ ἡ σχετικὴ ιδέα προϋποθέτουν τὴν μεταξὺ δύο ἀντιθέτων δυνάμεων διαρκῆ ἀλληλεπίδρασιν καὶ χαρακτηρίζει τὴν αἰσθητικὴν θέασιν, ὅτε πρὸ πάντων χωρὶς πολλὴν σκέψιν αἰσθανόμεθα κίνησιν ἀδιάλειπτον καὶ ἀλλαγὴν μέσα μας. Ἡ συνύπαρξις τῶν δύο ἀντιθέτων δυνάμεων, ἀντικειμενικῶν ἢ νοητῶν, εἶναι ἀπαραίτητος ὅρος. Ὅτε εἰς νεωτέραν ἐποχὴν κτήρια ῥωμαϊκὰ ἢ τῆς Ἀναγεννήσεως (MARQUAND ἔ.ἀ. 89) ἐπεζήτησαν ὑπερβολικὰ νὰ τονίσουν τὴν καμπύλην, κατέλυσαν τὸν ἕτερον παράγοντα τῆς εὐθυγραμμίας καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ψυχρόν. Ἡ λεπτοτάτη καὶ δυσδιάκριτος καμπύλωσις εἶναι εὖρημα κυρίως αἰσθητικὸν μὴ ἐπιδεχόμενον τελειοποίησιν, οὔτε προῆλθεν ἐξ ἀπλῆς παρατηρήσεως καὶ ὑπολογισμοῦ, πού θὰ ἠδύναντο οἱ κατοπινοὶ ἐρευνηταὶ μὲ τὰ ἴδια μέσα, δηλ. τὴν σκέψιν τῶν νὰ ἐξακριβώσουν ¹.

Κατὰ τὴν μείωσιν οἱ δύο παράγοντες τοῦ ῥυθμοῦ οἱ συνυπάρχοντες εἶναι μόνον ὑποκειμενικοὶ καὶ νοητοί, ὁ κύλινδρος καὶ ὁ κῶνος, παριστάνεται δὲ μόνον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης συγκυριαρχίας. Εἰς τοὺς ἀρχαίκοις χρόνους ἡ μείωσις εἶναι μεγαλύτερα παρὰ κατόπιν, ἀλλ' ἂν παλαιότερα ὑπερίσχυε κατὰ τι ὁ κῶνος ἀπὸ δὲ τοῦ 5ου αἰῶνος ὁ κύλινδρος, οὐδέποτε ὁμως ἐξημιώνετο ἐπαισθητῶς ὁ εἰς ἢ ὁ ἄλλος συνεταιρικός ἀνταγωνιστής. Πάντοτε ἡ μείωσις ἦτο μὲ συνάρτησιν πρὸς ἄλλας μορφὰς καὶ ἀναλογίας αἰσθητικὸν κατόρθωμα.

Ἡ μείωσις, ἡ ἔντασις καὶ αἱ ραβδώσεις, ἐκτὸς τῆς κλίσεως, εἶναι μέσα καθαρῶς

¹ Εἶναι παράδοξον, πῶς ὁ Penrose ὁ διακρινόμενος ὄχι μόνον διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν ἰδιοφυίαν του ὡς ἀρχιτέκτων ἀλλὰ καὶ ὡς λεπταίσθητος ἐκτιμητῆς τῶν καλλιτεχνικῶν ἀξιών—εὑρισκε κάπως χονδροειδῆ τὴν καμπύλην τῶν κίωνων τοῦ Ὀλυμπείου μὲ 2.5-3 ἑκατ. βέλος ἀπέναντι τῆς λεπτοτάτης τῶν κίωνων τοῦ Ἐρεχθίδου—πῶς ἐν τούτοις ἐπανεπαύετο εἰς τὴν γνώμην τοῦ βυζαντινοῦ μαθηματικοῦ Ἡλιοδώρου Δαμιανοῦ τοῦ

ἐκ Λαρίσης: «τὸν μὲν κυλινδρικὸν κίονα, ἐπεὶ κατεαγότα ἔμελλε θεωρήσειν κατὰ μέσον πρὸς ὄψιν στενοῦμενον, εὐρύτερον κατὰ ταῦτα ποιεῖ». An Investigation κ.τ.λ. Πρβ. καὶ ΜΙΧΕΛΗΝ ἔ.ἀ. σ. 259 ¹. Ὁ MARQUAND ἔ.ἀ. ἐρμηνεύει προσέτι τὴν καμπύλωσιν ὡς καταγομένην ἐκ παλαιοῦ προτύπου δέσμης καλάμων πιεζομένης ἄνωθεν!

γεωμετρικά, δι' ὧν ἐπιτυγχάνεται ἡ μεγέθυνσις τοῦ κίονος εἰς ὄγκον καὶ ὕψος καὶ τὸ σπουδαιότερον, ἢ πάντοτε νέα κίνησις πρὸς τὰ ἐπάνω, ἢ ἀνάτασις. Μὲ γεωμετρικά ἐπίσης μέσα συνεχίζει τὸ κιονόκρανον τὴν αὐτὴν ἀποστολήν. Τὸ θαυμάσιον στεφάνωμα τοῦ δωρικοῦ κίονος δὲν τὸ παρέλαβαν ὡς ἄκοπον κληρονομίαν ἀπὸ τοὺς πλουσίους μινωϊκοὺς καὶ μυκηναϊκοὺς προγόνους των οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' ἐπεξεργάσθησαν καὶ διεμόρφωσαν τὸ παλαιὸν κτῆμα μὲ τὸν ἰδιαιτέρον γεωμετρικὸν των τρόπον, τὸν φωτεινὸν καὶ πνευματώδη. Τρεῖς μορφαὶ μεταβατικά, ὑποτραχήλιον, ἐχίνος, ἄβαξ, συνάπτουν ἀβίαστα καὶ βαθμηδὸν τὸν κυλινδρικὸν κίονα μὲ τὸ ὀρθογώνιον ἐπιστύλιον καὶ μεταφέρουν ἀσφαλῶς τὴν κίνησιν πρὸς τὰ ἐκεῖ. Ἡ ἀναλυτικώτερον μὲ τὴν μέθοδον τοῦ διμελοῦς ρυθμοῦ: τὸ ὑποτραχήλιον ὡς περιφερὲς σχῆμα ἀναπτυσσόμενον εἰς τὸν σφαιροειδῆ ἐχίνον ἀποτελεῖ τὸ ἓν καὶ ὁ ἄβαξ τὸ ἕτερον μέρος. Παρὰ τὴν φανεράν διαφορὰν ὑπάρχει καὶ ἡ ὁμοιότης καὶ συνίσταται εἰς τὸ σημαντικὸν φαινόμενον, ὅτι ὁ ἐξογκούμενος ἐχίνος ἔχει διάμετρον ἀκριβῶς ἴσην πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ τετραγώνου ἄβακος. Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον συνάπτεται τὸ κιονόκρανον μὲ τὸν κίονα εἰς ἓνα σύνθετον ρυθμὸν καὶ ὀλόκληρος ὁ στῦλος μὲ τὸ ἐπιστύλιον καὶ τὸν λοιπὸν θριγκὸν εἰς ἓνα συνθετώτερον. Ἔτσι μὲ τὴν ἀπλήν καὶ θεμελιώδη ιδέαν, ὅτι συνδέονται στενῶς τὰ ὅμοια καὶ τὰ διαφορετικά, συγκροτεῖται τὸ κτίσμα ὡς σύνολον ὀργανικὸν διὰ μέσων καὶ σχημάτων γεωμετρικῶν.

Ἡ συνήθως ἐκφερομένη θεωρία, ὅτι τὸ βασταζόμενον ὑπὸ τῶν κίωνων βάρος τοῦ θριγκοῦ ἐπιφέρει τὴν διαπλάτυνσιν τοῦ ἐχίνου καὶ τὴν ἔντασιν δὲν νομίζω, ὅτι δυνατὸν εἶναι σοβαρῶς νὰ ὑποστηριχθῆ. Εἰς τὴν ὅλην εἰκόνα τῆς ἐνιαίας κινήσεως πρὸς τὰ ἐπάνω, κινήσεως φυσικῆς διὰ πολλῶν τεκμηρίων βεβαιουμένης, μία ἀντίθετος κίνησις δὲν θὰ ἦτο καὶ πολὺ ἄρμονικῆ. Ἐπειτα εἶναι ἀλλόκοτον νὰ διαπλατύνεται τόσον ἡ ἐξογκώνεται ὁ ἐχίνος ἐκ τῆς ἄνωθεν πιέσεως, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ζύμης ἢ ἄλλης εὐμαλάκτου μάζης. Ἡ θεωρία δὲν θὰ εἶχεν ἐξ ἀρχῆς ὑπόστασιν, ἂν δὲν ἐγένετο σύγκυσις πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν ἀναλογικὴν σχέσιν μεταξὺ κίωνων καὶ θριγκοῦ. Ἄλλ' ἡ ἀναλογικὴ σχέσις εἶναι μὲ ἄλλας λέξεις τὸ αὐτὸ πρᾶγμα μὲ τὸν ρυθμὸν. Τὰ ἀνάλογα μέρη ἔχουν ὁμοιότητα καὶ διαφορὰν, συνδέονται στενῶς καὶ ἐπομένως ἔχουν τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τὴν πρὸς τὰ ἄνω κίνησιν.

Μὲ τὴν κατὰ πλείστους τρόπους ἐκδηλουμένην ἀνάβασιν τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ναοῦ φθάνομεν τέλος εἰς τὸ γεῖσον. Καὶ τοῦτο συμμερίζεται τὴν ὀριζοντίαν καμπυλότητα τῶν λοιπῶν ἐπιφανειῶν ἀπὸ τῶν βαθμίδων καὶ ἄνω, ἀλλὰ παρὰ τοῦτο διαφέρει σημαντικῶς. Τὸ μέτωπόν του εἶναι ἀκριβῶς κατακόρυφον, προέχει ἐπιφανῶς ὑπὲρ τὸν ἠρέμα κλίνοντα θριγκὸν καὶ διὰ νὰ ἀποβῆ οὐσιῶδες μέρος ὀπλίζεται κάτω μὲ προμόχθους καὶ σταγόνας καὶ κατὰ τὰς στενάς πλευράς. Συγκροτεῖται τώρα ὁ μέγιστος ρυθμὸς, πὸν περιλαμβάνει τὸ συντεταγμένον πλῆθος τῶν λεπτομερειακῶν μικρῶν καὶ μεγάλων ρυθμῶν. Συνυπάρχουν δύο ἀντίθετοι ἰδέαι, ἡ τοῦ πυραμιδοσχήμου ἀναβαίνοντος κτίσματος καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἡρεμοῦντος κύβου. Ἡ σύγκρουσις τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων γίνεται εἰς κάθε σημεῖον, ὅμως δὲν ἐπιφέρει τὴν κώλυσιν τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης, ἀλλὰ τὸναντίον τὴν ἀνάδειξιν καὶ τόνωσιν ἀμφοτέρων. Δὲν πρέπει νὰ γίνῃ ὑπερβολικὴ ἢ μείωσις τῶν κίωνων καὶ τοῦ ὑπεράνω μετώπου, οὔτε ἐκδηλοὶ νὰ κατασκευασθοῦν αἱ

κλίσεις καὶ καμπυλότητες διὰ νὰ μὴ ζημιωθῇ ἡ ἰδέα τοῦ κυβικοῦ στερεοῦ κτίσματος, ἢ ἐμφανέστερον δηλουμένη διὰ τοῦ ὀριζοντίου γείσου (καὶ πρὸς τούτοις κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν διὰ τῶν ἀκροκεράμων). Ἄλλ' οὔτε πρέπει νὰ λείψουν. Εἰς τὸν μέγαν ρυθμὸν ἐνυπάρχει μεγάλη ἔντασις. Ὅλα μᾶς ὀδηγοῦν νὰ ἐννοήσωμεν, πῶς κτίζεται καὶ ἀναβαίνει τὸ κτίριον καὶ τοῦτο ὄχι ἅπαξ καὶ διὰ παντὸς τοῦ χρόνου. Τὸ σταμάτημα κατὰ τὸ γεῖσον καὶ τὸ ἀέτωμα σημαίνει πρόκλησιν νὰ ἐπαναληφθῇ ἡ προσπάθεια καὶ ἐφόσον δὲν φθάνομεν εἰς τὸ ἰδεατὸν τέρμα τῆς πυραμίδος—ἄσχετος εἶναι ἡ κορυφή τοῦ ἀετώματος—θὰ ἀναλαμβάνομεν νέαν θεωρήσιν ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω ἐπ' ἄπειρον. Τὸ μέτωπον τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ἐκφράζει γαλήνην ἀλλὰ γαλήνην προσώπου νεαροῦ μὲ πλήρη ζωὴν: «*Κάλλει μὲν γὰρ ἕκαστον εὐθύς ἦν τότε ἀρχαῖον, ἀκμῆ δὲ πρόσφατόν ἐστι καὶ νεουργόν*». ΠΛΟΥΤ. Περικλ. 13.

Ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν τοὺς ρυθμοὺς τοὺς συμφώνους μὲ τὰς καμπυλότητας τῶν ὀριζοντίων ἐπιφανειῶν. Ὡς εἶδομεν ἡ καμπύλωσις τοῦ στυλοβάτου δὲν σημαίνει μόνον ἀνύψωσιν, ἄρα καὶ κίνησιν ἀπὸ τῶν ἄκρων πρὸς τὸ μέσον, τῆς πλευρᾶς ἀλλὰ καὶ τονισμὸν τῆς ὀριζοντίας γραμμῆς ἢ ἐπιφανείας, ὥστε νὰ φανῇ ὑπὲρ τὸ πραγματικὸν μέγεθος μακρὰ. Κατὰ ταῦτα ἂν σταθῶμεν ἔμπροσθεν ἐνὸς μετώπου τοῦ Παρθενῶνος ἀναγνωρίζομεν ἐπὶ τῆς κιονοστοιχίας ἕνα μέγαν ρυθμὸν, τοῦ ὁποίου τὰ δύο σκέλη ἀναχωροῦντα ἐκ τῶν ἄκρων μὲ φορὰν ἀντίθετον συναντῶνται κατὰ τὸν κεντρικὸν ἄξονα, τὸ μέσον τῆς θύρας καὶ τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος. Ὅτι ἡ φορὰ εἶναι ἀντίθετος ὑποσημαίνεται πρῶτον ἐκ τῆς καμπυλότητος, ἔπειτα ἐκ τῆς κλίσεως τῶν κίωνων καὶ μάλιστα τῶν γωνιαίων πρὸς τὸ μέσον καὶ τέλος ἐκ τῆς στενώσεως τῶν ἀκρινῶν μεταξονίων. Ἄλλὰ καὶ ἕκαστον σκέλος τοῦ μεγάλου ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων μικροτέρων ρυθμῶν. Καθένας ἐκ τούτων ἀποτελεῖται ἐξ ἐνὸς κίονος καὶ ἐνὸς κενοῦ ἀρνητικοῦ σχήματος ἔχοντος ἰσότιμον σημασίαν. Τὸν αὐτὸν μέγαν ρυθμὸν παρακολουθοῦμεν καὶ ἐπὶ τοῦ τριγλύφου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν τριγλύφων εἶναι περιττός (15) καὶ τῶν μετοπῶν ἄρτιος (14). Καὶ ἐδῶ τὰ δύο σκέλη τοῦ ρυθμοῦ ἀναχωροῦντα ἐκ τῶν ἀκρινῶν τριγλύφων καὶ προαγόμενα κατ' ἀντίθετον φορὰν καὶ κατὰ ζεύγη—τριγλύφου μετόπης—συναντῶνται ἐπὶ τῆς μεσαίας καὶ κοινῆς ὀγδόης τριγλύφου.

Κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν καὶ μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ βοηθητικὰ μέσα τῆς καμπυλότητος καὶ τῶν κλίσεων συγκροτεῖται ἐπίσης ὁ μέγας ρυθμὸς μὲ 8 κίονας δι' ἐκάτερον μέρος καὶ ἕνα κοινόν, τὸν ἕνατον.

Ἐπειδὴ δὲν δηλώνεται τὸ μέσον τῆς μακρᾶς σειρᾶς, ὡς ἐπὶ τῶν προσόψεων διὰ τοῦ ἀετώματος ἢ τῆς θύρας, ἔχομεν, ὅπως συχνότατα συμβαίνει, περιττὸν ἀριθμὸν τῶν κίωνων καὶ ἄρα ἕνα κεντρικόν, χωριστικὸν καὶ συνάμα ἐνωτικὸν τῆς εἰς ἐκάτερον μέρος ἀνηκούσης κιονοστοιχίας. Παλαιότερον ἐμνημονεύσαμεν, σελ. 77, τὴν ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὑμνηθεῖσαν εὐρεσιν τοῦ διδύμου ἀετοῦ ὑπὸ τῶν Κορινθίων καὶ ἀπεδώσαμεν τὸν περιττὸν ἀριθμὸν, ὡς καὶ τὴν ἰδιάζουσαν κίνησιν τῶν κοσμητικῶν σειρῶν τῆς σίμης καὶ τῶν ἀκροκεράμων, εἰς τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τῆς περιφήμου εὐρέσεως. Καὶ τώρα ὑπενθυμίζομεν, ὅτι εἰς τὴν συχνότητα τοῦ περιττοῦ ἀριθμοῦ κατὰ τὰς μακρὰς ἀντιστοιχεῖ ὁ συχνότατος ἄρτιος ἀριθμὸς κατὰ τὰς στενὰς πλευρᾶς. Ὡς πρὸς τὰς τριγλύφους ὁ ἀριθμὸς εἶναι πάντοτε περιττός, ἄσχετα μὲ τοὺς κίονας καὶ ἔτσι κατὰ τὴν

μακρὰν πλευρὰν τοῦ Παρθενῶνος ὁ κεντρικὸς σύνδεσμος δὲν λείπει εἰς τὸ διάζωμα, ὅπως καὶ εἰς τὴν κιονοστοιχίαν. Διαφορετικὴν κίνησιν ἐκ τοῦ μέσου πρὸς τὰ ἄκρα δηλώνουν αἱ πρὸς τοὺς ἀετοὺς ἐστραμμέναι λεοντοκεφαλαί, ὡς ἤδη παλαιότερον ἐξετέθη.

Κατὰ τὰς γωνίας οἱ κίονες διακρίνονται διὰ τὴν κατὰ τι μεγαλύτεραν διάμετρον καὶ τὴν ἐμφανεστέραν διττὴν των κλίσιν συνοψιζομένην εἰς διαγωνίαν κατεύθυνσιν. Τὴν τοιαύτην διάκρισιν ἀκολουθοῦν ἀποτελέσματα σημαντικά. Ἰσχυροποιεῖται πρῶτον ἡ γωνία μὲ τὸν ἐλαφρῶς ὀγκωδέστερον κίονα, ἔπειτα μὲ τὴν ζωηροτέραν κλίσιν τοῦ ὁ γωνιαῖος ἀποκαλύπτει μέρος καὶ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς κατὰ τρόπον παρεμφερῆ πρὸς τὴν παράστασιν τῶν $\frac{3}{4}$ ἐπὶ τῶν πλαστικῶν ἔργων. Τέλος τὸ σπουδαιότερον· ἡ σύμφωνος ὡς παράλληλος πρὸς τὰς κλίσεις τῶν γειτονικῶν κίωνων εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς ἀλλ' ἐντονωτέρα τούτων κλίσις τοῦ γωνιαίου ἐπιφέρει τὸ ὀπτικὸν ἀποτέλεσμα, ὅτι στενεύουν αἱ ἀποστάσεις τῶν πλησίον στύλων, τοῦτο δὲ καὶ παριστάνεται μὲ τὴν γνωστὴν στένωσιν τῶν ἀκρινῶν μεταξονίων, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ τὰς ὀπτικὰς μορφὰς τῆς πλαστικῆς. Ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ Θησείου ἡ στένωσις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ἀκόλουθον δεύτερον μεταξόνιον τοῦ μετώπου. Κατὰ ταῦτα ἡ δευτερεύουσα λεπτομέρεια τῆς γωνιαίας τριγλύφου ἐκανονίσθη σύμφωνα μὲ τὴν κυρίαρχον ἰδέαν τῆς κιονοστοιχίας καὶ τῆς θαυμαστῆς διαμορφώσεως αὐτῆς κατὰ τὴν γωνίαν. Ἡ ἀντίστροφος καὶ πολὺ ἐν χρήσει ἐρμηνεία, ὅτι ὁ κανονισμὸς τῆς τριγλύφου ἐπέβαλε τὴν στένωσιν τοῦ μεταξονίου εἶναι τὸ ὀλιγότερον ἀλλόκοτος. Ἀλλὰ καὶ συγχρόνως τρανὴ ἔνδειξις, εἰς ποίας ἀγόνους καὶ σχολαστικὰς πλάνας ὀδηγεῖ ἡ παράβλεψις τῶν οὐσιωδῶν αἰσθητικῶν προβλημάτων ¹.

Περιορίσθημεν κυρίως εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν λεπτῶν καὶ ἀφανῶν κινήσεων εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἐπειδὴ ἐπ' αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν διατήρησιν καὶ τὴν τελειοτάτην ἐκτέλεσιν παρέχεται πλούσιον ὑλικὸν εἰς τὴν ἔρευναν καὶ πᾶσαι αἱ δυνατὰι λεπτότητες (refinements) ὑπάρχουν. Δὲν ὑπολείπονται ὅμως ὡς πρὸς ταύτας τὰ λοιπὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὸ λεγόμενον Θησεῖον. Οὕτε εἶναι ἀποκλειστικῶν

¹ Εὐχαρίστως βλέπω εἰς τὸ βιβλίον τοῦ κ. Π. ΜΙΧΕΛΗ σ. 267, ὅτι δέχεται παρομοίαν καὶ περιῶπι τὴν αὐτὴν μὲ τὴν ἰδικήν μου ἐρμηνείαν, σχετικῶς μὲ τὴν στένωσιν τῶν ἀκρινῶν μεταξονίων. Ἐπιτυχῶς ἐπίσης, σ. 265 κέ., καταπολεμεῖ τὴν γνώμην τοῦ Βιτρουβίου ὅτι ἡ ἐξόγκωσις τοῦ γωνιαίου κίονος εἶχεν ὀπτικὸν λόγον, ἐπειδὴ δῆθεν οὗτος προβαλλόμενος εἰς τὸ κενὸν θὰ ἔχανε μέρος ἐκ τοῦ ὄγκου του.

Ἀπὸ μακρῶν ἐτῶν ἔβλεπα μὲ δυσφορίαν, πῶς οἱ ἐρευνῆται ἀπέδιδον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Βιτρουβίου ἀκόμη κεφαλαιώδη σημασίαν εἰς τὸ ζήτημα τῆς γωνιαίας τριγλύφου καὶ τῆς ἐξισώσεως ὄλων τῶν τριγλύφων καὶ μετοπῶν ἐπὶ τοῦ διαζώματος. Καὶ ἡ κρυερὰ αὐτῆ ὁμαλότης ἐθεωρεῖτο ὕψιστον ἰδεῶδες χάριν τοῦ ὁποίου ὤφειλε νὰ ταραχθῆ ἡ κιονοστοιχία, ὡς ἐάν οἱ μεγάλοι κίονες ἦσαν εὐτελέστερα μέλη τῆς κατασκευῆς. Εἰς τὴν ἀτοπίαν συνετέλεσε καὶ ἡ βασικὴ πλάνη, ὅτι κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ἔχομεν τὴν ἀκμὴν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ναῶν, τὰ δὲ παλαιότερα μεγάλα ἔργα ἦσαν

δῆθεν κατώτερα, εἶχον ἀνωμαλίας, τραχύτητας, ἀμέλειαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν (KOLDEWEY-PUCHSTEIN Tempel Unteritaliens und Siciliens). Ὅτι ἡ κιονοστοιχία δὲν ἐξυπηρετεῖ μικροτέραν κοσμητικὴν σειρὰν ἀλλ' ἀκολουθεῖ τὴν ἰδιαιτέραν ρυθμικὴν τάξιν, εἶναι ὑπερβέβαιον. Τὸ ἀκρινὸν μεταξόνιον δὲν εἶναι πάντοτε μικρότερον, εἶναι καὶ μεγαλύτερον κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ ἡ ἀνωμαλία εἰς τὰς διαστάσεις τριγλύφων καὶ μετοπῶν σημαίνει μείζονα ἀξίαν παρὰ ἡ ὁμαλότης. Ἐνας φραγμὸς ἀπαρβίαστος περιέκλειε τὸν χώρον, ὅπου ἐκινουῦντο ἐκτὸς ὀλίγων οἱ παλαιότεροι ἀρχαιολόγοι καὶ ὅπου τὸ νόημα τῆς τέχνης ἦτο ἄγνωστον ἢ πολὺ περιορισμένον. Ἔτσι ὁ γνωστὸς διὰ τὰς μεγάλας του ὑπερσίας εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν καὶ προκισμῆνος μὲ ἕκτακτον ὀξυδέρκειαν μηχανικοῦ καὶ καταπληκτικὴν διαύγειαν εἰς τὰς ἀντιλήψεις του Dörpfeld ἐδίδασκε πρὸ τοῦ Παρθενῶνος, ὅτι αἱ καμπυλότητες τοῦ στυλοβάτου—ἤμουν αὐτήκοος—ἐχρησίμευσεν διὰ νὰ φεύγουν τὰ νερὰ τῆς βροχῆς!

εὕρημα τῆς περικλείου καὶ φειδιακῆς ἐποχῆς. Ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Κορίνθῳ — μέσα 6^{ου} αἰῶνος — παρουσιάζει ἐλαφρὰν καμπύλωσιν τοῦ στυλοβάτου καὶ ἔντασιν τῶν κίωνων, ὁ σπουδαῖος ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος (Paestum) κλίσιν τῶν κίωνων πρὸς τὰ ἐντός, ὁ τῆς Λακινίας Ἦρας παρὰ τὸν Κρότωνα διπλῆν κλίσιν τοῦ μόνου διατηρηθέντος κίονος, ὁ λεγόμενος τάφος τοῦ Θήρωνος εἰς τὸν Ἀκράγαντα ἔντασιν τοῦ μεγάλου ποδίου κ.τ.λ. Ἡ ἐλαφρὰ κλίσις τοῦ θριγκοῦ καὶ τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ μὲ αἰσθητικὴν μόνον ἀξίαν ἦτο κατ' ἀρχὴν κοινὸν κτῆμα τῶν τεχνιτῶν καθ' ὅλην τὴν Ἀρχαιότητα, ὡς μαρτυρεῖ τοῦτο τὸ πλῆθος τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν. Ὅλα λοιπὸν τὰ αἰσθητικὰ ταῦτα μέσα ἦσαν ἀπὸ παλαιῶν χρόνων γνωστὰ εἰς τοὺς ἀρχιτέκτονας, ἀλλ' ἀπέφευγον οὗτοι τὴν χρησιμοποίησιν ὅλων διὰ τὴν ἀπαιτουμένην μακροχρονίαν προσπάθειαν καὶ τὴν μεγάλην δαπάνην καὶ πρὸ πάντων τὴν μεγαλεπήβολον πρόθεσιν. Εἰς τὸν ναὸν τῆς Φιγαλείας, ἔργον ἐπίσης τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ Παρθενῶνος Ἰκτίνου κατὰ τὴν παράδοσιν, λείπουν αἱ καμπυλότητες, αἱ κλίσεις τῶν κίωνων καὶ ἡ ἔντασις, ἀλλ' ἐν τούτοις ὁ ναὸς τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος εἰς τὴν ἐρημικὴν γωνίαν τῶν Βασσῶν εἶναι ἔργον κλασσικὸν ἀξιὸν τοῦ δημιουργοῦ τοῦ μεγάλου Ἀθηναίου καλλιτέχνου. Ἡ φήμη περὶ τῆς σπουδαιότητός του κατὰ τὴν ὑστέραν Ἀρχαιότητα πρέπει νὰ ἦτο μεγάλη, ὥστε νὰ ἔχη ἀπήχησιν καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Πausanίου (VIII, 41, 8: ναῶν δὲ ὅσοι Πελοποννησίοις εἰσὶ, μετὰ γε τὸν ἐν Τεγέᾳ προτιμῶτο οὗτος ἂν τοῦ λίθου τε ἐς κάλλος καὶ τῆς ἀρμονίας ἔνεκα). Ἐκτὸς τοῦ πλουσίου εἰς μορφὰς ἐσωτερικοῦ τοῦ σηκοῦ καὶ τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ περιπτέρου ναοῦ διακρίνεται παρὰ τὰς μνημονευθείσας ἐλλείψεις διὰ τὴν αὐτάρκειαν καὶ τὴν ἰδίαν μεγάλην ἀξίαν. Ἄλλως δὲν λείπουν τὰ στοιχειώδη καὶ σημαντικώτατα καλλιτεχνικὰ μέσα, ὅπως εἶναι ἡ γοητευτικὴ ἀπαλὴ μείωσις τῶν κίωνων, πού ἐπιφέρει τὴν ἐλαφρὰν στένωσιν τοῦ μετώπου, τὴν φαινομενικὴν κλίσιν τῶν γωνιαίων κίωνων πρὸς τὸ μέσον, συναρτωμένην μὲ τὴν στένωσιν τῶν μεταξονίων, καὶ ὅλων τῶν κιονοστοιχιῶν τὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν πυραμιδοειδῆ ἀνάβασιν. Ἐπειτα αἱ εὐγενικαὶ ἀναλογίαι εἰς τὰς λεπτομερείας καὶ τὸ σύνολον. Ἰδιαιτέραν «λεπτότητα» παρετήρησεν ὁ Ἀμερικανὸς ἔγκριτος ἀρχιτέκτων καὶ ἀρχαιολόγος Dinsmoor εἰς τὴν λεγομένην ἔμφασιν τῆς κυρίας βορείας πλευρᾶς¹.

Ἐκ τῆς ἀντιπαραθέσεως αὐτῆς τοῦ ἀρκαδικοῦ ναοῦ τῶν Φιγαλέων θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ συμπεράνη τις, ὅτι οἱ λεπτότατοι καλλιτεχνικοὶ τρόποι καὶ ρυθμοὶ τοῦ Παρθενῶνος ἦσαν ἄρα εἶδη πολυτελείας, πού ἦτο δυνατὸν νὰ λείψουν. Βέβαιον εἶναι, ὅτι ἦσαν πολὺ δαπανηροί, ἀλλὰ τοῦτο δὲν μειώνει καθόλου τὴν αἰσθητικὴν τῶν ἀξίαν. Μὲ μόνον αὐτὰς τὰς λανθανούσας λεπτότητας, ἂν καταλλήλως τὰς προσέξωμεν, τὰς ἐννοήσωμεν καὶ μάλιστα τὰς αἰσθανθῶμεν, θὰ πληρώσωμεν τὴν συνείδησιν μὲ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον καὶ δὲν θὰ ἀρκοῦμεθα εἰς τὸ ἐξῆς εἰς ξηρὰς μεμονωμένας γνώσεις καὶ εἰς ἓνα θαυμασμὸν περαστικὸν καὶ ὀλίγον ἢ πολὺ συμβατικὸν καὶ ἀκαθόριστον. Ἀληθῶς δὲν

¹ DINSMOOR, Metropolitan Museum Studies, 1933 σ. 206 κέ. Ἡ ἔμφασις συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι μόνοι οἱ 6 βορειοὶ κίονες ἔχουν τὴν κάτω διάμετρον μεγαλύτεραν κατὰ 4 ἐκ. καὶ πρὸς ἐπίτασιν τοῦ μεγαλύτερου ὄγκου τῶν εἶναι καὶ κοντότεροι, τὸ δὲ ὅλον ὕψος ἰσο-

φαρίζεται μὲ ὑψηλότερα κιονόκρανα. Πρβ. καὶ τὴν πραγματείαν μου: Ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ τῆς Φιγαλείας, ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. 1935, 1,1 καὶ 18,1 καὶ τὴν παλαιότεραν ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. 1914, 57-70.

πρόκειται περὶ ἐπινοημάτων, πὸν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τονίζουσι καὶ λαμπρύνουσι τὴν κατασκευὴν, ἀλλὰ περὶ τῆς ζωῆς αὐτῆς ἢ τῆς ψυχῆς τοῦ ἔργου ὡς ὀργανικοῦ συνόλου, ζωῆς, τὴν ὁποίαν εἰς κάθε εἰργασμένον μάρμαρον, εἰς κάθε σειρὰν καὶ μορφήν, ἐκφράζουσι οἱ ἀφανεῖς παλλόμενοι ρυθμοί. Τέλος τὰ ἐκφραστικὰ ταῦτα μέσα μᾶς βοηθοῦν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ ἐσωτερικὸν μέγεθος καὶ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ὡς ἐνὸς ἐκ τῶν μεγάλων θριάμβων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Τὰ αὐτὰ ἐκφραστικὰ μέσα εἰς ὅλην τὴν λάμπριν των τὰ εἶδομεν ἐφαρμοζόμενα καὶ εἰς ἔργα τεχνικὰ κατώτερα νομιζόμενα, ὅπως εἶναι τὰ κεραμικὰ πράγματα. Ἄλλ' ἢ πραγματικὴ καλλιτεχνικὴ ἀξία δὲν ὑπόκειται εἰς βαθμολογικὴν ἐκτίμησιν. Παντοῦ εἶναι ἢ αὐτῇ, οἷονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ μέγεθος καὶ ἢ σπουδαιότης τοῦ ἔργου, ἂν εἶναι μήτρα ἀκροκεράμου, ἐπιταφία στήλη, ναὸς μέγας ἢ μικρὸς ναὸς ἢ ἄγαλμα. Αἱ ὑπέρεται καλλιτεχνικαὶ εὐρέσεις καὶ ἰδέαι τείνουσι μὲ τὸν καιρὸν νὰ ἐπεκταθοῦν καὶ νὰ ἀποκτήσουσι καθολικότητα.

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΛΑΣΤΙΚΗΣ

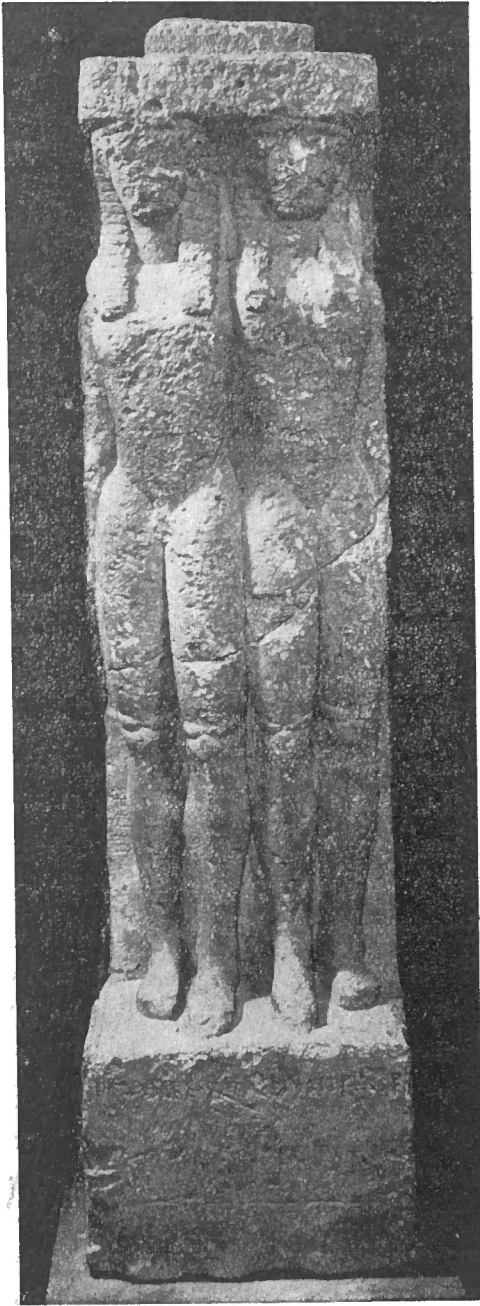
Ἦδη κατὰ τὸν περὶ τῶν κεραμικῶν λόγον παρατηρήσαμεν, ὅτι ἐπὶ πλαστικῶν ἔργων, ὡς εἶναι πρόστυπα προτομῶν ἀνάγλυφα ἢ ἰσχυρῶς ἐκτυποὶ λεοντοκεφαλαὶ ἢ ἀνδρῶν, σιληνῶν, κορῶν, σφιγγῶν κεφάλια κατὰ τὴν ὑδρορρόην καὶ ἀκρωτήρια, ὑπάρχουσι λανθάνουσαι ἢ ἀφανεῖς κινήσεις, ἀποκλίνουσαι ἀπὸ τῆς μετωπικῆς κανονικότητος. Ἐπειδὴ αἱ ἀποκλίσεις αὗται ἀνήκουσι εἰς ὅλους τοὺς χρόνους καὶ τόπους τῆς Ἀρχαιότητος, ἀποτελοῦν ἔντονον ὑπόδειξιν, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς καθόλου μεγάλης πλαστικῆς τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν — 7^{ος} καὶ 6^{ος} αἰῶν — τὸ δόγμα τῆς αὐστηρᾶς μετωπικότητος δὲν εἶναι τόσον βέβαιον, ὅσον ἐπιστεύθη. Ἄλλ' ἢ ἔνδειξις αὕτη δὲν φαίνεται ἀναντίλεκτος, διότι τὰ κεραμικὰ ἢ μαρμάρια γλυπτὰ τῆς στέγης δὲν εἶναι μεμονωμένα ἀλλὰ μετ' ἄλλων ἀποτελοῦντα σειρὰν ὁμότροπον ἢ ἑτερόκλιτον χρησιμεύουσι δι' οὓς εἶδομεν ἀρχιτεκτονικοὺς σκοπούς, νὰ αὐξηθῆ ὀπτικῶς τὸ μέγεθος καὶ βεβαιωθῆ ἢ συνάρτησις τῶν δύο μετώπων. Ἀπόκειται λοιπὸν εἰς τὴν ἔρευναν νὰ διευκρινήσῃ ἂν καὶ εἰς τὰ μεμονωμένα ἢ μετ' ἄλλων συνηρημένα ὄρθια ἢ καθήμενα ἀγάλματα καὶ τὰ διάφορα ἀνάγλυφα ἐμφανίζεται ἢ αὕτη προσπάθεια τῶν καλλιτεχνῶν νὰ ἀποφεύγουν μὲ κάθε τρόπον τὴν αὐστηρὰν καὶ ψυχρὰν μετωπικότητα.

Ἦδη πρὸ 20 ἐτῶν κατὰ τὴν παλαιότερον μνημονευθεῖσαν πραγματείαν — ANTIKE DENKMÄLER, 1931, IV, σ. 91-115, πίν. 47-56 — περὶ τῶν κούρων τοῦ Σουνίου, ἐβεβαιώθη ἐκτὸς ἄλλων, ὅτι τὰ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἀρχαϊκά, περὶ τὸ 600 π.Χ., ταῦτα ἀγάλματα δὲν ὑποτάσσονται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ J. Lange διακηρυχθεῖσαν, ὡς τινα φυσικὸν νόμον, ἰδέαν τῆς μετωπικότητος. Ἐπὶ τοῦ σχετικῶς ἀρτίου διατηρηθέντος κούρου Α οἱ πόδες καὶ τὰ σκέλη στρέφονται ἐλαφρὰ, ἀλλ' ἀναμφισβήτητα, ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ, ὁ κορμὸς καὶ πρὸ πάντων τὸ στήθος ἀντιθέτως πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἢ κεφαλὴ σύμφωνα μὲ τὰ κάτω ἄκρα πάλιν ἀριστερὰ. Ἄλλὰ καὶ τὸ βᾶθρον, εἰς ὃ ἀνήκει ὁ κορμὸς Β, παρουσιάζει τοὺς πόδας μὲ τὴν αὐτὴν περίπου κατεύθυνσιν πρὸς ἀριστερὰ. Παρατηρήθη ἀκόμη ὅτι ἢ λεγομένη *linea alba* ἐπὶ τοῦ Α καμπτομένη βαθμηδὸν κατὰ τὰ δύο

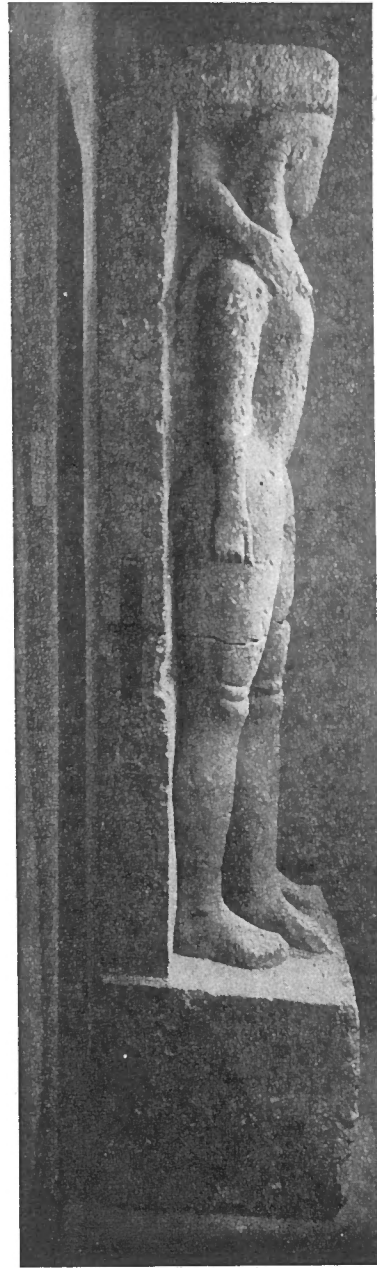
ἄκρα ἔχει σιγμοειδῆ μορφήν, καὶ ὅτι ἡ στροφή τῆς κεφαλῆς παριστάνεται μὲ σχετικὰς ἀσυμμετρίας ἢ ἀκριβέστερον μὲ μορφὰς ὀπτικὰς—ἡ χωρίστρα μετατίθεται ἀριστερά, ἢ δεξιὰ παρεῖα καταπίπτει ἀποτόμως καὶ τὸ σχετικὸν αὐτὶ ἀποβαίνει πλάγιον. Προσέτι ἐμνημονεύθησαν καὶ ἄλλα ἔργα ἐκ τοῦ πρωΐμου ἢ ὑστέρου 6ου αἰῶνος, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀγνοεῖται ἡ μετωπικότης καὶ ἡ ἐξεικόνισις γίνεται κατὰ τὸν τρόπον τῶν ὀπτικῶν μορφῶν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πραγματείαν ἐκείνην ἡ ἔρευνα περὶ τὸ πρόβλημα τῆς μετωπικότητος καὶ τὰ σχετικὰ μέτρα συνεχίσθη ἐπιμόνως καὶ ἀποτελεσματικῶς μέχρι τοῦ 1940 πρὸ πάντων εἰς τὴν Συλλογὴν ἐκμαγείων τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι γνωστὸν τὸ πλεονέκτημα τῶν γυψίνων ἐκμαγείων παρεχομένων εὐχερῶς εἰς κάθε λεπτομερειακὴν ἐξέτασιν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ καθηλωμένα καὶ ἀτελῶς φωτιζόμενα πρωτότυπα τῶν μουσείων. Εἶχον τότε ἀκόμη τὴν πολύτιμον συνεργασίαν τῶν σπουδαστῶν ἀκροατῶν μου καὶ τὴν φωτεινὴν συναντίληψιν τοῦ σχεδιαστοῦ Χρ. Λεφάκη, ὥστε τὰ πορίσματα τῆς κοινῆς προσπαθείας νὰ προσλάβουν ἱκανὴν ἢ καὶ πλήρη βεβαιότητα. Ἐν συντομίᾳ ἐπέισθημεν, πρῶτον, ὅτι ἡ μετωπικότης, ὡς ἐπιστεύθη καὶ πιστεύεται ἀκόμη, εἶναι ἀνύπαρκτος καὶ δεύτερον, ὅτι ἡ μετωπικὴ ἰδέα ὡς περιλαμβάνουσα στάσιν ἅμα καὶ κίνησιν οὐσιωδῶς πρέπει νὰ τροποποιηθῆ. Ἡ περὶ τῶν πορισμάτων τούτων πραγματεία συνταχθεῖσα κατὰ τὸ μέγιστον μέρος πρὸ πέντε ἡδὴ ἐτῶν ἐπιθυμητὸν εἶναι νὰ ἰδῆ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἀλλὰ πότε τοῦτο θὰ κατορθωθῆ εἶναι ἄγνωστον. Ἀνάγκη ἄρα εἶναι νὰ μὴ παραταθῆ ἐπὶ πλέον ἡ ἀποσιώπησις καὶ μὲ ὀλίγα παραδείγματα, εἰκονιζόμενα, νὰ παρασχεθῆ εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡ εὐκαιρία νὰ προσέξῃ εἰς τὰ πράγματα καὶ ἐκτιμήσῃ τὰς κρυπτομένας αὐτὰς κινήσεις ὡς τὴν οὐσίαν αὐτὴν τῶν πλαστικῶν ἔργων.

Η ΣΤΗΛΗ ΤΗΣ ΤΑΝΑΓΡΑΣ

Ἡ ἐπιταφία στήλη τῆς Τανάγρας, *εἰκ. 70, 71*, εἶναι σχετικῶς μὲ τὴν ἐξεταζομένην ἄποψιν ἔργον ἐξαιρέτως διδακτικόν. Ὅτι εἶναι ἐπιτάφιον μνημεῖον, δηλώνεται μὲ τὴν ἐπιγραφὴν: *Ἀμφάλκας με στᾶσε ἔπι Κιτύλοι ἐδ' ἐπὶ Δέρμυι*. Ἀκόμη γνωρίζομεν μὲ ἰδιαιτέρας ἀναγραφάς, ὅτι Κιτύλος εἶναι ὁ μικρότερος πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ Δέρμυς ὁ ἄλλος. Παριστάνονται δύο νέοι ἐνηγκαλισμένοι κατὰ τρόπον γνώριμον καὶ εἰς τὰς νεωτέρας λαϊκὰς μας ἐορτὰς καὶ διασκεδάσεις μὲ τὴν δεξιὰν ἢ ἀριστερὰν χεῖρα ἐκτεινομένην ὑπὲρ τοὺς ὤμους τοῦ ἄλλου καὶ ἐν κινήσει, μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι ὁ Δέρμυς προβάλλει τὸν ἀριστερὸν καὶ ὁ Κιτύλος τὸν δεξιὸν πόδα διὰ τὴν καλυτέραν εἰκονικὴν σύνθεσιν. Ἐνεκα τῆς φθορᾶς τῶν ἐπιφανειῶν τῶν ἐκ πώρου λίθου εἰκόνων καὶ τὰς ἀνατομικὰς ἀτελείας δὲν ἔτυχε πολλῶν ἐπαίνων τὸ μνημεῖον καὶ εἰς χειρόγραφον μάλιστα πινακίδα ἀνεγράφη πρὸς ὁδηγίαν τῶν ἐπισκεπτῶν, ὅτι εἶναι κακότεχνον βοιωτικὸν ἔργον τῆς 6ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ὁ χαρακτηρισμὸς ἦτο πληρέστατα σύμφωνος πρὸς τὴν παλαιότερον ἐπικρατοῦσαν ἀντίληψιν, καθ' ἣν ἡ περὶ τὴν ἀνατομίαν ἀκρίβεια

Εἰκ. 70

Εἰκ. 71

ἐθεωρεῖτο τεκμήριον καλλιτεχνικῆς ἀξίας¹. Ἄλλ' οὐδέποτε δεόντως ἐξητάσθη ὡς ἔργον τέχνης τὸ ἐν λόγῳ μνημεῖον². Ὁ Ch. Picard προσεπάθησε νὰ δεῖξη, ὅτι τὸ ἀνάγλυφον εἶναι ἀναθηματικὸν καὶ ὅτι οἱ δύο ἀδελφοὶ ἀνέχουν τὸ παράδοξον γείσον τῆς στήλης ὡς οἱ Διόσκουροι τὰ οἰκεία δόκανα. Ἄλλ' ὅποιον εἶναι τὸ γείσωμα τοῦτο καὶ πῶς σχετίζεται μὲ τὸ βᾶθρον καὶ τὴν παράστασιν, σημαντικὰ δηλαδὴ πράγματα τοῦ τεχνικοῦ ἔργου, δὲν ἔθιξε καθόλου.

Πράγματι, ὅπως ἡ ὑδροστάθμη, τὸ ἀλφάδι, ἀναντιρρήτως ἐλέγχει, τὸ ἰδιότυπον γείσον δὲν εἶναι ὀριζόντιον· παρουσιάζει δύο κλίσεις, ἀναβαίνει δηλαδὴ ἐλαφρῶς ἐκ τοῦ ὀπισθεν πέρατος πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ κλίνει πλαγίως ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ. Εἰς τὴν διπλῆν ταύτην κλίσιν ἀνταποκρίνεται ἡ ἀντίθετος διπλῆ κλίσις τοῦ βᾶθρου, ἐπειδὴ ταπεινώνεται τοῦτο πρὸς τὰ ἔμπρὸς κατὰ 20 χιλιοστὰ καὶ πρὸς ἀριστερὰ κατὰ 16 χιλ. (τὸ ὕψος τοῦ βᾶθρου δεξιὰ εἶναι 35.6 ἐκ. καὶ ἀριστερὰ 34). Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀντιρρόπων κινήσεων εἶναι φανερόν· ἡ παράστασις τῶν δύο νέων ἀνοίγεται ἢ ἀναπτύσσεται ἐκ τοῦ βᾶθρου πρὸς τὰ ἔμπρὸς — τὸ ὕψος ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς πτέρνας τοῦ Δέρμυος μέχρι τοῦ γείσου εἶναι κατὰ 3 ἐκ. μικρότερον — καὶ συγχρόνως ἀνοίγεται ἢ κινεῖται ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερά. Συμβαίνει καὶ κάτι ἄλλο. Φαινομενικῶς ἡ βᾶσις εἶναι ὀρθογωνία, πραγματικὰ ὅμως εἶναι τραπέζιον μὲ ἀνίσους καὶ τὰς 4 πλευράς. Ἐμπρὸς μετροῦμεν 52.5, ὀπίσω 50, δεξιὰ 43 καὶ ἀριστερὰ 43.5 μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀριστερὰ ἔμπρὸς γωνία νὰ εἶναι ὀξεῖα καὶ ἡ ὀπισθεν ἀμβλεῖα, ἡ δὲ συνδέουσα τὰς δύο ὀξείας γωνίας διαγώνιος νὰ συμπίπτῃ μὲ τὴν μνημονευθεῖσαν κλίσιν τῆς ἐπιφανείας ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερά. Τὸ αὐτὸ τραπεζοειδὲς σχῆμα καὶ τὰς αὐτὰς γωνίας κατευθύνσεως παρέχει συμφώνους καὶ τὸ γείσωμα. Ὅτι δὲ αἱ ἀνωμαλῖαι αὗται εἶναι σκόπιμοι καὶ δὲν προέρχονται ἐξ ἀμελείας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ τρεῖς φαινόμενα πλευραὶ τοῦ κυβικοῦ βᾶθρου δὲν εἶναι, ὡς καθέννας θὰ ἐνόμιζε, ἐπίπεδοι, ἀλλ' ἐλαφρῶς μὲ ἀρκετὸν μόχθον καμπυλωμένα δι' αἰσθητικὸν πάντως λόγον.

Ἐξάπαντος αἱ ἀκλονήτως βέβαιαι ἀποκλίσεις τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων, αἱ ἀφανεῖς ἀλλὰ σαφῶς ἐνδεικτικαὶ καὶ σύμφωνοι πρὸς ἀλλήλας, πρέπει νὰ σχετίζονται μὲ τὴν γλυπτὴν εἰκόνα, νὰ τὴν πλαισιώνουν καὶ τὴν διαφωτίζουν. Ἄλλως δὲν θὰ εἶχον κανένα σκοπὸν καὶ ἡ προαπαιτηθεῖσα μελέτη καὶ ἐργασία θὰ ἦτο ματαία. Τὴν πρὸς τὰ ἔμπρὸς λοιπὸν καὶ ἀριστερὰ κίνησιν τοῦ βᾶθρου καὶ τοῦ γείσου ἐπενόησεν ὁ καλλιτέχνης ὡς βοηθητικὴν καὶ πρὸς ἀνάδειξιν τῆς κινήσεως, ποὺ ἀρχικῶς ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸ σύνταγμα τῶν δύο νέων, ἀδελφῶν ἢ φίλων. Καὶ οἱ δύο ἀναπτύσσονται μὲ διαφορὰν 2-3 ἐκ. ἐκ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω καὶ συγχρόνως κατευθύνονται, ἐντονώτερον ὁ Δέρμυς ὁ καὶ μεγαλύτερος καὶ σημαντικώτερος ὡς κατέχων τὴν δεξιὰν θέσιν, ἐλάχιστα δὲ ὁ Κιττύλος. Πραγματικῶς τοῦ πρώτου ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ τῆς κεφαλῆς λοξεύει ἐμφανῶς, ἐνῶ τοῦ Κιττύλου ἡ γειτονικὴ δεξιὰ ἀναβαίνει σχεδὸν καθέτως ἐκ τοῦ βᾶθρου, ὅπως

¹ Ἴδὲ π.χ. FRIEDERICHS-WOLTERS Gipsabgüsse, 44, πόσον ἐπιμόνος ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἀνατομικὴν ἀλήθειαν οἱ παλαιότεροι. Ἄλλὰ καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ὡς ὁ ΔΕΘΝΝΑ Dédale (I, 193 εἰκ. 5,2. 223.255 εἰκ. 15,7) δὲν εἶναι ἐντελῶς χειραφετημένοι ἀπὸ τῆς

παλαιᾶς ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως, τὰ δὲ παρατιθέμενα σχεδιάσματα δὲν εἶναι ἀκριβῆ.

² CH. PICARD Manuel d'archéologie, I 509 εἰκ. 165. 317 καὶ REV. HIST. REL. 1934, 73.

ἐπίσης αἰσθητῶς πλαγιάζει τὸ δεξιὸν περίγραμμα τοῦ λαιμοῦ καὶ ὁ γειτονικὸς βόστρυχος κάμπτεται χαρακτηριστικῶς ἔνεκα τῆς πρὸς τὰ ἀριστερὰ φορᾶς τῆς κεφαλῆς. Ἐπειτα τὸ προβαλλόμενον ἀριστερὸν σκέλος τοῦ αὐτοῦ παίρνει ὠρισμένην πρὸς ἀριστερὰ κατεύθυνσιν, ὡς τοῦτο ἐκδηλώνεται ὄχι μόνον εἰς τὸ πέλμα κάτω ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κνήμην, ὅταν τὸ ἐξωτερικὸν μέρος αὐτῆς τὸ ἐκ φύσεως λεπτότερον παριστάνεται ἔνεκα τῆς στροφῆς πλατύτερον ἀπὸ τὸ ἐσώτερον. Ἀκόμη ὑποχωρεῖ τὸ δεξιὸν τοῦ στήθους καὶ προβάλλει τὸ ἀριστερὸν, τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ κατὰ τὰ ἰσχία καὶ τοὺς διαφόρους τὴν διάπλασιν μηρούς. Ὡς πρὸς τὸν Κιττύλον ἢ πρὸς τὰ ἀριστερὰ κλίσις εἶναι ἢ μετριωτάτη ἢ ἀνύπαρκτος, βεβαία ὅμως ἢ πρὸς τὰ ἐμπρὸς κινήσις αὐτοῦ καὶ ἄλλως κοινὴ εἰς ἀμφοτέρους, ὥστε πρόσωπα καὶ στήθη νὰ προβάλλουν ὑπὲρ τὰ ἀνοιγόμενα σκέλη καὶ αἱ οἰκτεῖαι ἐπιγονατίδες νὰ καταβαίνουν καὶ συντάσσονται μετὰ τῶν ἀκρινῶν εἰς ὠραῖον τοξοειδὲς σχῆμα.

Παρὰ τὰ ἀνωτέρω δὲν ἐξαντλοῦνται τὰ ἐκ τῆς ταναγκικῆς στήλης διδάγματα. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι κυριαρχεῖ ἀβεβαιότης ὡς πρὸς τὴν ὀρθὴν στάσιν τοῦ σημαντικωτάτου τύπου τοῦ ἀρχαϊκοῦ κούρου, ἐπειδὴ συχνότατα ἢ συνέχεια μεταξὺ ἀγάλματος καὶ βάθρου ἔχει διακοπὴ καὶ τοῦτο ὠδήγησεν εἰς πλημμελῆ τοποθέτησιν τῶν ἔργων καὶ ἐπισκότισιν τῶν μελετηθεισῶν πολλαπλῶν ἐλαφρῶν κινήσεων. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἡ στήλη τῆς Τανάγρας παρέχει χρησίμους ὁδηγίας, ἐπειδὴ εἶναι φανερόν, ὅτι οἱ δύο ἀδελφοὶ παριστάνονται σύμφωνα μὲ τὸν τρόπον τῶν ἀρχαϊκῶν κούρων καὶ ἡ στάσις αὐτῶν καθορίζεται σαφῶς μὲ τὴν βάσιν κάτω, τὴν ὀπισθεν στήλην καὶ τὸ ὑπεράνω γείσωμα. Ἄν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν πλαγίαν φωτογραφίαν, εἰκ. 71, θὰ διακρίνωμεν, ὅτι ἡ μὲν δεξιὰ κνήμη τοῦ Δέρμουος λοξεύει πρὸς τὰ ἐμπρὸς, ἐνῶ ἡ ἀριστερά του μένει κατακόρυφος, ταῦτα δὲ σημαίνουν ἐναργῶς, ὅτι ὀλόκληρον τὸ ἀνώτερον σῶμα, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἐμπροσθίαν αὐτοῦ ὄψιν, κλίνει βαθμηδὸν πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἕως ὅτου τὸ μέτωπον φθάσῃ τὸ ὑπὲρ τὸ ἄκρον τοῦ προβαλλομένου ποδὸς κατακόρυφον ἐπίπεδον. Τὶ συμβαίνει κατὰ τὴν ὀπισθεν ὄψιν θὰ ἴδωμεν κατωτέρω κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ κούρου τῆς Βολομάνδρας. Ἄλλ' ἐδῶ ἀρκεῖ ἡ παρατήρησις, ὅτι τὸ βάρος μετατοπίζεται πρὸς τὸν προβαλλόμενον πόδα καὶ μὲ ὀλόκληρον τὸ σῶμα δηλώνεται ἢ κατεύθυνσις πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἀριστερά. Ἀκολουθῶς ὑποχρεωτικὸν¹ εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι εἰς πάντας τοὺς κούρους μὲ τὸν προβαλλόμενον ἀριστερὸν πόδα ἐπιβάλλεται ἢ συμφωνία καὶ τοῦ λοιποῦ γενικῶς σώματος, ἢ κινήσις δηλαδὴ πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ κατὰ τὰς περιστάσεις. Ἀκόμη διὰ τὴν κλίσιν πρὸς τὰ ἐμπρὸς, τὴν κορυφουμένην εἰς τὸ μέτωπον καὶ τὸν στέφανον τῆς κόμης ἐξηγεῖται ἐπὶ τῆς στήλης ἢ ἀνάπτυξις τοῦ παραδόξου γεισώματος. Διότι ἄτοπον καὶ ἄσχημον θὰ ἦτο, ἢ στήλη νὰ περιορίζετο ὀπισθεν εἰς τυπικὴν ἐπίστεψιν μετ' ἀετώματος ἢ ἄνευ αὐτοῦ, πέραν δὲ αὐτῆς νὰ ἀπεσπῶντο ἄσχετοι αἱ δύο κεφαλαὶ ὀλόκληροι.

¹ Μεγάλῃ ἀτυχίᾳ ἦτο νὰ συμπληρωθῇ διὰ γύψου καὶ τοποθετηθῇ ἐπὶ τοῦ βάθρου του, τόσον ἀστόχως, ὁ κούρος Α τοῦ Σουνίου. Παρεβλέφθη πρῶτον, ὅτι τὸ ὑπάρχον ταπεινὸν βάθρον ἐτοποθετεῖτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς τραχυτέρας λαξεύσεως πρὸς τὰ κάτω καὶ δὲν ἤρμοζεν οἰονεῖ

διορθώνοντες τὸν παλαιὸν καλλιτέχνην νὰ ἀναβιβάσουν τὸ ἀρχαῖον βάθρον ἐπὶ νεωτέρου κατὰ πολὺ ὑψηλοτέρου κατασκευάσματος. Ἐπειτα, τὸ χειρότερον, ὁ κορμὸς μὲ τὴν κεφαλὴν κλίνουν ἀντιθέτως πρὸς τὰ ὀπισθεν! Ἔτσι ἢ ὅλη στάσις εἶναι χαλαρά, ἀντιφατικὴ καὶ ματαιώνει τὰς οὐσιώδεις προθέσεις τοῦ καλλιτέχνου.

Ἄξιοσημείωτος εἶναι προσέτι ὁ τρόπος καθ' ὃν συγκροτεῖται τὸ σύμπλεγμα τῶν δύο νέων. Ὁ ἐναγκαλισμὸς εἶναι μόνον ἐξωτερικὸν μέσον καὶ ἡ ἀπόλυτος ὁμοιότης τῶν ἀδελφῶν θὰ ἐσήμαινε πρόσθεσιν ἑνὸς δευτέρου καὶ ὄχι σύνθεσιν. Ἄλλ' ὑπάρχουν παρὰ τὰς ὁμοιότητας τόσαι ἄλλαι διαφοραί, ὥστε ἡ συνένωσις νὰ ἔχη ἐσωτερικοὺς λόγους καὶ νὰ ἀποβαίῃ ῥυθμική. Ὁ Κιττύλος συνάπτεται στενῶς μὲ τὸν Δέρμιν ὡς μικρότερος ἀδελφός, στέκεται βαθύτερα, προβάλλει τὸν δεξιὸν πόδα, ὥστε καθένας πολὺ νὰ πλησιάσῃ τὸν ἄλλον καὶ συγχρόνως νὰ παρουσιάσῃ ἐκτὸς τῆς ἐμπροσθίας καὶ ἀρτίαν πλαγίαν ὄψιν, καὶ τέλος διαφορετικὰ παρακολουθεῖ τὸν Δέρμιν εἰς τὴν πρὸς ἀριστερὰ κατεύθυνσιν. Ἄξιζει ἀκόμη νὰ ἐκτιμηθῇ ὁ τρόπος καθ' ὃν παριστάνεται ὁ μεγαλύτερος ἢ ὁ κατὰ τι μικρότερος ἀδελφός. Δὲν εἶναι μόνον ἡ μικρὰ διαφορὰ τῶν 2 ἐκ. τοῦ ὕψους — 1,48 - 1,46 — οὔτε ἡ κατανέμησις τῆς διαφορᾶς εἰς ὕψος καὶ πλάτος εἰς τὰ καθέκαστα μέλη, ἀλλ' εἶναι ἡ διαφορετικὴ ῥύθμισις τῶν ἀναλογιῶν, πού ἀποδίδει τὴν βεβαίαν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ πρεσβύτερος τὴν ἡλικίαν ἔχει καὶ ἀνάλογον φυσικὴν ἀνάπτυξιν. Ὁ Δέρμις ἔχει ὑψηλότερα σκέλη καὶ βραχύτερον κορμόν, ὁ Κιττύλος ἀντίθετα, βραχύτερα σκέλη, μακρότερον κορμόν. Τὰ ὑψηλότερα σκέλη τοῦ πρώτου δίδουν ἀσφαλῶς κῦρος εἰς τὸ μεγαλύτερον ἀνάστημα, ἐνῶ ὁ βραχύτερος κορμὸς τονίζει τὴν ιδέαν τοῦ ἀδρότερου καὶ περισσότερου ηὔξημένου, ἀκριβῶς, ὅπως ὁ μακρότερος κορμὸς τοῦ Κιττύλου ἐπιφέρει μεγαλυτέραν ἔτι λέπτυνσιν εἰς τὸ νεανικὸν σῶμα. Ὑψος καὶ πλάτος εἶναι ἀντίθετοι ιδέαι ἐπηρεάζουσαι ἢ μία τὴν ἄλλην κατ' ἀντίστροφον λόγον, ὥστε ἡ μείωσις τῆς μιᾶς νὰ σημαίῃ ἐπέκτασιν τῆς ἄλλης καὶ τάνάπαλιν. Πρέπει νὰ εἶχεν ἄρα ὁ ἀρχαῖκός τεχνίτης τῆς στήλης τὴν αἰσθητικὴν ἐμπειρίαν, νὰ ἐπιτυγχάνῃ μὲ τὰ γεωμετρικὰ ταῦτα μέσα εἰκόνας νέων διαφόρου ἡλικίας καὶ ἀναπτύξεως. Μὲ τὰ αὐτὰ μέσα ὁ Ἀργεῖος καλλιτέχνης τῶν δελφικῶν κούρων καθώρισε τὸν Κλέοβιν ὡς τὸν μεγαλύτερον ἀδελφὸν — σκέλη ὑψηλά, κορμὸς βραχὺς ἀδρὸς — καὶ τὸν Βίτωνα μὲ βραχύτερα σκέλη καὶ μακρότερον λεπτότερον κορμόν ὡς τὸν νεώτερον. Καὶ μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ δημιουργὸς τῶν κούρων τοῦ Σουνίου, Α καὶ Β, καθώρισε τὴν διάφορον ἡλικίαν των. Πρόκειται περὶ αἰσθητικῆς πείρας, κληρονομίας παλαιᾶς ἐκ τῆς πλουσίας, ἐξαιρέτως ἀνεπτυγμένης, γεωμετρικῆς τέχνης, πηγῆς ζωογόνου παντοτινῆς ὅλης τῆς μετέπειτα τέχνης τῶν Ἑλλήνων.

Ἐν τέλει συνοψίζοντες τὰ περὶ τῆς στήλης παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Βοιωτὸς τεχνίτης διέθετε βεβαίως ὠρισμένας ἀνατομικὰς γνώσεις καὶ ἰκανὴν περὶ τὸ νεανικὸν σῶμα ἐμπειρίαν, ἀλλ' ὅτι αἱ ἀνατομικαὶ γνώσεις του οὐδεμίαν θὰ εἶχον καθ' ἑαυτὰς αἰσθητικὴν ἀξίαν, καὶ ἂν ἀκόμη ἦσαν πλουσιώτεροι καὶ τελειότεροι, ἂν ἡ χρησιμοποίησις τούτων κατὰ τὴν παράστασιν δὲν συνωδεύετο καὶ μὲ τὸν ἀπαραίτητον μετασχηματισμόν, τὸν καταγόμενον ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ παραστατικοῦ κόσμου καὶ βεβαιούμενον κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν. Ὁ σχηματισμὸς τῶν καθέκαστα μελῶν καὶ τοῦ συνόλου εἶναι, ὡς εἶδομεν, πλουσιώτατος ἐπὶ τῆς στήλης καὶ ἀναφέρεται πρὸ πάντων εἰς τὰς ἐν κινήσει μορφάς. Ἦτο δὲ συνειδητὴ εἰς τὸν καλλιτέχνην τῆς Τανάγρας ἡ χρῆσις τῶν σχηματικῶν καὶ γνησίως καλλιτεχνικῶν τούτων μέσων, ἀφοῦ ἐφήρμοσε τὰ ἴδια καὶ μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν ἐπὶ τῶν καθαρῶς γεωμετρικῶν μορφῶν τοῦ βάρθρου καὶ τοῦ γεισώματος. Δὲν γνωρίζομεν ὁποῖαν θέσιν κοινωνικὴν ἢ ἐπαγγελματικὴν εἶχεν ὁ τεχνίτης, ἀλλ'

ὠρισμένως κατεῖχεν ὅλας τὰς περὶ τὴν τέχνην γνώσεις καὶ δεξιότηας τῆς ἐποχῆς του καὶ ἦτο ἀκόμη δημιουργικὸς καὶ οὐδέποτε κοινὸς λιθοξόος. Ἦτο γνωστικὸς ὡς λέγομεν σήμερον καὶ οἱ σύγχρονοι θὰ τὸν ἐπὶ τὸν ὡς σοφὸν ἢ ὅτι εἰργάζετο μὲ σοφίαν¹. Ἄλλ' ἂν οἱ νεώτεροι ὑποτιμῶμεν τὸ ἔργον, καὶ παραγνωρίζωμεν τὸν δημιουργὸν του, τοῦτο δὲν εἶναι ἀνεξήγητον. Ἐκτὸς τῆς μονίμου ἐπιπολαιότητος, μεθ' ἧς ἐξετάζονται τὰ κακῶς φωτιζόμενα ἐντὸς τῶν μουσείων καὶ πλημμελῶς φωτογραφούμενα ἔργα προστίθεται καὶ ἡ δυσχέρεια, ὅτι εὐκόλως δὲν πιστεύομεν εἰς τὰ καλλιτεχνικὰ μέσα τῶν ἀρχαϊκῶν, ἐπειδὴ παρόμοια μᾶς εἶναι ἄγνωστα εἰς ὅλην τὴν κατοπινὴν τέχνην μέχρι σήμερον. Καὶ τούτου ἕνεκα ὀνομάζομεν ἀφανεῖς ἢ λανθανούσας τὰς ἀποκαλυπτομένας κινήσεις ἐπὶ τῶν ἀρχαϊκῶν πλαστικῶν ἔργων, πρᾶγμα ποῦ διὰ τοὺς παλαιούς καὶ τὸν Βοιωτὸν γλύπτην θὰ ἦτο ἀκατανόητον.

Ο ΚΟΥΡΟΣ ΤΟΥ ΔΙΠΥΛΟΥ

Ἐκ τοῦ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους κούρου, εὐρεθέντος παρὰ τὸ Δίπυλον, δὲν ἔχομεν εἰμὴ μόνον τὴν κεφαλὴν μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ μέρος τῆς δεξιᾶς χειρός, ἀλλ' ὅμως τὰ μικρὰ σχετικῶς ταῦτα λείψανα εἶναι ἀρκετὰ νὰ δείξουν, ὅτι εἰς τὴν περιλάμπρον σειρὰν τῶν ἀρχαϊκῶν κούρων τὸ βεβαίως ἐπιτάφιον τοῦτο ἄγαλμα εἶναι ὄχι μόνον τὸ ἀρχαιότερον μέχρι τοῦδε γνωστὸν — μικρὸν πρὸ τοῦ 600 π.Χ. — ἀλλὰ καὶ συνάμα καταπληκτικῶς τέλειον εἰς πρωτοτυπίαν καὶ ἐπιβολήν. Ἀκόμη παρὰ τὴν μικρότητά των τὰ διατηρηθέντα μέρη παρέχουν ἔδαφος εἰς πολλὰς καὶ οὐσιαστικὰς παρατηρήσεις σχετικὰς μὲ τὰς ἀφανεῖς ἢ λανθανούσας κινήσεις καὶ ἀσυμμετρίας.

Ἡ παρατιθεμένη φωτογραφία, *εἰκ. 72*, εἶναι ἡ καλυτέρα ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀπεικονίσεων τῆς κεφαλῆς καὶ βοηθεῖ κάπως εἰς τὴν κατανόησιν τῶν λεπτομερειῶν χρησιμεύουσα ὡς βᾶσις τῶν παρατηρήσεων². Ἄν καὶ ἡ φωτογραφία ἐλήφθη ἀκριβῶς κατενώπιον, ὅμως ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ εἶναι ἐλαφρῶς ἐστραμμένη πρὸς τὰ δεξιὰ της. Τοῦτο ἐλέγχουν διάφοροι παρεκκλίσεις ἀπὸ τῆς συμμετρίας, ποῦ δὲν θὰ εἶχον κανένα σκοπὸν μὲ τὴν ὑπόθεσιν τῆς μετωπικότητος. Ἡ χωρίστρα πρῶτον ἔχει προχωρήσει πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ κατὰ αἰσθητὸν τρόπον, ὥστε ἡ ἐκ ταύτης καταγομένη γραμμὴ τῆς στάθμης ἀφήνει τὸ μέσον τῆς μύτης δεξιὰ. Ἐπειτα τὸ δεξιὸν μέτωπον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἀριστερὸν ἐξογκώνεται περισσότερον καὶ εἰς ὕψος μέχρι τῆς κόμης εἶναι βραχύτερον τοῦ ἀπέναντι, ποῦ αἰσθητῶς ὑψηλότερον εἶναι καὶ στρογγυλευόμενον ἐνώνεται μὲ τὴν πλαγίαν πλευρὰν. Ἀντιθέτως ἡ κατάπτωσις ἀπὸ τοῦ μετώπου πρὸς τὴν δεξιὰν πλευρὰν εἶναι πλέον ἀπότομος καὶ εἰς τοῦτο συντρέχει ἢ εἰς ὄγκον ἕξαρσις τῆς δεξιᾶς παρεϊᾶς ὑπὲρ τὴν ταπεινότεραν ἀντίστοιχον³. Ἐπειτα ἡ γραμμὴ ἢ ἐνώνουσα τὰ φρύδια, τοὺς ὀφθαλμούς, τοὺς ῥώθωνας, τὰ σωζόμενα ἄκρα

1 Ὅποιαν σημασίαν ἀπέδιδον οἱ παλαιοὶ εἰς τὴν σοφίαν τῶν ἀρχαϊκῶν καλλιτεχνῶν ἰδὲ διεξοδικὴν ἀνάπτυξιν εἰς ΧΡ. ΚΑΡΟΥΖΟΥ Περικαλλῆς ἄγαλμα σ. 15 κέ.

2 Ἡ φωτογραφία εἶναι ἔργον τοῦ ἐπιστημονικοῦ φωτογράφου Hege, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ὁ RODEN-WALDT εἰς Arch. Anz. 1935, 354, Beil. 3, μὲ καλὰς

παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς καλυτέρας φωτογραφήσεως.

3 Ὁ γλύπτης τοῦ Ἐθν. Μουσείου κ. Περραντινὸς παρεσκευάσεν ἐκμαγεῖον τῆς ἀριστερᾶς παρεϊᾶς, ποῦ ἐδείχθη ἀπροσάρμοστον ἐπὶ τῆς ἀντίστοιχου δεξιᾶς, ἐπειδὴ ἡ τελευταία εἶναι στενωτέρα καὶ ὀλιγώτερον ταπεινή.

τοῦ στόματος εἶναι ἐλαφρῶς πλαγία μὲ ταπεινότερον τὸ ἄκρον δεξιά. Ἡ πλαγιότης σημαίνει παρὰ τὴν στροφὴν ἀριστερὰ καὶ ἀνάνευσιν ἐλαφρὰν πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ἡ ἐξόγκωσις τῆς δεξιᾶς παρεϊᾶς καὶ τοῦ ὁμωνύμου μετώπου, ὅπως καὶ ἡ ρηθεῖσα πλαγιότης, ἐπιτρέπει τὴν ἐκδοχὴν τῆς στροφῆς πρὸς τὰ δεξιά μὲ κατάνευσιν τῆς κεφαλῆς, ἀλλὰ τοῦτο δυσκολώτατα θὰ συνεβιβάζετο μὲ τὸ ὑψηλὸν ἀριστερὸν μέτωπον, ἔχομεν δὲ καὶ ἄλλας σαφεῖς ἐνδείξεις, ἐκ τῆς πλουσίας κόμης,

Εἰκ. 72.

ὥστε νὰ περιτεύῃ κάθε σκεπτικισμὸς. Ὁ ἀδρότατος λαιμὸς συμμερίζεται τὴν αὐτὴν κίνησιν, ἀλλ' ὄχι μὲ τὸν αὐτὸν τόνον. Ἡ ἐκ τοῦ μέσου τῆς σιαγόνος κατερχομένη κάθετος ἀφήνει τὸ μεγαλύτερον πλάτος τοῦ λαιμοῦ δεξιά. Οἱ στερνο(κλειδο)μαστοειδεῖς, ὅπως λέγονται εἰς τὴν ἀνατομίαν οἱ τένοντες οἱ ρυθμίζοντες τὴν κίνησιν τῆς κεφαλῆς, μὲ δύο ἐκάτερος βαθείας καὶ ἀποφασιστικὰς ἐντομὰς βεβαιώνουν τὴν αὐτὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ στροφὴν κατὰ τὸν τελειότερον δυνατὸν τρόπον. Ὅπως φυσικὸν εἶναι νὰ συμβαίῃ, ὁ πρὸς τὰ δεξιά τένων παρουσιάζει μεγαλυτέραν κλίσιν.

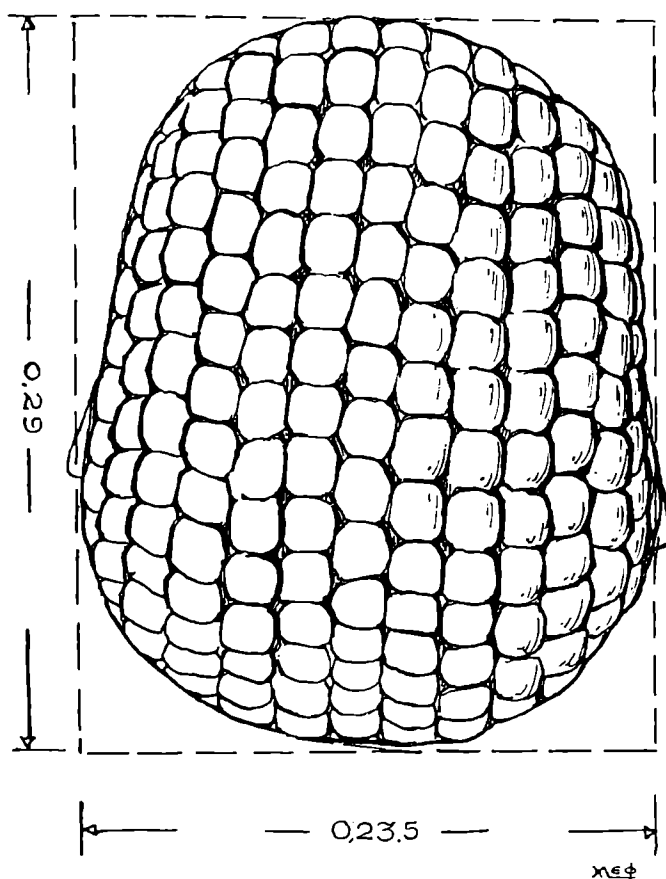
Διὰ τὴν μικρότητα τῆς φωτογραφίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ πρωτοτύπου μὲ συνολικὸν ὕψος 44 ἐκ. αἱ ρηθεῖσαι ἀνωμαλῖαι ὡς ἀκολουθίαι καὶ συστατικὰ οὐσιώδη τῆς στροφῆς, δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ αἱ πλεῖσται μόνον εἰς τὸ Μουσεῖον καὶ μὲ καλύτερον τοῦ ὑπάρχοντος φωτισμὸν νὰ βεβαιωθοῦν.

Ἄλλ' εὐτυχῶς μὲ τὰ σχεδιάσματα, *εἰκ. 73*

καὶ *74* προχωροῦμεν εἰς ἀσφαλὲς ἔδαφος. Ἡ κάτοψις τοῦ κρανίου ἐκ τῶν ἄνω (à vol d'oiseau) καὶ ἡ ἐγγραφή ἐντὸς προσηρμοσμένου ὀρθογωνίου κατ' ἐλεύθερον σχέδιον τοῦ Χρ. Λεφάκη, παρέχουν ἀναντιρρήτως τὴν στροφὴν τῆς κεφαλῆς ὑπολογιζομένην ὡς 5°. Ἄλλ' ἡ στροφή καθ' ἑαυτὴν εἶναι πρᾶγμα ἱκανῶς ἀδιάφορον. Σημαντικὰ εἶναι τὰ ἐπακόλουθα τῆς στροφῆς φυσικὰ καὶ ὀπτικά. Φυσικά: ἡ διαφορετικὴ τοποθέτησις τῶν ὠτων καὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν τῆς κεφαλῆς ἐντὸς τοῦ κανονικοῦ ὀρθογωνίου σχήματος. Ὀπτικά: τὸ περίγραμμά τοῦ ἀριστεροῦ μετώπου ἀναπτύσσεται τοξοειδῶς ἐλεύθερα καὶ ἀποβαίνει βαθμιαίως εὐθύγραμμον πρὸς τὰ ὀπισθεν, ἐνῶ τοῦ δεξιοῦ μετώπου τὸ τόξον καὶ περιορισμένον εἶναι καὶ ἀποτόμως διακόπτεται κατὰ τὰ πλάγια, ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ὀπτικῆς ταύτης διαμορφώσεως εἶναι, ὅτι δεξιά δὲν φαίνεται εἰμὴ ἐλάχιστα ἢ ἐβδόμη ἀπὸ τοῦ μέσου σειρὰ τῶν ἀστραγαλομόρφων κυματισμῶν τῆς κόμης.

Τὸ σχεδιάσμα τῆς ὀπισθίας ὄψεως ἔγινε σύμφωνα μὲ φωτογραφίαν ληφθεῖσαν

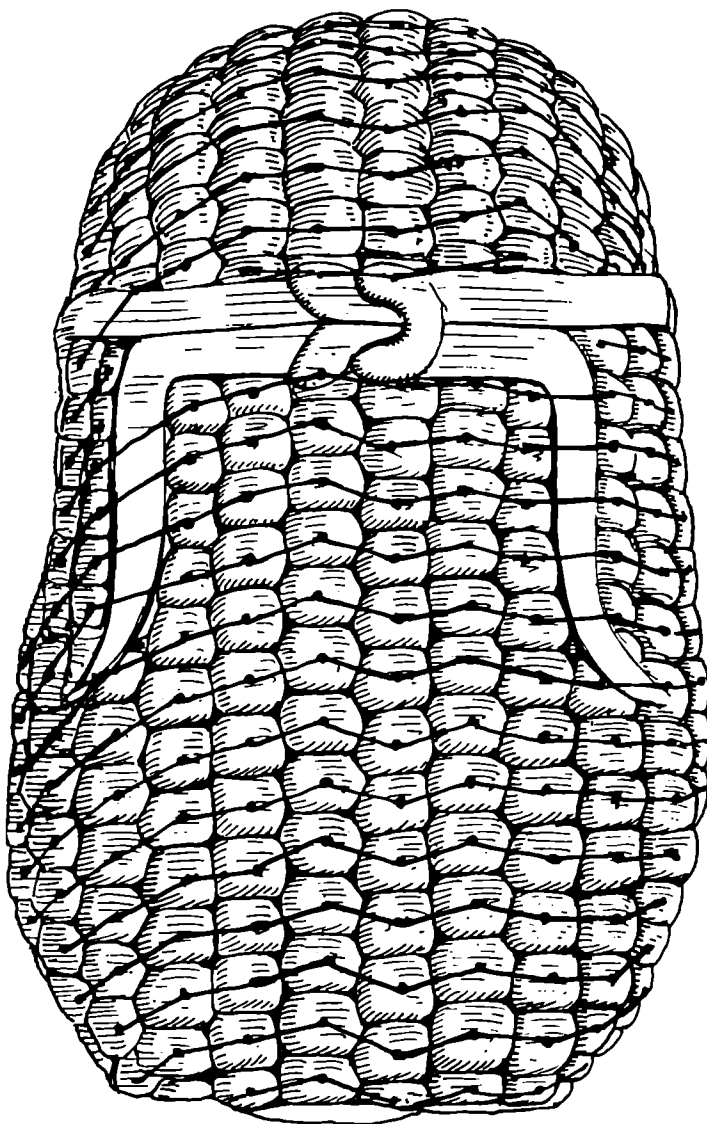
ἀκριβῶς ἐκ τοῦ μέσου καὶ εἶναι κατὰ τοῦτο τελείως ἀξιόπιστος. Ἐπειδὴ ὄχι μόνον τὸ περίγραμμα ἀλλὰ καὶ ἡ κίνησις τῶν βοστρυχοειδῶν σειρῶν ἔχουν ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον ἐσύρθησαν ἀπὸ κέντρου εἰς κέντρον τῶν λεγομένων ἀστραγάλων γραμμαὶ διευκολύνουσαι τὸν παρατηρητὴν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀπροσδόκητα θαυμαστῆς κινήσεως. Οἱ ἀστράγαλοι, σωματῖα ἑξάπλευρα κατὰ βάσιν καὶ μεγέθους ποικίλου σύμφωνα μὲ τὴν θέσιν ἐκάστης σειρᾶς, ἐνούμενοι μὲ τὰς ὑποθετικὰς γραμμὰς ἀποτελοῦν τὰ ὀριζόντια κύματα

Εἰκ. 73.

τῆς πλουσίας κόμης, ἐνῶ οἱ κάθετοι διαχωρισμοὶ μὲ τὰς πολλὰς μικρὰς τεθλασμένας διαιροῦν τοὺς κυματισμοὺς ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἰδιαιτέρων βοστρυχῶν διατηρούντων ἀδιατάρακτον τὴν φυσικὴν πορείαν τῶν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Οἱ βόστρυχοι σφίγγονται ἐλαφρότατα διὰ τῆς ταινίας, πὺ δένεται κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ἡρακλείου δεσμοῦ (τὸν κοινῶς λεγόμενον ψαρόκομπον). Πολλὰ εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς μικρᾶς στροφῆς. Τὸ περίγραμμα τοῦ κρανίου ἀριστερὰ εἶναι ἐλευθέρως ἀνεπτυγμένον καὶ περιορισμένον δεξιὰ, ὅπως εἶδομεν νὰ συμβαίνει τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ μέτωπον. Ἐπειτα κατωτέρω τῆς ταινίας ἀριστερὰ βλέπομεν τὸ περίγραμμα καμπτόμενον κατὰ τὸ τρίτον τοῦ ὕψους νὰ ἀπλώνεται κατόπιν τοξοειδῶς πρὸς τὰ κάτω καὶ διαφορετικὸν ἐντελῶς νὰ εἶναι δεξιὰ. Ὁ μεσαῖος κάθετος διαχωρισμὸς ὑπὸ τὴν ταινίαν μεταξὺ ἑξ βόστρυχῶν δεξιὰ καὶ ἀρι-

στερὰ εἶναι ἐν τούτοις, ὅπως καὶ ὁ ὑπεράνω ἠράκλειος δεσμός, μικρὸν μετατοπισμένος, ὥστε τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ μέρος νὰ εἶναι κατὰ τι πλατύτερον. Καὶ ὁ λόγος τούτων τῶν διαφορισμῶν δὲν εἶναι ἄδηλος. Μὲ τὴν στροφὴν καὶ μικρὰν ἀνάνευσιν τῆς κεφαλῆς ἢ μᾶζα τῶν μαλλιῶν ἀριστερά, ὀλιγώτερον ἐσωτερικῶς στηριζομένη, χύνεται ραγδαί-

Εἰκ. 74.

τερον πρὸς τὰ κάτω καὶ ἔξω, ὅπου σακκουλιάζει, ὡς θὰ ἐλέγομεν, τὸ μέσον τοῦ ὀπισθίου κρανίου μετατοπίζεται ἀριστερά, ὅπως τοῦτο ἐκφράζουν ὁ δεσμός καὶ ἡ μεσαία κάθετος, τὸ δὲ πλατύτερον πρὸς τὰ δεξιὰ μέρος μετὰ τὴν σχηματικὴν κατὰ τὴν βᾶσιν καμπύλωσιν ἀναβαίνει τοῦ λοιποῦ σχεδὸν ὄρθιον.

Σημαντικὸν εἶναι, ὅτι ὅλα τὰ περιγράμματα, ὑπὲρ τὴν ταινίαν καὶ κάτω, ὡς καὶ ἡ μεσαία γραμμὴ κανονίζονται σύμφωνα μὲ τὴν μικρὰν στροφὴν, ἀλλ' ἐκπληκτικώτερον

εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὅλοι οἱ μνημονευθέντες μετασχηματισμοὶ διαπιστώνονται καὶ πραγματοποιοῦνται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν μὲ τὰς καθέτους καὶ ὀριζοντίας σειρὰς καὶ μὲ ὅλους τοὺς συσχετιζομένους ὑπερτριακοσίους ἀστραγάλους. Δὲν εἶναι ἄνευ λόγου, ὅτι ἡ πρώτη πρὸς τὰ δεξιὰ κάθετος βοστρυχοειδῆς σειρὰ καταπίπτει μὲ ἡμισὺν ἀστράγαλον βαθύτερον ὄλων. Αἱ ἑκατέρωθεν γεινιάζουσαι στέκουν ὑψηλότερα καὶ ἔντονότερον ἢ πρὸς ἀριστερά, διαφορετικὴ δὲ εἶναι ἡ συσχέτισις τῶν βοστρύχων μεταξύ τῶν δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ὅπως ἀντὶ πολλῶν λόγων διδάσκουν αἱ συνδέουσαι τὰ κέντρα τῶν ἀστραγάλων γραμμαί. Ἔτσι οἱ ὀριζόντιοι κυματισμοὶ ἀριστερὰ μετὰ τὴν ἀνύψωσιν ἐπὶ τῆς πρώτης σειρᾶς καταπίπτουν ἔπειτα μετριώτερον κάτω καὶ ἔντονότερον ἐπάνω. Ἀντιθέτως δεξιὰ ἡ κατάπτωσις εἶναι ἀπαλή καὶ ἐν τέλει γίνεται προσπάθεια πρὸς ἀνύψωσιν καὶ ἰσορροπήσιν. Ὑπὲρ τὴν ταινίαν ἡ κατωτάτη σειρὰ εἶναι ἐπίσης ἡ πρώτη πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀλλὰ τώρα ἀνυψώνεται περισσότερο ἢ δευτέρα καὶ τρίτη, μεθὸ ἀκολουθεῖ ραγδαία κατάπτωσις σύμφωνα μὲ τὸν συστελλόμενον ὀπτικῶς ὄγκον τῆς κεφαλῆς, ἐνῶ ἀριστερὰ ἡ ἀνύψωσις περιορίζεται εἰς τὴν πρώτην σειρὰν καὶ ἀκολουθεῖ ὁμαλὴ κατάπτωσις μὲ σειρὰς παραλλήλους πρὸς τὸ τοξοειδὲς περίγραμμα. Ἐπειδὴ τίποτε δὲν εἶναι ἀδικαιολόγητον κατὰ τὴν διάθεσιν τῶν ὀριζοντίων καὶ καθέτων σειρῶν ἢ ζωηρὰ προώθησις τῆς δευτέρας καὶ τρίτης σειρᾶς δεξιὰ ὀφείλεται ὄχι μόνον εἰς τὴν πηγὴν ὄλων τῶν μεταβολῶν, τὴν στροφὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι, ὡς εἶδομεν, τὸ δεξιὸν μέτωπον εἶναι ταπεινότερον καὶ καταβαίνουν βαθύτερα οἱ σχετικοὶ βόστρυχοι.

Καταπληκτικὸν πράγματι εἶναι τὸ πέλαγος τῶν πειθαρχουσῶν καὶ ἀμετρήτων τούτων γεωμετρικῶν μορφῶν. Παρὰ τὴν αὐτοτέλειάν των οἱ μεγάλοι ἄδροι ἀστράγαλοι συνάπτονται ρυθμικῶς μεταξύ των εἰς πολύφωνον ἀρμονικὴν μελωδίαν, ὑπερβάλλουσαν κατὰ πολὺ τὴν ἀπλὴν ἐξεικόνισιν τῆς στροφῆς καὶ αἰρομένην εἰς τὸ ὕψος τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Τῷ ὄντι πρὸ τῆς ἀπροσδοκῆτος πλουσίας εἰκόνας παρέχεται καλὴ εὐκαιρία νὰ ἐκτιμήσωμεν εἰς βάθος τὴν ἀπόστασιν μεταξύ ἔργων, ἐπαινουμένων διὰ τὴν ἀκριβῆ μίμησιν καὶ τὸ «ἀπαράλλακτον», καὶ τῶν γνησίων καλλιτεχνικῶν ἔργων. Τὰ τελευταῖα ταῦτα εἶναι πνευματικὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου ἰδιότυπα. Χωρὶς νὰ ἀποσπῶνται ἐντελῶς ἀπὸ τῆς φυσικῆς πραγματικότητος ἀκολουθοῦν παραλλήλους ἰδιαιτέρους δρόμους καὶ παίρνουν πολλὴν διαύγειαν ἐκ τῶν σχημάτων καὶ σταθερὰν καὶ ἀδιάλειπτον κίνησιν ἐκ τῶν ρυθμῶν¹.

Ἐν τούτοις ἡγνοήθη ἡ ἀνωτέρω πλουσία εἰς κίνησιν εἰκῶν καὶ ἀπὸ τὸν ὀνομαστότερον ἔτι ἐρευνητὴν τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης καὶ πρῶτον ἐκδότην τῆς κεφαλῆς, τὸν Ἑρνέστον Buschor. Ἄν καὶ ἐπλανήθη οὗτος κατ' ἀρχὰς ἐκλαβὼν τὴν κεφαλὴν ὡς ἀνήκουσαν εἰς Σφίγγα, ὅμως μὲ τὸν οἰκεῖον εἰς αὐτὸν ἐνορατικὸν ἐνθουσιασμὸν βαθειὰ ἠσθάνθη τὴν μεγαλειώδη ἐντύπωσιν ἐκ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων, τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ προσώπου καὶ τῶν τριγώνων τῶν παρεῶν, καθέτων ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ὀπισθεν κόμης καὶ εὔρε τὰ

¹ Περὶ τοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ σταθεροῦ στοιχείου ἰδὲ μικρὰν καλὴν μελέτην τοῦ Χρ. Καρούζου (ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ 1940 τεῦχος Χριστουγέννων). Τονίζεται ἀκόμη ἐκεῖ ἡ μεγάλη σπουδαιότης τῆς γεωμετρικῆς τέχνης καὶ ἡ γόνιμος ἐπίδρασις αὐτῆς εἰς τὴν κατοπινὴν πλαστικὴν. Τὴν σημαντικὴν ἀλήθειαν διεπίστωσεν

ὁ αὐτός, ὅταν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς κυρίας Καρούζου ρυθμίζοντες κατὰ νέον ἐνδιαφέροντα τρόπον τὴν κατάταξιν τῶν ἔργων τοῦ Ἑθν. Μουσείου ἐτοποθέτησαν τὸν μέγαν καὶ ὡραῖον ἀμφορέα τοῦ Διπύλου ὡς ἐκφραστικὴν ἐπικεφαλίδα κατὰ τὴν εἴσοδον αὐτῆς πρῶτης ἀρχαϊκῆς αἰθούσης τῶν γλυπτῶν.

δραστικώτερα ἐκφραστικὰ μέσα κατὰ τὴν περιγραφὴν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ πλαστικοῦ ἔργου (AM, 1927, 205 κέ.). Σχετικὰ μὲ τὴν κόμην ἐξῆρε βεβαίως τὸν τρόπον, καθ' ὃν καλύπτει αὕτη καὶ περιγράφει κράνιον, αὐχένα καὶ ὤμους ὡς καὶ τὴν ἐν γένει εὐγενικὴν διάρθρωσιν. Ἄλλ' οὐδὲν πλέον, πέραν τούτων. Οὔτε ἡ στροφή τῆς κεφαλῆς τοῦ ἔγινε γνωστή, οὔτε αἱ πολλαπλαῖ ἀκολουθίαι τῆς. Οὐδεὶς ἀσχολεῖται μὲ ζήτημα δι' αὐτὸν ἀνύπαρκτον, οὔτε φροντίζει νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς ἐρώτημα ποῦ δὲν ἔγινε¹. Μακρὰν ἄρα τοῦ νὰ ἐκφράσωμεν καὶ ἔχνος μομφῆς διὰ τὴν ἀγνόησιν, ὅσων ἡμεῖς ἐνταῦθα παρατηρήσαμεν, μεγάλως ἐκτιμῶμεν τὴν συμβολὴν τοῦ πρώτου ἐκδότου, ἀναγνωρίσαντος ἐπιτυχῶς καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου καὶ τὴν ποιότητα τοῦ δημιουργοῦ του. Καὶ ἂν, γράφει ἔ.ἀ. σ. 205, διετηρεῖτο δι' ἡμᾶς μόνον τὸ ὄπισθεν μέρος τῆς κεφαλῆς... θὰ ἐλέγομεν μὲ πεποίθησιν: ἐδῶ εἰργάζετο ἓνας καλλιτέχνης, ποῦ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ παριστάνῃ τὰς ἐσωτερικὰς του εἰκόνας μὲ πληρότητα καὶ διαύγειαν. Ὅπως ἐκ τούτων τῶν λόγων φαίνεται, ὁ Buschor παρὰ τὴν ἀγνόησιν τῶν ἐσωτερικῶν πολλαπλῶν ρυθμικῶν κινήσεων τῆς μάζης τῶν μαλλιῶν ὅμως ἠσθάνετο γενικῶς τὴν ἐκ τούτων γοητείαν. Καὶ δι' ἡμᾶς τώρα κατέχοντας ἤδη συνειδητὴν γνῶσιν ὄλων τούτων τῶν ἐκφραστικῶν μέσων εὐλογον εἶναι νὰ διατηρήσωμεν καθ' ἑαυτοὺς μόνιμον καὶ φωτεινὴν τὴν αὐτὴν γοητείαν.

Ἴσως ὁ πιστὸς εἰς τὴν παράδοσιν νὰ δυσκολεύεται ἀκόμη νὰ δεχθῆ, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ κούρου ὑπάρχουν οὐσιαστικαὶ ἐνδείξεις, πειστικαὶ περὶ τῆς ἀποκλίσεως. Βεβαίως οὐδεμία φωτογραφία φανερῶνει ἀρκετὰ τί συμβαίνει καὶ μόνον ἂν ἐδημοσιεύοντο ἀκριβεῖς τομαὶ κατὰ τὰς παρειάς καὶ τὸ μέτωπον, ὅπως ἐπιτυχῶς διὰ τομῶν ἔδειξε τὴν κίνησιν ἐπὶ τῆς γνωστῆς μετόπης τῶν Μυκηνηῶν ὁ G. Rodenwaldt², θὰ ἔσπευδεν ὁ κάθε δύσπιστος νὰ ἄρῃ τοὺς δισταγμούς του. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ τυχὸν ἀμφιβάλλον ὀφείλει νὰ μὴ παραβλέψῃ τὰς σαφεστάτας ἐκ τῆς κόμης ἐνδείξεις ἢ ἄλλως νὰ δεῖξῃ, ὅτι αὗται δὲν ἐσχετίζοντο μὲ κίνησιν τῆς ὅλης κεφαλῆς ἀλλ' ἀπειλοῦν ἴδιον αὐτοσκοπὸν, πρᾶγμα βεβαίως ἀδύνατον. Τοῦ καλλιτέχνου τὸ ἀέτειον βλέμμα δὲν περιέβαλλε καὶ δὲν καθώριζε μόνον τὰς μεγάλας ἐπιφανείας ἀλλὰ μὲ τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν διαμιᾶς ἐτακτοποιεῖ καὶ τὴν μικροτέραν λεπτομέρειαν. Βεβαίως ὁ καλλιτέχνης ἔβλεπεν ἀπὸ σημείου σταθεροῦ τὸ πρόσωπον καὶ τότε ἡ στρεφομένη μὲ μικροτάτην ἀνάνευσιν κεφαλὴ παρουσίαζε μέτωπον καὶ παρεϊάν, τὰ δεξιὰ, νὰ στενεύουν καὶ ὀγκώνωνται, τὸ ἐγγύτερον ἀριστερὸν νὰ ὑψώνεται, μάτια, ἄκρα ρινός, στόμα νὰ λοξεύουν, ἀλλὰ συγχρόνως ἐφρόντιζε διὰ τὴν συνέχειαν καὶ τὴν ἐναρμόνισιν τῆς προσόψεως πρὸς τὰς ἄλλας πλευράς, οὐδέποτε λησμονῶν τὴν αὐτὴν βασικὴν καὶ μορφοποιὸν ιδέαν τῆς ἐπιτρεπομένης μικρᾶς κινήσεως. Καὶ ταῦτα μέχρι τῶν ἐλαχίστων.

¹ Ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἀσχοληθέντων περὶ τὸ ἔργον ὁ G. RODENWALDT ἔ.ἀ. 354 μνημονεύει μὲν, ὅτι ἡ κεφαλὴ στρέφεται μικρὸν πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς, ἀλλ' οὐδὲν ἀναφέρει σχετικὸν μὲ τὰς συνιστώσας τὴν στροφήν μεταβολάς. Καὶ ἡ G. RICHTER παρὰ τὴν λεπτομερειακὴν ἐξέτασιν τῆς κεφαλῆς ἐν Metrop. Mus. Stud. V, 1 σ. 32 κέ. σχετικῶς σιωπᾷ.

² COROLLA LUDWIG CURTIUS 1937, 63-66, τομὴ, πίν. 8 καὶ ἐπιτυχεῖς φωτογραφίαι πίν. 10. Ὁ ἀείμνη-

στος Rodenwaldt ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἀρχαιολόγων τοῦ αἰῶνος, φίλος καὶ συνεργάτης ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ποῦ ἐπεδοκίμασε τὴν περὶ ἀνυπαρξίας τῆς μεταωπικότητος τοῦ Lange γνώμην μου, ὡς αὕτη ἐξετέθη εἰς ANT. DENKMÄLER ἔ.ἀ., καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὴν ἀνεῦρε καὶ παρέστησε τὴν κίνησιν τῆς ἐπὶ τῆς μετόπης γυναικείας μορφῆς. Ἐξωλογικῶς ὀργανικῶς (irrational-organisch) καλεῖ, ὅτι ἡμεῖς ἐδῶ ὀνομάζομεν ὀπτικὰς μορφάς.

Ἡ ὑπὲρ τὸ μέτωπον ταινία δεξιὰ φεύγει πρὸς τὰ ὀπισθεν μὲ ἀβαθῆ ἐντελῶς ἐλευθέραν καμπύλωσιν, ἀντιθέτως ἀριστερὰ ὑφίσταται δέσμευσιν ἕνεκα τῆς στροφῆς καὶ ἐλαφρὰν κάμψιν. Νέα λοιπὸν πράγματα, πολλὰ καὶ ὠραῖα, μᾶς ἀποκαλύπτονται μὲ τὴν εὐτυχή καὶ γόνιμον ὑπόθεσιν τῆς κινουμένης μετωπικότητος. Ὀφείλομεν διὰ τοῦτο νὰ παρακολουθῶμεν μὲ τὴν μεγαλυτέραν προσοχὴν τὰς προθέσεις τῶν παλαιῶν καλλιτεχνῶν καὶ νὰ μὴ ματαιώνωμεν τὰ ἐπιτεύγματά των εἴτε μὲ τοποθέτησιν ἀδιάφορον ἐπὶ τῶν βάθρων, εἴτε — πρᾶγμα συχνότατον καὶ ὀλέθριον — μὲ τὴν ἀνεπαρκῆ ἢ πλημμελῆ φωτογραφίαν.

Παρὰ ταῦτα οἱ διστακτικοὶ θὰ εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐπέχουν, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ δύο ἢ τριῶν μεμονωμένων παραδειγμάτων. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τῆς ἰδιαζούσης κινήσεως τῆς συνδυασμένης μὲ τὴν μετωπικότητα εἶναι γενικώτατον καὶ ἀνεξαίρετον καθ' ὅλην τὴν ἀρχαϊκὴν πλαστικὴν. Εἰς τὸ καίριον ζήτημα θὰ ἐπανέλθωμεν καὶ πάλιν ἀφοῦ προηγουμένως μετὰ τὸν ἀρχαιότερον¹ ἐξ ὧν ἔχομεν κοῦρον τοῦ Διπύλου ἐξετάσωμεν καὶ ἓνα ἄλλον, ἀκέραιον τοῦτον διατηρούμενον καὶ κατὰ μίαν γενεὰν νεώτερον.

Ο ΚΟΥΡΟΣ ΤΗΣ ΒΟΛΟΜΑΝΔΡΑΣ

Ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων ἀγαλμάτων τοῦ εἴδους εἶναι ὁ ἀττικὸς κοῦρος, πού ὀνομάζεται μὲ τὸν τόπον τῆς εὐρέσεως, τὴν Βολομάνδραν ἢ τὰ Καλύβια Κουβαρᾶ κατὰ τὰ Μεσόγεια τῆς Ἀττικῆς². Σύγχρονος μὲ τὸν κορινθιακὸν κοῦρον τῆς Τενέας, περὶ τὸ 570 π. Χ., εὐρέθη, ὅπως καὶ ἐκεῖνος παρὰ τάφους, ὥστε καὶ οἱ δύο ἐσήμαινον ἀναθήματα εἰς «ἱερὰ κεκμηκότων» καὶ συνάμα ἦσαν συμβολικαὶ εἰκόνες ἐνταφιασθέντων. Ἐπιτάφιος ἐπίσης ἦτο ὁ προορισμὸς καὶ τριῶν ἄλλων κούρων εὐρεθέντων εἰς ὠριαίαν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Βολομάνδρας, τοῦ τῆς Ν. Ὑόρκης καὶ δύο ἄλλων νεωτέρων, ἐν οἷς ὁ ἐξαίρετα διατηρούμενος Ἀριστόδικος. Ἡ διατήρησις ἐκτὸς τῶν ἄκρων χειρῶν καὶ ποδῶν³ εἶναι καλὴ καὶ εὐκολύνει τὴν μελέτην τοῦ βασικοῦ τύπου ὡς πρὸς τὴν στάσιν καὶ τὰς συναφεῖς λεπτομερείας. Καὶ αἱ δύο φωτογραφίαι, *εικ. 75, 76*, εἰλημμένοι ἐκ γυψίνου ἐκμαγείου δὲν εἶναι μὲν ἰδεώδεις, ἀλλ' ὅμως παρέχουν πολλὰς πληροφορίας σχετικὰς μὲ τὰς ἐπὶ μέρους κινήσεις, ὅπως ταύτας οὐδέποτε παρουσίασαν αἱ προηγηθεῖσαι ἀπεικονίσεις.

Κατὰ τὴν ἀνεκαθεν ἐπικρατήσαν ἀντίληψιν ὁ ἀρχαϊκὸς κοῦρος, ἂν καὶ προβάλλει τὸν ἀριστερὸν πόδα, στηρίζεται ἐξίσου καὶ ἐπὶ τῶν δύο ποδῶν καὶ διὰ τοῦτο

1 Κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ 1932, ANT. DENKM. ἔ.ἀ. σ. 100 συνεμεριζόμεν ἄκομη τὴν πλάνην τοῦ Buschof, ὅτι πρόκειται περὶ κεφαλῆς Σφιγγός, ἀλλ' ὅχι καὶ τὴν γνώμην του, ὅτι ἡ κεφαλὴ τοῦ Διπύλου εἶναι χρονικῶς ὑστερωτέρα τοῦ κούρου Α τοῦ Σουνίου. Τὴν αὐτὴν χρονικὴν σειρὰν ὑπεστήριξε διὰ μακρῶν καὶ ἡ G. RICHTER, Metrop. Mus. Stud. ἔ.ἀ. σ. 31 κέ.

2 Διεσώθη ἐκ χειρῶν ἀρχαιοκαπήλων καὶ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ ἐν ΑΕ. 1902 43 κέ.

3 Ἡ βλάβη κατὰ τοὺς πόδας ἔγινεν αἰτία κακῆς συμπληρώσεως καὶ ἐσφαλμένης ὀρθώσεως τοῦ ἀγάλ-

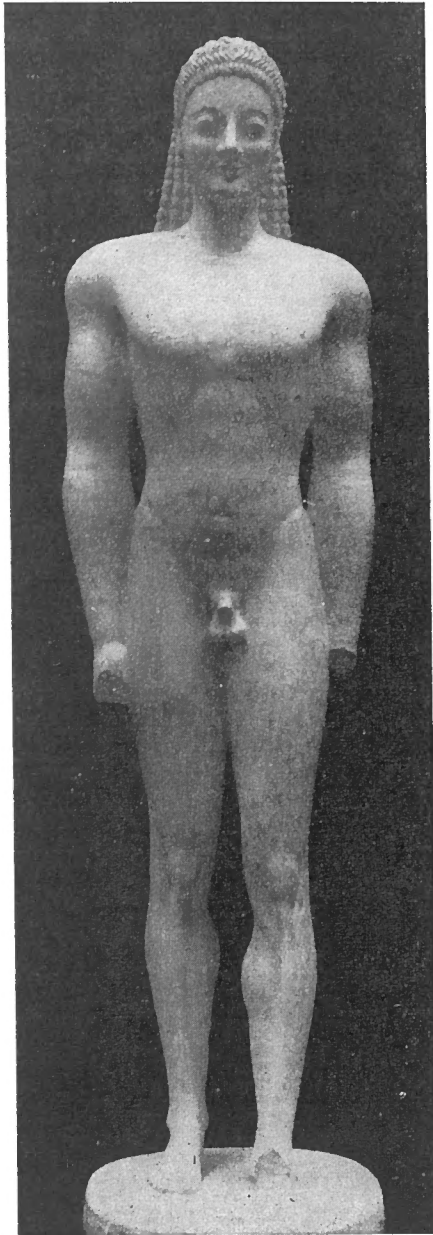
ματος ὑπὲρ τὴν νεωτέραν δισκοειδῆ βάσιν. Ἐτοποθετήθη δηλαδὴ τοῦτο μὲ κλίσιν τοῦ ἀνωτέρου σώματος πρὸς τὰ ὀπίσω, ὥστε ἡ ὠμοπλάτη νὰ ὑπερβαίῃ τὸ ἐπίπεδον τῶν γλουτῶν καὶ ἡ κατατομὴ τοῦ προσώπου ἐμπρὸς νὰ ὑπολείπεται τῆς ἐξογκώσεως τοῦ στήθους, ἐνῶ κανὼν εἶναι ἐπὶ τῶν παλαιότερων κούρων, ἐν οἷς καὶ ὁ τῆς Βολομάνδρας, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ἡ G. RICHTER, Metr. Mus. St. ἔ.ἀ. σ. 38, ἡ κατατομὴ τοῦ προσώπου νὰ προέξη κατὰ τι τοῦ στήθους. Βέβαια κατὰ τὴν νέαν τοποθέτησιν θὰ ἀποφευχθοῦν τὰ παλαιότερα λάθη.

τὰ πέλματα πατοῦν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Κατενοεῖτο, ὅτι τοῦτο ἦτο ἀφύσικον, ἀλλὰ παρεχωρεῖτο ἢ ἄδεια εἰς τοὺς ἀρχαίους τεχνίτας νὰ καθυστεροῦν, ἐπειδὴ δῆθεν εἶχον τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἐποχῆς των καὶ κατέφευγον εἰς τὴν εὐκολωτέραν παράταξιν τῶν μορφῶν ἀντὶ τῆς φυσικῆς συντάξεως. Εἰς τὴν παρανόησιν συνετέλεσε πολὺ ἡ κακὴ παλαιότερα συνήθεια, τὰ ἀγάλματα νὰ τοποθετοῦνται ἐγγὺς τοίχων, ὥστε νὰ ἀποκρύπτεται ἡ σημαντικὴ καὶ σχετικῶς μὲ τὴν ἐνότητα τοῦ συνόλου ἀνωτέρα ὀπισθία ὄψις καὶ συνήθως νὰ μένη ἄγνωστος ἢ πλημμελῶς νὰ φωτογραφῆται. Πόσον σημαντικὴ εἶναι ἡ ὀπισθεν ὄψις τοῦ κούρου πείθει ἀμέσως καὶ ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τῶν φωτογραφιῶν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πολυσήμαντον ἐμπροσθίαν ἢ ῥαχιαία εἰκὼν διὰ τὸ εἰς πλάτος ἀδιατάρακτον τονίζει τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημα καὶ χωρὶς δυσκολίαν ἐμφανίζει ἀμέσως τὴν ἀπόκλισιν τῆς κεφαλῆς. Ἐν ἄλλο σημαντικὸν χαρακτηριστικόν, κοινὸν εἰς ὅλους τοὺς κούρους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων, τοῦ τῆς Ν. Ὑόρκης καὶ τοῦ Σουνίου μέχρι τῶν νεωτέρων, φανερόν ἐπὶ τῆς εἰκόνας εἶναι ἡ διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν θέσιν καὶ τὴν μορφήν ἐκατέρου ἐκ τῶν γλουτῶν. Ὁ τοῦ προβαλλομένου σκέλους χαλαρώτερος καταβαίνει βαθυτέρον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν στρογγυλευόμενον δεξιόν, πὺ ἀναβαίνει. Τοῦτο σημαίνει ὅτι, τὸ δεξιὸν σκέλος δέχεται μεγαλύτερον βάρος ἐκ τοῦ σώματος καὶ τὸ ἀριστερὸν πολὺ μικρότερον. Ἀντίθετα κατὰ τὴν πρόσοψιν τὸ κύριον βάρος μεταφέρεται ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους, πὺ ἀποβαίνει κάθετον, καὶ τὸ δεξιὸν κλίνει πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἐλαφρώνεται. Ἐχομεν ἄρα δύο στάσεις, ὀπίσω καὶ ἐμπρὸς, ἀντιφατικὰς, ἐπειδὴ ἀνήκουν εἰς διαφόρους χρόνους, καὶ εἰς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα ἀδύνατον εἶναι νὰ συνυπάρχουν, οὔτε διορθώνει τὴν ἀντίφασιν ἢ μικρὰ προβολὴ καὶ ἡ βαθμιαία κλίσις πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἢ ἀρχίζουσα κάτω ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πτέρνας. Ἄλλ' ἢ συνύπαρξις ἑτεροχρόνων κινήσεων εἶναι ἄριστα δυνατὴ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν πνευματικὸν μας κόσμον, ὡς περὶ τούτου καὶ παλαιότερον ἔγινε λόγος, πολλὰ δὲ παραδείγματα ὄχι μόνον ἐκ τῆς ἀρχαίῃς τέχνης ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ 5^{ου} καὶ 4^{ου} αἰῶνος δυνάμεθα νὰ μνημονεύσωμεν, καθ' ἃ ἡ συμπαράστασις παλαιότερων καὶ νεωτέρων κινήσεων οὐδέποτε σημαίνει ἀδυναμίαν, ἀλλὰ τούναντίον αἰσθητικὴν ἀξίαν σημαντικὴν¹. Ἐπὶ τοῦ κούρου συνάπτονται δύο στάσεις διαδοχικαί, ὅμοιαι καὶ διαφορετικαί, εἰς τάξιν ῥυθμικὴν, ὅτε καὶ τὰ δύο μέλη ἐξαίρονται καὶ ἡ συνυπονοουμένη κίνησις ἐνέχει διάρκειαν. Ἐτσι ὁ ἰστάμενος νέος ἐπιζητεῖ συγχρόνως συσχέτισιν² μὲ τὸν ἄλλον κόσμον. Πῶς δὲ γίνεται ἡ συσχέτισις;

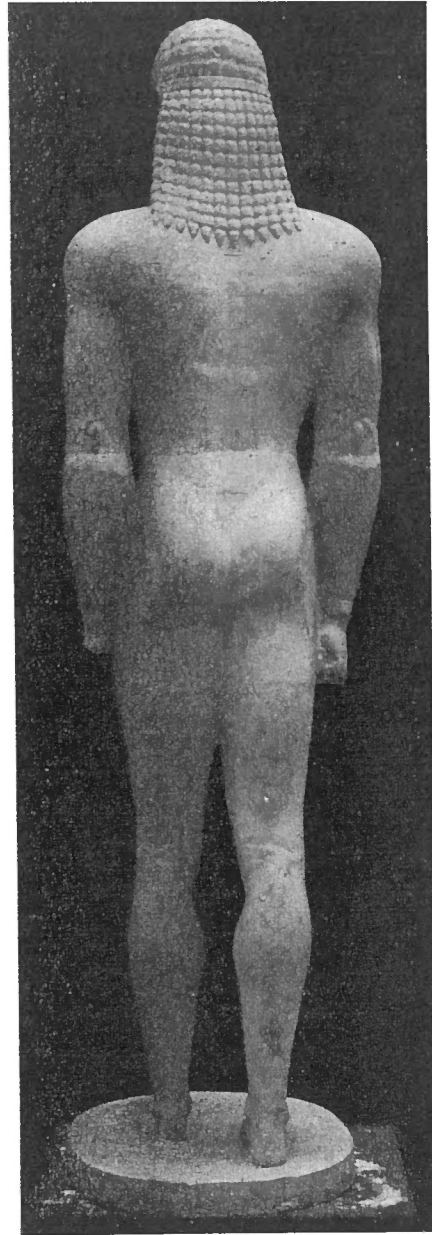
1 Καὶ ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ κούρου ἂν ἀποβλέσωμεν εἰς τὸν βραχίονα, τὸν πῆχυν μὲ τὴν σχεδὸν ὑπίαν θέσιν του (supine position) καὶ τὴν ἄκραν χεῖρα θὰ βεβαιωθῶμεν, ὅτι δὲν εἶναι ταῦτα εἰκόνες σύγχρονοι. Βέβαια σὺν τῷ χρόνῳ φθάνουν εἰς τὸν συγχρονισμόν τῶν κινήσεων, ἀλλ' ὁ ψυχολογικὸς νόμος καθ' ὃν αἰσθανόμεθα τὴν κίνησιν καὶ τὴν παριστάμενον μένει ἀκατάλυτος. Σημειώσωμεν τρία παραδείγματα ἐκ τοῦ 5^{ου} καὶ 4^{ου} αἰῶνος εἰς διαπίστωσιν. 1. Τὸ ἄνετον σκέλος δὲν εἶναι ἀναγκαίως ὁμόχρονον πρὸς τὴν βεβαίαν στάσιν τοῦ Δορυφόρου. 2. Οἱ πόδες τοῦ Ἀπόλλωνος συνομιλοῦντος καὶ στρεφόμενου πρὸς τὸν Πυσειδῶνα ἐπὶ τῆς Ζωοφόρου διατηροῦν μέγα μέρος τῆς παλαιότερας τῆς στροφῆς πλαγίας θέσεως. 3. Ὁ ζωνηρῶς ἀνυψούμενος δεξιῶς

βραχίων τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Ὀλυμπίας δὲν συμπαράσκει καὶ δὲν τροποποιεῖ ἀρκετὰ τὴν περιοχὴν τοῦ ὁμωνύμου στήθους. Ὅτι τὰ αὐτὰ ἰσχύουν πάντοτε μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων ἀπέπτυξε καὶ θεωρητικῶς ὁ Rodin εἰς τὸ γνωστὸν βιβλίον τοῦ GSELL *L'art* (σχετικὰ μὲ τὸ ἔργον *L'homme qui marche* κλπ.).

2 Ὁ H. SCHRADER εἰς τὸ ὠραῖον μικρὸν βιβλίον του, *Archaische griechische Plastik*, πρῶτος, καθόσον γνωρίζω, ἐξέφερε τὴν γνώμην, ὅτι ὁ κούρος μὲ τὴν προβολὴν τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν ἄλλον κόσμον (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ παρόμοια Αἰγυπτιακὰ ἔργα μὲ μεγάλην προβολὴν ἄλλ' ἀδιάφορον τὸ λοιπὸν σῶμα). Ἄλλὰ πέραν τῆς ἀπλῆς παρατηρήσεως δὲν ἠσχολήθη.

Εἰκ. 75.

Εἰκ. 76.

Τὸ προβαλλόμενον σκέλος καὶ μαζὶ τὸ ὄλον σῶμα δὲν προάγεται κατὰ διεύθυνσιν κάθητον, ὅπως θὰ ἀπῆτει ἡ ἀκριβῆς μετωπικὴ παράστασις, ἀλλ' ὑπὸ γωνίαν μικρὸν ἀλλὰ σαφῶς ἀφισταμένην τῆς ὀρθῆς φέρεται ἢ ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ τοῦ θεατοῦ. Ἡ αὐστηρῶς μετωπικὴ κατεύθυνσις θὰ ἠνάγκαζε τὸν νέον νὰ βλέπῃ εἰς τὸ κενὸν καὶ τὸν περιώριζεν εἰς πλήρη οὐδετερότητα, ὥστε νὰ μὴ σχετίζεται μὲ τίποτε ἐκ τοῦ λοιποῦ κόσμου. Ἄλλ' οὐδὲν τοιοῦτον παράδειγμα εὐρέθη μέχρι τοῦδε, ἔρεισμα ὕστατον τῆς μετωπικῆς θεωρίας καί, καθόσον μὲ βεβαιότητα κατέχομεν ἤδη τὸν γενικὸν τύπον, οὔτε θὰ εὐρεθῆ.

Ὁ κοῦρος τῆς Βολομάνδρας κινεῖται πρὸς τὰ ἀριστερὰ του ὅχι μόνον μὲ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν, ὡς ὁ τῆς Ν. Ὑόρκης, ἀλλὰ μὲ ὀλόκληρον τὸ σῶμα, ὡς ὁ τῆς Τενέας καὶ τοῦ Ὁρχομενοῦ. Καὶ τὰ δύο σκέλη ἀποκλίνουν πρὸς τὰ δεξιὰ, ὅπως τοῦτο δηλώνεται ἐκ τοῦ σχετικῶς μεγάλου μεταξὺ των ἀνοίγματος καὶ πλὴν ἄλλων ἐκ τῆς χαρακτηριστικῆς θέσεως τῆς ἐπιγονατίδος, ἐπειδὴ καὶ εἰς τὸ δεξιὸν καὶ ἐμφανέστερον εἰς τὸ ἀριστερὸν πλαγιάζει αὕτη πρὸς τὰ δεξιὰ. Ὁ κορμὸς κάμπτεται πρῶτον κατὰ τὴν ὀσφὺν πολὺ ἐλαφρὰ καὶ στρέφεται ἀκολουθῶς πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ ἀποτελέσματα: 1) τὴν διαφορὰν τοῦ περιγράμματος δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ 2) τὴν καμπύλωσιν τῆς χωριστικῆς γραμμῆς τοῦ ἀριστεροῦ ἰσχίου 3) ὅτι τὸ θωρακικὸν τόξον ὑψωνόμενον πέραν τῆς μέσης γραμμῆς (*linea alba*) μετασχηματίζεται σύμφωνα μὲ τὴν στροφὴν 4) ὅτι καταπίπτει ἔμπροσθεν ὁ ἀριστερὸς ὤμος κατὰ 25 χιλιοστὰ ἐν σχέσει πρὸς τὸν δεξιὸν πού γίνεται μακρότερος, μαζεύεται δὲ ὁ ἀριστερὸς βραχίον κατὰ τὴν μασχάλην. Καὶ 5) ἡ κεφαλὴ κινεῖται ἐπίσης μὲ τσάκισμα τοῦ λαιμοῦ ἐλαφρὸν καὶ στροφὴν μετὰ κλίσεως ἀκριβῶς ὅπως ὁ κορμὸς.

Αἱ χαρακτηριστικαὶ συνέπειαι ἐπὶ τοῦ προσώπου εἶναι πολλαὶ καὶ σημαντικαί. Τὰ περιγράμματα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ διαφέρουν, τὰ ὑπὲρ τὸ μέτωπον τόξα τῆς κόμης ὑψωνονται πέραν τοῦ μέσου, ὅπως περίπου τὸ θωρακικόν, καὶ καταπίπτουν ἔπειτα ζωηρότερον. Τὴν ἐκ τῆς κλίσεως κατάπτωσιν συμμερίζονται τώρα ὅλα τὰ μικρὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς. Τὰ ἐπιμελῶς κτενισμένα βοστρυχίδια ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς καμπτόμενα ζωηρότερον καταβαίνουν καὶ ἐπίσης κλίνουν ἢ ὀφρὺς, τὸ βλέφαρον, τὸ μῆλον τῆς παρεϊᾶς καὶ τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς σιαγόνας. Κατὰ τὴν ὀπισθίαν ὄψιν ἐκ τοῦ περιγράμματος τῆς πλουσίας κόμης εὐχερῶς ἀναγνωρίζομεν τὴν στροφὴν καὶ κλίσιν τῆς κεφαλῆς, ἔπειτα τὴν πρὸς τὰ ὀπίσω φορὰν τῆς ἀριστερᾶς ὠμοπλάτης, τὴν διαφορὰν τοῦ περιγράμματος τοῦ κορμοῦ, τῶν γλουτῶν καὶ τὸ ἀνοίγμα ἕως ἐπάνω μεταξὺ τῶν σκελῶν.

Ἐν ἄλλο πλῆθος μικρῶν μεταβολῶν καὶ κινήσεων ἀφανῶν διαπιστώνομεν, ἂν παραβάλωμεν τὰς δύο εἰκονιζομένας ὄψεις. Ἐπειδὴ ἐκ τῶν χειρῶν ἡ δεξιὰ ἐκτείνεται καθέτως ὁ μεταξὺ βραχίονος καὶ ἀντιβραχίου κόλπος καταβαίνει, ὁ δὲ ὀπισθεν ἀγκῶν ἀνέρχεται. Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει ἐπὶ τῆς ἄλλης χειρὸς τῆς καμπτομένης κατὰ τὸν ἀγκῶνα. Τώρα ὁ κόλπος ἀναβαίνει καὶ κατέρχεται ὁ ἀγκῶν. Ἐπειτα διὰ τὴν αὐτὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν δύο χειρῶν, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τὸ ἀνώτατον ἄκρον τοῦ ἀνοίγματος τῆς μασχάλης εἶναι ὑψηλότερον καὶ ὀπισθεν χαμηλότερον παρὰ εἰς τὴν ἀπέναντι. Σπουδαιότερα διαφορὰ εἶναι ἡ κατὰ τοὺς ὤμους. Ὡς εἶδομεν ὁ ἀριστερὸς καταπίπτει ἔμπροσθ 25 χιλ. ἀλλ' ὀπισθεν ἀντιστρέφεται ἡ σχέσις καὶ ὁ ἀριστερὸς γίνεται ὑψηλότερος.

Ταῦτα πάντα διαφεύγοντα ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει τὴν προσοχὴν διαπιστώνουν δύο πράγματα· πρῶτον, ὅτι ὁ καλλιτέχνης γνώστης ἀκριβῆς τοῦ γυμνοῦ νεανικοῦ σώματος παρακολουθεῖ ἄγρυπνος πᾶσαν δηλωτικὴν ζωῆς κίνησιν καὶ δεύτερον γνωρίζει μὲ πολλὰς συμφώνους πρὸς ἀλλήλας μικρὰς κινήσεις νὰ παριστάνῃ ἐνεργῶς τὴν ὠρισμένην κατεύθυνσιν καὶ τὴν συσχέτισιν πρὸς τὸν ἄλλον κόσμον. Μάλιστα κατορθώνει μὲ τὸν συντονισμόν πολλῶν μικρῶν στοιχείων νὰ ἐπιτύχῃ καὶ πλήρη ψυχικὴν ἔκφρασιν. Ὅταν τὸ καταυγαζόμενον μὲ τὸ μειδίαμα τῆς ἀνθηρᾶς ζωῆς πρόσωπον κλίνη ἐλαφρῶς καὶ τὸ ἀριστερόν βλέφαρον μαζί μὲ ἄλλα μέτρια χαμηλώνῃ, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ αἰσθανθῇ ὁ παριστάμενος τὸ συμπαθέστατον βλέμμα τοῦ νεανίου ὡς τινα χαιρετισμὸν καὶ φιλικὴν πρόσκλησιν ἢ πρόκλησιν εἰς κάποιον ἀγῶνα.

Ἦδη πολλάκις ἐξεθέσαμεν κατὰ τὴν ἐπίμονον καὶ λεπτομερειακὴν ἐξέτασιν τριῶν παραδειγμάτων ἐκ τῆς πλουσίας εἰς πρωτότυπα ἔργα ἀρχαϊκῆς τέχνης, πῶς τὰ μικρὰ καὶ σχεδὸν ἀφανῆ ἐκφραστικά μέσα σημαίνουν τὸ μέγα μυστικὸν τῆς καλλιτεχνικῆς ἐπιτυχίας. Εἶναι ἀνάγκη νὰ τηρηθῇ ἄθικτος ἡ μεγάλη μετωπικὴ εἰκὼν, ἀλλὰ νὰ ζωογονηθῇ μὲ τὴν ἐπιτροπομένην ἀνάλογον κίνησιν, εἶναι δὲ ἡ κίνησις αὐτὴ ἐνίοτε εὐδιάκριτος καὶ ἐμφανῆς — κόμη, γόνατα, ἄκραι χεῖρες καὶ πόδες — ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ὅπου εἶναι σιγαλὴ καὶ δυσεξακριβῶτος ἐπειδὴ ἀπλώνεται παντοῦ καὶ εἰς τὰς τέσσαρας κυρίας ἀπόψεις, ὅπου διὰ τὴν μετωπικότητα τίποτε δὲν ἀποκρύπτεται, ἀποβαίνει αἰσθητὴ καὶ μεγαλειώδης. Ὅπως εἶδομεν, μὲ τὴν μετωπικὴν ἀκίνησιαν καὶ τὴν κίνησιν τῆς ζωῆς ἐξασφαλίζεται ἡ συγκρότησις διμελοῦς ῥυθμοῦ, σημαίνοντος ἀκοίμητον ἔντασιν καὶ διάρκειαν. Καὶ ἡ ὁμοιότης τούτου τοῦ φαινομένου πρὸς ὅσα παρατηρήσαμεν σχετικὰ μὲ τὰς κεραμώσεις καὶ τὰς λοιπὰς λεπτότητας τῆς μεγάλης ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι καταφανῆς καὶ πλήρης. Ἡ μόνη ὑπάρχουσα διαφορὰ εἶναι ἡ αὐτονόητος διαφορὰ κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ οὐδὲν πλεόν.

Δὲν ἦτο ἄνευ λόγου ἡ ἐκλογή καὶ τῶν τριῶν ἐξετασθέντων γλυπτῶν ἐκ τοῦ κύκλου τῶν κούρων. Κυριώτατον μέλημα τῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς ἦτο, πῶς νὰ παρασταθῇ κατ' ἀξίαν τὸ πρῶτιστον τοῦτο ἰδανικὸν τῶν Ἑλλήνων, τὸ νεαρὸν ἀνδρικὸν σῶμα, ὁ ἀνδρόπαις¹. Δὲν παρημελήθη ἡ παράστασις τῶν κορῶν, ἀλλὰ πάντως τὸ θέμα ἦτο δευτερώτερον. Ἡ παράστασις διὰ ταῦτα τοῦ γυμνοῦ νεανικοῦ σώματος ἔχει κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὴν ὅλην Ἑλληνικὴν πλαστικὴν καὶ ἡ σπουδὴ τῶν ἀρχαϊκῶν κούρων σχετικὰ μὲ τὴν σημαντικὴν λεπτομέρειαν τῆς κινήσεως, ποὺ ἐδῶ ἐξετάζομεν, εἶναι συγχρόνως σχετικὴ καὶ διαφωτιστικὴ καὶ διὰ τὰς κόρας, τὰ καθήμενα ἀγάλματα, τὴν Νίκην τῆς Δήλου καὶ παρόμοια, τὰ ἀνάγλυφα ὡς τὸ ἐπιφανέστατον δυτικὸν ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τῆς κερκυραϊκῆς Ἀρτέμιδος. Τὸ νὰ ἐπεκταθῶμεν ἔστω σύντομα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν πολλῶν καὶ σημαντικῶν τούτων γλυπτῶν ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὰ πλαίσια τῆς πραγματείας. Οὔτε τοὺς διαφόρους κούρους μέχρι τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος, τὴν χρονικὴν των τοποθέτησιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν θὰ μελετήσωμεν, ἀλλὰ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ τὸ ζήτημα τῆς πρώτης γενέσεως τοῦ τύπου καὶ ἀκόμη, ἐπειδὴ ἰδιαιτέρως σχετίζεται μὲ τὴν παροῦσαν ἔρευναν, τὸ ζήτημα, ποίαν εἶχεν ἀπήχησιν τὸ καλλιτεχνικὸν τοῦτο κατόρθωμα εἰς τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὴν γραπτὴν παράδοσιν τῶν παλαιῶν.

1 ΑΙΣΧΥΛ. Ἐπὶ ἐπὶ Θήβας 533. ΣΟΦΟΚΛ. Frg. 619. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ Frg. 53 d.

Ο ΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΚΟΥΡΟΥ ΚΑΙ Ο ΔΑΙΔΑΛΟΣ

Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους ἀκούομεν συνεχῶς φωνὰς θανμασμοῦ διὰ τὴν τέχνην τοῦ Δαιδάλου, τοῦ μυθικοῦ γενάρχου τῶν καλλιτεχνῶν, ἀνάγοντος τὴν καταγωγὴν του εἰς τὸν Ἥφαιστον. Συγκεκριμένως αἱ σχετικαὶ εἰδήσεις τῆς γραπτῆς παραδόσεως συμφωνοῦν εἰς τὴν ἐξηγησίαν τοῦ μύθου, καθ' ὃν ὁ Δαίδαλος κατασκεύαζεν ἔργα κινούμενα αὐτομάτως, ὅπως ὁ Ἥφαιστος, κατὰ ἓνα τρόπον, πὺν κατήντησε φιλολογικὴ κοινοτοπία. Ἀντὶ τῶν πολυαρίθμων περιγραφῶν τῶν συγγραφέων, τῶν σχολιαστῶν καὶ τῶν λεξικογράφων (OVERBECK *Schriftquellen*, 119-142) παραθέτομεν τὶ σχετικῶς λέγει ὁ ΔΙΟΔΩΡΟΣ IV, 76: «Κατὰ δὲ τὴν τῶν ἀγαλμάτων κατασκευὴν τοσοῦτο τῶν ἀπάντων ἀνθρώπων διήνεγκεν (Δαίδαλος) ὥστε τοὺς μεταγενεστέρους μυθολογῆσαι περὶ αὐτοῦ διότι τὰ κατασκευαζόμενα τῶν ἀγαλμάτων ὁμοιότατα τοῖς ἐμπύχοις ὑπάρχειν.... πρῶτος δὲ ὁμματοῦσας καὶ διαβεβηκότα τὰ σκέλη ποιήσας, ἔτι δὲ τὰς χεῖρας διατεταμένας ποιῶν εἰκότως ἐθαυμάζετο παρὰ τοῖς ἀνθρώποις». Συχνοτάτη εἶναι ἐν γένει ἡ μνεία, ὅτι ὁ Δαίδαλος παρέστησε τὰ ἔργα του μὲ σκέλη ἀνοικτὰ (διαβεβηκότα) καὶ ὄχι, ὅπως παλαιότερα ἦσαν *σύμποδα*, μὲ κλειστὰ δηλαδὴ σκέλη. Ἡ παρατήρησις εἶναι βεβαίως γενικὴ, ἀλλὰ πρωτίστως δέον νὰ υποτεθῆ, ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὰς συχνὰς εἰκόνας τῶν γυμνῶν νέων. Μάλιστα, ὅτι τὰ διαβεβηκότα σκέλη δὲν παρίσταναν βάδισμα, ἀλλὰ κίνησιν προαγγέλλουσαν αὐτό, ἔχομεν σημαντικὴν μαρτυρίαν τοῦ Φιλοστράτου, τελειῶς ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν πραγματικὴν ἐν κινήσει στάσιν τῶν κούρων. Εἰς τὰς Εἰκόνας του, I,16 (= OVERBECK 134) περιγράφει, πῶς ἦτο ζωγραφημένον τὸ ἐργαστήριον τοῦ Δαιδάλου: «περιέστηκε δὲ αὐτὸ ἀγάλματα τὰ μὲν ἐν μορφαῖς, τὰ δὲ ἐν τῷ διορθοῦσθαι, διαβεβηκότα ἤδη καὶ ἐν ἐπαγγελίᾳ τοῦ βαδίσειν». Ἄν τώρα ὁ νεώτερος ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΣ εἰς τὸν βίον τοῦ Τυανέως Ἀπολλωνίου VI, 3 (= OVERBECK 137) περιγράφων τὸν Μέμνονα τῆς Αἰγύπτου ἐπιλέγει, ὅτι τὰ κλειστὰ του σκέλη ἔγιναν «κατὰ τὴν ἀγαλματοποιίαν τὴν ἐπὶ Δαιδάλῳ», τοῦτο βεβαίως σημαίνει ἀντίφασιν πρὸς τὰ κοινῶς παραδεδεγμένα, ἀλλ' ἡ μοναδικὴ αὐτὴ ἐξαίρεσις ποτὲ δὲν καταλύει τὸν κανόνα. Οὔτε ἡ μαρτυρία τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ IX, 40,4, ὅτι ἡ Ἀφροδίτη τῆς Δήλου, ἔργον τοῦ Δαιδάλου, κατέληγεν εἰς τὸ τετράγωνον σχῆμα, προσθέτει τίποτε τὸ σημαντικόν.

Παρὰ ταῦτα δὲν ἀπεδίκετο σημασία εἰς τὰς πολλὰς καὶ ἐπιμόνους μαρτυρίας τῶν παλαιῶν, ἐφόσον ὁ Δαίδαλος ἐθεωρεῖτο ἐντελῶς μυθικὸν καὶ πλαστὸν πρόσωπον σύμφωνον πρὸς τὰ ἔργα τέχνης, τὰ δαίδαλα. Ἄλλ' ἤδη κατὰ νεωτέρας μελέτας ἡ ἀγλὺς τοῦ μύθου ἤρχισε διανεμιζομένη νὰ παρουσιάσῃ τὸν πυρῆνα ἀληθείας πὺν ἔκρουβε καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Δαιδάλου νὰ ἀποβαίῃ κατὰ μέγα μέρος ἱστορικόν¹. Καὶ ἰδοὺ πῶς.

¹ Ἰδὲ καλὴν πραγματείαν τοῦ EMIL KUNZE περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἑλληνικῆς πλαστικῆς ἐν AM. 1930, σ. 141 κέ. καὶ βιβλιογραφίαν αὐτόθι σ. 141,2. Κύριον πόρισμα τῆς πραγματείας ὑπῆρξε τὸ νὰ διαπιστωθῆ, ὅτι ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἤρχισεν ἀναπτυσσομένη σημαντικὴ προδαιδαλικὴ πλαστικὴ. Ἀξιοσημείωτον μάλιστα εἶναι, ὅτι τὰ δημοσιευόμενα δείγματα προδαιδαλικῆς πλαστικῆς, προτομαὶ ἐκ λαβῶν χαλκίνων

ἀγγείων—Beilage 46 περὶ τὸ 700 π.Χ. καὶ ἡ μικρὸν νεωτέρα 47 — ἐμφαίνουσι ἤδη τὴν ἐλληνικότητά των, διότι παρουσιάζουσι συντεταγμένας πολλὰς καὶ χαρακτηριστικὰς μικρὰς κινήσεις μέσα εἰς τὴν γενικωτάτην μετωπικὴν εἰκόνα. Ἄλλ' ὡς ἦτο ἐπόμενον καὶ ὁ Kunze ἀκολουθῶν τὴν συνήθειαν δὲν ἀντελήφθη τὴν λανθάνουσαν κίνησιν.

Κατὰ τὰς ὑπαρχούσας χρονολογικὰς εἰδήσεις ὁ Δαίδαλος ὡς ἀρχιτέκτων ἐργασθεὶς τὸν λαβύρινθον ἐν Κρήτῃ πρέπει νὰ διέτριψεν ἐκεῖ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 7^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἀφοῦ ἡ ἀκμὴ τῶν περιφήμων γλυπτῶν Διποίνου καὶ Σκύλλιδος, μαθητῶν ἢ καὶ υἱῶν του, καθορίζεται ἀπὸ τὸν Πλίνιον (Ν. Η. 36,9) μὲ τὴν 50^{ήν} Ὀλυμπιάδα (= 576 π. Χ.). Συμφωνοῦν καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι καὶ ἡ παρὰ ΠΑΥΣΑΝΙΑ IX, 32,5: «μαθητῆς δὲ ὁ Κάλλων (Αἰγινήτης γλύπτης περὶ τὸ 500 π. Χ.) ἦν Τεκταίου καὶ Ἀγγελίωνος· ὁ δὲ Ἀγγελίων καὶ Τεκταῖος παρὰ Διποίνῳ καὶ Σκύλλιδι ἐδιδάχθησαν». Εἶναι γνωστόν, ὅτι μὲ παρομοίας εἰδήσεις δὲν χρονολογοῦμεν μὲ μεγάλην ἀκρίβειαν, ἀλλὰ βέβαιον εἶναι τοῦλάχιστον τὸ συμπέρασμα, ὅτι μὲ τὴν ἐποχὴν τοῦ Δαιδάλου ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπερβῶμεν τὸ 650 π. Χ. Τότε λοιπὸν κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ αἰῶνος, ἐποχὴν συχνοτέρας ἐπικοινωνίας μὲ τὴν καταπληκτικῶς πλουσίαν εἰς ἔργα τέχνης χώραν τοῦ Νείλου, ἔχομεν ἑξαφνικὴν ἀνθῆσιν τῶν τεχνῶν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, τόσον τὴν ἀνατολικὴν ὅσον καὶ τὴν ἠπειρωτικὴν, Ἀττικὴν καὶ Πελοπόννησον καὶ κατασκευὰς εἰς κλίμακα μεγάλην κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐπίδρασιν. Τότε ἀνυψώνονται λίθινοι ναοὶ μὲ τεχνικὴν πολὺ ἀνεπτυγμένην—παράδειγμα τὸ δεύτερον ἐκ τῶν κάτω Ἡραῖον τῆς Ὀλυμπίας—καὶ ἐμφανίζονται μεγάλα πλαστικὰ ἔργα εἰργασμένα εἰς πῶρινον λίθον ἢ μάρμαρον. Τὰ εὐρεθέντα μέχρι σήμερον μεγαλειώδη ἀττικὰ ἔργα, ὡς εἶναι ὁ κοῦρος τοῦ Διτύλου, οἱ ἐκ τοῦ Σουνίου κολοσσοὶ καὶ ὁ κοῦρος τῆς Ν. Ὑόρκης ἀνήκοντες εἰς τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἑξάπαντος δὲν εἶναι τὰ ὀλοπρῶτα ἐπιτεύγματα τῆς ἀττικῆς πλαστικῆς, οὔτε τότε πρῶτον ἐπενοήθη ὁ θαυμαστός τύπος τοῦ κούρου, ὅπως τὸν περιεγράψαμεν. Τοὺς θριάμβους λοιπὸν τούτους τοὺς καλλιτεχνικοὺς φυσικὸν εἶναι νὰ εἶχον ἐπιτύχει πρόσωπα καλλιτεχνῶν πραγματικὰ καὶ ἱστορικά, ἄγνωστον πόσα καὶ μὲ ποῖον ὄνομα, ἀλλ' ἡ λαϊκὴ ἀντίληψις μὲ τὴν συνήθειαν νὰ θαυμάζη τὸν μοναδικὸν ἐκ θεῶν καταγόμενον ἥρωα ἀπέδωκε τὰ πάντα, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ ἐπιφανὲς ἀνάλογον τοῦ Ὀμήρου, εἰς τὸν Ἐρεχθείδην Δαίδαλον, πού ἐργάζεται καὶ εἰς τὴν Κρήτην καὶ πλανᾶται εἰς τὴν Σικελίαν. Ὅπως ὁ κορυφαῖος ἐπικὸς ποιητῆς καὶ ὁ Δαίδαλος εἶναι πρόσωπον μυθικὸν ἅμα καὶ ἱστορικόν.

Ὡς ἤδη εἴπομεν ἡ ἰδέα τῆς θαυμασίας κινήσεως τῶν δαιδαλικῶν ἔργων ἤρμοξε κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς εἰκόνας τῶν γυμνῶν νέων. Ὅτι ἡμεῖς μελετῶντες κολοβωμένα συνήθως ἀγάλματα μέσα εἰς τὰ σκοτάδια τῶν μουσείων μόλις ἑξακριβώνομεν, εὐκόλα οἱ παλαιοὶ τὰ ἔβλεπον καὶ τὰ ἠσθάνοντο, ἐπειδὴ οἱ κοῦροι ὡς ἀναθήματα εἰς ἱερὰ ἢ εἰς τάφους ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ ὑπαιθρον καὶ ὡς ἦσαν ἀκέραιοι, μεγάλοι, μαρμάρινοι καὶ λαμπρῶς ἐν μέρει χρωματισμένοι θὰ ἐνεποιοῦν ἑξαιρετικὴν καὶ σχεδὸν μαγικὴν ἐντύπωσιν. Ἐντεῦθεν ἐξεπήγασεν ἡ λαϊκὴ ἐκδοχὴ, ὅτι οἱ τοιοῦτοι ἀνδριάντες ἔπρεπε νὰ δένωνται, ἄλλως θὰ ἐδραπέτευον. Πρῶτος ἀναφέρεται ὁ Ἀριστοφάνης εἰς ἀπολεσθεῖσαν κωμωδίαν του, ὅτι ἐχρησιμοποῖε τὸ θέμα τοῦ προληπτικοῦ τῆς δραπετεύσεως δεσέματος (OVERBECK 132). Καὶ ὁ μὲν κωμικὸς ἀρκετὰ βέβαιον εἶναι, ὅτι δὲν ἀπησχολήθη νὰ ἐρμηνεύσῃ βαθύτερον τὴν λαϊκὴν δοξασίαν, ἀλλὰ δὲν εἶναι, πιθανόν, ὅτι τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Πλάτωνα. Συχνὰ ὁ φιλόσοφος ἀναφέρει τὸν ὀνομαστὸν γενάρχη, τιμᾷ τὸ ἔργον του καὶ φαίνεται πῶς ἔχει προσωπικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἀρχαϊκότητος τῆς τέχνης του. Εἰς τὸν Ἰππίαν Μείζ. 282 ἀποδίδει εἰς τοὺς ἀνδριαντοποιοὺς τὴν γνώμην,

ποὺ ὁ ἴδιος φυσικὰ συμμερίζεται, ὅτι ἐὰν ὁ Δαίδαλος ἦτο σύγχρονος καὶ ἐπεχείρει νὰ ἐργασθῆ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τῶν ὁμωνύμων ἔργων τοῦ τῶν παλαιῶν, θὰ ἐγένετο καταγέλαστος. Ἐν τούτοις εἰς τὸν Μένωνα 97 d κέ. βλέπομεν ἀπόψεις ἀρκετὰ διαφορετικές. Ἐδῶ ὁ Πλάτων συζητῶν μὲ τὸν Θεσσαλὸν συνομιλητὴν ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἐπειδὴ δένεται «αἰτίας λογισμῶ» ἀποβαίνει στερεὰ καὶ μόνιμος καὶ κατὰ τοῦτο ὑπερέχει τῆς ὀρθῆς δόξης, ποὺ διὰ τὴν ἔλλειψιν λογικοῦ δεσμοῦ δὲν παραμένει πολὺν χρόνον καὶ παρέρχεται. Εἰς διασάφισιν τοῦ ζητήματος γίνεται λόγος προηγουμένως περὶ τῶν δεδεμένων ἵνα μὴ ἀποδράσουν ἀγαλμάτων τοῦ Δαιδάλου καὶ ὁ Σωκράτης ἀναπτύσσει: «τῶν ἐκείνου ποιημάτων λελυμένων μὲν ἐκτῆσθαι οὐ πολλῆς τινοσ ἀξιὸν ἔστι τιμῆς, ὥσπερ δραπέτην ἄνθρωπον· οὐ γὰρ παραμένει· δεδεμένον δὲ πολλοῦ ἀξιόν· πάντ γὰρ καλὰ τὰ ἔργα ἐστίν. Πρὸς τί οὖν δὴ ταῦτα λέγω; πρὸς τὰς δόξας τὰς ἀληθεῖς κλπ.». Γεννᾶται κατόπιν τούτων δι' ἡμᾶς τὸ ζήτημα, πῶς συμβαίνει νὰ μὴ ἐκτιμᾶ ὁ φιλόσοφος τὰ λελυμένα ἔργα, ποὺ ἔχουν ζωηρὰν κίνησιν καὶ εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ δραπετεύσουν καὶ νὰ θεωρῆ πολύτιμα ὅσα εἶναι δεδεμένα. Βεβαίως ὁ δεσμὸς τῶν ἀγαλμάτων δὲν ἦτο ἐξωτερικὸς καὶ ὑλικός, ἀλλὰ τότε τί ἦτο;

Τὸ ζήτημα δὲν ἀντίκρουσαν ἐπαρκῶς μέχρι τοῦδε οἱ ἐρμηνευταί. Μερικοὶ παραβλέπουν τὸ πρόβλημα μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι ὁ Πλάτων χρησιμοποιοῖ τὴν λαϊκὴν δοξασίαν ἀπλῶς καὶ παιγνιωδῶς χάριν καλυτέρας διαφωτίσεως τῶν συλλογισμῶν τοῦ ¹. Ἄλλοι δέχονται τὴν δυσκολίαν ἢ ὑποθέτουν, ὅτι τὰ δεδεμένα εἶναι τὰ σύμποδα, πρᾶγμα ἐντελῶς ἀστήρικτον. Ἄπαξ μόνον, ὡς εἶδομεν, ἀναφέρεται ὅτι τὰ δαιδάλεια εἶχον κλειστοὺς πόδας καὶ πλειστάκις ὅτι τοὺς εἶχον ἀνοικτούς. Μεταξὺ τούτων ἄρα τῶν μὲ ἀνοικτὰ σκέλη ἀνδριάντων πρέπει νὰ ὑπάρχουν καὶ τὰ δύο εἶδη, τῶν λελυμένων μὲ ἀχαλίωτον κίνησιν καὶ ἐλευθερίαν καὶ τῶν δεδεμένων μὲ κίνησιν αἰσθητῶς μετριασμένην. Ὅτι οἱ τελευταῖοι εἶναι οἱ κοῦροι, ὅπως τοὺς ἐγνωρίσαμεν, τὸ θεωρῶ ἀναμφισβήτητον. Δὲν τρέχουν οὔτε βαδίζουσιν, ἐμφανίζονται ἐνώπιόν μας εἰς πλήρη στάσιν, ἀλλ' ὑπέκοντες εἰς τὴν ἐνυπάρχουσαν ὀρμὴν τῆς ζωῆς ἐπιζητοῦν μὲ τὴν μετρίαν προβολὴν τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς καὶ τὴν φυσικὴν κίνησιν ὀλοκλήρου τοῦ λοιποῦ σώματος ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν ἔξω κόσμον. Κατανοοῦμεν ὅτι τὰ δεσμευμένα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον δαιδαλικά ἀγάλματα εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα πολύτιμα καὶ πάντ καλὰ ἔργα. Ποῖα δὲ ἦσαν τὰ λελυμένα καὶ μικροτέρας ἀξίας ἔργα δύσκολον εἶναι νὰ ὀρίσωμεν καὶ εἶναι πιθανόν, ὅτι καὶ ὁ φιλόσοφος δὲν εἶχε κατὰ νοῦν ὠρισμένον τοιοῦτον εἶδος, ἀλλ' ἀπέβλεπεν ἀορίστως εἰς ὅσα δὲν εἶχον τὰς ἀρετὰς τῶν ἄλλων μὲ τὴν γοητευτικὴν πνοὴν τῆς συγκρατημένης ζωῆς.

Εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἐρμηνεία τοῦ πλατωνικοῦ χωρίου δὲν ἦτο δυνατὴ καὶ ὅτι αἱ ἀντιλήψεις τοῦ φιλοσόφου περὶ τοῦ Δαιδάλου ἦτο δύσκολον νὰ ἐξακριβωθοῦν, ἐφόσον πολὺ ἢ ὀλίγον παρεγνωρίζετο ἡ ἀξία τῶν ἀρχαϊκῶν ἔργων. Εἶναι ἀπίστευτον, μὲ πόσῃν βραδύτητα καὶ διὰ μέσου ποίων πλανῶν ἐξειλίχθη ἡ ἔρευνα περὶ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς. Πρὸ 110 καὶ πλέον ἐτῶν ὁ K. Ottfried Müller μελετῶν τὸν νεωστὶ τότε εὐρεθέντα «Ἀπόλλωνα» τῆς Θήρας διετράνωσε τὴν

¹ Ἐτσι ὁ KUNZE ἐ.ἀ. σ. 141 ὑποθέτει ὅτι ὁ σχετικὸς λόγος σημαίνει σοκρατικὸν παιγνιωδὲς σόφισμα (einen sokratischen Witz).

πλήρη ἐλευθερίαν τοῦ ἀρχαϊκοῦ γλύπτου, τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν, λέγει, παρουσιάζει ἀδυναμίαν ἢ τραχύτητα καὶ σημαίνει μόνον εἰκόνα πιστὴν τῶν θελήσεων τοῦ καλλιτέχνου (MÜLLER-SCHÖLL, Archäologische Mitteilungen aus Griechenland, 1843, σ. 48). Ἄλλ' οἱ ὠραῖοι καὶ ἀληθινοὶ οὗτοι λόγοι πολὺ ἐβράδυναν πραγματικῶς νὰ ἀναγνωρισθῶν. Βέβαια ἔγιναν μάλιστα κατὰ τὰς τρεῖς ἢ τέσσαρας τελευταίας δεκαετίας πολλαὶ καὶ σημαντικαὶ μελέται περὶ τὴν ἀρχαϊκὴν πλαστικὴν διαφωτιστικαὶ τῆς ἰδιοτύπου ἀξίας της, ἀλλὰ δι' οὓς λόγους εἶπομεν — συντρίμματα, σκοτάδια τῶν μουσείων, ἐλαττωματικὴ ἔκθεσις, ἀνεπαρκεῖς φωτογραφίαι καὶ συχνὰ παραμορφωτικαὶ — τὸ θέμα τῶν ἀφανῶν σημαντικωτάτων λεπτομερειῶν ἔμεινεν ἄθικτον. Ἐτονίσσαμεν πολλάκις τὴν σπουδαιότητα τούτου τοῦ κεφαλαίου, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ ἐξαντλήσωμεν. Ὅλοι αἱ λανθάνουσαι ἢ φανεραὶ ἀποκλίσεις καὶ ἑτεροιοότητες εἶναι εὐγλωττοὶ καὶ ἐπιτακτικαὶ ὑποδείξεις τοῦ καλλιτέχνου, πῶς βλέπει τὸ ἔργον του καὶ πῶς θέλει νὰ τὸ βλέπουν καὶ οἱ ἄλλοι ἀπὸ τὴν ὠρισμένην κυρίαν ἄποψιν καὶ τὰς ἄλλας. Ἄς σημειωθῆ, ὅτι αἱ ὠρισμέναι τέσσαρες ἀπόψεις εἶναι παντοτινὰ καὶ φυσικῶς ἀμετάβλητα συστατικὰ τῆς κυριάρχου πνευματικῆς εἰκόνης καὶ δὲν ἰδιάζουσιν μόνον εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν πλαστικὴν, ἀλλ' ὀλίγον ἢ πολὺ συγκεκαλυμμέναι διακρίνονται καθ' ὅλας τὰς ἐποχάς. Ἐργάζεται λοιπὸν ὁ γλύπτης μὲ ὀπτικὰς μορφάς, ποὺ συχνὰ διαφέρουν ἀπὸ τὰς πραγματικὰς, καὶ μὲ αὐτὰς μόνον ἐπιτυγχάνει τὴν ἔκφρασιν τῆς ζωῆς, ἐφόσον διατηροῦν τὴν σωστὴν θέσιν τῶν ἀπέναντι τοῦ θεατοῦ καὶ ἐφόσον οὗτος δύναται ἀμοιβαίως νὰ ἀνταποκριθῆ. Ἡ ἀναγνώρισις ὅλων καὶ τῶν φαινομενικῶς μικρῶν καὶ ἀσημάντων λεπτομερειῶν εἶναι ἀπαραίτητος καὶ τὸ ἐκ ταύτης κέρδος ἀπεριόριστα σημαντικόν. Τὰ ἀκίνητα καὶ ἀδύνατα, τὰ «αἰγυπτιακὰ» ἀγάλματα τῶν μουσείων ἀναβαίνουν τώρα εἰς τὴν αὐτὴν πρώτην τάξιν τῶν ἔργων τῶν κλασσικῶν αἰώνων καὶ καθὼς στεροῦνται τὰ ἀπατηλὰ θέλγητρα τῆς φυσιοκρατίας διαφωτίζουσιν πληρέστερα τὴν οὐσίαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ κάθε ἄλλης πλαστικῆς.

Τὸ φαινόμενον τῶν ἀσυμμετρικῶν δὲν εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἀποκλειστικὸν ἰδίωμα καὶ πλεονέκτημα τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἀνήκει εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς, ἀλλ' ἐπεμείναμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς παλαιότερας πλαστικῆς, ἐπειδὴ αἱ σχετικαὶ λεπτομέρειαι εἶναι ἀφανέστεραι καὶ διὰ τοῦτο ἔμειναν σχεδὸν ἐντελῶς ἄγνωστοι. Εἰς τὰς νεωτέρας ἐποχὰς ἀπὸ τοῦ 5^{ου} καὶ ἕξῃς αἰῶνος μὲ τὸν πλουτισμὸν τῆς ἐμπειρίας εἰς ἐκφραστικὰ μέσα καὶ τὴν ζωηροτέραν γενικῶς κίνησιν αἱ συναφεῖς ὀπτικαὶ μορφαὶ ἀπέβησαν αἰσθητότεραι. Διὰ τοῦτο καὶ ἐμελετήθησαν ἐν μέρει¹, ἀλλ' ἡ εὐκταία συστηματικὴ καὶ καθολικὴ ἔρευνα δὲν ἔγινε μέχρι τοῦδε. Τὸ νὰ ἐπιχειρηθῆ ἐδῶ ἔστω καὶ σύντομος ἐπισκόπησις τοῦ ἐκτεταμένου θέματος εἶναι διὰ τὸν γράφοντα πολὺ κοπιαστικὸν καὶ ἄλλως ἀσύμφωνον μὲ τὴν ὅλην σύνθεσιν τοῦ βιβλίου. Δι' αὐτὸ περιορίζομαι εἰς τὸ νὰ σημειώσω μερικὰς παρατηρήσεις σχετικὰς μὲ τὰς ἐν χρήσει ἀπεικονίσεις σημαντικῶν ἀγαλμάτων, ἀπεικονίσεις ποὺ παραμορφώνουν τὸ ἔργον τοῦ καλλιτέχνου, ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν ἐδόθη προσοχὴ εἰς τὰς ἀφανεῖς αὐτὰς καὶ παντοδυνάμους λεπτομερείας².

¹ STUDNICZKA Arch. Jahrb. 34, σ. 139, 2-6.

² Πρβ. ἀρκετὰ διεξοδικὸν λόγον περὶ τῶν ἀσυμμετρικῶν καὶ τῆς σχετικῆς ἀτυχοῦς φωτογραφήσεως εἰς

τὴν διατριβὴν μου περὶ τοῦ ἐφήβου τοῦ Μαραθῶνος εἰς Ἄρχ. Δελτίον 1924-25 σ. 164 κέ. καὶ τὴν συμπληρωματικὴν μικρὰν πραγματείαν εἰς AM, 1932 σ. 159 κέ.

Τὰς παρατηρήσεις ἀναφέρομεν εἰς ἀπεικονίσεις τοῦ ἐγκρίτου ἐγχειριδίου, SPRINGER - WOLTERS Die Kunst des Altertums, 1923.

1. Ὁ Ἡνίοχος, τὸ ἐπιφανέστατον τοῦτο κειμήλιον τῆς Ἑλληνικῆς πλαστικῆς δὲν εἶναι πλέον ἀρχαϊκόν, ὅμως ἐμφανίζεται μὲ τὴν αὐτὴν περίπου μετωπικὴν στάσιν. Αἱ κινήσεις τῶν χειρῶν κρατουσῶν τοὺς χαλινούς εἶναι φανεραί, ἀλλ' αἱ ἀφανεῖς εἶναι αἰσθητικῶς περισσότεραι καὶ σημαντικώτεραι. Τὸ κατώτερον κιονόμορφον σῶμα εἶναι ἐλαφρῶς ἐστραμμένον δεξιὰ, ἀντιθέτως τὸ στήθος ἀριστερὰ καὶ μεταξὺ τούτων στρεφόμενη μᾶλλον πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ. Αἱ τρεῖς αὐταὶ ἀπλαῖ στροφαὶ δὲν εἶναι τὸ ὅλον. Τὰς συνοδεύουν καὶ τὰς παριστάνουν ἀπειράριθμοι μικρότεροι κινήσεις. Πλούσιος εἶναι ὁ διαφορισμὸς τῶν πτυχῶν τοῦ χιτῶνος κάτω καὶ ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ ὀπισθεν. Πολύφωνος ἀρμονία μελωδική, δώριος. Τὴν στροφὴν τῆς κεφαλῆς εἰκονίζει ἡ μεγαλυτέρα ἀνάπτυξις τῆς δεξιᾶς παρεῖας. Μὲ τοῦτο ὑποδεικνύει ὁ καλλιτέχνης, ὅτι ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς μᾶλλον πρέπει νὰ βλέπωμεν καὶ σκοπίμως ἐξώγκωσε μικρὸν τὴν ἑτέραν παρεῖαν, ὥστε νὰ μὴ χάνεται ἐντελῶς εἰς τὴν ἐντύπωσιν. Ἀλλ' ἠγνοήθησαν αἱ λεπτόταται ὑποδείξεις καὶ εἰς τὴν σ. 246 τῶν SPRINGER - WOLTERS εἰκ. 468 φαίνεται μᾶλλον ἢ ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ προσώπου καὶ εἰς τὴν ἀπέναντι μεγάλην εἰκόνα ἀτενίζομεν μόνην τὴν κατὰ τὸν δημιουργὸν τοῦ ἔργου δευτερεύουσαν ὄψιν.

2. Ὁ Διαδούμενος τῆς Δήλου δὲν ἀπεικονίζεται ἐπιτυχῶς εἰς τὴν σ. 297 τοῦ αὐτοῦ βιβλίου. Ὁλόκληρος ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ εἶναι βυθισμένη εἰς ἀμφίβολον φῶς καὶ ἡ ἄρθρωσις κατὰ τὸ γόνυ εἶναι ἀφανής. Εἰς τὴν ἀτυχῆ φωτογράφησιν συνετέλεσεν ἡ κακὴ τοποθέτησις τοῦ ἀγάλματος ἐπὶ τοῦ νεωτέρου βήθρου τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου. Ἡ στρογγύλη πλίνθος ἄριστα ἦτο δυνατὸν νὰ ἐτοποθετεῖτο ἐπὶ τοῦ ἀπολεσθέντος ἀρχαίου βήθρου ὀλίγον ἀριστερώτερα, ὥστε τὸ ἀσήμαντον ὑποστήριγμα τοῦ μαρμαρίνου ἀντιγράφου νὰ καταλαμβάνη δευτερεύουσαν θέσιν καὶ νὰ ἐμφανίζεται καλύτερα τὸ ἀριστερὸν σκέλος. Εἶναι ἀπαραίτητον εἰς τὸ ἐξῆς νὰ δίδεται μεγαλυτέρα προσοχὴ εἰς τὴν ἐπὶ τῶν νεωτέρων βήθρων τοποθέτησιν καὶ μὲ κάθε τρόπον νὰ ἐξακριβώνεται ἡ ἐθελημένη κυρία ἔμπροσθεν ὄψις.

3. Πολὺ ἀδικεῖται ὁ ὠραῖος χάλκινος Ἀποξυόμενος τῆς Ἐφέσου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Βιέννης, μὲ τὴν εἰκόνα ἔ.ἀ. σ. 319. Τὸ πλατυνόμενον πρόσωπον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ στενότερον ὀπισθεν κρανίον ἔπρεπε νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι ἡ κεφαλὴ δὲν ἐφαίνετο ἐκ τῆς πλαγίας δεξιᾶς πλευρᾶς, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῶν ἔμπροσθεν. Ἡ τοιαύτη ἄποψις θὰ ἐμείωνε συγχρόνως τὸ ἄσχημον μέγα ἄνοιγμα τῶν σκελῶν καὶ τὸ ἀριστερόν του πόδι θὰ ἔφευγε τὸν κίνδυνον νὰ τρυπηθῇ κάτω ἀπὸ τὸ νεώτερον καρφὶ τῆς ὑποστηρίξεως (πρβ. ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. ἔ.ἀ. σ. 166 καὶ σημ. 1).

4. Τοῦ ἐφήβου τῶν Ἀντικυθήρων βεβαία εἶναι ἐκ τῆς ὅλης στάσεως ἡ κυρία ὄψις, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποῖαν ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ τῆς κεφαλῆς εἶναι περισσότερον ἀνεπτυγμένη, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀμέλειαν, δι' ἣν δὲν εὐθύνεται μόνον ὁ φωτογράφος, ἡ σημαντικώτερα πλευρὰ ἐμφανίζεται σκοτεινότερα τῆς ἄλλης, ἔ.ἀ. σ. 320.

5. Καὶ ἡ εἰκὼν, ἔ.ἀ. σ. 360, τοῦ λυσιπείου Ἀποξυομένου τοῦ Βατικανοῦ εἶναι ἀποκρουστικὴ. Τὸ ἄνοιγμα μεταξὺ τῶν σκελῶν εἶναι ὑπερβολικόν, τὸ ἐντόνως πρὸς τὰ

ὀπίσω συρόμενον δεξιὸν σκέλος μὲ τὴν σκόπιμον ἀσυμμετρίαν τῆς ὑψηλοτέρας κνήμης χάνει σημαντικὸν μέρος τῆς ἀξίας του καὶ ἡ ἐκτεινομένη δεξιὰ χεὶρ γίνεται ἀτροφικὴ. Μεγάλαι ζημίαι χάριν μικροτάτου κέρδους, νὰ ἴδωμεν κάτι πλεον ἀπὸ τὴν πλαγίαν ὄψιν τῆς κεφαλῆς.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

Εἰς τὸ τέλος τῆς ἤδη μνημονευθείσης διατριβῆς του περὶ τῆς μετόπης τῶν Μυκη-
νῶν ὁ G. Rodenwaldt συνάπτει τὰς σιγαλὰς στροφὰς καὶ κινήσεις τῆς ἀρχαϊκῆς πλα-
στικῆς πρὸς τὰς θαυμασίας ἀρχιτεκτονικὰς λεπτότητας καὶ ὑποστηρίζει, ὅτι καὶ αἱ δύο
ἐκδηλώσεις πηγάζουν ἐκ τῆς αὐτῆς καλλιτεχνικῆς ιδέας καὶ προσπαθείας. Δὲν ἐδέχθημεν
κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἔρευναν τὸν περιορισμὸν τοῦ φαινομένου εἰς μόνους τὰς δύο
ἐκδηλώσεις, ὅμως συμφωνοῦμεν, ὅτι οἱ λόγοι τοῦ Paul Valéry διὰ τὸν ἀρχιτέκτονα
ισχύουν ἐπίσης καὶ διὰ τὸν γλύπτην. Δὲν εἶναι ἐρμηνευτικοὶ ἀλλ' ἐξόχως παραστατικοὶ
οἱ λόγοι οὗτοι καὶ διὰ τοῦτο τοὺς παραθέτομεν ἐπίσης ἀμεταφράστους. Ἐκ τοῦ γνω-
στοῦ διαλόγου «Eupalinos ou l'architecte»: «il connaissait (l'architecte), ο Socrate, la
vertu mystérieuse des imperceptibles modulations. Nul ne s'apercevait, devant une
masse délicatement allégée, et d'apparence si simple, d'être conduit a une sorte de
bonheur par des courbures insensibles, par des inflexions infimes et toutes puissantes;
et par ces profondes combinaisons du régulier et de l'irrégulier qu'il avait introduites
et cachées et rendues aussi impérieuses qu'elles étaient indéfinissables».

Πραγματικῶς δὲν περιορίσθημεν εἰς τὰς πρώτην φορὰν ἐλεγχομένας ἀσυμμετρίας
τῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς, γνωστὰς μόνον ἐκ τῶν νεωτέρων χρόνων, οὔτε μόνος ὁ Παρ-
θενὼν ἔχει, ὡς εἶδομεν, τὸ πλεονέκτημα τῶν ἐξαιρετικῶν καλλιτεχνικῶν μέσων. Ἄφα-
νῆς, ἀλλὰ θαυμασίως σκόπιμος εἶναι ὁ μετασχηματισμὸς τῶν βάθρων (στήλη Τανάγρας)
καθ' ὅλους τοὺς χρόνους. Κοινότατον κτῆμα τῶν ἐπιταφίων στηλῶν εἶναι ἡ ἐλαφρὰ
καὶ ἀδιόρατος κλίσις πρὸς τὸ βάθος. Ἄλλὰ πρὸ πάντων τὸ μέγα πλῆθος τῶν κερα-
μικῶν κοσμημάτων τῆς στέγης, οἱ ἀνθεμωτοὶ ἀκροκέραμοι ἢ ὀρθοκέραμοι, τὰ περίφημα
ἔκτυπα τοῦ Βουτάδου, προτομαὶ γυναικῶν, κεφαλαὶ ἀνδρῶν, σιληνῶν, λεοντοκεφαλαί,
ἀκρωτήρια σφιγγῶν καὶ ταῦτα πάντα ὄχι μόνον ἀρχαϊκὰ ἀλλὰ καὶ τῶν ὑστέρων χρόνων
μᾶς ἔπεισαν ἀδιστακτῶς περὶ τῆς καθολικότητος τοῦ φαινομένου. Συμβάλλουν εἰς τὸ
αὐτὸ αἱ συστηματικαὶ κινήσεις τῶν χρωματιστῶν κοσμητικῶν σειρῶν. Δὲν συνεχίσθη
ἡ ἔρευνα, ὅπως εἰς τὴν πλαστικὴν καὶ ἀρχιτεκτονικὴν, καὶ εἰς τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν
ἀγγειογραφίαν, ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι καὶ ἐδῶ αἱ ἀδιόρατοι μικραὶ μεταβολαὶ εἶναι
κυριαρχικαὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν (Valéry). Εἶδομεν ὅτι τὰ ζωγραφιστὰ μεγάλα

γοργόνεια ἐκ μετοπῶν τοῦ Θέρμου καὶ τῆς Καλυδῶνος δὲν εἶναι καθαρῶς μετωπικά καὶ αἱ συνωρίδες μὲ τὰς Νίκας τῆς καλυδωνίας σίμης διαφέρουν ἀδιοράτως ἀλλὰ σημαντικῶς ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην.

Ἡ διαπιστωθεῖσα γενίκευσις καὶ καθολικότης τοῦ φαινομένου καθ' ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην ἐξάπαντος ἐπάγεται τὴν ἔστω μερικὴν ἐμφάνισιν τοῦ αὐτοῦ καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην τέχνην. Καὶ τοῦτο διευκολύνει κατὰ πολὺ τὴν κατανόησιν καὶ λύσιν τοῦ προβλήματος, διατὶ τὰ τόσον μικρὰ καὶ δυσεξακριβῶτα μέσα ἔχουν συγχρόνως τὴν μεγαλυτέραν ἐκφραστικὴν δύναμιν.

Εἶναι ἀπίστευτον, πόσον ἀτελῶς καὶ ἀνεπαρκῶς κατὰ τὰς τεχνολογικὰς κρίσεις καὶ ἐρεῦνας λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ θεμελιώδης καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην σημαντικὴ ἀρχή, καθ' ἣν κάθε ἀξιόλογον ἔργον τέχνης συνάπτεται ἀρρήκτως καὶ ἀμέσως μὲ τὴν ἐσωτερικὴν πνευματικὴν πραγματικότητα καὶ ἐμμέσως μόνον μὲ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὸν φυσικὸν κόσμον. Ἡ πνευματικὴ πραγματικότης εἶναι εἰς τὸ ὀλοκληρωμένον λογικὸν ἅμα καὶ αἰσθαντικὸν ἄτομον ἀνωτέρα καὶ πλουσιωτέρα τῆς ἐξωτερικῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἐσωτερικὴ εἰκὼν κάθε ἀντικειμένου ἀπαραιτήτως συναρτᾶται μὲ τὴν φυσικὴν του ὑπόστασιν, ἀνάγκη εἶναι αἱ ἰδιαιτέρας ἐντυπώσεις μας νὰ μὴ ἔρχονται εἰς φανεράν ἀντίθεσιν καὶ ἀκόμη τὸ ἰδιαιτέρον φῶς ποῦ ἔχουν νὰ τὸ προβάλλουν πρὸς διαφώτισιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἡ ἀναγκαῖα συνάρτησις ἐπιφέρει σύγχυσιν καὶ συνήθως πιστεύομεν, ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ὁ ἐξωτερικός, ὁ φυσικὸς κόσμος, ἐνῶ αἱ εἰκόνες ποῦ ἔχομεν ἢ κατὰ νοῦν ἢ εἰς ἐκτελεσθέντα καλλιτεχνικὰ ἔργα εἶναι κατ' οὐσίαν ἰδικόν μας ψυχοπνευματικὸν ἔργον. Κατανοοῦμεν τώρα διατὶ τὰ πνευματικώτερα ἐκφραστικὰ μέσα μένουν κάπως ἀφανῆ καὶ διὰ πρώτην φορὰν δεχόμεθα ὀλόκληρον τὸ φῶς τοῦ θαυμασίου ἀποσπάσματος τοῦ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ¹: «*Ἀρμονίη γὰρ ἀφανῆς φανερῆς κρέσσων ἐν ἧ τὰς διαφορὰς καὶ τὰς ἐτερότητας ὁ μίσιον θεὸς ἔκρυσσε καὶ κατέδυσσε*».

Πολλάκις διεπιστώσαμεν, ὅτι ἡ ἀφανῆς ἀρμονία εἶναι ἀνωτέρα τῆς φανεραῆς. Ἡ ἀρμονία τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος, ἡ φανερά πυραμιδόμορφος, δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν ἀξίαν, ὅπως ἡ ἀφανῆς συγκέρασις τοῦ κύβου καὶ τῆς πυραμίδος. Δὲν εἶναι τίποτε τὸ ἐξαιρετικὸν ἂν ὁ Ἡνίοχος χαλιναγωγῶν ἀπλώνη καταλλήλως τὰς χεῖρας, ἀλλ' ὅτι ὁ ἀνδρόπαις ἐμφανίζεται μὲ πλήρη ζωὴν τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἀπειρίαν μικροτάτων, μέχρι τοῦ νὰ γίνωνται ἀφανεῖς, κινήσεων ἀρμονικῶν. Τὴν ὑποχρεωτικὴν μικρότητα καὶ ἀφάνειαν τῶν γνησίων πνευματικῶν μέσων συχνότατα ἀντελήφθημεν κατὰ τὴν σπουδὴν τοῦ διμελοῦς ῥυθμοῦ· τὸ πρῶτον μέλος εἶναι ἡ φυσικὴ καὶ αὐτονόητος παράστασις ἰσταμένου κούρου καὶ τὸ ἕτερον σημαίνει τὴν πνευματικὴν προσπάθειαν νὰ παρασταθῇ συγχρόνως ἡ κίνησις τῆς ζωῆς, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀνάγκη εἶναι μὲ ἀμοιβαίας παραχωρήσεις νὰ ἐξομαλυνθῇ κατὰ τὸ δυνατόν ἡ ἀντίθεσις. Καὶ τώρα μόνον, ὅταν ἔχωμεν εἰς

¹ Τὸ πλήρες κείμενον τοῦ ἀποσπάσματος παρέλαβον ἐκ τῆς ἀξιολόγου μελέτης τοῦ Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ περὶ

τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ παρὰ Πλάτωνι (Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 23, 1948, σ. 195).

τὴν διάθεσίν μας ἰκανὰ τὸν ἀριθμὸν συγκεκριμένα πράγματα, αἱ γινώμαι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ἔξαφνα προσλαμβάνουσι πρωτόφαντην αἴγλην καὶ διαύγειαν.

Ἄλλοτε ὁ μέγας Σκοτεινὸς ἐξέφερε τὴν γνώμην, ὅτι τὰ ἀντίθετα συζεύγνυνται καὶ ὅτι ἡ καλλίστη ἁρμονία γίνεται ἐκ τῶν διαφερόντων. Τοῦτο ὁ διαλεκτικὸς Ἀθηναῖος φιλόσοφος νομίζει ἀναγκαῖον νὰ ὑπομνηματίσῃ καὶ εἰς τὸ Συμπόσιον 187 ἐκθέτει: « . . . ἐπεὶ τοῖς γε ῥήμασιν οὐ καλῶς λέγει. τὸ ἓν γὰρ φησι “διαφερόμενον αὐτὸ αὐτῷ συμφέρεσθαι”, . . ., οὐ γὰρ δήπου ἐκ διαφερομένων γε ἔτι τοῦ ὀξέος καὶ βαρέος ἁρμονία ἂν εἴη· ἡ γὰρ ἁρμονία συμφωνία ἐστίν, συμφωνία δὲ ὁμολογία τις — ὁμολογίαν δὲ ἐκ διαφερομένων ἕως ἂν διαφέρωνται, ἀδύνατον εἶναι. . . — ὥσπερ γε καὶ ὁ ῥυθμὸς ἐκ τοῦ ταχέος καὶ βραδέος, ἐκ διενηγεγμένων πρότερον, ὕστερον δὲ ὁμολογησάντων γέγονε. τὴν δὲ ὁμολογίαν . . ., ἐνταῦθα ἡ μουσικὴ ἐντίθησιν . . . ».

Ἄν, ὡς εἶδομεν, ἡ συγκριτικὴ μελέτη ἔργων τέχνης πολλῶν εἰδῶν βοηθῆ εἰς τὴν βαθυτέραν κατανόησιν τῶν αἰσθητικῶν θεωριῶν τῶν παλαιῶν, ὅμως ἀφ’ ἐτέρου ἡ ἀρχαία φιλοσοφία μὲ τὴν γενικότητα καὶ τὸ κῦρὸς τῆς ἀμοιβαίως καὶ πληρέστερον διαφωτίζει τὰς σχετικὰς μελέτας. Εἰς τὸ θέμα δὲ τοῦ διαφωτισμοῦ καθόλου δὲν ὑπολείπεται ἡ νεωτέρα φιλοσοφία, πὺν ἐπισκοπεῖ πολὺ πλέον ἐκτεταμένον ὀρίζοντα καὶ διαθέτει ἐπιστήμας ὡς τὴν βιολογίαν περισσότερον ἀνεπτυγμένας. Καθένα παρέχει τὴν συμβολὴν τοῦ ἀπὸ τὰ πολυάριθμα νεώτερα φιλοσοφικὰ συστήματα, ἀλλ’ ὑπὲρ πάντα πιστεύω, πὺς τὴν πληρεστέραν ἐρμηνείαν τοῦ προβλήματος τῆς καθόλου τέχνης μᾶς δίδει ἡ φιλοσοφία τοῦ Bergson.

Ὁ Γάλλος φιλόσοφος ἐτοποθέτησε τὸ ζήτημα τῆς τέχνης ἐπάνω εἰς τὴν πλαυτέραν δυνατὴν βᾶσιν τῆς ψυχοπνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ὅλα του τὰ βιβλία, ἀλλ’ ἰδίως εἰς τὸ μνημειῶδες ἔργον *L’évolution créatrice* ἀνέπτυξε τὴν ἰδέαν, ὅτι γενικῶς ἡ ζωὴ δὲν εἶναι καθεαυτὴν τίποτε ἄλλο παρὰ κίνησις μόνον ἀένας χωρὶς ὑπόστρωμα, ροὴ ἀδιάλειπτος μὲ πλήρη διάρκειαν. Τὸ αὐτὸ εἶναι βασικὸν συστατικὸν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, συνυπάρχον παρὰ τὸ ἕτερον οὐσιῶδες χαρακτηριστικόν, τὴν νόησιν. Τὰ δύο συστατικὰ καθεαυτὰ ἐξεταζόμενα διαφέρουν πολὺ μεταξὺ τῶν. Μὲ τὸ πρῶτον, τὸ ἔνστικτον, ἐνεργοῦμεν χωρὶς διακοπὰς καὶ μὲ ἀσφάλειαν ἐπιτυγχάνομεν τὸν στόχον, μὲ τὴν νόησιν ἐξετάζομεν τὰ διάφορα πράγματα ἕνα ἕνα ἐξωτερικὰ μὲ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην ιδιότητά των καὶ οὐδέποτε συνολικῶς. Ἄλλὰ τὸ ἔνστικτον μόνον τοῦ χρησιμοποιοῦμεν εἰς ὠρισμένας καὶ σπανίας περιπτώσεις. Συνήθως εἶναι συνυφασμένον μὲ τὴν νόησιν καὶ συναποτελεῖ μὲ αὐτὴν τὴν ἐνόρασιν, τὴν περιφήμον *intuition* τοῦ φιλοσόφου. Ἡ ἐνόρασις κτῆμα κάθε ὑγινοῦς ἀτόμου, εἶναι εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν ἀνεπτυγμένη μὲ πρωτεῦον στοιχεῖον τὸ φωτισμένον ἔνστικτον, ἐκτὸς ἄλλων, εἰς τοὺς καλλιτέχνας καὶ τὸ ἔργον τῆς τέχνης δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ὁ δρόμος πὺν παίρνει τὸ διεισδυτικὸν βλέμμα καὶ συνάπτει τὰ πάντα εἰς ἐνιαίαν χωρὶς διακοπὰς κίνησιν (ιδὲ *L’évolution cr.*, 21^η ἐκδ., σ. 191 κέ.). Οὔτε μὲ τούτους τοὺς λόγους ἐρμηνεύομεν ἄγνωστα δι’ ἀγνώστων, ὅπως γίνεται συνήθως μὲ πολλὰς ἀφηρημένας καὶ δυσεξελέγκτους ιδέας.

Τὴν ἐνορατικὴν πνευματικὴν ἐνέργειαν γνωρίζομεν ἄριστα, τὴν ἀπαντῶμεν συχνὰ καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν — μουσική, χορὸς, λόγος — εἶναι ἀπαραίτητος εἰς κάθε ἀξίαν λόγου ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν καὶ τὴν πραγματοποιοῦμεν μέσα μας κατὰ τὴν θέασιν τῶν σημαντικῶν καλλιτεχνημάτων.

Κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν θεώρησιν παντοειδῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων καὶ μάλιστα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν εἶχομεν πολλὰς εὐκαιρίας νὰ ἐκτιμήσωμεν, πῶς ἐνεργεῖ τὸ ἐνορατικὸν πνεῦμα. Ἡ πρακτικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ γενικὰ ἡ νόησις ἐπιβάλλουν εἰς τὰ πράγματα καὶ τὰς καθέκαστα μορφὰς πέρατα καὶ τὰ πέρατα σημαίνουν ἐμπόδια εἰς τὴν ἐλευθέραν κίνησιν τῆς φυσικῆς πνευματικῆς ζωῆς. Τὰ σταματήματα εἶναι ὀχληρὰ καὶ τότε ἡ θαυμασία ἐπέμβασις τῆς ἐνορατικῆς δυνάμεως τοῦ καλλιτέχνου κατορθώνει μὲ τὴν εὐρεσιν τῶν ἐπαλλήλων ῥυθμῶν νὰ ἐνώνη τὰ διαφορετικὰ μέλη καὶ νὰ ἀποκαθιστᾷ τὴν εὐδαιμονικὴν διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐλευθέραν κίνησιν καθ' ὅλον τὸ ἔργον καὶ πέραν τούτου. Φωτεινότερα καὶ συγχρόνως ἀπλουστερά ἐρμηνεῖα τοῦ ἔργου τῆς τέχνης ἄλλη δὲν ὑπάρχει.

Εἶδομεν δι' οὓς λόγους ἡ ἀνωτέρα καὶ τελεία ἀρμονία εἶναι κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ἀφανής. Ὅταν ὁ Ἰκτίνος καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχιτέκτονες τοῦ Παρθενῶνος ἐσχεδίαζαν τὰς λεπτομερείας καὶ τὸ σύνολον τοῦ μεγάλου ἔργου δὲν ἐπέτυχαν τὰς ἀναλογίας καὶ τοὺς ῥυθμοὺς μὲ τὴν σύνθεσιν πολλῶν πραγμάτων γνωστῶν ἤδη ἐκ τῶν προτέρων. Τὰς ἐπέτυχαν μὲ κάτι ἀπρόβλεπτον καὶ ἀκαθόριστον. Καὶ ὁ Bergson μελετῶν τὸ αὐτὸ θέμα ἐπιλέγει, σ. 368, τοῦ βιβλίου του, ὅτι ἡ συγκεκριμένη λύσις τοῦ καλλιτεχνικοῦ προβλήματος *apporte avec elle cet imprévisible rien qui est le tout de l'œuvre d'art.*

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος		σελ. ε' - 5'
Κεραμώσεις του Λαφρειαίου της Καλυδῶνος		» 1 - 101
Είσαγωγή	σελ. 1- 3	
Κερκύρας ἀρχιτεκτονικὰ πῆλινα ..	» 3- 5	
Αἱ ἀρχαιόταται κεραμώσεις	» 6-12	
Ἀρχαϊκὴ κεράμωσις μετὰ ἀνθεμωτὰ μέτωπα	» 12-46	
Πλάτος καὶ διακόσμησις τῶν στρωτήρων	σελ. 22	
Ἀνθεμωτοὶ καλυπτῆρες τῆς κορυφαίας ..	» 24	
Ὁ χρωματισμὸς	» 36	
Ὁ λοιπὸς κόσμος	» 39	
Ἀκραῖοι στρωτῆρες ἀντὶ ἐπαετίδος	» 46	
Ὑδρορροή μετὰ τὰς κορινθιακὰς ἐπιγραφὰς	» 53	
Ἀναδρομὴ εἰς Κέρκυραν	» 80	
Χρονολογία τῆς ὑδρορροῆς	» 84	
Ἡ κεράμωσις περὶ τὸ 500 π. Χ.	» 85	
Σίμη μετὰ ἀρματηλατούσας Νίκας	» 94	
Τὰ ὑπόλοιπα κεραμικὰ καὶ αἱ μετόπαι	» 97	
Ἀνακεφαλαίωσις	» 98	
Ἡ λανθάνουσα κίνησις		» 101 - 144
Κεραμώσεις ἄλλων τόπων	» 101	
Ἀρχιτεκτονικὰ ζητήματα (refinements)	» 108	
Ζητήματα πλαστικῆς	» 119	
Ἡ στήλη τῆς Τανάγρας	» 120	
Ὁ κοῦρος τοῦ Διπύλου	» 125	
Ὁ κοῦρος τῆς Βολομάνδρας	» 131	
Ὁ τύπος τοῦ κούρου καὶ ὁ Δαίδαλος	» 136	
Ἐπίλογος	σελ. 141 - 144	

